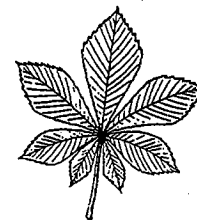
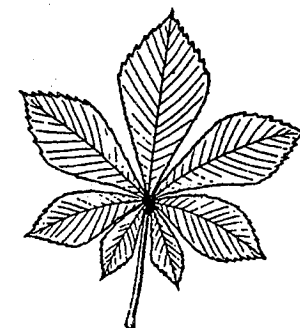

7. Møde
om Udforskningen af Dansk Sprog

Institut for Nordisk Sprog og Litteratur
Aarhus Universitet

8.-9. oktober 1998

7. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog

Aarhus Universitet
8.-9. oktober 1998

Redigeret af
Peter Widell og Mette Kunøe

Århus 1999

ISBN 87-981570-8-6

Støtte til konferencen
er modtaget fra
Aarhus Universitets Forskningsfond

Trykt af
Den Juridiske Faggruppes Trykkeri
Aarhus Universitet

1999

FORORD

Institut for Nordisk Sprog og Litteratur, Aarhus Universitet, tog i 1986 initiativet til møderne om udforskningen af dansk sprog. Der har været afholdt møder hvert andet år siden da.

På 7. møde, der fandt sted i oktober 1999, deltog 88 forskere fra ind- og udland med 35 foredrag, hvoraf 33 udgives her.

Vores motto "Ingen lingvistik uden humor" blev også holdt i ære ved 7. møde.

Tak til Aarhus Universitets Forskningsfond for støtte til konferencen.

Århus, august 1999

Peter Widell

Mette Kunøe

INDHOLD

Forord		
Program		10
Deltagere		13
Gunnstein Akselberg	<i>Anbejtelser - Fleire dansk-tyske importører i nynorsk?</i>	25
Nina Møller Andersen	Vær så venlig at rette min opgave! - Høflighed på dansk og udenlandsk. En kontrastiv sproghandlingsanalyse	36
Anne Grethe Andersson	Tekstkompetence hos elever i 3. klasse - som den kommer til udtryk gennem tekstproduktion og samtale om teksterne	48
Anna Braasch Bolette Sandford Pedersen	En stor sprogteknologisk ordbog for dansk - med særligt fokus på håndtering af flertydighed i en niveaudelt ordbog	60
Randi Benedikte Brodersen	Leksikalsk langtidsakkommodation blandt danskere i Norge	71
Rikke Byrjalsen	Dominans og dynamik i opgaveorienterede gruppesamtaler	82
Lene Lykke Christensen	Dansk og tysk blandt tosprogede gymnasieelever i den dansk-tyske grænseregion	98
Dorthe Duncker	Fryd og fuglesang - genbestemmelse i en flerniveaurepræsentation	109
Esther Glahn	Eliciteringssignaler i samtaler mellem to indfødte sammenlignet med samtaler mellem en indfødt og en ikke-indfødt	120

Asgerd Gudiksen	Om mediopassiv i de danske øsmål	129	Marie Mægaard Janus Møller	Strukturelle og funktionelle aspekter af kodeskift	259
Karin Guldbæk-Ahvo	Unge danskeres brug af direkte anførsel i hverdagssamtaler	139	Helen Korsgaard Maxwell	Hvad er socioetymologi?	268
Hans Götzsche	Om refleksiverne <i>sig</i> og <i>sin</i>	147	Anne Nesser	Presentation av projektet Dansk i Nordamerika (DANA)	278
Carsten Hansen	Humoralpatologiens betydning for metaforiske vredekoncepter	159	Mie Femø Nielsen	Rutschebaneintonation: Nogle foreløbige betragtninger	289
Lis Hedelund Peter Stray Jørgensen	Det universitære skriftsprog - form og indhold, kan det skilles ad?	171	Mette Nordentoft	Om kilderne til Den gammeldanske Passions-traktat	302
Jesper Hermann	Forståelser viser sig i praksis	184	Marianne Rathje	Tilbagekanaliseringssmåord som forstå-signaler	311
Anne Holmen Jens Normann Jørgensen	Dansk som andetsprog og tosproget udvikling	200	Hanne Ruus	Folkevisedansk - Den ældste viseoverlevering på cd-rom	321
Henrik Galberg Jacobsen	Forenkling af dobbeltformer. Påkræver? Gennemførligt? Lønsomt?	214	Inger Schoonderbeek	Dansk i herredstingsdomme fra 1600-tallet	331
Eva Skafte Jensen	Mr. Bean i tale og skrift - og om besvarelsen af formulerede såvel som ikke-formulerede opgaver	225	Karen Thuesen	Vort ældste poetiske sprog - En introduktion	338
Sabine Kirchmeier-Andersen	Visum-projektets grammatikprogram	233	Ole Togeby	Kategorial grammatik for dansk	349
Køge-projektet (Rikke Byrjalsen, Anne Holmen, Jens Normann Jørgensen, Marie Mægaard, Janus Møller)	Tyrkisk-dansk tosprogethed hos børn og unge	247			
Anna Vibeke Lindø	Dialog & diskurs og diskursers dialog	248			

PROGRAM

Torsdag den 8. oktober 1998

Lokale 340

10.00 Mødet åbnes

Ordstyrer: Jens Cramer

10.05-10.35 Karen Thuesen: Vort ældste poetiske sprog

10.35-11.05 Henrik Galberg Jacobsen: Forenkling af dobbeltformer. Påkrævet? Gennemførligt? Lønsomt?

Kaffepause

Sektion 1, lokale 340

Ordstyrer: Asger Albjerg

11.30-12.00 Inger Schoonderbeek:
Dansk i herredstingsdomme fra
1600-tallet

12.00-12.30 Mette Nordentoft:
Om kilderne til Den gammeldan-
ske Passionstraktat

Frokost

Ordstyrer: Mette Kunøe

13.30-14.00 Nina Møller Andersen:
Vær så venlig at rette min
opgave! - Høflighed på dansk og
uden landsk. En kontrastiv
sprogbehandlingsanalyse

14.00-14.30 Karin Guldbæk-Ahvo:
Om unge danskeres brug af anført
tale i hverdagssamtaler

14.30-15.00 Helen Korsgaard Maxwell:
Hvad er socio-etymologi?

Sektion 2, lokale 342

Ordstyrer: Barbara Illum

Mie Fernø Nielsen:
Rutschebaneintonation

Marianne Rathje:
Småord som forstå-signaler

Ordstyrer: Else Bojsen

Rita Therkelsen:
Relativsætninger. Forskellen på
den der starter med *som*, og den
som starter med *der*

Karen Margrethe Pedersen,
København:
Fra 3 køn til 2 køn

Asgerd Gudiksen:
Om mediopassiv i de danske ømål

Kaffepause

Ordstyrer: Vibeke Sandersen

Ordstyrer: Erik Vive Larsen

15.30-16.00 Anne Nesser:
Projekt DANA - Danskere i
Nord-amerika

Jesper Hermann:
Hvordan viser forståelser sig i
praksis?

Lokale 340

Ordstyrer: Peter Widell

16.00-16.30 Sabine Kirchmeier-Andersen: VIA - visumprojektets grammatikprogram

16.30-17.00 Carsten Hansen: Humoralpatologiens betydning for metaforiske
vredeskoncepter på dansk

18.30-??? Spisning i kantinen på Trøjborg

Fredag den 9. oktober

Sektion 1, lokale 340

*Ordstyrer: Karen Margrethe
Pedersen, Aabenraa*

9.00-9.30 Rikke Byrjalsen:
Dominans og dynamik i samtaler
blandt unge

9.30-10.00 Marie Maegaard, Janus Møller:
Kodeskift, pragmatik og identitet

10.00-10.30 Anne Holmen, Jens Normann
Jørgensen:
Dansk som andetsprog og
tosproget udvikling

Sektion 2, lokale 342

*Ordstyrer: Ole Norling-
Christensen*

Anna Braasch, Bolette Pedersen:
Arbejdet med en stor dansk
sprogteknologisk ordbog: STO-
projektet

Britt Keson:
Morfologisk tagging af danske
tekster

Jørgen Chr. Bang, Jeppe
Bundsgaard, Søren Høyer Hansen
og Sune Steffensen:
Dansk sprog, sprogforskning og
IT

Kaffepause

Ordstyrer: Erik Hansen

11.00-11.30 Ole Tøgeby:
Kategorial grammatik for dansk

Ordstyrer: Tore Kristiansen

Esther Glahn:
Elicitering af feedback-signaler i
samtaler mellem to danskere sam-
menlignet med samtaler mellem
en indfødt og en ikke-indfødt

11.30-12.00 Hans Götzsche:
Om refleksiverne *sig* og *sin* med
særligt henblik på en vurdering af
grundlaget for det grammatiske
begreb om ordklasser

Lene Lykke Christensen:
Dansk og tysk blandt tosprogede
gymnasieelever i den dansk-tyske
grænseregion

12.00-12.30 Lars Heltoft: Ikonisk fokus

Randi Brodersen:
Leksikalsk akkomodation blandt
danskere i Norge

Frokost

Ordstyrer: Carol Henriksen

13.30-14.00 Hanne Ruus:
Folkevisedansk

Ordstyrer: Henrik Jørgensen

Anne Grethe Andersson:
Tekstkompetence hos elever i 3.
klasse - som den kommer til
udtryk gennem tekstproduktion
og samtale om teksterne

14.00-14.30 Dorthe Duncker:
Et spørgsmål om stil

Anna Vibeke Lindø:
Dialog og diskurs & diskursernes
dialog - Ex: Dansk i gymnasiet

14.30-15.00 Gunnstein Akselberg:
Anbeholdelse - flere danske
lånord i nynorsk?

Eva Skafte Jensen:
Mr. Bean i skrift og tale

Lokale 340

Ordstyrer: Peter Widell

15.00-15.30 Lis Hedelund og Peter Stray Jørgensen: Det universitære skriftsprog -
form og indhold, kan det skilles ad?

15.30-15.45 Afslutning

DELTAGERNE

7. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog den 8.-9. oktober 1998

Tilmeldte foredrag

Gunnstein Akselberg
Nordisk institutt
Universitetet i Bergen
Sydnesplass 9
5007 Bergen
Norge

Anbeholdelse - Flere dansk-
tyske lånord i nynorsk?

Asger Albjerg
Nordica
Helsingfors Universitet
Universitetsgatan 4
SF-00100 Helsingfors
Finland

Margrethe Heidemann Andersen
Dansk Sprognævn
Njalsgade 80
2300 København S

Nina Møller Andersen
Institut for Nordisk Filologi
Københavns Universitet
Njalsgade 80
2300 København S

Vær så venlig at rette min opgave! -
Høflighed på dansk og udenlandsk.
En kontrastiv sprogbehandlingsanalyse

Torben Arboe Andersen
Institut for Jysk Sprog- og Kulturforskning
Aarhus Universitet
Niels Juelsgade 84
8200 Aarhus N

Anne Grethe Andersson
Danmarks Lærerhøjskole
Lucernemarken 1
5260 Odense S

Tekstkompetence hos elever i 3. klasse
- som den kommer til udtryk gennem
tekstproduktion og samtale om teksterne

Hans Arndt
Institut for Lingvistik
Aarhus Universitet
Ndr. Ringgade, Bygning 327
8000 Århus C

Jørgen Chr. Bang
Forskergruppen for Økologi, Sprog - Ideologi
Odense Universitet
Campusvej 55
5230 Odense M

Dansk sprog, sprogforskning og IT
(sammen med Jeppe Bundsgaard,
Søren Høyer Hansen, Sune Steffensen)

Christian Becker-Christensen
Politikens Forlag a/s
Vestergade 26
1456 København K

Else Bojsen
Dansk Sprognævn
Njalsgade 80
2300 København S

Anna Braasch
Center for Sprogteknologi
Njalsgade 80
2300 København S

Randi Benedikte Brodersen
Nordisk Institut
Universitetet i Bergen
Sydness Plass 9
N-50007 Bergen
Norge

Jeppe Bundsgaard
Forskergruppen for Økologi, Sprog - Ideologi
Odense Universitet
Campusvej 55
5230 Odense M

Dansk sprog, sprogforskning og IT
(sammen med Jørgen Chr. Bang, Søren
Høyer Hansen, Sune Steffensen)

Rikke Byrjalsen
Institut for Nordisk Filologi
Københavns Universitet
Njalsgade 80
2300 København S

Dominans og dynamik i samtaler blandt
unge

Birgit Christensen
Forskningsstipendiat, mag.art.
Billesborgvej 6 A
2720 Vanløse

Lene Lykke Christensen
Institut for lingvistisk
Aarhus Universitet
Villaen, Willemoesgade 15D
8200 Århus N

Jens Cramer
Institut for Nordisk Sprog og Litteratur
Aarhus Universitet
Niels Juelsgade 84
8200 Århus N

Dorthe Duncker
Institut for Nordisk Filologi
Københavns Universitet
Njalsgade 80
2300 København S

Inger Ejskjær
Institut for Dansk Dialektforskning
Københavns Universitet
Njalsgade 80
2300 København S

Anne Juliette Fogt
Falkoner Alle 14, 2. th
2000 Frederiksberg

Christina Fogtman
Hesseløgade 15, 3. tv
2100 København Ø

Pernille Jermiin Frost
Dansk Sprognævn
Njalsgade 80
2300 København S

Dansk og tysk blandt tosprogede
gymnasieelever i den dansk-tyske
grænseregion

Et spørgsmål om stil

Esther Glahn Institut for Almen og Anvendt sprogvidenskab Københavns Universitet Njalsgade 80 2300 København S	Elicitering af feed-back signaler i samtaler mellem to danskere sammenlignet med samtaler mellem en indfødt og en ikke indfødt	Annette Hartnack Institut for Nordisk Filologi Københavns Universitet Njalsgade 80 2300 København S	
Hans Götzsche Institut for Kommunikation Aalborg Universitet Langagervej 8, 45 9220 Aalborg Øst	Om refleksiverne <i>sig</i> og <i>sin</i> med særligt henblik på en vurdering af grundlaget for det grammatiske begreb om ordklasser	Lis Hedelund Formidlingscentret KUA Njalsgade 80 2300 København S	Det universitære skriftsprog - form og indhold, kan det skilles ad? (sammen med Peter Stray Jørgensen)
Asgerd Gudiksen Institut for Dansk Dialektforskning Københavns Universitet Njalsgade 80 2300 København S	Om mediopassiv i de danske ømål	Lars Heltoft Roskilde Universitetscenter Postboks 260 4000 Roskilde	Ikonisk fokus
Karin Guldbæk-Ahvo Helsingfors Universitets Språkcenter Stubbjärdesvägen 17 A FIN-003 Helsingfors Finland	Om unge danskeres brug af anført tale i hverdagssamtaler	Carol Henriksen Roskilde Universitetscenter Hus 3.2.3. - Postboks 260 4000 Roskilde	
Carsten Hansen Institut for Nordisk Filologi Københavns Universitet Njalsgade 80 2300 København S	Humoralpatologiens betydning for metaforiske vredekoncepter i dansk.	Jesper Hermann Institut for Almen og Anvendt sprogvidenskab Københavns Universitet Njalsgade 80 2300 København S	Hvordan viser forståelser sig i praksis?
Erik Hansen Institut for Nordisk Filologi Københavns Universitet Njalsgade 80 2300 København S		* Lilliane Højgaard Holm Institut for Nordisk Filologi Københavns Universitet Njalsgade 80 2300 København S	
Søren Høyer Hansen Forskergruppen for Økologi, Sprog - Ideologi Odense Universitet Campusvej 55 5230 Odense M	Dansk sprog, sprogforskning og IT (sammen med Jørgen Chr. Bang, Jeppe Bundsgaard, Sune Steffensen)	Anne Holmen Institut for Nordisk Filologi Københavns Universitet Njalsgade 80 2300 København S	Dansk som andetsprog og tosproget udvikling (sammen med Jens Normann Jørgensen)
		Barbara Illum Institut for Nordisk Sprog og Litteratur Aarhus Universitet Niels Juelsgade 84 8200 Århus N	

Henrik Galberg Jacobsen
Dansk Sprognævn
Njalsgade 80
2300 København S

Forenkling af dobbeltformer. Påkrævet?
Gennemførligt? Lønsomt?

Anette Jensen
Institut for Dansk Dialektforskning
Københavns Universitet
Njalsgade 80
2300 København S

Eva Skafte Jensen
Institut for Nordisk Filologi
Københavns Universitet
Njalsgade 80
2300 København S

Mr. Bean i skrift og tale

Kjær Jensen
Handelshøjskolen i Århus
Fuglesangs Allé 4
8210 Århus V

Marianne Johansen
Institut for Nordisk Filologi
Københavns Universitet
Njalsgade 80
2300 København S

Knud Jordal
Holmevej 109
8270 Højbjerg

Henrik Jørgensen
Kantorvænget 2, 2. lejl. 14
8240 Risskov

Jens Normann Jørgensen
Institut for Nordisk Filologi
Københavns Universitet
Njalsgade 80
2300 København S

Dansk som andetsprog og tosproget
udvikling (sammen med Anne Holmen)

Peter Stray Jørgensen
Formidlingscentret
KUA
Njalsgade 80
2300 København S

Det universitære skriftsprog - form og
indhold, kan det skilles ad? (sammen
med Lis Hedelund)

Tom Jørgensen
Slagelsevej 14, 2.
4400 Kalundborg

Britt Keson
Det Danske Sprog- og Litteraturselskab
Chr. Brygge 1, 1.
1219 København K

Morfologisk tagging af danske tekster

Sabine Kirchmeier-Andersen
Institut for Datalingvistik
Handelshøjskolen i København
Bernhard Bangs Allé 17B
2000 Frederiksberg

VIA - visumprojektets grammatikpro-
gram

Helen Korsgaard Maxwell
Institut for Sprog og Kommunikation
Odense Universitet
Campusvej 55
5230 Odense M

Hvad er socio-etymologi?

Tore Kristiansen
Institut for Dansk Dialektforskning
Københavns Universitet
Njalsgade 80
2300 København S

Mette Kunøe
Institut for Nordisk Sprog og Litteratur
Aarhus Universitet
Niels Juelsgade 84
8200 Århus N

Finn Køster
Institut for Dansk Dialektforskning
Københavns Universitet
Njalsgade 80
2300 København S

Erik Vive Larsen
Institut for Nordisk Sprog og Litteratur
Aarhus Universitet
Niels Juelsgade 84
8200 Århus N

Audrey de Leeuw
Institut for Kommunikation
Aalborg Universitet
Langagervej 8
9220 Aalborg

Anna Vibeke Lindø
Forskergruppen for Økologi, Sprog - Ideologi
Odense Universitet
Campusvej 55
5230 Odense M

Dialog og diskurs & diskursernes dialog
- Ex: Dansk i gymnasiet

Lis Lomholdt
Knuds Allé 64
2800 Lyngby

Marie Maegaard
Institut for Nordisk Filologi
Københavns Universitet
Njalsgade 80
2300 København S

Kodeskift, pragmatik og identitet
(sammen med Janus Møller)

Tine Michelsen
Institut for Dansk Dialektforskning
Københavns Universitet
Njalsgade 80
2300 København S

Janus Møller
Institut for Nordisk Filologi
Københavns Universitet
Njalsgade 80
2300 København S

Kodeskift, pragmatik og identitet
(sammen med Marie Maegaard)

Anne Nesser
Institut for lingvistisk
Aarhus Universitet
Villaen, Willemoesgade 15D
8200 Århus N

Projekt DANA - Danskere i Nord-
amerika

Mie Femø Nielsen
Institut for sprog og kultur
Roskilde Universitetscenter
Marbjergvej 35
4000 Roskilde

Rutschebaneintonation

Rikke Buch Nielsen
Universitetsparken 5, 2, 222
8000 Århus C

Mette Nordentoft
Borgergade 34, 1.th.
1300 København K

Om kilderne til Den gammeldanske
Passionstraktat

Ole Norling-Christensen
Parole-projektet (DSL)
Det Danske Sprog- og Litteraturselskab
Christians Brygge 1, 1.
1219 København k

Grzegorz Okoniewski
Institut for Nordisk Sprog og Litteratur
Aarhus Universitet
Niels Juelsgade 84
8200 Århus N

Sussi Olsen
Center for Sprogteknologi
Njalsgade 80
2300 København S

Bolette Sandford Pedersen
Center for Sprogteknologi
Njalsgade 80
2300 København S

Arbejdet med en stor dansk sprog
teknologisk ordbog: STO-projektet

Karen Margrethe Pedersen
Institut for grænseregionsforskning
Persillegade 6
6200 Aabenraa

Karen Margrethe Pedersen
Institut for Dansk Dialektforskning
Københavns Universitet
Njalsgade 80
2300 København S

Fra 3 køn til 2 køn

Ole Pedersen
Hobrovej 35, 2. th
8900 Randers

Bettina Perregaard
Institut for Nordisk Filologi
Københavns Universitet
Njalsgade 80
2300 København S

Pia Quist
Institut for Nordisk Filologi
Københavns Universitet
Njalsgade 80
2300 København S

Marianne Rathje
Godsbanegade 12, 3. tv.
1754 København V

Ole Ravnholt
Institut for dansk
Danmarks Lærerhøjskole
Emdrupvej 101
2400 København NV

Hanne Ruus
Institut for Nordisk Filologi
Københavns Universitet
Njalsgade 80
2300 København S

Vibeke Sandersen
Dansk Sprognævn
Njalsgade 80
2300 København S

Jørgen Schack
Dansk Sprognævn
Njalsgade 80
2300 København S

Småord som forstå-signaler

Folkevisedansk

Inger Schoonderbeek
Institut for Jysk Sprog- og Kulturforskning
Aarhus Universitet
Niels Juelsgade 84
8200 Aarhus N

Gunilla Serin
Institut for Nordisk Sprog og Litteratur
Aarhus Universitet
Niels Juelsgade 84
8200 Århus N

Peder Skyum-Nielsen
Institut for journalistik
Odense Universitet
Campusvej 55
5230 Odense M

Jakob Steensig
Institut for Lingvistik
Aarhus Universitet
Ndr. Ringgade, Bygning 327
8000 Århus C

Sune Steffensen
Forskergruppen for Økologi, Sprog - Ideologi
Odense Universitet
Campusvej 55
5230 Odense M

Georg Søndergaard
Center for Nordiske Studier
Odense Universitet
Campusvej 55
5230 Odense N

Orla Vigsø Sørensen
Institut for sprog og kultur
Roskilde Universitet
Postboks 260
4000 Roskilde

Dansk i herredstingsdomme fra 1600-
tallet

Dansk sprog, sprogforskning og IT
(sammen med Jørgen Chr. Bang, Jeppe
Bundsgaard, Søren Høyer Hansen)

Viggo Sørensen
Institut for Jysk Sprog- og Kulturforskning
Aarhus Universitet
Niels Juelsgade 84
8200 Aarhus N

Rita Therkelsen
Roskilde Universitetscenter, Hus 3.2.3.
Postboks 260
4000 Roskilde

Brigitte Brinkmann Thomasen
Dansk Sprognævn
Njalsgade 80
2300 København S

Karen Thuesen
Institut for Nordisk Filologi
Københavns Universitet
Njalsgade 80
2300 København S

Ole Togeby
Institut for Nordisk Sprog og Litteratur
Aarhus Universitet
Niels Juelsgade 84
8200 Århus N

Sten Vikner
Institut for Lingvistik
Aarhus Universitet
Ndr. Ringgade, Bygning 327
8000 Århus C

Peter Widell
Institut for Nordisk Sprog og Litteratur
Aarhus Universitet
Niels Juelsgade 84
8200 Århus N

Anita Mai Ågerup
Dansk Sprognævn
Njalsgade 80
2300 København S

Relativsætninger. Forskellen på den der
starter med *som*, og den som starter
med *der*

Vort ældste poetiske sprog

Kategorial grammatik for dansk

Peter Widell og Mette Kunøe (udg.):
7. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog
Århus 1999

ANBEHEITELSE – FLEIRE DANSK-TYSKE IMPORTORD I NYNORSK?

Av Gunnstein Akselberg (Universitetet i Bergen)

1 Innleiing: *anbeheitlese*-orda og nynorsken

1.1 *Anbeheitlese*-orda i nynorsken

I Danmark har det rådd eit skriftspråkleg anarki og ein talespråkleg absolutisme. Den offisielle ideologien er at skriftspråket er ein organisme som ikkje kan styrast, og difor må det utvikla seg fritt utan utidig språkplanlegging og regulering. Talespråket har derimot vorte utsett for hard regulering, utan at dette er særleg eksplisitt uttrykt i den offisielle språkideologien (jf. Kristiansen 1993 og 1996). Den danske skriftspråksdarwinismen står såleis i sterk kontrast til den danske talespråksplanlegginga.

I Noreg har språkreguleringa vore omvendt av den danske. Her rår det eit talespråkleg anarki og ei streng skriftspråkleg regulering, og gjennom vel 150 år har ein del av ordtilfanget i dansk språk vore uønskt i nynorsk skriftspråk. Ei gruppe ord har det vore større motstand mot enn andre, danske ord med tysk opphav, særleg ord sette saman med prefiksa *an-* og *be-* og suffiksa *-heit/het* og *-else* (tysk *-ung*), som t.d. *anmode*, *betingelse*, *sikkerheit/sikkerhet* og *begravelse*. I Noreg kallar vi desse orda for *anbeheitlese*-ord, og i mange norske språkmiljø vert desse orda sett på som erkedanske, og lærarane i skulen har slått hardt ned på slike feil i nynorsken. Berre nokre svært få av desse orda er tillatne i nynorsk skriftspråk, og då i tilpassa form, som t.d. *leilegheit*.

Kvifor er det så sterk motstand mot at desse orda skal få plass i den nynorske skriftnormalen, desse orda som er frekvente i alle norske dialektar, og kvifor er norske språkplanleggjarar så interesserte i å få *anbeheitlese*-orda inn i nynorsken akkurat no? I innlegget vil eg presentera nokre av svara på desse to spørsmåla og gje ferske eksempel frå den aktuelle språkstriden som desse dansk-tyske orda valdar.

1.2 Anbeheitlese-orda og Norsk språkråd

I det siste, så seint som i år (1998), har striden om *anbeheitlese*-orda blussa opp på ny, og grunnen er at Norsk språkråd arbeider med ei innstilling frå Fagnemnda for nynorsk om utviding av ordtilfanget i nynorsk, ei innstilling som var ute til høyring i ulike organ i vår.

Striden starta eigenleg i 1983 då det vart lagt fram ei innstilling om nynorsk ordtilfang, den såkalla Venås-tilrådinga, som hadde både ei fleirtals- og ei mindretalsinnstilling. Fleirtalet gjekk inn for ei varsam opning når det gjeld å tillata ord med førefestet *før-* og etterfestet *-heit*. Mindretalet gjekk derimot mot ei slik opning, og presiserte at ein heller bør nytta "nynorske avløysingsord" (Særheim 1983).

Språkrådet vedtok at både fleirtalsinnstillinga og mindretalsinnstillinga, pluss kommentarar frå høyringsrunden, skulle liggja til grunn for det vidare arbeidet til Fagnemnda. Det skapte problem, og først i 1995 vedtok Språkrådet at fleirtalsinnstillinga frå 1983 om ei varsam opning for *anbeheitlese*-ord, skulle liggja til grunn for det vidare arbeidet.

I 1997 kom så Fagnemnda med framlegg om ei liste av såkalla forbodsord som burde inn i nynorsken (til saman 130 ord) (Årsmelding 1997:22–23, lista er også prenta i *Språkleg samling* 4.1997/1.1998:29). Då blussa striden opp på nytt. Til slutt i artikkelen har eg sett opp eit oversyn over dei 74 *anbeheitlese*-orda som finst i lista til Fagnemnda frå 1997.

2 Purisme

2.1 Purismetradisjonen i norsk – Ivar Aasen og Knud Knudsen

Purismen har stått sterkt i Noreg, både innom bokmålet og nynorsken. Knud Knudsen, grunnleggaren av den reformatoriske språklina i det førre hundreåret, og såleis grunnleggaren av riksmålet/bokmålet, var ein ivrig purist, og gjennom heile reformarbeidet hans går purismen som ein raud tråd. Han kom difor til å rekna fornorskingsordboka, *Unorsk og norsk eller fremmedords avlæsning* (1881), som hovudverket sitt.

Også Ivar Aasen, grunnleggjaren av den revolusjonære lina, og såleis grunnleggjaren av landsmålet/nynorsken, var purist. Han ville at ein skulle nytta ord av heimleg nordisk rot. Var det trong for nye ord, skulle ein nytta ut ressursane i språket til nylagingar, slik Knudsen gjorde i avløysingsordboka si. Idéen var at framandorda var ei ekstra bør for den vanlege lesaren.

Aasen var særleg mot germanismane. Han meinte at dansken hadde gått altfor vidt på

dette området ved å fordanska framandord ved omsetjing frå tysk, t.d. *Leidenschaft* ---> *Lidenskab*. Dei norske bygdemåla var ikkje så gjennomgripande fortyska som det svenske og danske skriftspråket, og heller ikkje bundne av nokon litterær tradisjon. Det nye norske skriftmålet kunne såleis stå mykje friare i høve til det germanske framandgodset enn svensk og dansk. Aasen ville ikkje eingong godkjenna alle dei tyske orda som fanst i dialektane, men utelet dei når dei kjendes mindre ekte (*anbefala*, *betyda*), eller han sette opp norske avløysarar ved sida av dei (*begynda* = *byrja*, *taka til*). I grammatiken sin hadde han difor med ei norsk orddanningslære og han skreiv også ein norsk synonymikk, *Norsk Maalbunad* (ferdig 1876, utgitt 1925).

2.2 Purismen i bokmål og nynorsk

Sjølv om den puristiske dimensjonen har vore sterk både i bokmålet og nynorsken, har tradisjonen vore forskjellig i dei to skriftmåla, særleg med omsyn til dansk påverknad. Den reformatoriske lina tok utgangspunkt i det danske skriftspråket i det førre hundreåret, og ved gradvis å skifta ut danske ord og dansk ortografi med norske ord og norsk ortografi, skulle skriftspråket i Noreg verta norsk. Ved skriftspråksreforma i 1907 vart riksmålet i prinsippet norsk, og ved reforma i 1917 var riksmålet i praksis vorte norsk. Frå og med desse to reformene har også bokmålet tatt opp i seg norsk ordtilfang, norsk morfologi og norsk ortografi, og det danske er borte, i stor grad. Berre i konservativt bokmål og i riksmål heldt danske former som *frem*, *dukke*, *bro*, *mave*, *sen* og *muld seg*. Og berre i riksmål finst danske former som *etter*, *nu*, *noget* og *meget*.

Landsmålet, som representerte den revolusjonære lina, var derimot i utgangspunktet norsk. Landsmålet var eit 'reinare' nordisk skriftmål enn nokon av dei andre skriftspråka i Norden med unntak av islandsk. Allereie i utgangspunktet slo difor den puristiske tanken sterkare rot i dei nynorske miljøa enn i bokmålsmiljøa med omsyn til ordtilfang, ortografi, syntaks og språkbruk generelt sett. Eit ideal innom nynorsken har vore eit skriftspråk som reflekterer talemålet med t.d. liten bruk av framandord.

Ord med prefiksa *an-* og *be-* og suffiksa *-heit/-het* og *-else* har i særleg grad markert det dansk-norske trugsmålet mot nynorsken. Desse *anbeheitlese*-orda er i berre svært liten grad komne inn i nynorsk, medan dei derimot er tatt opp i rettskrivingsnormalen for bokmål.

Frå 1938-reforma bygde bokmålet på mange av dei same prinsippa som det nynorske

skriftmålet, m.a. folkespråket, medan bokmålet tidlegare hadde hatt det høgare talemålet i byane som norm for fornorskinga. Bokmålet hadde dessutan den norsk-danske skriftspråkstradisjonen og ta omsyn til. Dette førte til at *anbeheitlelse*-orda vart verande i bokmålet: dei fanst i det høgare talemålet, dei fanst i den dansk-norske skriftspråkstradisjonen og dei fanst, og finst, i dei norske dialektane.

I nynorsken har ein derimot sett annleis på desse orda; dei representerer sjølve trugsmålet frå bokmålet og norsk-dansken. I dag har vi dessutan fått ein nynorsk skriftspråkstradisjon og ein nynorsk litterær tradisjon der desse orda er meir eller mindre fråverande.

3 *Anbeheitlelse*-orda i nynorsk – kvifor motstand?

3.1 *Anbeheitlelse*-orda og kvardagsnorsken

Det kan synast merkeleg at *anbeheitlelse*-ord er blitt forbodsord eller fy-ord i nynorsken. Mange av dei andre lågtyske orda som det kryr av i kvardagsnorsken er komne inn seinare enn dei suffiksa vi ser på her, men dei orda er det ingen som har stilt spørsmål ved. Fleire av dei andre tyske importorda vert endå til sett på som heilnorske t.d. *skildra* og *prova* (Sandøy 1998:18).

Studerer vi ordboksutgåvene til Ivar Aasen, ser vi at også han nytta *anbeheitlelse*-ord (Nes 1983:50, 54, 76 og 80):

<i>an-</i>	Aasen 1850: 0	Aasen 1873: 0
<i>be-</i>	Aasen 1850: 16	Aasen 1873: 21
<i>-heit</i>	Aasen 1850: 33	Aasen 1873: 26
<i>-else</i>	Aasen 1850: ikkje granska	Aasen 1873: 27

3.2 *Anbeheitlelse*-orda og ordtilfanget i nynorsk

Det er mange og ulike grunnar til den sterke motstanden mot *anbeheitlelse*-orda i nynorsken.

Her listar eg opp nokre av dei viktigaste årsakene:

- 1 Aasen sitt syn og hans posisjon i norsk språkhistorie.
- 2 Purisme-tradisjonen etter Aasen, særleg perioden 1900–1950 då purismen stod sterkt.
- 3 Målpolitisk frykt for samnorsk, sjølv om nesten heile det nynorske leksikonet i dag finst i bokmålet. Argumentet har auka proporsjonalt med tilnærminga til bokmålet innan lyd- og formverket.
- 4 Påverknaden frå bokmålet, 'bokmåliseringa', som særleg vert symbolisert ved *anbeheitlelse*-orda.
- 5 *Anbeheitlelse*-orda er lett synlege, dei utgjer ei stor gruppe, og nokre av dei er svært produktive: *-heit* kan nyttast til substantiveringsmiddel for mest alle adjektiv (Nes

1983:24). Dette har gjort desse orda 'verre' enn andre importord.

- 6 Orda er blitt ei merkesak eller 'ein syndebukk' som mange kan samlast om. Dét er det verre å få til med einskildord.
- 7 Stilistiske vurderingar. Orda fører til ei substantivsjuke som er i strid med det verbale stilidealet i nynorsken.
- 8 Trykktilhøve. Orda er ikkje berre germanske, ord med prefikset *be-* og suffikset *-else* har dessutan trykktilhøve, som gjer dei endå meir framande.
- 9 Rettskrivingsordlistene si rolle:

[...] *rettskrivingsordlistene* med sin åttiårige tradisjon har spela ei stor rolle her, ja, eg vil meine at dei har hatt ein veldig innverknad på den skriftlege ordbruken til generasjonane som er oppseda på denne sida av hundreårsskiftet. I motsetnad til andre språk – medrekna bokmålet – har nyare rettskrivingsordlister tidleg utvikla seg til å bli kodeksar over kva for lånord ("tysk-danske", men ikkje framandord) som kan godtakast (Nes 1983:6).

- 10 Det sosiale grunnlaget for forbodslina har vore tungt. Fram til 1983 var det akademikarar og språkfolk, men òg nokre juristar og teologar, som forma forbodslina. Etter 1983 er det framleis akademikarar og språkfolk som representerer forbodslina, men situasjonen er meir nyansert no.
- 11 *Høgnorsken* (*det nasjonale*) har slått ned via skulen, fordi i skulen finst den største brukargruppa av ordlistene.

4 Offentleg regulering og rettskrivingsreformer

4.1 Offentleg regulering og rettskrivingsvedtak

I Noreg er det ein sterk tradisjon for offentlig skriftspråkregulering og skriftspråkplanlegging.

Fram til 1880-åra var norsk språkpolitikk eit individuelt ansvarsområde, men frå 80-åra vert språkpolitikken eit politisk ansvarsområde, og frå då av er det dei offentlege styresmaktene som har gripe inn i skriftspråkutviklinga. Til å byrja med greip det offentlege inn ved at tidsavgrensa personoppnemnde komitear fekk i mandat å laga utkast til rettskrivingsendringar, men frå 1950-åra vart det oppretta faste nemnder som skulle ta seg av slike spørsmål: *Norsk språknemnd* tok til med arbeidet sitt i 1952, og i 1972 tok *Norsk språkråd* over ansvaret for språkrøkta i Noreg. I formålsparagrafen til *Språkrådet* heiter det m.a. at *Språkrådet* skal

gi myndighetene råd i språkspørsmål, særlig når det gjelder språkbruken i skolen, i Norsk rikskringkasting og i statstjensten, uttale seg om prinsipper for normering av skriftspråket [...] og komme med forslag om lovgivning i språkspørsmål.

I vårt hundreår har vi hatt sju rettskrivingsendringar eller reformer: 1901 (berre

landsmål/nynorsk), 1907 (berre riksmål/bokmål), 1910 (berre landsmål/nynorsk), 1917, 1938 og 1959 (både bokmål og nynorsk) og 1981 (berre bokmål). Dessutan har det kome forordningar innimellom som t.d. våren 1996 om skrivemåten av anglisismar som har levd lenge i språket (t.d. *fait* for *fight*, *finisj* for *finish*).

4.2 Utvikling etter 1980

Fram til 1917 galdt arbeidet lausriving frå dansk, frå 1917 til 1959 galdt arbeidet tilnærming mellom nynorsk og bokmål på nasjonal grunn. Frå 1980 har det skjedd ei viktig endring i norsk språkpolitikk. I 1981 fekk vi ei ny reform for bokmålet som er eit klart brot med den politikken styresmaktene og språkplanleggjarane i Noreg hadde følgd konsekvent sidan 1. verdskrigen. Bokmålsnormalen vart i 1981 igjen opna for mange av dei tradisjonelle riksmålsformene som hadde vore utestengde sidan 1938. Dette er eit klart brot med folkemålstanken i bokmålet.

Ei rekkje tradisjonelle fonologiske former vart jamstelde med hovudformene i 1981-normalen, både slike som frå 1959 hadde vore sideformer, og slike som ikkje hadde vore tillatne sidan 1938: *frem*, *syd*, *bro*, *dukke*, *mave*, *sen*, *ren*, *muld*, *gulv*, *mel*, *grøt* osv. Men framleis skulle det berre heita *etter*, *snø*, *språk*, *nå*, *sju*, *tjue*, *hage*, *farge*, *hauk*, *røyk*, *stein*.

I nynorsken går ein derimot den andre vegen med å opna opp for fleire folkemålsformer i ordtilfanget.

5 Arbeidet med ny reform for nynorsk: utviding av ordtilfanget

5.1 Framlegg til opptak av gamle importord i nynorsk

Helge Sandøy, som er medlem av Fagkomiteen for nynorsk, går sterkt inn for opptak av *anbeheitlese*-ord i nynorsk, og for-argumenta til Sandøy er m.a. desse:

- a Nynorsken blir ikkje mykje endra. Opptaket av gamle importord vil berre utgjera 0.078% av ordtilfanget i *Nynorskordboka* (Sandøy 1998:19).
- b Dei tradisjonelle orda vert ikkje trengde ut og dei står seg svært godt (jf. *Nynorsk frekvensordbok*), særleg i skrifttradisjonen (Sandøy 1998:19).
- c Nynorsken vil ikkje stå svakare mot bokmålet dersom ein reknar at ord som *anbefale*, *betale*, *krets* og *uansett* er folkemålsord. Fronten bør heller gå mot bokmålsord som *beskjeftige*, *beferde* osv. Då vil nynorsken stå sterkare ved å ha oppnådd større samsvar mellom nynorsken og folkemålet (Sandøy 1998:23).
- d *Anbeheitlese*-orda er folkemålsord. Det er ikkje fruktbart å kalle desse orda

'bokmålsord'. I somme ord kan kanskje bokspråket ha vore førebilete, men mange av desse orda var i folkemålet lenge før vi hadde fått 'bokmålet', og lenge før folk flest i Noreg kunne lesa (dvs. dansk skriftspråk). I dag får vi også inn importord: *breikdans*, *fait*, *gaid*, *kaps* osv. Det er lite interessant å framstilla desse orda som 'bokmålsord' (Sandøy 1998:12).

- e Opnar vi for fleire folkemålsord i nynorskordbøkene, reduserer vi vanskane med å skriva nynorsk.
- f Vi gjer nynorskideologien meir truverdig når vi held det vi lovar at nynorsken ligg så nær opp til dialektane (Sandøy 1998:23).
- g Ved å ta utgangspunkt i faste retningslinjer, vert det lettare for brukarane å forstå normeringspolitikken som i dag verkar tilfeldig og ugripleg (Sandøy 1998:23)

Sandøy sine prinsipp for ordoptak i nynorsk er desse:

- 1 Folkemålsargumentet: Orda skal vera utbreidde folkemålsord (Sandøy 1998:10-12)
- 2 Nynorsk skriftpraksis: Orda skal alt vera i bruk i skriftleg nynorsk (heimla i *Nynorsk frekvensordbok*) (Sandøy 1998:12-14)
- 3 (Språk-)strukturelle restriksjonar: Ein skal ikkje ta opp ord på *-else* når ein kan la ord på *-ing* eller *-nad* eller i kortform ha same tydinga: t.d. *omgivelse* går ut av di har nemninga *omgjevnad* (Sandøy 1998:14-17).

5.2 Kvifor opptak av fleire *anbeheitlese*-ord i nynorsken no?

Det er mange og ulike grunnar til at ein vil ta opp mange av dei gamle importorda i nynorsken no:

- 1 Ordtilfanget er ufarleg.

Det er *språkstrukturen* som kjennemerkjer det nynorske skriftmålet i høve til bokmål. Denne strukturen ter seg i lydverket og særleg i formverket; langt mindre i setnings-bygnaden. Minst viktig er ordtilfanget. [...] Det finst titusenvís av framandord, særleg fagord, som fritt kan nyttast i nynorsk. På same lina burde prinsipielt lånord frå bokmålet (eller "tysk-dansk") kome. (Nes 1983:7).

- 2 Dansken er ufarleg i dag.
- 3 Tysken ufarleg i dag.
- 4 Ein er for lite oppteken av den engelske påverknaden.
- 5 Det er viktig å styrkja lojaliteten og identiteten til nynorsken.
- 6 Bygdekulturen har fått endra posisjon i det norske samfunnet.
- 7 Den urbane kulturen spreier seg.
- 8 Rekrutteringstrong. Det nynorske skriftmålet treng fleire brukarar.
- 9 Nynorsk må byggjast ut som skulemål.
- 10 Stagnasjonen og tilbakegangen for nynorsken må stoppast.
- 11 Dei nasjonale argumenta for nynorsken er ikkje gyldige lenger.
- 12 Nasjonsbyggingsargumenta er ubrukelege i dag.

- 13 Det multikulturelle Noreg er i ferd med å veksa fram.
- 14 Lojaliteten mot nynorsken er sterk, difor vert dei nye formene vurderte som eit tilbod og ikkje eit trugsmål.
- 15 Ei sterk tru på at språket let seg styra.
- 16 Kulturkonservativ endring i samfunnet (med endra syn på den danske tradisjonen, nytt syn på '400 års-natta' osv.).
- 17 Arven frå 1981 – opning av nynorsknorma og lukking av bokmålsnorma.
- 18 Det sit ein ny generasjon språkpolitikarar i Språkrådet.
- 19 Samnorsk-interessene i nynorsk-leiren har sterke representantar.
- 20 *Anbeheitlese*-orda vert no vurderte som gamle importord og folkemålsord.
- 21 Det er viktig å skapa ein nærnynorsk og ikkje ein avstandsnyorsk (Sandøy 1998:7–9).

6 Den aktuelle språkkonflikten

Debatten har gått høgt og motsetnadane har vore store i nynorskmiljøa rundt omkring i landet. Her er nokre eksempel på ulike meiningar frå språkstriden våren 1998 tatt frå lesarbrev i lokalavisa *Hordaland* på Vestlandet:

[...] men ein må spørja om den stendige tuklinga med nynorsken som fyrst Norsk Språknemnd og seinare Norsk Språkråd har drive, er gagnleg eller i det heile naudsynt. Regelverket i eit skriftspråk treng ro over lang tid, det gjeld ålment i alle mål, og det er gode grunnar til å sjå den stendige reformverksemda til Norsk Språkråd som utidig.

Men anten Språkrådet får vedteke framlegget sitt eller ikkje, vil nynorsk måldyrking halda fram. Byråkratane greier ikkje å ta den gleda frå nynorskbrukarane, og det som var god nynorsk frå Aasen og Vinje si tid, vil vera det i dagar etter denne òg. Romarane tala om å læra av dei klåre føredøma til dei gamle (*claris majorum exemplaris*). Slik er det i alle land, at ein lærer målet best av dei som tala og skreiv det før oss. Å halda oppe nynorsktradisjonen er ei stor og samlande oppgåve for oss alle. (*Hordaland* 14. mars 1998).

I eit omfang som gjer det vanskeleg og som overstig tilhøvi i dansketidi, vert bokmålet aust over oss i radio, fjernsyn, data, aviser, teikneseriar og vekeblad. Difor er det viktigare enn nokon gong å angripa språkundertykkjingi i staden for det språket som vert undertrykt. (*Hordaland* 21. mars 1998).

Det særmerkjer alle andre skriftmål som ein kjenner til, at dei verdset tradisjonen høgt slik at dei ikkje endrar grunnleggjande prinsipp og reglar i utide: franske ungdommar kan i dag lesa Pascal i grunnteksten, endå om det er over 300 år sidan han levde. Såleis er det, fordi franskmennene har skjøna kor viktig det er at skriftspråket held seg ubrigda frå generasjon til generasjon. [...] dette tilstandet, med eit kaos av sideformer og hovudformer og klammeformer og skiftande normalar, så ingen er trygg på kva som er tillate eller ikkje, utan å slå opp i siste utgåve av ordlista. (*Hordaland* 24. mars 1998).

Bokmålsfolka gnir seg nok i hendene over framlegga frå nynorskfolk i Norsk språkråd. Dei skjønar vel at til fleire *anbeheitlese*-ord, til meir strid i nynorskleiren. I usemja vil

nokon vinna og andre tapa. Taparane kan skifta mål, og kjem fleire *anbeheitlese*-ord inn, så vert skilnaden på normert nynorsk og bokmål liten. Kvifor då halda på nynorsken?

[...] [I] Norsk språkråd er det ein og annan som skal overta etter Ivar Aasen. Hjarta deira står i brann, og det sprutar gneistar or kjeften.

[...] Dei sprutande og gneistrande *anbeheitlese*-orda er difor ikkje nokon farande veg [...]. Dreg du den, så dreg du den, armar heller ut. Så må folk pusta ut etter eit innbyrdes tak. Det vert stille, tomt og audt, – til dess det går 10-15 år til (som språksoga syner), og så nye framlegg om ord. (*Hordaland* 4. mars 1998).

Etter snart 150 års språkutvikling er det på tide å ta eit endeleg oppgjør med *anbeheitlese*-orda og dei inkonsekvensane som rår i dag. Ser vi etter så vrirmlar det av tyske lånord i dag [...] ingen vil vel for alvor hevde at det ikkje er ein språkleg rikdom å ha fleire ord å velje mellom når ein skriv. Ei utviding av ordtilfanget i nynorsk blir meir til vinning enn til skade. Ikkje berre fordi det betyr språkleg frigjerig; ser vi funksjonelt på det, vil vi her få ein reiskap til å nyansere og variere ordbruken. Vidare vil vi oppnå ei meir akseptierende holdning til nynorsk blant dei unge, og det er dei som skal gje nynorsken ei framtid. (*Hordaland* 19. mars 1998).

[...] viss vi ikkje opnar for utviding av ordtilfanget, t.d. slik Fagnemnda for nynorsk har føreslått, vil det medverke til at det snart berre er målfolk og ein språkleg elite som skriv nynorsk. (*Hordaland* 31. mars 1998).

7 Avslutning

Motstanden mot *anbeheitlese*-orda er framleis sterk, og striden mellom motstandarane og tilhengjarane av desse gamle importorda er heit. Likevel er det i ferd med å utvikla seg ei ny haldning og ein ny praksis i høve til orda sin plass i nynorsken. *Anbeheitlese*-orda vert av fleire og fleire rekna som folkemålsord og sett på som gamle importord, og ikkje som symbol på det trugande bokmålet og den farlege dansk-norske tradisjonen. Dei gamle lånorda vert meir og meir sett på som eit tilbod enn som eit forbod i nynorsken.

Anbeheitlese-orda vert trekte fram som ei språkleg fornying for nynorsken. Opptak av *anbeheitlese*-ord kan føra til at fleire vil halda på det nynorske skriftspråket og at andre lettare vil kunne ta nynorsken i bruk. Men kampen om *anbeheitlese*-orda er ikkje avslutta, den vil stå dei komande åra, både i Språkrådet og mellom nynorskbrukarane.

Litteratur

- Kristiansen, Tore. 1993. Sidste nyt fra kampen mod de unge tunger. Risager, Karen, Anne Holmen og Anna Trosborg (red.). *Sproglig mangfoldighed – om sproglig viden og bevidsthed*. Roskilde: ADLA:88-97.
- Kristiansen, Tore. 1996. Det gode sprogsamfund: det norske eksempel. *NyS* 21:9-22.

Lauvhjell, Arné (red.). 1983. *Heit strid om nynorsk. Dokument og meiningar 1980-83*. Oslo: Novus.

Nes, Oddvar. 1983. *Om nokre affiks i nynorsk - mest om -heit*. Bergen: Nordisk institutt.

Sandøy, Helge. 1998. Normering av ordforrådet. Om opptak av gamle importord i nynorsk. [Sakspapir til landsmøtet i Noregs Mållag 1998]. [Uprenta manus]. *Språkleg samling*. 4.1997/1.1998. 29.

Særheim, Inge. 1983. Lånord i nynorsk - forbod eller tilbod. *Stavanger Aftenblad* 29. november 1983.

Venås-tilrådinga = Tilråding om ordtilfanget i nynorsk. Av Kjell Venås, Andreas Bjørkum, Alf Hellevik, Lars S. Vikør og Dagfinn Worren. Lauvhjell, Arne (red.). 1983:15-44.

Årsmelding 1997. Utkast til årsmelding for Norsk språkråd. [Uprenta manus].

Aasen, Ivar. 1850. *Ordbog over det norske Folkesprog*. Kristiania.

Aasen, Ivar. 1873. *Norsk Ordbog*. [2. utg.]. Christiania.

Anbeheitlese-ord i Fagnemnda sitt vedtak i 1997 (74 ord; 16 an-, 29 be-, 4 -heit og 25 -else):

an-:	be-:	-heit:	-else:
anerkjenne	bearbeide	ferdigheit	aktelse
angå	bederva	rådigheit	anskaffelse
anløp	bedrøve	skjønneheit	begåvelse
anrop	bedugga	øvrighet	betingelse
anskaffelse	bedyre		bevegelse
anslag	befolke		forbindelse
anslagsvis	beføle		forbrytelse
anslå	begåva		fordervelse
anspenne	begåvelse		forferdelse
anstrengje	behøve		forlystelse
anstøyt	bekrefte		fornøyelse
anta	belage		hukommelse
antakeleg [-lig-]	belyse		innskytelse
antaste	belære		kjennelse
antydde	benåde		medfølelse
anvende	bereist		omgjævelse/-gi-
	besjele		oppbyggjelse
	beskjeden		opprinnelse
	beskjere		oppstandelse
	beskytte		salvelse
	beslekta		skikkelse
	bestikke		skuffelse
	betakke		størrelse
	betenkje		uttalelse
	betinge		værelse
	betingelse		
	betrakte		
	bevege		
	bevegelse		

VÆR SÅ VENLIG AT RETTE MIN OPGAVE! - HØFLIGHED PÅ DANSK OG UDENLANDSK. EN KONTRASTIV SPROGHANDLINGSANALYSE

af Nina Møller Andersen (Københavns Universitet)

Jeg vil starte dette indlæg med tre små historier fra det virkelige liv.

Engang havde jeg en af mine japanske studerende boende i København et par dage i en sommerferie. Både hun og jeg var næsten lige ankommet fra Japan, og jeg havde min familie på besøg til en lille velkomstfest. Yuka, den japanske pige, var træt og ville gerne trække sig tilbage og sove. Da hun var et høfligt japansk menneske, syntes hun ikke hun kunne gøre det uden at meddele mig, sin værtinde, det. Hun kom ind i stuen hvor jeg sad med hele min familie, og sagde: Jeg skal sove! Min mor, som også var et meget høfligt menneske og lagde vægt på god opførsel, blev meget forarget over Yukas frækhed: hun opfattede det som en ordre til os om at være stille.

Jeg afsluttede engang et undervisningssemester for mit hold af udlændinge som skulle lære skriftlig dansk, med denne opfordring: Har I ikke lyst til en kop kaffe?! En russer røg op af stolen og spurgte hvad danskere egentlig mente med at have lyst: Vi var meget hykleriske, vi var jo overhovedet ikke interesserede i udlændinges ønsker - hvorfor sagde vi det så?

En gang imellem får jeg små høflige anmodninger fra mine udenlandske studerende som er for sent med opgaveaflevering: *Vær så venlig at rette min opgave!* Og jeg bliver lidt stødt hver gang.

Vi har alle sammen nok en masse anekdotelignende historier om hvordan vi støder sammen med dansktalende udlændinge i forbindelse med høflighedsformuleringer. Men det kan ikke undre - det er svært for os danskere, hvordan er det så ikke for én der skal lære dansk. Det

handler om face. Forskellige kulturer, forskellige sprog har forskelligt face.

Jeg skal her diskutere og sammenligne høflighedsstrategier på dansk og udenlandsk, specielt russisk og japansk, ud fra undersøgelser jeg har foretaget og er i gang med i forbindelse med min undervisning i skriftlig dansk for udlændinge på Københavns Universitet. Først vil jeg komme ind på handlingsregulerende sprog handlinger, hos Searle kaldet direktiver, face og høflighedsstrategier. Dernæst vil jeg kort forbinde det med intersprogspragmatik, komme ind på mine igangværende undersøgelser og kontrastere dansk, japansk og russisk, og til sidst vil jeg konkludere med nogle pædagogiske overvejelser. Jeg har valgt japansk og russisk fordi jeg har en ide om at disse sprog ligger i hver sin ende af en høflighedsskala høflig/uhøflig, og fordi jeg kender til de to sprog og har boet i længere tid i Rusland og Japan.

Jeg har en teori om at mens face og høflighed tilsyneladende er en overfladisk sproglig fernis, så stikker disse begreber dybere ved de handlingsregulerende sprog handlinger. Høflighed/uhøflighed er så følsomt et område at man nærmest kan tale om et 'indre face'¹. Vi er nede ved krænkelser af vores selvopfattelse, vores sproglige identitet. De handlingsregulerende sprog handlinger er de mest face-krænkende, og det er disse fra vores modersmål vi har sværest ved at afklæde os når vi lærer et nyt sprog: nissen flytter med.

Sprog handlinger kort

Inden for sprog handlingsteorien er der to overordnede principper. Grices effektivitetsprincip, som er et økonomiprincip: sig det kort og effektivt, og Goffmans faceteori: vi skal kunne være

¹ Begrebet 'indre face' er et begreb jeg selv har fundet på. Det skal dække den personlige følsomhed der er knyttet til vores sproglige identitet. Jeg kan illustrere det med et eksempel: Et af de mest face-truende områder i undervisningen er evaluering: læreren beder ligefrem om at få tæv. I et evalueringsskema skrev en udenlandsk studerende engang: 'læreren er uden tvivl velforberedt'. Dette stødte mig som det var møntet på, fordi jeg forventede et forbehold, et 'men': 'men hun kan ikke undervise'. Sådan skulle det imidlertid ikke forstås her. Det skulle forstås i ordets egentlige betydning, ordets rene betydning. Ikke med den betydning det har fået nu. 'Uden tvivl' er et udtryk der har forandret betydningsområde. Det betyder ikke længere: der skal ikke herske tvivl om. Det har fået betydningen: udgangspunktet for x er måske positivt, men der er et negativt y ved det. Længere nede i den studerendes besvarelse af evalueringsskemaet kan jeg hente belæg for at betydningen af udtrykket 'uden tvivl' her er den udelukkende positive, idet hun dér skriver at det er 'den bedste danskundervisningen hun nogensinde har fået'. Udtrykket 'uden tvivl' bruges altså positivt i den betydning udtrykket ikke længere har på dansk. Pointen er at selv om jeg rationelt kan analysere mig frem til dette, kan jeg på et eller andet dybereliggende følelsesmæssigt niveau ikke overbevise mig selv om at 'uden tvivl' kan bruges som et udelukkende positivt udtryk: det krænker mit 'indre face'. Værktøjet til rationelt at gå ind og analysere hvad det er der sker når vores 'indre face' krænkes, skal hentes inden for semantikken. Indre face skal forstås som den emotivt forankrede, personbundne sproglige identitet, en variant af face.

sammen, vi skal beskytte hinandens face: sig det høfligt². Direktiver, som jeg beskæftiger mig med her, de handlingsregulerende sproghandlinger, er en direkte trussel mod vores face. De er intrinsisk uhøflige, dvs. der er en konflikt mellem effektivitetsprincippet og høflighedsprincippet. Ved de intrinsisk facetruende handlinger som direktivet har Brown og Levinson³ opstillet en række handlingsalternativer:

1. Man kan undgå sproghandlingen og udføre den fysiske handling selv: Man åbner selv vinduet, f.eks.

2. Man kan udføre handlingen efter effektivitetsprincippet. Det er det Brown og Levinson kalder 'on record':

"Åbn vinduet!"

3. Man kan udføre sproghandlingen indirekte, således at intentionen er flertydig og uklar. Det er det Brown og Levinson kalder off-record:

"Er her ikke lidt varmt?"

4. Sproghandlingen kan også udføres 'on record', men med kompensatoriske høflighedsstrategier som modvægt mod facetrussel. Her skelnes der af Brown og Levinson mellem to strategier: positivt og negativt face. Ved positivt face søger man enighed, begrundet sine handlinger, hævder fælles interesser, viser sympati, forståelse, samarbejdsvilje, giver komplimenter:

"Det bliver for varmt for os begge herinde om lidt, åbner du ikke vinduet?"

Ved negativt face er høflighedsstrategien brug af upersonlige vendinger, spørgsmål, undskyldninger og nedtonende høflighedsmarkører:

"Undskyld, men du er vel ikke lige sød at åbne vinduet?"

² H.P. Grice. 1975. "Logic and conversation", og J.R. Searle. 1969. *Speech Acts*. Cambridge University Press.

³ P. Brown og S.C. Levinson. 1987. *Universals in language usage: Politeness phenomena*. E.M. Goody (red.): *Politeness*. Cambridge University Press.

Ifølge Scollon og Scollon⁴ kan man karakterisere det amerikanske samfund som brugere af positivt face, og det britiske samfund som brugere af negativt face. Danskere er også brugere af negativt face.

En sproglig opstilling af høfligheds- og nedtoningsmarkører ved handlingsregulerende sproghandlinger på dansk kunne være:

Brug af:

1. modalverber
2. datid
3. adverbier
4. spørgsmål
5. negation
6. høflighedsord

"Du kunne vel ikke lige være så sød at åbne vinduet?!"

Intersprogspragmatik

Fra midten af halvfjerdserne blev man opmærksom på den kommunikative kompetences betydning i fremmedsprogsundervisning, og pragmatikken blev en grunddisciplin i fremmedsprogsundervisningen. Nogle tog udgangspunkt i at læreren⁵ allerede beherskede de pragmatiske aspekter og derfor bare skulle lære at udføre sproghandlingerne med fremmedsprogets udtryksmidler; men forskningen inden for andetsprogsundervisningen viste at transfer⁶ spillede en forstyrrende rolle i indlæringen, og at det var mere kompleks end som så. Som reaktion herpå etableredes i slutningen af 70'erne forskning i intersprogspragmatik som skal beskrive og forklare lørnernes udvikling og anvendelse af pragmatisk viden. Vigtig

⁴ R.T. Scollon & S.B. Scollon. 1983. *Face in interethnic communication*. J.C. Richards & R.W. Schmidt (red.): *Language and Communication*. London.

⁵ Begrebet 'lærner' bruges i fremmedsprogsundervisningen og intersprogspragmatikken om en person under indlæring (fra eng.). Se også om lørnertyper i Karen Lund. 1997. *Lærer alle dansk på samme måde? En længeundersøgelse af voksnes tilegnelse af dansk som andetsprog*. Special-pædagogisk Forlag.

⁶ Transfer er en overførsel af en form fra modersmål eller et fremmedsprog til det sprog man er ved at tilegne sig. Se Karsten Færch, Kirsten Haastrup & Robert Phillipson. 1984. *Learner Language and Language Learning*. København 1984:193.

her blev lærerens generelle pragmatiske kompetence og viden om sprog handlinger, både direkte og indirekte. Forskningen inden for området har været mangfoldig siden. Der ligger en mængde empiri til grund herfor, især amerikansk⁷. Det skal ikke berøres yderligere her, men inddrages i relevant omfang i det følgende om mine egne undersøgelser og erfaringer inden for området.

Undersøgelsen

Mine undersøgelser er ikke "statistisk holdbare". Jeg har lavet dem i forbindelse med min undervisning ud fra et pædagogisk ønske om at forbedre min undervisning, og så har de vist sig at være interessante.

I min undervisning i skriftlig dansk for udlændinge⁸ gennemgår jeg hvert semester én gang høflighedsstrategier ved udførelsen af handlingsregulerende sprog handlinger. Det giver ud over diskussioner om sprog brug og høflighedsstrategier også mange gode diskussioner om brug af modalverber og adverbier. Jeg laver en udfyldningsøvelse, det der i fagterminologi hedder 'discourse completion task', vi gennemgår mulighederne og diskuterer gode og dårlige løsninger og fejl og sætter en 'hitliste' op over de sproglige kriterier og muligheder der kræves ved udførelsen af en handlingsregulerende sprog handling, et direktiv, så den bliver høflig. Øvelserne kan se således ud:

Du sidder på den inderste siddeplads i bussen
og skal af næste gang. Hvad siger du til
personen som sidder yderst, for at komme ud?

Jeg beder desuden de studerende om at angive modersmål og køn.⁹ Disse blanketter samler jeg

⁷ Der findes ikke så meget, hvis nogen, empiri, i Danmark på det niveau mine undersøgelser berører her. Se også litteraturlisten.

⁸ Et-semesterkurser på avanceret niveau for danskstuderende udlændinge på stipendieophold i DK med studerende fra hele verden, men især fra Europa.

⁹ Jeg kommer ikke her ind på sprog handlinger og køn.

ind før vi gennemgår og diskuterer.

Generelt har jeg på baggrund af disse små undersøgelser og min erfaring med undervisning af udlændinge i det hele taget konstateret at: tyskerne¹⁰ bruger negativt face og er den gruppe i mine undersøgelser der har flest sproglige nedtoningsteknikker (se ovenfor). Hollændere og englændere bruger også negativt face, men med knap så mange nedtoninger som tyskerne. De øvrige nordiske lande bruger negativt face, finnerne bruger deres svenskundskaber og bruger høflighedsteknikker som svenskerne, islændingene er den mest høflige gruppe her. Positivt face bruges af amerikanere, franskmænd og russere, hvor amerikanerne er dem der bruger flest nedtoningsteknikker, og russerne dem der bruger færrest. Studerende fra de baltiske lande ligger i deres høflighedsstrategier, interessant nok, nærmere de nordiske landes sprog end russisk¹¹. Japanerne, som jeg ikke har så mange af på disse kurser, men ellers kender til, er en lidt vanskelig gruppe: de laver mange sproglige fejl i disse øvelser, som måske oven i købet i sig selv er en face-trussel. Japanerne kan bruge et direkte, optonet sprog, men med et utal af støttehøflighedsstrategier: i kropssprog, i forberedende sprog handlinger mm. (se nedenfor).

Disse generelle resultater stemmer godt overens med forskningen i øvrigt som siger at tysk, engelsk, nordiske sprog bruger negativt face (Kasper 1996, Kasper og Trosborg 1989), at amerikansk bruger positivt face, at de slaviske sprog er meget direkte sprog (Wirzbicka 1991), at japanere ikke kan placeres på den sædvanlige skala direkte/indirekte (Wirzbicka 1991) eller under positivt/negativt face på grund af et andet sprogligt hierarki (Kasper 1996), men at de har den længste række høflighedsstrategier.

I sidste semester lavede jeg en lidt anderledes sprog handlingsovelse. Først skulle de studerende udfylde den sædvanlige udfyldningsøvelse og aflevere den. Dernæst skulle de gå i grupper efter modersmål og sammen finde en løsning samt diskutere høflighedsstrategier. Øvelsen så sådan ud:

Gruppearbejde

NMA/18.marts/98

¹⁰ Jeg skriver her nationalitet, men mener -talende: tysktalende, dvs. modersmål.

¹¹ Jeg har ikke taget flere modersmål med her da eksempelmaterialet ikke er stort nok.

Sproghandlinger og høflighed:

1. Lav udfyldningsøvelsen enkeltvis og aflever (skriv modersmål og køn på).

2. Lav derefter udfyldningsøvelsen sammen.

3. Diskuter:

a. hvilke sproglige kriterier kan I opregne for en høflig sproghandling?

b. har I forskellige holdninger i gruppen til høflighed, og hvad er de i bekræftende fald bestemt af?

Udfyldningsøvelse:

Du skal melde dig til eksamen på danskstudiet, men kan ikke finde eksamenskontoret.

Du spørger en forbipasserende på gangen. Hvad siger du?

Resultaterne af udfyldningsøvelsen som skulle laves individuelt, rokkede ikke ved det generelle indtryk. Det passede til undersøgelserne ovenfor, men med meget lidt variation:

Russisk kvinde:¹²

Undskyld mig, men hvor ligger eksamenskontoret?

Japansk kvinde:

Undskyld, men må jeg godt spørge dig om hvor er (ligger) eksamenskontoret for/til danskstudiet?

¹² Jeg gengiver i tryk som afskrift af deres håndskrift.

Den russiske er den mest direkte, den japanske den mest høflige.

Det efterfølgende om gruppernes diskussion af høflighedsstrategier understregede det generelle indtryk af russerne som de mindst og japanerne som de mest høflige: den slaviske gruppe (på 6) havde kun opregnet et par enkelte nedtoningsteknikker som modalverber og spørgsmål og ordet 'undskyld', men skændtes ellers i gruppen, mænd og kvinder indbyrdes, om hvor mange der burde være. Den japanske gruppe (på 4) havde en mængde alternativer, imperativ med en lang række støttestrategier: forklaringer, henvendelsesord, høflighedsord som 'undskyld'.

Dette er interessant hvis man sammenligner med direktiver på russisk og japansk:

På russisk har man som på dansk flere sproglige muligheder for at nedtone en handlingsregulerende sproghandling: man kan formulere det som spørgsmål og bruge modalverber: *možete li vy* (kan De), man kan bruge datid: *mogli by vy?* (kunne De ikke) og man kan gøre det yderligere høfligt ved brug af negation: *ne mogli li by vy* (De kunne vel ikke). Men russerne foretrækker at være økonomiske her, altså at følge Grices effektivitetsprincipper; som en af de russiske studerende sagde: Hvorfor pakke det ind, når man kan sige det lige ud? Russerne bruger oftest imperativ ved de handlingsregulerende sproghandlinger, men imperativen på russisk er forholdsvis neutral og den findes i to former, singularis og pluralis, dvs. en De-form og en du-form, som også giver flere muligheder for høflighedsvariation. Derudover skal russeren vælge mellem perfektivt og imperfektivt aspekt ved verber, hvor det perfektive aspekt i denne sammenhæng er den mest direkte. Desuden kan og bliver imperativen suppleret med det lille høflighedsord *požalujsta* (svarende til det engelske *please* og det tyske *bitte*). Hvis russerne ønsker at være uforskammede eller grove kan de bruge infinitiv som ordre: *otkryt'*! (den er meget militaristisk). Russerne foretrækker altså, selvom de har de samme variationsmuligheder som danskerne, den effektive og direkte form.

Japansk har et helt andet sprogligt mønster for at udtrykke høflighed, som bestemmes af kulturelle og interpersonelle faktorer, og det kan være misvisende at sammenligne ud fra searleske sproghandlingskategorier. F.eks. har japansk ikke de samme sproghandlingskategorier og performative verber som de sprog der ellers behandles her, f.eks. har de ikke verbet "at takke". Når japanere snakker sammen, altså sproghandler, skal de samtaltende kunne definere deres interpersonelle forhold ud fra et hierarkisk system, ud fra hvordan de står i forhold til hinanden: over, under eller lige. Herudfra skal de sproglige

strategier vælges. Valget af niveau bestemmes af hvor godt de kender hinanden, af alder, sociale relationer, social status, køn, grupperelationer, situation. En opregning af sproglige høflighedsstrategier på japansk kan se således ud:

1. Brug af indledende høflighedsudtryk: *sumimasen-ga* (undskyld, men...)
2. Brug af pause efter indledende ord: *anoo..* (øh...)
3. Brug af tøvende tone
4. Man kan lyde indirekte ved:
 - a. at bruge ca.-tal: *mittsu gurai, kudasai* ((giv mig ca 3)
 - b. indirekte referencer: *demo* (og andre...)
5. Man kan undlade at afslutte sætningen
6. Man kan undgå at bruge et verbum
7. Man kan vælge mellem to sproglige former: en neutral og en høflig:
 - a. ved brug af verbum skal man vælge mellem høflig og neutral form (alle verber findes i disse to former (også hierarkisk bestemt). Også adjektiver har en neutral og en høflig form.
 - b. man kan bruge partikler og småord til at markere den hierarkiske forskel (et *o* foran substantiver, et spørgende *ne* til sidst)
8. I begyndelsen eller slutningen af sætningen kan man undskylde at man anmoder den anden om noget:
 - a. i begyndelsen f.eks.: *gomeewaku-towa omoimasu-ga* (jeg ved at det generer dig, men...)
 - b. i slutningen: *itadakemasen-deshoo-ka*
9. Den lyttende kan med småord (*aizuchi*)¹³ angive at han lytter og forstår: *hai, ee, un, haa*. *Aizuchi* kan minde om gambitter, men de japanske *aizuchi* bruges kun til høflige markeringer
10. Den lyttende kan afslutte den talendes sætning
11. Et utal af nonverbale strategier.

Dette er kun indledende strategier og overvejelser. Først derefter er vi ved selve sproghandlingen på japansk, illokutionen. Japanerne er, som det er fremgået, meget indirekte, men på en anden måde end i andre her behandlede sprog. De bruger ikke den interrogative struktur mere end vi andre, de kan godt bruge imperativen, men den er 'pakket ind'; de undgår

¹³ Begrebet går på to smede der banker på ambolten skiftevis.

den dog i opskrifter og instruktioner. Japanere kan godt komme med en direkte anmodning, men den skal udføres således at afsender viser at han er afhængig af modtager; dvs. det er bedre at sige: jeg ønsker at du udfører handlingen, end at sige: jeg ønsker at udføre handlingen selv. Herved fremhæver man nemlig sig selv på bekostning af den anden; og det er mangel på respekt.

Hvis vi nu vender tilbage til mine undersøgelser, viser det sig at høflighedsstrategierne på russisk og japansk er i god overensstemmelse med resultaterne af og reaktionerne på udfyldningsøvelserne:

Russerne har mange af de samme nedtoningsteknikker som vi har på dansk, men de bruger dem i andre situationer; de er mere direkte, ønsker effektivitet i informationen (direktiverne) og kan dermed komme til at virke uhøflige.

Japanerne har et hierarkisk system som ikke kan overføres direkte til vores interaktionssystem. De har et stort register af indledende og afsluttende høflighedsstrategier samt mange nonverbale. De kan godt udtrykke en direkte anmodning, men den sproglige form er dikteret af at afsender skal nedtone sig selv i forhold til modtager og ikke nedtone selve anmodningen, og samtidig skal det pakkes ind. Derfor er det klart at japaneren dels laver mange fejl, dels kan komme til at virke for direkte og på samme tid overhøflig fordi han ikke kan finde tilsvarende indledende og afsluttende høflighedsstrategier på dansk.

*Vær så venlig at rette min opgave!

Mine undersøgelser er som sagt ikke statistisk holdbart materiale. De bekræfter delvis forskningen, men der må tages mange forbehold. Et af dem er at skriftlige øvelser er noget helt andet end mundtlige, et andet er at klasseværelse-/undervisningssituationen er noget helt andet end virkeligheden. For se hvad der sker: Efter at jeg har lavet disse øvelser og gennemgået nedtoningsteknikker ved handlingsregulerende sproghandlinger på dansk, får jeg fra de samme studerende som har gjort det godt i timerne, i de virkelige liv den lille notits på den for sent afleverede opgave med ordlyden: *Vær så venlig at rette min opgave!* Og hvordan skal det nu forklares. Jo, i det virkelige liv vil de være sikre på at meddelelsen 'går ind' (de bruger den rene imperativ), og samtidig vil de være venlige (*venlig*), og denne venlighed vil de gerne kort understrege (*så*). Det er det der i forskningen hedder 'play it safe', dvs. den nemme, økonomiske løsning kombineret med en overførsel (transfer) fra deres eget sprog af en kort

venlighedsformular (please, bitte, požalujsta, sumimasen-ga). Og effekten bliver den modsatte: uvenlig, for direkte. Og selv om jeg kan forklare alle mekanismerne bliver jeg lidt vrangvillig hver gang: det sårer mit indre face.

Hvad kan man bruge dette til når det alligevel ikke hjælper? Hvad er konklusionen her og nu. Konklusionen er at det er meget svært at aflægge sig sin sproglige identitet, hvilket brugen af de handlingsregulerende sprog handlinger beviser: nissen flytter med. Man kan også konkludere at det godt kan betale sig at arbejde med det i undervisningen; for de studerende bliver opmærksomme på problemet, på at det er nogle kulturelt bestemte sproglige vaner som afspejler sig i disse formuleringer, at danskerne ikke nødvendigvis er hykleriske, at russerne ikke bevidst ønsker at være uhøflige og japanerne overhøflige. Og de nærmer sig et mere korrekt sprog; for prøv at se på den sidst afholdte øvelse¹⁴:

Udfyldningsøvelse NMA/30.sept./98

Ida der bor sammen med Pernille og Nana, har ikke ryddet op i køkkenet selvom det er hendes tur. Klokken er halv syv.

Pernille: Ved du hvad, Ida, vi skal snart lave mad, og mine forældre kommer på besøg i aften.

Ida:.....

Russisk kvinde:

Ida: *Se så at gå i gang med at rydde op!*

Japansk kvinde:

Ida: *Gider du ikke rydde op nu?*

Russeren er stadig den mest direkte, japaneren stadig den mest høflige; men begge er meget tæt på virkeligheden, på et korrekt dansk.

¹⁴ Taget fra John E.Andersen, 1989: *Sprog handlinger på dansk*. Dansklærerforeningen.

Litteratur

Isačenko, V.A. *Russische Formenlehre*.

Kasper, Gabriele og A. Trosborg. 1989. Pragmatik. Gabriele Kasper og Johannes Wagner (red.). *Grundbog i Fremmedsprogspædagogik*. København: Gyldendal:120-134.

Kasper, Gabriele. 1996. The development of pragmatic competence. *Errosia* 6, no 2:103-120.

Mizutani, O. & N.Mizutani. 1986. *How to be polite in Japanese*. Tokyo.

Wierzbicka, Anna. 1991. *Cross Cultural Pragmatics. The Semantics of Human Interaction*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.

Wierzbicka, Anna. 1992. *Semantics, Culture, and Cognition. Human Concepts in Culture-Specific Configurations*. Oxford: Oxford University Press.

TEKSTKOMPETENCE HOS ELEVER I 3. KLASSE - SOM DEN KOMMER TIL UDTRYK Gennem TEKSTPRODUKTION OG SAMTALE OM TEKSTERNE

Af Anne Grethe Andersson (Danmarks Lærerhøjskole, Odense)

Med den procesorienterede skrivepædagogik er der skabt øget opmærksomhed omkring lærerens rolle som sproglig vejleder. Da vejledningen gives på baggrund af elevens personlige sprog, er en analyse af elevtekster et vigtigt redskab i den fortsatte skrivelæring. Gennem analysen synliggøres både potentialer og mangler i teksten, og det kendskab, læreren derved får til elevens tekstkompetence, er væsentligt for at kunne tilrettelægge en vejledning og undervisning, der på en gang støtter og udfordrer eleven i den fortsatte læringsproces.

Gennem flere års undervisning har jeg oplevet, hvordan elevers oplæsning og samtale i responsgrupper om egen tekstproduktion udvikler en høj grad af sproglig opmærksomhed hos eleverne over for egne og andres tekster. Det er ikke altid ensbetydende med, at eleverne kan foreslå hinanden, hvordan ændringer i den aktuelle tekst kan foretages, men ved at sætte ord på deres intuitive opfattelse af teksten synes dialogen efterhånden at udvikle en øget bevidsthed om skriftsprogets funktion og virkemidler. Samtalen om teksten er således både et middel til at udvikle og til at synliggøre elevernes bevidsthed om sproglige forhold i teksten. Derved bliver den et redskab, så læreren opnår et bredere kendskab som grundlag for at tilrettelægge en undervisning, der er relevant ikke bare set i forhold til elevens aktuelle tekst, men set i forhold til elevens og elevgruppens generelle sproglige udvikling.

Med begrebet tekstkompetence refererer jeg således i det følgende både til elevens færdighed i at skabe en meningsfuld og sammenhængende tekst og til den viden og bevidsthed, eleven udviser over for sproglige forhold i tekster.

For at undersøge og dokumentere elevers tekstkompetence har jeg indsamlet et materiale fra et skriveforløb i en 3. klasse. Materialet består af alle 14 elevers tekster samt båndudskrift af elevernes samtaler om deres tekster i grupper på 3 eller 4. Klassen har ikke tidligere arbejdet

i responsgrupper, men fire måneder før dette skriveforløb besøgte jeg klassen og iværksatte et lignende forløb - dels for at eleverne kunne prøve denne form for tekstarbejde, dels for de kunne vænne sig til, at jeg var observatør ved deres samtaler.

Materialets tilblivelse

Eleverne i 3. klasse skulle skrive eventyr. Nogen tid inden skriveforløbet blev iværksat, havde klassen læst og arbejdet med eventyr. De havde således et vist genrekendskab, som læreren ønskede at udnytte. Dels kunne genren levere idéer til indhold, dels kunne den i sig selv være strukturerende for teksternes handling. Nogle elever var mest optaget af, at der indgik overnaturlige eller fantastiske elementer i eventyr. Derfor forlod flere eventyrgenren og skrev i stedet fortællinger, der ikke er nemme at genreplacere. De repræsenterer blandgenrer, idet de synes at optage træk fra bl.a. science-fiktion, myter, gys-og-gru, den fantastiske børnebog og Walt Disney-produktioner. Desuden forsøger nogle elever sig med kompositioner, hvor flere fortællinger er indlejret i hinanden. Teksterne er dermed udtryk for den enkelte elevs valg og færdighed med hensyn til at strukturere form og indhold på egen hånd.

Efterhånden som eleverne blev færdige med at skrive deres tekst, gik de i samtalegruppe, der bestod af 3 eller 4 elever. Sammensætningen af grupperne er derfor tilfældig. Samtalen var iscenesat omkring en "Forfatterstol". På skift satte en elev - og det vil her sige en forfatter - sig i "Forfatterstolen" med de andre siddende tæt omkring sig, læste fortællingen højt og var den, der gav ordet videre. De øvrige var redaktører, der skulle hjælpe med at få fortællingen gjort klar til udgivelse ved at kommentere tre forhold omkring teksten. De skulle pege på, hvad der virkede rigtig godt i netop denne fortælling. Desuden skulle de udpege det, de ikke kunne forstå, og endelig komme med forslag til, hvordan noget kunne gøres bedre. Samtalens struktur var løs, men aftalen var, at de skulle begynde med at kommentere "det gode".

Generelle tendenser i materialet

Den mest markante tendens i samtalematerialet synes at være modtagerens behov for at skabe mening og sammenhæng i fortællingen. Tekster, der er usammenhængende og derfor ikke er i stand til at kommunikere deres mening til tilhørerne, bliver for størsteparten udgangspunkt for en samtale, der drejer sig om at opklare, hvad teksten handler om. De øvrige tekster danner derimod udgangspunkt for en samtale, der i højere grad lader elevernes opmærksomhed over

for sproglige forhold komme til syne, idet eleverne her er optaget af, "hvordan" teksten siger noget.

Cirka halvdelen af eleverne har signaleret, at de vil skrive et eventyr ved at indlede med "Der var engang". Der inddrages forholdsvis få aktører i disse fortællinger. Handlingsgangen er enkel, og det lykkes for de fleste elever at skabe nogenlunde sammenhæng i historien allerede i første udkast, selv om den indre logik ikke overalt er til stede. Genren er kendt af tilhørerne i forvejen, og spørgsmålene til disse tekster rammer ofte ret konkret ned på uklare steder. Forfatter og tilhører deler viden og indsigt om genren, hvorfor fortællingen for en stor del får lov at aktualisere sit indhold, som den tilsyneladende var tænkt.

Bearbejdning af materialet

Da det generelt er tekstens grad af meningsfuldhed der er afgørende for, om elevernes sproglige opmærksomhed kommer til syne gennem samtalen, har jeg i det følgende valgt at beskrive materialet omkring 3 elever (Christian, Troels og Søren), der har skrevet fortællinger med eventyrtræk. Udtalelserne om en elevs tekst er sammenholdt med en sproglig analyse af den pågældende tekst. Dernæst undersøges elevens udtalelser om andre tekster for at synliggøre, hvordan hans sproglige opmærksomhed kommer til udtryk der.

Christians tekst - "Hævnen for sin mor"

Christian har brugt eventyrgenren som ramme for sin fortælling. Allerede i overskriften sendes et tydeligt signal til tilhørerne om den centrale handling. Selve fortællingen er sikkert struktureret med en præsentation (1.-4. (+ evt. 5.) periode), der danner optakt til den egentlige handling. Handlingen rummer både "point of no return" (12./13. periode) og en tydelig konfliktoptrapning frem mod konflikts endelige løsning (22.p.). Fortællingen udtones frem mod 27.p. - men herefter tilføjes en sætning (28.p.) "de fik også tre unger", der kommer til at virke som anslag til en ny begivenhedsrække. Teksten er tydeligt tidsstruktureret, hvilket viser sig i sætningskoblingerne, der overvejende er temporale - heraf flest implicit temporale.

Sætningsskemaet viser, at begyndelsen af fortællingen (1.- 7.p.) har den mest komplekse sætningsstruktur med udfyldning af både (a) og (V), hvilket stort set ikke forekommer i resten af fortællingen. Af de i alt 4 sætningsadverbialer forekommer de 3 således i 1.-7. periode, hvor de virker tydeligt forstærkende på hele sætningens indhold.

Forfelterne er oftest udfyldt af det grammatiske subjekt, men også af en del tidsadverbialer. Disse er varieret udformet - bl.a. bruger Christian 3 tidsadverbielle ledsætninger. Igen forekommer 2 af disse i 1.-7. periode.

I betragtning af det ret varierede sprog i første del af fortællingen er den følgende del forholdsvis monoton, hvad angår sætningsopbygningen og den gentagne brug af proformer for "tigeren". Men referentkoblingerne viser, at Christian fuldstændig sikkert introducerer ny referent i ubestemt form. Desuden er brugen af kontiguitet med til at skabe dynamik i fortællingen - tydeligst i kampen mod dragen, hvor hyppige skift netop mellem del og helhed i forbindelse med "dragen" skaber bevægelse og "billeder". Brugen af adjektiver - den tapre mor og den onde drage medvirker desuden til en tydelig placering af aktørerne/referenterne som gode eller onde.

Samtalen om teksten

Samtalen om "Hævnen for sin mor" viser tydeligt, at Christian har formået at skabe god mening og sammenhæng i sin fortælling. Tilhørerne er opmærksomme på en enkelt uklarhed i fortællingen, idet et konkret spørgsmål "Hvem er det, der ryger ned af et hul?" henviser til brugen af pronomenet "Den", hvor det er uklart, hvem der refereres til. ("Den begyndte med at spy ild efter tigeren. Den røg ned af et hul."). Christian bliver åbenbart opmærksom på uklarheden og retter senere til "Tigeren".

Kampen mod dragen, hvor øret bides af, fremhæves som et godt sted, fordi "det er skrevet, så man kan forstå det". Det var netop her Christian gjorde brug af kontiguitet i referentkoblingerne.

På baggrund af det manglende ord "slut" diskuterer eleverne, hvorvidt historien er slut eller ej. En mener, at der mangler noget, men det synes at være, fordi fortællingen her bryder med deres forventninger til eventyrgenren. Den slutter normalt med, at hoverpersonerne lever lykkeligt, men her har Christian tilføjet sætningen "De fik også tre unger". Hermed er der lavet et anslag til en ny begivenhed, og det føles, som om der mangler noget. Ved fælles hjælp finder eleverne ud af, at der blot kan byttes om på et par sætninger, for at deres forventninger opfyldes, men Christian slutter diskussionen af ved at henvise til, at sådan slutter så mange eventyr, og hans skal ikke ligne andre.

Christians tekst giver mulighed for, at tilhørerne udfolder deres opmærksomhed over for sproglige detaljer, fordi mening og sammenhæng på forhånd er etableret, og samtalen viser, at eleverne i høj grad er opmærksomme på mangler og potentialer i teksten.

Christians deltagelse i samtalerne

Christian viser både gennem sin tekstproduktion og gennem samtale om de øvrige tekster, at han er meget opmærksom på tekstens sammenhæng og på sproglige virkemidler. Han fremhæver gode passager i en historie om "to små æbler" og begrundet det bl.a. med, at "jeg fik ligesom billederne inde i mit hoved". Tekstanalysen dokumenterer hans valg. Han har bl.a. valgt en passage, hvor beskrivelsen er gjort levende ved hjælp af kontiguitet i referentkoblingerne. Desuden gøres der i denne tekst brug af dækket direkte tale, hvilket skaber en fornemmelse af en mundtlig fortæller.

Christian siger om en tekst, der lægger op til noget, som alligevel ikke sker, at: "Det siger den nemlig to gange, og så er det, ligesom man opfatter det højt i ørerne, og hvad sker der så nu?". Teksten skaber forventninger, som den ikke indfrier, og han er ikke blot opmærksom herpå, men kan forklare, hvilken virkning sproget har på tilhøreren.

I historien om de to små æbler standser Christian forfatteren under anden gennemlæsning for at gøre opmærksom på den gentagne og monotone brug af sætningskoblingen "og så". Min vurdering er, at det netop er den mundtlige formidling af teksten, der skaber opmærksomhed om denne sproglige detalje. Christian refererer nu til, at en anden elev i klassen også engang har gjort det, og at han selv bruger nogle småord for mange gange i sin egen historie. Det er netop ved at høre historien om æblerne og ved at skulle sætte ord på sin umiddelbare oplevelse af teksten, at han er blevet opmærksom på dette træk. Da Christian har sat ord på, opdager en anden elev åbenbart, at hun gør brug af samme form for gentagelser i sin tekst og sætter ligeledes ord på dette.

Troels og Søren

Jeg vælger her at beskrive to elevers tekstkompetence mere eller mindre under et. Søren har skrevet en fortælling, "Professorens hjerte", som de øvrige med god grund har svært ved at finde sammenhæng i. Man kunne derfor på baggrund af en analyse heraf opfatte hans tekstkompetence som meget begrænset, men gennem samtalen om Troels' tekst udviser han en

høj grad af sproglig opmærksomhed, og efter samtalerne beder han desuden en voksen om hjælp, da han vil "rette" sin egen tekst, så den bliver bedre. Han er blevet opmærksom på uklarhederne.

Troels' tekst - "Prinsessen":

Troels er fagligt usikker og fik hjælp af en voksen, der nedskrev eventyret for ham. Inden Troels begyndte at diktere, fortalte han, hvem der skulle optræde i eventyret, og hvad det skulle handle om. Han havde således gjort sig handlingsgangen klart og holdt sig til den, mens han dikterede.

Indledningen præsenterer konflikten (1.-6. periode), og derefter følger en uddybning, der danner baggrund for en mulig konfliktløsning (7.-20. p.). Konflikten optrædes og løses gennem de klassiske tre forsøg (21.-42. p.), hvorefter den lykkelige slutning følger (43.-48. p.). I sidste periode (49. p.) synes en ny begivenhedsrække at blive anslået, men med den sidste sideordnede helsætning lukkes fortællingen endegyldigt.

Tidsstruktureringen viser sig tydeligt gennem sætningskoblingerne, der overvejende er temporale (heraf flest implicite). Desuden er der en del simpel addition, samt inquit'er.

Sætningsopbygningen er meget enkel og uden særlig variation. Brugen af direkte tale bryder til dels den ensformige struktur. I de 49 perioder er der kun 7 ledsætninger af 1. grad, og der er ingen ledsætninger i forfeltet. Forfelterne udfyldes oftest af det grammatiske subjekt, som her overvejende er en gentagen brug af prinsen, zombien, han og kongen. Der optræder kun 2 adjektiver i teksten ("lysende" og "god"), men beskrivelsen synes i særlig grad knyttet til handlingsverberne, der dominerer kraftigt i denne tekst, spec. ved overvindelsen af zombien (24.-42. p.).

Eventyrets titel er "Prinsessen", men hun optræder kun to gange i forbindelse med aktive verber (hun går og hun siger ja (44)) - ellers kun med passive verber eller i omtale.

Samtalen om teksten

Troels holder sig klart til folkeeventyrets struktur, og bortset fra zombien er alle andre aktører traditionelle eventyrfigurer. Selvom teksten er sammenhængende og meningsfuld, så spørger en elev alligevel til dragens rolle. Teksten synes her at bryde med de forventninger tilhørerne har til genren. Drager er normalt onde og røver prinsesser, men her optræder den som den

godes ven. Spørgsmålet opfatter jeg således ikke som udtryk for manglende sammenhæng i historien, men for genrekendskab hos den, der spørger. Der udspinder sig en diskussion omkring logikken i, at kongen så pludseligt indbyder til bryllup. Troels argumenterer med, at kongen sikkert har set prinsen og prinsessen kysse hinanden, men Søren er præcis. "Så skal du skrive dét". Denne bemærkning kunne referere til, at logikken bliver mere synlig, hvis sætningen om kysseriet (48.p.) kommer før bemærkningen om brylluppet (47.p.). Det er undgået observatørens opmærksomhed, og hun blander sig ret uklogt med en ledende bemærkning om, at det jo somme tider sker, at prinser og prinsesser bliver gift i eventyr. Søren tilkendegiver, at "det gør de altid"; men det er tydeligt, at logikken alligevel skal være til stede i den sproglige udformning af eventyret.

Samtalen drejer sig på et tidspunkt om, hvor zombien har ført prinsessen hen. Troels læser: "Den går ned mod sumpen", hvorefter Søren kommenterer, at "der er jo flere sumpe i en by". Det er første gang i fortællingen, "sumpen" optræder, men alligevel er den introduceret i bestemt form, som kendt stof. Det ville være mere meningsfuldt i denne sammenhæng at introducere den i ubestemt form. Også her er Søren opmærksom på den sproglige virkning. Det gælder endnu en gang, da han siger om Troels' fortælling, at "der er...lyder for meget...udtryk af zombien". Troels opdager det og giver ham ret: "der står også en hel masse zombier her". Begge bemærkninger henviser til, at Troels indleder mange små korte helsætninger med "Zombien" uden at gøre brug af pronominalisering. Søren kommer nu i tanke om en anden tekst, hvor en tilsvarende gentagelse med morfologisk identitet var taget i anvendelse. Bevidstheden har tilsyneladende holdt sit indtog. Da Troels er bange for, at man ikke ved om det er zombien eller kongen, der henvises til, hvis zombien udskiftes med "han" eller "den", kommenterer Søren, at det ved man godt, "for så er der skrevet lidt forbi kongen".

Søren finder, at et godt sted i Troels' tekst er der, hvor prinsen redder prinsessen "før hun bliver gennemstegt" (39.p.). Udtrykket skaber helt tydeligt billeder på nethinden hos Søren, og han gengiver betydningen med ordet "ristet" i stedet for gennemstegt. Troels har ubevidst anvendt et stærkt virkemiddel ved bruge ordet "gennemstegt", som er hentet fra en anden sfære end eventyrets. Den fortsatte samtale viser, hvordan Søren holder fast i billedet af den ristede prinsesse. Det sætter gang i hans forestillingsverden, hvor prinsessen efterhånden

ville komme til at se temmelig maltrakteret ud, hvis ikke prinsen havde reddet hende i sidste øjeblik.

Troels' eventyr tolkes tilsyneladende i fuld overensstemmelse med de forestillinger, han som forfatter har gjort sig. Blot har han ikke selv haft så tydelige billeder af begivenhederne, som Søren skaber gennem samtalen. Eventyrgenren synes at have skabt en fast forbindelse mellem forfatter og tilhører, som gør det muligt at tolke teksten i overensstemmelse med forfatterens intentioner, og som oven i købet tilfører fortællingen yderligere kvaliteter. Således siger Troels efter Søren's udlægning af kongens reaktion på prinsessens bortførelse: "Det kan jeg meget tydeligere se, end først, når man ser ham". Mod slutningen af samtalen udtaler Søren i tråd hermed, at "Siden jeg hørte...da var den anderledes...og nu er den bedre".

Søren's tekst – "Professorens hjerte"

Søren's tekst synes at være en blanding mellem et eventyr og en gyserfortælling. Der er flere forhold i forbindelse med komposition, sætningskoblinger og referentkoblinger, der er medvirkende til at skabe uklarhed omkring fortællingens sammenhæng. I 1.-9.periode præsenteres tilsyneladende hovedperson og konflikt. 10.-26. periode udgør selve handlingens udfoldelse og konfliktens løsning, men i virkeligheden synes denne del at bestå af en helt ny fortælling, som kun i begyndelsen og i slutningen har forbindelse med anslaget i 1.-9.periode.

Fortællingen slutter brat, idet kun den sidste sideordnede helsætning i 26.periode genopretter normale tilstande i fortællingens univers.

Teksten består næsten udelukkende af ledsætningsløse helsætninger, hvoraf mange er sideordnede. Skønt fortællingen er tidsmæssigt fremadskridende er der få temporale sætningskoblinger, hvorimod der er mange adversative. Det fornemmes her som gentagne brud på det meningsindhold, som netop er skabt. Herudover er der en del forklarende passager, hvor koblingerne er specificerende eller kausale.

Referentkoblinger: To referenter (professor, kriger) skifter identitet undervejs i fortællingen, hvilket skaber uklarhed. Flere steder introduceres desuden nye referenter i bestemt form midt inde i teksten. Det skaber forvirring, specielt fordi disse referenter optræder ganske kort. Søren gør næsten ikke brug af kontiguitet. Derimod bruges specifikation meget fint nogle gange. Det skaber bl.a. i forbindelse med sværdet klarhed og præcision (sværdet, det stærkeste, det eneste).

Samtalen om teksten

Troels har ikke mange kommentarer til de to andre tekster i denne samtalegruppe. Én tekst er næsten uforståelig. Den anden tekst er Søren om professoren, og den er heller ikke let tilgængelig. Den udviser ikke klare genretræk til støtte for en tolkning, og som beskrivelsen viser, er den uklar på flere andre områder. Da Troels og den anden elev forsøger at spørge ind til handlingen, er Søren ikke i stand til at forklare yderligere. Han gentager stort set, hvad han én gang har skrevet, og kommunikationen om teksten bryder nærmest sammen. Et enkelt sted griber observatøren fat i udtrykket "to krigere blev til en zombie" og spørger meget præcist, hvor mange der blev lavet om til en zombie. Det viser sig, at Søren faktisk mener, at de to krigere blev til en zombie hver, men han forstår først sent, at "zombie" skal rettes til flertal for at blive opfattet korrekt af tilhørerne. Det kan Troels derimod høre; men først da samtalen struktureres af én udefra, er han i stand til at holde fast i sin egen sproglige fornemmelse.

Sammenfatning

Jeg har i denne sammenhæng anlagt et funktionalistisk syn på sproget, idet jeg har ønsket at undersøge: om teksten kunne kommunikere sin mening til tilhørerne, hvordan denne mening blev skabt, og endelig hvorvidt eleverne var i stand til at forholde sig til og udtrykke sig om sproglige forhold. Hele materialet viser afgjort eksempler på, at elever i 3.klasse har et ret omfattende tekstkompetence, der kommer til udtryk på forskellig måde gennem tekstproduktion og gennem samtale om teksten. Der er ikke nødvendigvis overensstemmelse mellem den færdighed og opmærksomhed, eleven demonstrerer over for sproglige forhold i egen tekstproduktion, og den, han udviser over for andres. Det blev tydeligt i Søren tilfælde. Endvidere lader det til, at tekstens grad af meningsfuldhed i høj grad har indflydelse på, om elevens opmærksomhed over for sproglige forhold kommer til syne gennem samtalen om teksten.

Betragtes det samlede tekstmateriale fra 3.klasse, viser det sig desuden, at eleverne demonstrerer et omfattende genrekendskab, som de afprøver gennem tekstproduktionen. Det skaber problemer for tilegnelsen af tekstens mening, da alle elever endnu ikke magter at strukturere og formidle det indhold, de har på hjerte. Samtidig er det spændende at se, hvordan de bruger løs af de "tekster", der omgiver dem i hverdagen og eksperimenterer med egne udtryksformer. Sproget bliver på denne måde også synligt som et middel til erkendelse, idet

eleverne skaber forestillinger om verden. Men for at formidlingen af disse forestillinger kan finde sted, må de sproglige konstruktioner være genkendelige for tilhørerne, og på længere sigt for læserne. Det peger på flere veje, man kunne gå i tilrettelæggelsen af det sprogpædagogiske arbejde ud fra det foreliggende materiale fra hele klassen: Ved at arbejde inden for en fælles genre skabes der en genkendelig struktur i teksten. Ved at tage udgangspunkt i en fælles forestillingsverden kan en eller flere genrer være et redskab til at bearbejde kendt stof med. Begge indfaldsvinkler kan være til støtte for, at såvel forfatterens intention som tilhørers forventninger stemmer bedre overens. Desuden ser jeg god overensstemmelse mellem den procesorienterede skrivepædagogik og den responsfokuserede litteraturpædagogik. Begge vægter elevens personlige og faglige tilgang til stoffet, og et samspil vil lade elevens egen tekstproduktion spille op til litteraturens udtryksformer. Med den opmærksomhed over for sproget, som eleverne lægger for dagen gennem samtalen om egen tekstproduktion, er der gode muligheder for, at de som læsere både skærper opmærksomheden og udvikler tekstkompetence gennem den indre dialog med teksten.

Bilag - 3 elevtekster

HÆVVEN FOR SIN MOR

Der var engang en tiger og dens unge.

En dag hvor de var ude at gå kom der en drage tilstede. Den tapre mor ville redde sin unge, men den blev ramt af dragens skarpe kløer og døde.

Ungen blev fra det øjeblik efterladt og måtte klare sig selv.

Den voksede op alene.

Da den var stor, ville den have hævn for sin mor. Den rejste nu ud for at besejre den onde drage.

Den rejste over bjerge over marker. Til sidst fandt den ud af hvor dragen var. Der var en grotte bag det næste bjerg.

Næste dag gik den over bjerget. Den gik ind i grotten, og der lå dragen, kæmpestor som den lå.

Lige pludselig vågnede den med et sæt. Den så på tigreren med sine store øjne.

Den begyndte med at spy ild efter tigreren. Tigreren røg ned af et hul. Tigreren fik svedet sin pels.

Den røg op med et sæt og bed dragen i øret. Øret røg af. Dragen brølede af smerte. Tigreren bed dragen i struben.

Dragen DØDE!!! Den trætte tiger begyndte at vandre hjemad.

Da den kom hjem lagde den sig i græsset hvor solen skinnede.

Et stykke tid efter vågnede den og hørte noget. Det var en anden tiger. Det var en huntiger og de blev lykkelige. De fik også tre unger.

Christian

PRINSESSEN

Der var engang en konge, som spiste middag med sin datter. Pludselig banker det på døren. Så går prinsessen ud for at lukke op. Så hører kongen et SKRIG. Han springer tilbage og råber: "Min datter." Han løber ud til døren og ser, at en zombie har taget hende.

Zombien holder prinsessen under armen. Zombien har lysende øjne og slim overalt. Zombien begynder at gå væk med prinsessen under armen. Den går ned mod sumpen. Den går og halter på et ben og kongen kan se skelettet på benet af zombien.

Kongen begynder at græde, da prinsessen bliver ført ned i sumpen. Lige pludselig kommer der en prins ridende på en drage. Prinsen spørger kongen: "Hvad er der galt?" Kongen siger, at hans datter er blevet bortført af en zombie. Prinsen siger: "Jeg vil gerne redde prinsessen." Han sætter sig op på sin drage og flyver af sted. Kongen siger tak og går ind i slottet.

Prinsen finder sumpen og råber: "Zombie, kom op." Så kommer zombien op med prinsessen under armen. Så vågner prinsessen op, og prinsen siger til zombien, at den skal give ham prinsessen. Men zombien skubber prinsen væk og forsvinder ned i sumpen. Prinsen rejser sig op. Han råber: "Zombie! Kan du så komme op til mig." Prinsen trækker sit sværd. Han halshugger zombien. Zombien løber rundt uden hoved og har prinsessen under armen. Zombien løber lige ind i prinsen. Han falder tilbage ned i en mudderpøl. Zombien forsvinder ned i dybet igen. Prinsen kikker på sumpen. Det bobler.

Lige pludselig kommer zombien op af sig selv. Dragen springer på zombien og spyer ild på den. Prinsen løber hen og redder prinsessen før hun bliver gennemstegt.

Zombien slår dragen lige i hovedet med en knytnæve. Dragen falder om og dør. Prinsen springer op på zombien, trækker sit sværd og stikker det gennem hjertet på zombien. Prinsen går hen til prinsessen og frier til hende. Prinsessen siger ja, og de begynder at gå hjem mod slottet.

Endelig kommer de hjem, og kongen skynder sig ud og tager imod dem. Kongen siger: "Nu skal vi holde et kæmpebryllup." Prinsen kysser prinsessen. Lige pludselig kommer en fe hen over dem og siger en god trylleformular, og feen siger det var godt de blev gift.

Troels

PROFESSORENS HJERTE

Det var en professor. Han hed Doktor D. Han boede i et slot der var formet som Frankensteins monsterhoved.

Professoren havde et dårligt hjerte. Han prøvede at kurere det hver nat og dag, men endelig kom det rigtige middel. Men en mærkelig mand puttede noget andet i hans drik så han blev til et monster. Men han var ikke helt et monster. I monsteret var han stadig et menneske, men monsteret overtog ham. Man han prøvede at stoppe det.

Tre krigere fra slottet så ham. De gik til angreb, men ud af monsteret kom der slim, og de 2 krigere blev til to zombier. Der var 1 kriger tilbage. Han løb væk fra zombierne, men de så ham. De løb efter ham. Først kom han ind i spisekammeret. Det var ikke godt fordi hvis han rørte nogen af pengene, så kom der varme ildpile, og så døde han.

Krigheren prøvede at komme forbi gulvet, og han klarede det. Men zombien klarede det ikke. Den døde. Så kom den anden. Den kom væk fra skatkammeret.

Krigheren kom til at træde i det farlige kviksand. Han nåede at komme væk, men alle hans våben var væk. Zombien druknede i kviksandet. Så gik krigheren ind til den værste labyrinth, hvor sværdet, det stærkeste, er det eneste der kan slå professoren ihjel.

I labyrinten får krigheren benet af, men han når at få sværdet og professoren dør, og slottet bliver almindeligt igen.

Søren

EN STOR SPROGTEKNOLOGISK ORDBOG FOR DANSK

- med særligt fokus på håndtering af flertydighed i en niveaudelt ordbog

Anna Braasch og Bolette Sandford Pedersen (Center for Sprogteknologi)
e-mail: anna@cst.ku.dk, bolette@cst.ku.dk

0 STO-projektet

Center for Sprogteknologi har taget initiativ til et omfattende projekt hvis formål er at skabe en stor dansk sprogteknologisk ordbog (STO). En sådan ordbog er der brug for i datalingvistisk forskning (f.eks. i systemer til sproglig analyse) og sprogteknologiske anvendelser (f.eks. stavetekontrol, maskinoversættelse, taleteknologi). Det er meget tidkrævende og dermed omkostningstungt at udføre det planlagte arbejde. Den færdige ordbog skal derfor være et basisprodukt mht. leksikalsk dækning og lingvistisk beskrivelse; den skal kunne opfylde mange forskellige slags behov ved at kunne tilpasses forskelligartede formål. På denne måde vil vi sikre at ordbogen får et bredt anvendelsespotentiale både i forskningen og i sprogindustrien. Samtidig er det vigtigt at fastholde, at netop på grund af dette meget brede sigte skal ordbogens struktur og oplysningsindhold tilgodese meget forskellige lingvistiske og leksikografiske krav; dette medfører at vi må træffe nogle valg som er anderledes end ved traditionelle ordbøger.

1 Ordbogens faglige grundlag

Projektets faglige udgangspunkt er den danske PAROLE-'ordbog' både hvad metode, udarbejdet materiale og erfaringer angår. Denne ordbog, som er en leksikalsk datasamling i elektronisk form lagret i en database, er udarbejdet i det EU-støttede PAROLE (LE2-4017) projekt, hvis formål var at skabe ensartede sproglige ressourcer (ordbøger og korpora) for alle 12 officielle EU-sprog. Den danske ordbog er udarbejdet af CST i samarbejde med Det Danske Sprog- og Litteraturselskab i perioden 1995-98 og den indeholder ca. 20.000 opslagsord forsynet med morfologiske og syntaktiske beskrivelser. I det efterfølgende SIMPLE (LE4-8346) projekt bliver ca. halvdelen af dette ordforråd forsynet med semantiske beskrivelser.

PAROLE-ordbogens størrelse er imidlertid utilstrækkelig både til realistiske sprogteknologiske applikationer og for et ordbogsmodul i forskningsrettede datamatiske applikationer; men materialet er velegnet til at blive udbygget betydeligt. Dette sker i STO-projektet; dets mål er at udbygge ordforrådet til ca. 55.000 opslagsord, og dermed bliver antallet af semantiske læsninger ca. 100.000¹.

I PAROLE-projektet er der anvendt en generel og såkaldt teorineutral beskrivelsesmetode: på den ene side skulle metoden være velegnet til så forskellige sprog som græsk og dansk, på den anden side skulle den ikke baseres på en bestemt slags lingvistisk retning (f.eks. HPSG, LFG, GPSG). Metoden danner basis for en bredt anvendelig, såkaldt multifunktionel ordbog. Alle tolv PAROLE-ordbøger er opbygget efter samme beskrivelsesmodel og er harmoniseret mht. oplysningstyper og deres repræsentation. Denne model er lingvistisk set meget detaljeret og med hensyn til strukturen ganske kompliceret, fordi den skal tilgodese en bred vifte af forskellige sprog og applikationer. Vi kan forenkle modellen en del i STO da den jo kun skal omfatte ét sprog. Samtidig foretager vi nogle justeringer med henblik på en bedre beskrivelse af specifikke sproglige fænomener som for eksempel partikelverber. Når vi foretager ændringer i modellen, bestræber vi os dog på at opretholde kompatibiliteten med PAROLE, så STO eventuelt senere kan sammenkobles med andre etsprogsordbøger der bliver udarbejdet efter lignende principper hos andre sproggrupper.

2 Den niveaudelte beskrivelsesstruktur

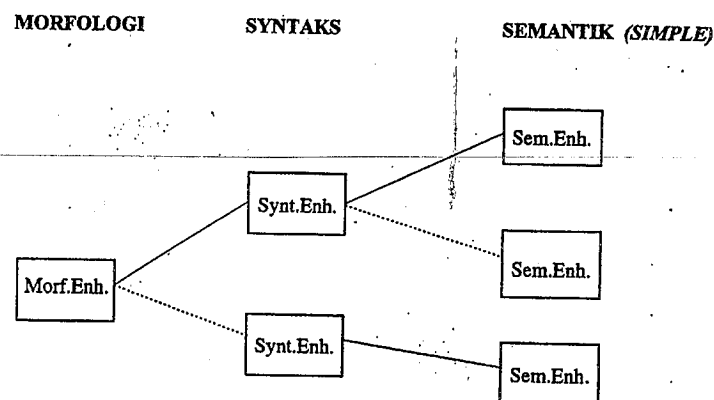
Makrostrukturen i den anvendte model afviger fra den der anvendes i traditionelle ordbøger: sidstnævnte består af sammenhængende artikler, dvs. opslagsord og den dertil hørende, for ordbogen udtømmende, leksikografiske beskrivelse af opslagsordets morfologiske, syntaktiske og semantiske egenskaber.

Informationsindholdet er i stedet opdelt i oplysningstyper som struktureres på tre adskilte *beskrivelsesniveauer* (jf. Figur 1) svarende til morfologiske, syntaktiske og semantiske egenskaber; disse beskrivelser udgør ordbogens morfologiske, syntaktiske og semantiske enheder. Enhederne kædes sammen på forskellig vis og derved produceres en *niveaudelt* ordbog. Denne beskrivelsesmodel sikrer en særlig fleksibilitet for modulær datamatisk

¹ For mere information om STO-projektet, se også Braasch, Mægaard & Pedersen (1998) samt Braasch, Christensen, Olsen & Pedersen (1998).

håndtering af data (f.eks. opdatering og konvertering) og for sprogteknologiske anvendelser, men den producerede ordbog er ikke umiddelbart læselig for en menneskelig bruger. Datamatiske anvendelser, som er ordbogens primære anvendelsesområde, stiller særlige krav om en formaliseret, systematisk, eksplicit og præcis lingvistisk beskrivelse; derfor vil det producerede materiale efter konvertering (f.eks. til et traditionelt ordbogsformat) også kunne anvendes til andre leksikografiske og lingvistiske formål.

Figur 1: De tre beskrivelsesniveauer

2.1 Den niveaudelte ordbog og dens indhold (oplysningstyper)

En morfologisk enhed giver mindst oplysning om opslagsordets stavning, bøjning, ordklasse, og køn; en syntaktisk enhed indeholder oplysninger om ordets konstruktionspotentiale (funktionel og kategoriel valens mm.) og syntaktiske funktion, brug af hjælpeverbum osv. Endelig indeholder en semantisk enhed oplysninger om semantisk klasse, tematiske roller, selektionsrestriktioner, domæne mm.

Ved en sådan formalistisk opdeling i adskilte beskrivelsesenheder opstår nogle fundamentale lingvistiske spørgsmål, f.eks. hvor skal skellet mellem beskrivelsesniveauer lægges? Morfologi og syntaks har et overlappende område, morfosyntaksen, der omfatter eksempelvis ordklasse og køn. Disse oplysninger er relevante - og er derfor tilstede - på begge beskrivelsesniveauer.

Et andet spørgsmål: hvor detaljerede bør de prototypiske mønstre, f.eks. valensmønstre, være? På den ene side har vi kravet om lingvistisk præcision, hvilket vil sige høj detaljeringsgrad i beskrivelsen, og det resulterer i opsplitning i flere syntaktiske enheder: jo højere detaljeringsgrad, jo flere enheder. Dette medfører på den anden side flere mulige analyser af sætninger (især hvor optionelle led er udeladt), og det resulterer i en u hensigtsmæssig overgenerering i datamatiske anvendelser. En sådan flertydighed kan først elimineres ved at inddrage semantiske oplysninger, dette afspejler syntaksens og semantikens tætte forbindelse, men det svækker også ordbogens modulære anvendelsesmuligheder.

Det er generelt et spørgsmål om strategi hvordan man udnytter den niveaudelte model. Det gælder både hvordan man tilordner oplysninger til et bestemt niveau, hvilken detaljeringsgrad man vælger, og hvordan man opdeler et opslagsords beskrivelse i niveaubestemte enheder på grundlag af formaliserbare lingvistiske skel.

2.2 Kodningsstrategi

Vi har valgt en grundlæggende strategi: der er tale om én enhed så længe der ikke registreres forskellige værdier for et bestemt egenskab på det pågældende beskrivelsesniveau. Denne strategi kalder vi 'split så sent som muligt'. Eksempelvis håndteres to homonymer, der har ens morfologiske egenskaber, som én morfologisk enhed, men hvis der er forskel i deres syntaktiske distribution eller valensmønstre, så splittes de op i to eller flere syntaktiske enheder. Hvis der først på semantisk niveau er en formaliserbar forskel, splittes der ikke på syntaktisk niveau, men først i semantikken. Strategien har således den fordel at flertydigheder først introduceres på det niveau hvor de kan håndteres ved formel analyse; derved undgås uønsket flertydighed og overgenerering. I afsnit 3 gives et par detaljerede eksempler på de problemstillinger der er forbundet med denne strategi.

3 Homonymi og polysemi i den niveaudelte ordbog

Den første problemstilling vi vil tage fat på for at illustrere hvad niveaudeling af leksikalsk information betyder for strukturen i ordbogen, er spørgsmålet om repræsentation af homonymi og polysemi.

Et standardkriterium for at skelne mellem homonymi og polysemi er *etymologi* (Lyons 1977:550-569): hvis to betydninger af et ord har samme forhistorie, altså stammer fra det

samme ord, taler vi om polysemer; ellers om homografer. Et andet, knap så stringent kriterium er sammenhængen mellem to betydninger: hvis to betydninger er relateret til hinanden, kalder vi dem polysemer; hvis ikke, er der tale om homografer.

I de fleste traditionelle ordbøger anvendes det sproghistoriske kriterium, og vi finder som oftest en klar begrebsmæssig (og grafisk) distinktion mellem homografer og polysemer². Homografer har hver deres opslagsord, ofte markeret med romertal som illustreret nedenfor (jf. f.eks. Nudansk Ordbog 14. udg.):

(1) *Homografer i den traditionelle ordbog*

pande I (i betydningen 'hoveddel')
pande II (i betydningen 'køkkenredskab')

Til forskel herfra udtrykkes polysemer som forskellige betydninger af det samme opslagsord:

(2) *Polysemer i den traditionelle ordbog*

afstemning

1. som i 'nøje afstemning af farverne'
2. som i 'holde afstemning om et politisk spørgsmål'

Ofte ses også en yderligere underinddeling af relaterede betydninger, f.eks. placeres overførte betydninger eller underbetydninger af et ord ofte som en underenhed til en specifik betydning.

I den niveaudelte, sprogteknologiske ordbog medtages de sproghistoriske forhold ikke idet de skønnes ikke at være relevante for den datamatiske anvendelse. Her arbejdes som nævnt med strategien 'split så sent som muligt' og derfor vil homografen 'pande' kun repræsenteres med én enhed på hhv. det morfologiske og syntaktiske niveau, hvor der ikke kan registreres nogen forskel; med andre ord: de to ord bøjes ens og har samme syntaktiske distribution. På det semantiske niveau derimod må skellet nødvendigvis indføres idet der refereres til to meget forskellige entiteter med meget forskellig struktur ('pande' i betydningen 'hoveddel' er f.eks. naturskabt, hvorimod 'pande' i betydningen 'køkkenredskab' er et menneskeskabt redskab udviklet til at tilberede mad på). Lidt anderledes forholder det sig med homografen 'love' i betydningerne 'forpligte sig til' og 'prise'. Disse to betydninger har forskellig syntaktisk distribution som det ses i hhv. 'han lovede mig at komme' og 'Gud være lovet' og derfor må der splittes i to enheder allerede på syntaksniveau:

² En undtagelse er Retskrivningsordbogen som er opbygget efter andre principper.

(3) *homografer i den niveaudelte ordbog*

MORFOLOGI	SYNTAKS	SEMANTIK
pande	pande	pande
		pande
love	love	love
	love	love

Hvis vi ser på håndteringen af polysemer i den niveaudelte ordbog, ser vi at de tilsyneladende beskrives helt parallelt til homograferne. Igen fastholdes strategien om at opsplitte i forskellige enheder så sent som muligt i analysen; 'mus' i betydningerne 'en computermus' og en 'levende mus' splittes først på semantikniveau hvorimod 'afstemning' splittes allerede på syntaks, idet der er forskellig syntaktisk distribution ('afstemning af farverne' vs. 'afstemning om et politisk emne').

(4) *polysemer i den niveaudelte ordbog*

MORFOLOGI	SYNTAKS	SEMANTIK
mus	mus	mus
		mus
afstemning	afstemning	afstemning
	afstemning	afstemning

Spørgsmålet er så om det i den semantiske beskrivelse implicit eller eksplicit vil blive udtrykt om to betydninger er semantisk relaterede eller ej. For *STO*'s vedkommende er det endnu ikke klarlagt præcis hvordan den semantiske repræsentation skal se ud, og vi må derfor sige at vi endnu ikke har fuld klarhed over hvorvidt dette vil være tilfældet. Vi eksperimenterer i øjeblikket med at anvende Pustejovskys (1995) 'Generative Leksikon', hvor der for hver semantisk enhed indkodes en qualiastruktur der angiver forskellige dimensioner af ordets betydning, såsom dets tilhørsforhold i et semantisk hierarki (f.eks. human vs. ikke-human), dets interne struktur (er der f.eks. tale om en del-helhedsrelation), dets funktion (f.eks. instrumentfunktion) og dets tilblivelse (f.eks. naturskabt eller menneskeskabt³). Med en sådan semantisk beskrivelse er det overvejende sandsynligt at polysemer vil få en semantisk

³ Eksperimentet foregår inden for SIMPLE-projektet, som er et EU-projekt med deltagelse af en lang række europæiske lande. Hvert land har til opgave at etablere 10.000 semantisk kodede enheder på basis af Pustejovskys qualiastruktur. De 10.000 enheder skal alle være indeholdt i *PAROLE*-ordbogen. SIMPLE kan således ses som en videreudvikling af *PAROLE*-projektet.

beskrivelse der har mange fælles træk, hvorimod homografen 'pande' vil få tilskrevet to meget forskellige semantiske beskrivelser. Dog må det anses for usandsynligt at vi får en så fintmasket semantik at vi i den semantiske beskrivelse kan se at de to betydninger af 'mus' er relaterede. At en computermus ligner en almindelig mus og har fået navnet deraf, vil næppe være et semantisk træk som vil vægtes i den formelle beskrivelse.

Imidlertid er der en lang række tilfælde af *systematisk* polysemi hvor relationen vil blive givet *explicit* ved hjælp af et 'link' mellem to semantiske enheder. Systematisk polysemi dækker over de tilfælde hvor grupper af ord kan undergå de samme betydningsændringer. En foreløbig liste over sådanne tilfælde af systematisk polysemi i dansk gives nedenfor:

(5) klasser af systematisk polysemi

beholder/kvantitet	'kop'
dyr/mad	'lam'
genstand/åbning	'dør'
handling/resultat	'bygning'
sted/folk	'Danmark'

Hvis vi ser bort fra den systematiske polysemi, må vi konkludere at skellet mellem homonymi og polysemi delvis udviskes i den niveaudelte ordbog. Vi skønner med andre ord at hvis der alligevel ikke er tale om betydningsrelationer der kan udnyttes formelt, så er det heller ikke en oplysning vi har brug for at repræsentere formelt (dette skønner vi f.eks. er tilfældet med relationen mellem de to betydninger af 'mus'). Dette betyder dog ikke at oplysningen ikke kan være relevant for den menneskelige bruger af ordbogen. Med den menneskelige bruger mener vi de folk der på et givet tidspunkt skal sætte sig ind i ordbogens struktur, enten fordi de skal anvende den til en bestemt applikation, eller fordi de evt. skal udvide ordbogens dækningsgrad. Derfor har vi besluttet at indføre oplysningen om homonymi vs. polysemi som en *brugeroplysning*, således at homograferne i et brugersfelt markeres med romertal som det ses nedenfor med homografen 'pande':

(6) brugeroplysning ved homografer

MORFOLOGI	SYNTAKS	SEMANTIK
pande I, II	pande I, II	pande I pande II

4 Partikelverber og partikelkonstruktioner i den niveaudelte ordbog

Den anden lingvistiske problemstilling som vi arbejder meget med i øjeblikket, og som også er meget illustrativ for den niveaudelte ordbog, er håndteringen af konstruktioner med partikler. Et væsentligt skel som man er nødt til at foretage - og som man også er nødt til at foretage i traditionelle leksika, omend der ikke er tale om nogen meget klar grænse - er en distinktion imellem det vi vælger at kalde partikelverber, hvor vi ønsker at give en leksikaliseret fortolkning, og det vi kalder partikelkonstruktioner, hvor vi snarere ønsker at give en grammatisk fortolkning ved at opfatte partiklen som en del af verbets valensmønster.

Hovedkriteriet for sådan et skel er traditionelt *gennemskuelighed*. Hvis enten verbets betydning eller partiklens betydning er uigennemskuelig - altså afviger fra grundbetydningen i verbet alene eller i partiklen alene - så må vi vælge den leksikaliserede løsning, som i tilfældet 'vaske op'⁴. Hvis betydningen derimod er nogenlunde forudsigelig ud fra verbets og partiklens grundbetydninger - og her er der altså tale om et skøn - så foretrækker vi valensfortolkningen, som f.eks. i tilfældet 'grave noget op/ned'. Et andet kriterium, som kan være relevant at anvende, er hyppighed. Nogle verber optræder så hyppigt med en bestemt partikel at det synes rimeligt alene på baggrund heraf at opfatte det som en leksikaliseret størrelse. Som nævnt er dette skel også relevant for den traditionelle ordbog, idet man må beslutte om en konstruktion med partikel skal medtages som et sublemma til hovedartiklen eller beskrives via en valensbeskrivelse (f.eks. 'gå + RETNING').

I den niveaudelte ordbog arbejder vi i øjeblikket med to forskellige repræsentationsmodeller der etablerer det samme skel på forskellig vis. Målet med de to alternative modeller er at skabe et erfaringsgrundlag der gør det muligt på et lidt senere tidspunkt at vælge én forhåbentlig optimal løsning. I den ene model etableres skellet imellem hhv. partikelkonstruktion og partikelverbum på syntaksniveau:

(7) Model 1: skellet skabes på syntaksniveau

MORFOLOGI	SYNTAKS	SEMANTIK
grave	grave (+part)	grave (+retn)
vaske	vaske op	vaske op

⁴ Leksikalisering er bl.a. nødvendig i forbindelse med maskinoversættelse, idet vi ikke ønsker 'vaske op' oversat kompositionelt til f.eks. engelsk (*wash up).

Vi har stadig ønsket om at splitte så sent som muligt, og det vil sige at alt hvad der formelt kan tolkes som flertydighed helst etableres så sent som muligt. Således lader vi morfologiniveau være uberørt af en mulig leksikalisering og fastholder kun én morfologisk enhed for hvert verbum. I modellen ovenfor splitter vi til gengæld på syntaksniveau: ved partikelkonstruktionen fortolker vi partiklen som en del af valensmønstret, og partiklen angives som en option i valensfeltet. Ved partikelverbet derimod udskiller vi et nyt leksem 'vaske op' og beskriver dette i en syntaktisk enhed for sig.

I nogle tilfælde skaber denne model imidlertid en flertydighed som egentlig ikke burde være nødvendig at etablere allerede på syntaksniveau; som i tilfældet 'gå op' hvor begge fortolkninger er mulige; både en gennemskuelig og en ikke-gennemskuelig ('gå i retningen opad' vs. 'regnestykket går op'):

(8) en semantisk flertydighed etableres på syntaksniveau

MORFOLOGI	SYNTAKS	SEMANTIK
gå	gå (+part)	gå (+retn)
	gå op	gå op

Sådanne eksempler kan bruges som argumentation for først at etablere skellet på semantikniveau, idet der jo dybest set er tale om en semantisk betinget forskel. En sådan model illustreres nedenfor:

(9) Model 2: Skellet skabes på semantikniveau

MORFOLOGI	SYNTAKS	SEMANTIK
vaske	vaske (+part)	vaske vaske op
grave	grave (+part)	grave (+retn)
gå	gå (+part)	gå (+retn) gå op

Umiddelbart virker denne model tiltalende og bedst i tråd med vores strategi om at splitte så sent som muligt; på den anden side forekommer det ikke helt intuitivt korrekt ud fra et syntaktisk synspunkt at opfatte partiklen 'op' i 'vaske op' som optionel til 'vaske'.

5 Konklusion

Vi har nævnt flere årsager til hvorfor det er hensigtsmæssigt at etablere en niveaudelt ordbog bestående af hhv. morfologiske, syntaktiske og semantiske enheder i *STO*. Først og fremmest har vi skullet sikre at ordbogen kan anvendes til forskellige formål. I og med at et af de største problemer inden for datamatisk sprogbehandling udgøres af *flertydighedsproblematikken*, er det indlysende at netop denne problematik må have en stor indflydelse på ordbogens struktur. Med den niveaudelte ordbog sikrer vi at en applikation der kun skal anvende de morfologiske informationer i ordbogen (f.eks. stavekontrol), helt undgår at støde ind i den flertydighedsproblematik som udgøres af hhv. polysemer, homografer og partikelverber. Ligeledes undgår vi at en applikation der skal anvende ordbogen til grammatikkontrol, skal håndtere semantisk flertydighed og forholde sig til to betydninger af 'pande'. Ved maskinoversættelse og natur-sprogsgrænseflader er det sandsynligt at hele ordbogen inklusive dens semantik skal tages i anvendelse, men også her vil det ofte være hensigtsmæssigt med en modular opbygning. Kort sagt: hvis vi ønsker en applikationsneutral ordbog, er det nødvendigt med en strengt modular opbygning af de leksikalske oplysninger.

Dette krav står imidlertid, som vi har vist i artiklen her, af og til i modsætning til lingvistiske fænomeneres beskaffenhed. Det er ikke altid let at afgøre hvad der er hhv. morfologisk, syntaktisk og semantisk information, idet niveauerne på mange planer er sammenflettede eller tæt forbundne. Specielt partikelverberne viste sig her at ligge i et grænseområde imellem niveauerne.

Litteratur

- Braasch, A., B. Maegaard, B.S. Pedersen. 1998. *En stor dansk sprogteknologisk ordbog - et nationalt projekt. Datalogvistisk Årsmøde 1997*. Southern Denmark Business School.
- Braasch, A., A. B. Christensen, S. Olsen & B.S. Pedersen. 1998. A Large-Scale Lexicon for Danish in the Information Society. *Proceedings from the First International Conference on Language Resources and Evaluation*, Granada 1998.
- Lyons, J. 1977. *Semantics*. Cambridge University Press.
- Pustejovsky, J. 1995. *The Generative Lexicon*. The MIT Press, Cambridge, MA, London.

Slutbemærkning

CST har taget initiativ til dette projekt, har udført en stor del af forarbejdet og forventer også at udføre en stor del af arbejdet, herunder styringen af projektet. For at kunne drage nytte af

den forskning og ekspertise der findes forskellige steder i det faglige miljø, lægges der stor vægt på et bredt samarbejde. Vi håber på tilbagemeldinger fra interesserede kolleger. Det kunne bidrage til at skabe værdifulde kontakter til mulige samarbejdspartnere.

Peter Widell og Mette Kunøe (udg.):
7. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog
Århus 1999

LESIKALSK LANGTIDS AKKOMMODATION BLANDT DANSKERE I NORGE¹

Af Randi Benedikte Brodersen (Universitetet i Bergen)

1 Indledning

Denne artikel indeholder følgende afsnit: 1. Indledning, 2. Teoretisk grundlag, 3. Mål, materiale og metoder, 4. Leksikalsk akkommodation i 11 danske informanternes talesprog, 5. Informanternes sproglige praksis, idealer og holdninger, 6. Sproginterne og sprogksterne faktorer i informanternes akkommodation og 7. Afsluttende bemærkninger.

Emnet er 11 danskeres leksikalske akkommodation – eller tilpasning – til norsk. Disse danskere var mine informanter² i foråret og sommeren 1998 og blev da interviewet af en norsk interviewer i et pilotprojekt som er en del af mit *dr.art.*-projekt ved Universitetet i Bergen om *Sproglig variation, sproglig tilpasning og sprogholdninger blandt danskere i Norge*.

Leksikalsk akkommodation er en sprogbrugers mere eller mindre bevidste eller ubevidste sproglige modificering i forhold til en anden sprogbrugers sprog og en kommunikationsstrategi som en sprogbruger evt. kombinerer med andre sproglige og ikke-sproglige kommunikationsstrategier.

Den form for akkommodation der er aktuel i mit projekt, er sproglig langtidsakkommodation (efter Trudgill 1986:3) blandt danskere som har boet i Norge i en årrække (dvs. i mindst 3 år). I fokus er dermed danskeres sproglige variation og tilpasninger til norsk som resultat af deres direkte kontakt med norske sprogbrugere under langvarige eller permanente ophold i Norge.

Den leksikalske akkommodation til norsk blandt danskere i Norge er interessant af flere grunde; bl.a. fordi den ikke har været undersøgt tidligere og fordi det er den tidligste, mest markante og mest udbredte form for sproglig tilpasning blandt mine informanter og andre

¹ Denne artikel er en revideret version af mit foredrag på 7. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog. En udvidet version er Brodersen 1998.

² Tak til hver enkelt informant for alle ord og alle svar, og tak til min norske interviewer for at have stillet alle spørgsmål.

danskere i Norge (jf. også Nordenstam 1979). Desuden er det et fænomen som alle informanter har et bevidst forhold til og gerne udtaler sig om.

Afgrænsningen til leksikalisk akkommodation er en problematisk forenkling, for denne akkommodation forekommer ofte sammen med andre sproglige modificeringer, fx af udtalemæssig og grammatisk art som i *gutten min* – i stedet for *min dreng* – og med ikke-sproglig akkommodation (jf. fx Fishman og Giles 1978), men i pilotprojektet undersøger jeg desuden mine informanternes akkommodation til norsk på det fonologiske, morfologiske og syntaktiske plan.

I titlen ligger der en opfattelse af at danskere i Norge ikke snakker norsk, men tilpasser sig til norsk i større eller mindre grad. I denne sammenhæng har jeg uden diskussion valgt at opfatte mine informanternes sprog som dansk, og jeg diskuterer derfor ikke problemstillinger omkring tosprogethed, intersprog, kodeskift, interferens eller transfer. Men spørgsmålet om hvorvidt mine danske informanternes sprog kan kaldes for dansk eller norsk, er kompliceret, og svaret langt fra entydigt. Informanternes egen opfattelse er varierende, og de bruger også forskellige betegnelser på deres sprog; nogle siger at de snakker norsk eller bergensk, nogle karakteriserer deres sprog som et blandingssprog, og andre siger at de snakker dansk med norske indslag. De fleste nordmænd oplever mine informanternes sprog som dansk, mens danskere i Danmark derimod ofte opfatter de mest norskpåvirkede informanter som norsktalende.

I titlen ligger også et teoretisk udgangspunkt, idet betegnelsen akkommodation peger på undersøgelsens vigtigste teoretiske grundlag: socialpsykologiens akkommodationsteori.

2 Teoretisk grundlag

Der er mange slags sociolingvistik. Udgangspunktet er her den klassiske, labovianske sociolingvistik hvis mål er at beskrive talesprogsvariation i bestemte befolkningsgrupper i sammenhæng med styrende, sociale faktorer som alder, køn, social klasse og region. Men i variationsstudier i den klassiske sociolingvistik har der ikke været stor interesse for at inddrage informanternes subjektive vurderinger, dvs. deres sprogholdninger, trods Labovs teoretiske og empiriske interesse for emnet. Den kritik som dette har resulteret i, bl.a. fra socialpsykologien (Giles, Coupland og Coupland 1991:5), har medført at flere studier nu ofte ikke længere blot har som mål at *beskrive*, men også forsøger at *forklare* sproglig variation ved at se sprogbrugerens adfærd i lyset af socialpsykologiske faktorer.

Den betydeligste socialpsykologiske forklaringsmodel som har vundet indpas i den internationale og den nordiske sociolingvistik i 1980'erne og 1990'erne, er akkommodationsteorien, som blev udarbejdet af Howard Giles og andre engelske socialpsykologer i 1970'erne og siden er blevet videreudviklet på forskellige områder. Denne teori diskuterer og forsøger at forklare hvorfor samtalepartnere modificerer deres sprog, hvad de får ud af det, hvad det koster dem og hvordan deres sproglige tilpasninger vurderes af deres omgivelser (Trudgill 1986:2). Det gør den dels ud fra integrerings- og identificeringsbehov, dels ud fra status- og solidaritetsbehov (Giles og Smith 1979:47–53 og Giles, Coupland og Coupland 1991:18–27).

Den sproglige modificering sker ved at en sprogbruger tilpasser sit sprog i forhold til en anden sprogbruger i en samtale, eller sprogbrugere tilpasser sig sprogligt til hinanden, eller ved at en sprogbruger markerer sproglig afstand i forhold til en anden sprogbruger. Den første strategi kaldes konvergens, den anden divergens (Giles, Coupland og Coupland 1991:7 og 8).

Samtalepartnere kan imidlertid godt konvergere på et plan, fx det leksikalske, og divergere på et andet plan, fx det fonologiske. Det gør nogle af mine danske informanter når de bruger særnorske ord som de udtaler på dansk. Men en skellen mellem konvergens og divergens er ikke aktuell her, men formålstjenlig i senere dele af min undersøgelse hvor der er fokus på akkommodation på flere sproglige planer samtidig.

3 Mål, materiale og metoder

Målene med denne leksikalske del af pilotprojektet er: 1) at gøre rede for 11 danske informanternes leksikalske langtidsakkommodation til norsk som led i beskrivelsen af informanternes sproglige akkommodation i pilotprojektet, 2) at se disse informanternes leksikalske akkommodation i lyset af sociale og socialpsykologiske faktorer og at antyde mulige sammenhænge mellem sproglig adfærd, idealer og holdninger, 3) at udvikle en skitse til en leksikalisk analysemodel, 4) at vælge variabler og metoder til brug i de øvrige dele af pilotprojektet og i hovedprojektet.

Materialet består af 11 bandede samtaler mellem de danske informanter og en norsk interviewer. Alle samtaler foregik på Universitetet i Bergen i perioden fra april til september 1998, og hver samtale varede mellem 20 og 40 minutter. De 11 informanternes og interviewerens samlede taletid er i alt ca. 5 timer.

Der var i princippet ingen grænser for en samtales indhold eller varighed, men informanterne havde på forhånd fået at vide at samtalemålet var deres eget sprog, at samtalen ville vare ca. 1/2 time og at interviewer ville være norsk. Og umiddelbart før samtalen fik alle skriftlige oplysninger om undersøgelsen og om hvordan materialet ville blive behandlet.

Informanterne blev valgt efter "sneboldmetoden", dvs. en efter en efterhånden som projektet skred frem. 6 af informanterne fik jeg gennem Dansk Forening i Bergen, og de kender derfor hinanden. At det blev 11 i stedet for bare ca. halvdelen, som oprindeligt tænkt, skyldes både at jeg efter de første samtaler fandt ud af at jeg måtte have flere svar for at kunne tilpasse interviewspørgsmålene, så vigtige oplysninger fra de første informanter kunne kanaliseres ind i spørgsmål til de senere, og især at jeg blev fascineret da jeg oplevede informanternes fortælleiver og hver gang fik nye "livshistorier" og sproghistorier at høre. En række informantoplysninger og sociale faktorer står i tabel 1.

Tabel 1. Informantoversigt

Social faktor/informantnr.	K1	K2	K3	K4	K5	M1	M2	M3	M4	M5	M6
1. Alder	37	77	46	36	57	23	43	55	49	57	64
2. Føde-/opvækststed	Jyl/ Kbh	Kbh	Syd- sj	Aalb	Jyl	Kbh	Kbh	Hels	Årh	Kbh	Fyn
3. Alder v/ flyt. til Norge	19	39	19	20	22	20	24	45	38	25	22
4. Antal år i Norge	18	38	27	16	35	3	19	10	11	32	42
5. Uddannelse	lv	lv	kv	fs	lv	lv	lv	lv	ml	ml	ml
6. Arbejdsplads	UiB	p	?	SAS- hotel	UiB	UiB	UiB	UiB	værk- sted	DNS	p
7. No/da ægtefælle	no	(da)	no	no	no	no	no	da	no	no	no
8. Antal børn	2	5	2	2	1	1	4	3	1 (i Dk)	3	2
9. Hjemmesprog	no	da	no	no	da	no	no	da	da	no	no
10. Sprog til børn	no	no?	no	no	da	(no)	no	da	da	no	no

Forklaringer:

- Informantkoden er et tal og en kønsbetegnelse: K = kvinde og M = mand
 5. k/m/lv = kort/mellemlang/lang videregående uddannelse; fs = folkeskole
 6. p = pensioneret; UiB = Universitetet i Bergen; DNS = Den Nasjonale Scene
 9. Hjemmesprog = informantens hjemmesprog
 10. Sprog til børn = informantens sprog til sit barn/sine børn

Som undersøgelsesmetode i indsamlingsfasen har jeg brugt en variant af det sociolingvistiske interview, dvs. et delvis struktureret interview som blev optaget på bånd. Metodiske begrundelser og overvejelser omkring bl.a. selvrapportering, valg af norsk interviewer og interviewsituationen findes i Brodersen 1998.

Jeg har forsøgt at lave en impressionistisk analyse som kan vise hvad der kendetegner informanternes leksikalske akkommodation, og jeg ser på deres akkommodationen i lyset af sproginterne og sprogksterne faktorer. Jeg har ikke talt ord, registreret ordklassefrekvenser eller -procenter, lavet implikationsskalaer, korrelationsberegninger eller andre beregninger.

4 Leksikalsk akkommodation i 11 danskeres talesprog

Der findes ingen undersøgelser om dansk eller danskeres sprog i Norge, men der findes en svensk afhandling om *Svenskan i Norge* (Nordenstam 1979) og flere norske og svenske undersøgelser og artikler om interskandinavisk sprogforståelse og kommunikation; fx Einar Haugens opinionsundersøgelse fra 1953, Maurud 1976, Molde 1981, Telemann 1987 og Uhlmann 1994. Der findes mig bekendt kun en enkelt dansk-svensk undersøgelse (Haastrup og Telemann 1978).

Den leksikalske akkommodation er den tidligste sproglige tilpasning (jf. fx Nordenstam 1979:55). Og det er den ifølge Trudgill fordi de leksikalske forskelle mellem sprog er så tydelige for alle sprogbrugere, og de kan læses enkeltvis (Trudgill 1986:25). Alle mine informanter omtaler også dem først, og alle er bevidste om dem og i stand til at håndtere dem efterhånden som de dukker op. Men der er en klar tendens til at overdrive nogle leksikalske forskelles betydning. Det gælder fx nabosproglige homonymer. Derimod har der kun sjældent været fokus på hvad hverdagssprog, slang og idiomatik betyder i internordisk kommunikation (jf. Molde 1981 og se senere under *Analysemodellens leksikalske kategorier*).

Der er stor individuel variation i mine informanternes leksikalske akkommodation. For at give et samlet indtryk af denne variation, har jeg, i samråd med min norske interviewer, placeret informanterne på en dansk-norsk sprogskala. Skalaen er lavet på grundlag af omfanget af informanternes leksikalske, grammatiske og udtalemæssige akkommodation, selv om der i denne sammenhæng kun er fokus på informanternes leksikalske akkommodation på ord- og udtryksniveau. Informantkoden er et tal og en kønsbetegnelse; K'erne over skalastregen er kvinder, og M'erne under stregen er mænd. De anvendte sprogbetegnelser i citationstegn er informanternes egne.

Norsk		Blandingssprog		Dansk	
K4 "norsk"	K1 "norsk"	K3 "en blanding"	K2 dansk	K5 "dansk med norvagsismer"	
M5 "norsk"	M6 "en blanding"	M2 "norsk i gåseøjne"	M1 "en mix"	M4 "fornorsket dansk"	M3 "leksikalsk tilpasset"

Figur 1. Informanternes placering på en dansk-norsk sprogskala

Før informanterne blev placeret på sprogskalaen, blev deres individuelle leksikalske variation registreret på separate skemaer som derefter blev brugt til en udvikle en skitse til en analysemodel med fire leksikalske kategorier. Kategoriseringen bygger på det mønster som kom frem efter den første gennemlytning af alle optagelser. Modellens kategorier er ordnet efter omfang fordi det viser hvor det er mest nødvendigt eller naturligt for informanterne at tilpasse sig leksikalsk og hvor nogle af de ubevidste og spontane tilpasninger sker.

Alle informanter har norske ord og udtryk i deres sprog, men nogle har forholdsvis få norske ord, mens andre har et meget norsk præget ordforråd, men en del særnorske hverdagsord går igen i næsten alle samtaler, fx *bra*, *fort*, *grei*, *mye* og *liker* (på dansk henholdsvis *god(t)*, *hurtig(t)*, *god*, *meget* og *kan lide*) og mange dansk-norske samord som *job*, *unger* og *vældig*. Det er også karakteristisk at de informanter der har flest norske ord og udtryk, også har mange grammatiske og udtalemæssige tilpasninger til norsk i deres sprog. Blandt de mindst norskprægede informanter forekommer ord som fx *mål*, *jobbe* (med tilnærmet norsk udtale), *lapper* og *kuld* (med dansk udtale) – på dansk henholdsvis *sprog*, *arbejde*, *sedler*, *hold* – og faste udtryk med forskellig præpositionsbrug i norsk og dansk som *glad i* og *på byen* i stedet for *glad for* og *i byen*.

Eksemplerne nedenfor viser en del af indholdet i de fire kategorier. Dog er navne og talord udeladt. Eksemplerne er overvejende ordnet efter ordklasse, men står ellers i en tilfældig rækkefølge. De registrerede træk er skrevet på norsk, hvis informanterne har en norsk udtale af dem. Samord er skrevet på dansk eller norsk alt efter udtalen, evt. på dansk og norsk hvis både en dansk og en norsk udtale forekommer. Der er først og fremmest tale om indholdsord som findes i de to første kategorier, dvs. særnorske ord og udtryk og samord (især substantiver, adjektiver, adverbier og verber), og ikke særlig mange funktionsord (artikler, pronominer, konjunktioner, præpositioner, osv., men fx findes *sånn*, *eg* og *sjølv*).

Analysemodellens leksikalske kategorier med eksempler fra alle informanter

Kategori 1: Særnorske ord og faste udtryk. Det er især typiske hverdagsord og -udtryk som fx hilseord og høflighedsudtryk, talord, kvantitetsudtryk, holdningsmarkører og navne. Her er dels de almindelige særnorske hverdagsord som findes i variende grad hos alle informanter og som repræsenterer en type *frivillig leksikalsk akkommodation*, og dels de uundgåelige norske ord som navne, talord og betegnelser og fænomener som er knyttet til en norsk livsstil og som jeg vil kalde *obligatorisk leksikalsk akkommodation*. Denne sidste type er udeladt i denne sammenhæng. Kategori 1 rummer alligevel flest ord og ord fra alle informanter; bl.a. *potet*, *kelner*, *servitør*, *målføretekst*, *merknad*, *i helgen*, *mye*, (svært) *lite*, *kanskje*, *med en gang*, *etter hvert*, *bra*, *fort*, *sint*, *grei(t)*, *koselig(t)*, *tøffe*, *glad i*, *liker*, *jobbe*, *skjønne*, *høres norsk ud*, *lægger/legger om*, *få det til*, *drive med noe*, *passe deg for*, *gi seg med noe*, *driter man i*, *lærer sig til*, *på fleip* og *for gøy*.

Kategori 2: Stilistiske samord, dvs. ord som forekommer i både dansk og norsk, men som har forskellig stilværdi og/eller ofte forskellig frekvens. Fx *fejl* i stedet for *forkert*, *unger* i stedet for *børn* og forstærkere som *vældig* og *svært* som er overordentlig hyppige på norsk, men ikke bruges så ofte dansk. Andre hyppige samord er *job(b)*, *kuld*, *lapper*, *k(j)edelig*, *flinkere*, *artig*, *vakker*, *kjekt*, *pænt*, *nydelig*, *kæmpe-ikjempe-* og *lurer på*.

Kategori 3: Nabosproglige homonymer, dvs. de såkaldte lumske ligheder og falske venner. Der forekommer kun ganske få homonymer brugt i metasproglige kommentarer, men næsten alle informanter nævner dem; fx *rart*, *grine*, *kan*, og *kjefte*. De er fåtallige, lette at lære og deres betydning afsløres af konteksten. De spiller derfor ikke nogen særlig rolle for nabosprogsforståelsen. Jf. Uhlmann som i sin doktorafhandling når frem til at bare 3 % af de konstaterede problemkilder, skyldes "lömska ord" (Uhlmann 1996:80).

Kategori 4: Idiom, dvs. faste betydningsenheder hvis samlede betydning ikke kan afledes af enkeltdeles leksikalske betydning, og som er "det mest elementære og stærkeste bindemiddel mellem en gruppes medlemmer". Det giver individerne en følelse af gruppetilhørighed og kan også virke afgrænsende i forhold til andre sociale eller regionale grupperinger (Lewandowski 1979:271-272). Der findes kun tre eksempler på idiom i hele materialet – *er med i styre og stell*, *har ikke peiling* og *på sparket* – og det kunne tyde på at idiom er en kategori som de danske informanter ikke bruger så meget som indfødte nordmænd fordi det er en vanskelig kategori at lære i et andet sprog. Jf. resultater fra undersøgelser som viser at netop idiom indlæres senere end andre leksikalske kategorier (fx Viberg 1989:109).

5 Informanternes sproglige praksis, idealer og holdninger

I informantoversigten i tabel 1 er informanternes hjemmesprog og deres sprog til deres børn anført, og på sprogskalaen i figur 1 har næsten alle informanter selv sat en karakteriserende betegnelse på deres sprog. Deres sproglige idealer ligger også implicit i sprogskalaen, forstået på den måde at de mest norskprægede også er dem der giver udtryk for at ville snakke norsk, og enkelte af dem tilkendegiver at idealerne ligger højere end norskfærdighederne, mens

informanterne i den danske ende af skalaen derimod ingen ambitioner eller idealer har i retning af at ville snakke norsk, men snarere er optaget af at holde fast ved det danske, og de kombinerer også i højere grad deres leksikalske akkommodation med andre kommunikationsstrategier (fx talehastighed, distinkt udtale og gentagelser) og reflekterer meget over hvad der sker med deres sprog.

Næsten alle informanter omtaler betydningen af direkte kontakt med andre dansktalende i Danmark eller per telefon. Og nogle af de norskprægede informanter fortæller at de bevidst vælger mellem dansk og norsk i bestemte sammenhænge og fx bruger norsk når de ønsker at markere en afstand til nordmænd eller andre danskere, eller bruger dansk når de ønsker at markere sig som danskere. Flere kommer også ind på forbindelsen mellem sprog og følelser og fortæller at de fx bliver vrede på dansk og bruger danske bandeord.

Ser vi nærmere på informanternes selvrapporterede sprogholdninger – dvs. forstået som bevidste holdninger til forskellige sprogvarieteter og brugerne af disse varieteter – så giver alle udtryk for positive holdninger til den sproglige variation i Norge. De mest udbredte positive holdninger gælder dels de nære dialekter, dels de fjernere og mere eksotiske nordnorske og sydnorske dialekter, mens de få negative holdninger er rettet mod Oslo-sprog og det såkaldte "strilemål". Informanternes holdninger til den variation som et dansk-norsk blandingssprog er udtryk for, kommer jeg ind på i næste afsnit.

6 Sproginterne og sprogesterne faktorer i informanternes akkommodation

Sproginterne faktorer er her knyttet til sproglige forskelle af forskellig art – og det er disse forskelle som informanterne fremhæver som motiv for deres leksikalske akkommodation.

Informanternes leksikalske akkommodation er ofte udtryk for en mere eller mindre bevidst eller spontan sproglig tilpasning som de oplever som nødvendig for at blive forstået eller for at blive forstået bedre. I mange tilfælde sker akkommodationen helt bevidst for at nedbryde nogle leksikalske forskelle som de oplever som reelt hindrende for sprogforståelsen, fx danske talord over 49, men i andre tilfælde er akkommodationen ganske ubevidst og spontan, men mange norske ord er jo også "tættere på" både mentalt og geografisk i informanternes hverdag end de tilsvarende danske ord der findes.

Men da de sproglige forskelle mellem dansk og norsk er forholdsvis ringe, kan også kun en ringe del af informanternes akkommodation forklares ud fra sproglige faktorer (fx talord som *halvtreds* > *femti* og sandsynligvis også ofte udtalemæssige forskelle som "bløde"

konsonanter, diftong eller bortfald > "hårde" konsonanter som i henholdsvis *ud* [uð] > *ut*, *lege* [laj(ə)] > *leke* og *uge* [u:] > *uke*). Men mange almindelige danske ord som fx *kartoffel*, *tjener*, *arbejde*, *weekend* og *hurtig* giver jo ingen forståelsesproblemer for nordmænd. Det betyder at der er sprogesterne faktorer som motiverer en stor del af informanternes leksikalske akkommodation.

De sprogesterne faktorer omfatter her sociale og socialpsykologiske faktorer. De relevante sociale faktorer i mit projekt er anført i informantoversigten i tabel 1, og jeg kan ikke gå nærmere ind på de disse her, men vil blot nævne at social status (kombinationen af uddannelse, arbejde og arbejdsplads) og familieforhold (samlivsstatus, dvs. dansk/norsk gift, og antal børn) har størst betydning for informanternes sproglige praksis og akkommodation (jf. oplysningerne i informantoversigten i tabel 1 og Nordenstam 1979:178). De socialpsykologiske faktorer som jeg fokuserer på, er informanternes holdninger, men her dog kun deres selvrapporterede, bevidste holdninger til et dansk-norsk blandingssprog.

Det er en almindelig opfattelse og holdning at sproglig akkommodation i nabosproglig kommunikation er nødvendig for at skandinaver kan forstå hinanden (jf. Nordenstam 1979:63 og Uhlmann 1994:52–53). Men det er også en almindelig holdning at skandinaver i interskandinavisk kommunikation skal holde fast ved deres eget sprog, og ofte bruges de sproglige ligheder imellem de nordiske sprog som argument i sådanne holdningstilkendegivelser (fx Karker 1988 og Nordisk Ministerråd 1998). At de mest afvisende og puristiske holdninger til blandingssprog er den herskende ideologi, finder vi også i mange nordiske sammenhænge (jf. fx Haastrup og Teleman 1978:23).

Begge disse holdninger findes også blandt mine informanter og ses afspejlet i deres sproglige praksis og deres forklaringer på udviklingen i deres akkommodation. Den første holdning finder vi hos de informanter som har størst sproglig akkommodation til norsk og som også er mest tolerante til blandingssprog, som forventet, og den anden holdning finder vi hos de mindst norskprægede og højest uddannede informanter, især dem med mindst udtalemæssig akkommodation. De har de mest negative holdninger og omtaler blandingssprog som "et mærkeligt sprog", "utrolig grimt" og "kaudervælsk".

Informanterne oplever deres egen sprogsituation og sproglige akkommodation meget forskelligt. Over halvdelen problematiserer ikke deres egen situation, har heller ikke stærke holdninger til et dansk-norsk blandingssprog, giver ikke udtryk for at være optaget af spørgsmål omkring social identitet og gruppetilhørsforhold, men har en meget pragmatisk

holdning til deres sprogbrugerrolle i et norsktalende samfund. Næsten halvdelen problematiserer deres egen situation og det at de bliver påvirket af deres norsktalende omgivelser, og flere oplever at de betaler en høj pris for deres akkommodation; den varierer fra sproglig usikkerhed omkring udtryk, betydninger og formuleringer til fysisk træthed.

7 Afsluttende bemærkninger

I det samspil af faktorer der har betydning for informanternes sproglige akkommodation, som jeg har forsøgt at beskrive en del af, ser vi konturer af to forskellige akkommodations- og holdningsmønstre der hænger sammen; størst leksikalsk akkommodation til norsk har informanter med størst tolerance til blandingssprog, og mindst leksikalsk akkommodation har informanter med mindst tolerance til blandingssprog.

Informanterne omtaler selv oftest de sproglige forskelle og forståelsesproblematikken som vigtige motiver, men graden af deres akkommodation og deres oplevelse af hvor meget de må tilpasse for at blive forstået, varierer meget og afhænger af hvem de er, hvem de samtaler med, hvad de samtaler om, hvordan de fysiske forhold er (jf. Teleman 1987) og deres sprogholdninger.

For at kunne få et samlet og mere nuanceret billede af informanternes akkommodation undersøger jeg i senere faser af mit projekt deres sproglige adfærd på flere planer i lyset af deres bevidste og ubevidste holdninger. Men også andre internordiske sociolingvistiske undersøgelser behøves for at afklare om det er de samme akkommodationsformer og -mønstre og sprogholdninger der går igen blandt nordboere i andre nordiske lande, hvad dette betyder for den indbyrdes sprogforståelse, og om de skandinaviske landes forskellige sprogpolitik påvirker tilflyttede skandinavers sprogbrug og holdninger.

Litteratur

- Brodersen, Randi Benedikte. 1998. Leksikalsk akkommodation blandt 11 danskere i Norge. Akselberg, Gunnstein og Jarle Bondevik (red.). *Ord etter ord*. Bergen: Norsk Bokreidingslag:57-78.
- Giles, Howard og Philip Smith. 1979. Accommodation Theory: Optimal Levels of Convergence. Giles, Howard og Robert StClair (red.). *Language and Social Psychology*. Oxford: Basil Blackwell:45-65.
- Giles, Howard, Nicolas Coupland og Justine Coupland. 1991. Accommodation Theory: Communication, context, and consequence. Giles, Howard, Nicolas Coupland og Justine Coupland (red.). *Contexts of Accommodation*. Cambridge: Cambridge University Press:1-68.

- Haastруп, Niels og Ulf Teleman. 1978. *Svensk, dansk eller skandinavisk? En interviewundersøgelse af svenske læreres sproglige situation ved et dansk universitet*. ROLIGpapir 14, Roskilde: Roskilde Universitetscenter.
- Karker, Allan 1988. Om at tale nordisk. *Nordisk Tidskrift för vetenskap, konst och industri*. Häfte 4. årg. 64:391.
- Lewandowski, Th. 1979. *Linguistisches Wörterbuch*. Bd. 1. Heidelberg: Quelle & Meyer.
- Maurud, Øivind. 1976. *Nabospråksförståelse i Skandinavia. En undersøkelse om gjensidig forståelse av tale- og skriftspråk i Danmark, Norge og Sverige*. Stockholm: Nordiska rådet.
- Molde, Bertil 1981. Grus i maskineriet – om slang, vardagsspråk och idiomatiska uttryck. Elert, Claes-Christian (red.): *Internordisk språkförståelse. Föredrag och diskussioner vid ett symposium på Rungstedgaard utanför Köpenhamn den 24-26 mars 1980, anordnat av Sekretariatet för nordiskt kulturellt samarbete vid Nordiska ministerrådet. Acta Universitatis Umensis* 33. Umeå: Universitetet i Umeå:46-52.
- Nordenstam, Kerstin. 1979. *Svenskan i Norge. Språklig variation hos svenska invandrare i Bergen*. *Nordistica Gothoburgensia* 11. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Nordisk Ministerråd. 1998. *Nordisk Sprogpolitik. Forslag til en politik for nordisk sprogsamarbejde i det 21. århundrede*. København.
- Ringbom, Håkan. 1989. Inlärning av nära besläktade språk. Kasper, Gabriele og Johannes Wagner (red.): *Grundbog i Fremmedsprogspædagogik*. København: Gyldendal:79-87.
- Teleman, Ulf. 1987. Om grannspråksförståelse. Hinder och möjligheter. *Sprog i Norden*. Oslo/Stockholm/København: Cappelen/Esselte/Gyldendal:70-82.
- Trudgill, Peter. 1986. *Dialects in Contact*. Basil Blackwell: Oxford/New York.
- Uhlmann, Ulla Börestam. 1994. *Skandinaver samtalar. Språkliga och interaktionella strategier i samtal mellan danskar, norrmän och svenskar*. Uppsala: Uppsala universitet.
- Viberg, Åke. 1989. Ordforråd. Kasper, Gabriele og Johannes Wagner (red.). *Grundbog i Fremmedsprogspædagogik*. København: Gyldendal:102-119.

DOMINANS OG DYNAMIK I OPGAVEORIENTEREDE GRUPPESAMTALER

Af Rikke Gammeltoft Byrjalsen (Københavns Universitet)

Indledning

Gruppesamtalen er en almindelig og hyppigt forekommende interaktionsform i institutionelle sammenhænge, herunder i folkeskolen. Børn og unge deltager i pædagogiske sammenhænge ofte i opgaveorienterede gruppesamtaler med forskellige problemløsende formål. På trods af dette er gruppesamtalens struktur langt sjældnere beskrevet end dialogens (i snæver forstand). Med udgangspunkt i *Initiativ-respons-analysen* (Linell & Gustavsson 1987, Linell 1990, Johansson-Hidén 1994) vil jeg i denne artikel diskutere, hvordan Initiativ-respons-modellen kan anvendes i beskrivelsen af gruppesamtalens struktur såvel som i undersøgelsen af deltagerens samtaleroller. Jeg vil fokusere på fire tosprogede deltagers samtaleroller i en enkelt samtale med særligt henblik på dominansforhold.

Beskrivelse af data

De data, som ligger til grund for den følgende analyse, udgør en del af materialet i Køge-projektet. Samtalerne, der er opgaveorienterede, blev indsamlet i 8. klasse. Gruppe 1 består af tre piger: Esen, Asiye og Selma og en dreng: Erol. Alle er tosprogede. Der tales både tyrkisk og dansk i denne samtale (se Maegaard & Møller nedenfor). Gruppe 4 udgøres af fire piger: Esen, Asiye samt to etsprogede: Malene og Majken. Gruppe 5 består af Erol og Selma samt en etsproget dreng: Kenneth og en etsproget pige: Nanette. Herudover er en voksen til stede i begyndelsen og slutningen af samtalerne. Den voksne er dog udeladt i de fleste tabeller nedenfor. Som sammenlignende variabel i analyserne har jeg valgt antallet af ture¹. Der er valgt 127 ture fra begyndelsen, midten og slutningen af hver samtale.

¹ Denne variabel er valgt, fordi der i nogle af samtalerne forekommer lange passager med udelukkende ikke-verbal aktivitet. Hvis tid brugtes som sammenligningsgrundlag, ville nogle deltagere have fået ture til at være egentlig IR-analyse ville kunne udføres.

Forskellige dominanstyper

Linell og Gustavsson (1987, 199) nævner fire forskellige parametre, man kan vælge, når man ønsker at beskrive dominansforhold i samtaler. Disse afspejler tilsvarende måder, hvorpå deltagerne kan indtage dominerende roller i samtalen. Et meget simpelt mål er talemængdens fordeling i samtalen. Et andet mål er, hvorvidt deltageren bidrager med strategisk vigtige træk. Et tredje mål er indholdsmæssigt, nemlig hvordan og af hvem samtaleemner introduceres, vedligeholdes og afsluttes. Et fjerde mål er, i hvor høj grad deltageren *interaktionelt* styrer eller bliver styret i samtalen. At tage et initiativ opfattes som et forsøg på at styre samtalen, hvorved deltageren indtager en dominerende rolle. Det er dette sidste mål, den interaktionelle regulering, der belyses gennem Initiativ-respons-analysen. I det følgende vil to former for dominans blive belyst, nemlig fordelingen af talemængden og deltagerens interaktionelle dominans, som den belyses af Initiativ-respons-analysen.

Initiativ-respons analysen

Linell og Gustavsson (1987) har udviklet Initiativ-respons analysen (IR-analysen) med henblik på at beskrive dynamik, dominans og kohærens i dyadiske samtaler. Metoden er senere udviklet af Johansson-Hidén² (1994) med henblik på analyse af gruppesamtaler (1994). Metoden har et funktionelt perspektiv snarere end et intentionsperspektiv (Johansson-Hidén 1994, 31). Gruppesamtalen opfattes ganske enkelt som en samtale mellem flere end to personer. *Dynamik* refererer til bevægelsen i dialogen. Dvs. hvorledes samspillet mellem deltagerne forløber belyst gennem initiativer og responser. På et mere grundlæggende plan udgøres dynamikken af deltagerens etisk-obligative forudsætninger, krav og forventninger, som disse afspejler sig i samtalen. *Dominans* henviser udelukkende til den interaktionelle dominans, dvs. i hvor høj grad deltagerne forsøger at bære samtalen fremad, skifte kurs osv. *Kohærens* berører sammenhængen i samtalen, dvs. hvorvidt turene er tidsmæssigt og emnemæssigt tilknyttede den forrige tur. Kohærens brydes, fx hvis ture ikke følges op, hvis deltagerne tager mange frie initiativer, fortsætter egne ture uden at tage hensyn til samtalepartnernes bidrag osv.

² Analysemodellen for gruppesamtaler er i høj grad udviklet i overensstemmelse med Linells forslag (1990).

Metoden tager sit teoretiske udgangspunkt i sprogspilsanalysen, hvor samtalels ture eller ytringer betragtes som træk i kommunikative spil. Et træk kan have både initiativ- og respons-egenskaber, og initiativ-respons-strukturen er ifølge Linell (1990) grundlæggende både i dialogen og i gruppesamtalen (se også Johansson-Hidén 1994). Metoden har desuden ligesom etnometodologien et *lokalt* fokus. Samtalen opfattes som en kollektiv proces, hvor betydning skabes i interaktion mellem deltagerne gennem deres lokale bidrag. De enkelte ture opfattes således som dobbelt kontekstbundne. De peger tilbage mod og er skabt af den foregående tur (de indeholder responsive egenskaber), og peger samtidig fremad og skaber konteksten for efterfølgende ture (de indeholder initiativ-egenskaber). Samtalens globale aspekter tages ikke i betragtning.

Analysegrundlag - et udvidet turbegreb

Som grundlæggende enhed i analysen opererer IR-modellen med turen. Turen defineres som:

“det som sägs under en sammanhängande period av den person som har ordet, d.v.s. den som för tillfället behandlas som talare i den gemensamma diskurs som deltagarna i samtalet riktar sin uppmärksamhet och responsiva förståelse mot” (Linell 1990, 47).

Ture, der ignoreres af samtalepartnerne, opfattes således ikke som ture, og inddrages ikke i analysen. Jeg mener af flere årsager ikke, at dette er en hensigtsmæssig afgrænsning af turen i forhold til samtalerne her. En meget stor del af turene følges ikke op og skulle med dette turbegreb ikke inddrages i analysen. Det er desuden til tider svært at afgøre, hvem der har ordet, og ofte er talerummet snarere kollektivt opbygget og delt end udfyldt af en enkelt taler (Edelsky 1981). Samtidig tale, parallelle dialoger, uklare turgrænser osv. er da også netop nogle af de træk, som adskiller dialogens og gruppesamtalens strukturer. Jeg har derfor valgt at operationalisere turen således, at alle samtalebidrag, der er verbalt artikuleret (der udgør en turoppbygningsenhed) (Schegloff 1996), og hvor taleren hverken afbrydes eller afbryder sig selv, opfattes som ture og inddrages i analysen. I det følgende eksempel er alle fire bidrag således inddraget som ture i analysen:

Erol: det bliver aldrig sjovt hvis det ikke er en tegneserie.

Kenneth: hvorfor ikke <er det der sjovt> [>] jeg synes da det her er meget fedt.

Selma: <se lige det passer sgu lige det her> [<].

Selma: er det ikke rigtigt Nanette ham der kører hende ned og så bliver hun forskrækket og så siger han det skal du fandeme ikke gøre det er min kæreste nå [=! griner].

Kategorier

Hver af samtalels ture kategoriseres ud fra deres *funktion* i samtalen. IR-modellen for gruppesamtaler opererer med 26 kategorier (Johansson-Hidén, 1994). Det ville føre for vidt her at give eksempler på dem alle. Jeg henviser derfor til Linell og Gustavsson (1987) og Johansson-Hidén (1994) for en nærmere beskrivelse af kategorierne. Dog skal det nævnes, at modellen i den form, jeg bruger, opererer med 28 kategorier. Kategorierne er opstillet på baggrund af flg. syv kriterier:

1. Hvorvidt turen viser tilbage eller fremad i diskursen, dvs. om turen indeholder:

- et initiativ: Majken: *hvad skal vi skrive om.*
- en respons: (XXX: det ved jeg ikke)³.
- eller begge dele: Esen: *vi laver sådan et overskrift ligesom denne der og så klister vi bare en masse billeder på der hører med til den hvad skal vi så lave om kærlighed nå sex.*
- Malene: kærlighed mand.
- Majken: Aladdin nå.

2. Om turen er et stærkt eller et svagt initiativ. Stærke initiativer elicerer respons direkte:

- Asiye: *kan vi også bruge denne her.*
- Malene: ja.

Svage initiativer fremsætter et forslag, en vurdering el.lign. og indbyder hermed til respons:

- Selma: *nej for helvede denne her kan vi godt bruge.*

³ Denne tur forekommer ikke i samtalen, men er sat ind for illustrationens skyld.

3. Hvorvidt samtalepartneren accepterer en respons som adækvat eller inadækvat. I følgende sekvens er Erols tur inadækvat, mens Esens tur i 1. er adækvat.

Interv: må du heller ikke det i Tyrkiet.

Erol: *nej.*

Interv: altså jeg mener man kan jo godt altså der er jo en del i Ankara og sådan der drikker øl og.

4. Om turen er lokalt eller ikke-lokalt tilknyttet forrige tur. Både interviewerens og Erols ture ovenfor er lokalt tilknyttede.

5. Ved de lokalt tilknyttede ture skelnes desuden mellem, hvorvidt taleren får turen ved - at "stjæle" den (dvs. tage turen, når en anden taler eksplicit er udpeget som adressat):

Esens: jeg kan ikke se det.

Erol: kan du ikke.

Selma: *aj aj jeg kan godt.*

- at tage en fri tur (dvs. en tur hvor alle har ret til talerummet). I eksempel 1. ovenfor er Esens tur en fri tur.

- at tage sin egen tur (dvs. taleren er eksplicit udpeget som adressat):

Kenneth: Erol hold den lige

Erol: *meget godt Kenneth.*

6. Hvorvidt turen knytter an til samtalepartnerens eller til talerens egen tidligere tur:

Erol: bare det tager lang tid.

Selma: aj kom nu skal vi hvad.

Erol: *bare det tager lang tid.*

7. Om turen knytter an til noget fokalt, dvs. indholdsmæssigt centralt i den forrige tur eller til noget ikke-fokalt eller ikke-centralt. Malenes tur knytter ikke-fokalt an:

Asiye: skal vi lave noget om sex hvad.

Malene: *aj hun mener det kraftedeme.*

(Linell og Gustavsson 1987, 2, Johansson-Hidén 1994)

Foruden kategoriseringen af turene noteres det, hvorvidt turen følges op, ikke følges op, eller ikke forventes at blive fulgt op (Andersen 1994). Til sidst noteres, hvem turen er henvendt til. Da adressering af ture dog ofte sker via blik, kropsholdning osv. må denne sidste del af analysen siges kun at være tilnærmet.

Indeks, differencer og koefficienter

Analysen giver et groft billede af samtals initiativ-respons-struktur og illustrerer ligheder og forskelle mellem deltagernes interaktionsmønstre og mellem interaktionsmønstrene i forskellige samtaler. På baggrund af analysen kan koefficienter, der belyser dominans, dynamik og kohærens i samtalen opstilles. Koefficienterne fremkommer ved, at bestemte kategoriers procentdel af henholdsvis samtals og de enkelte deltagers samlede antal ture beregnes. Hver kategori tillægges desuden en dominansværdi mellem 1 og 6. Frie stærke initiativer såvel som ture, der knytter an til talernes egen tur og ignorerer et mellemliggende initiativ fra en samtalepartner kombineret med et stærkt initiativ, har fx værdien 6. Disse er ture, der griber stærkest styrende ind i interaktionen. En minimal respons, der af samtalepartneren opfattes som inadækvat, er ture, som ikke griber styrende ind i interaktionen og tillægges derfor værdien 1⁴. "Klassisk tilknyttede ture" (Linell og Gustavsson 1987), dvs. ekspanderede responser, der knytter fokalt an til en foregående tur i den lokale kontekst og peger fremad i den efterfølgende kontekst, har værdierne 3-4. Symmetriske samtaler vil ofte samle sig omkring disse værdier. På baggrund af deltagernes scoringer på værdiskalaen fra 1 til 6 beregnes herefter et IR-indeks for hver af samtals deltagere såvel som for gruppen som helhed. IR-indekset er et mål, der viser scoringernes centraltendens ("gennemsnit") for hver af deltagerne i gruppen. Som mål for centraltendensen anvendes medianen. For gruppens vedkommende belyser IR-indekset, hvor aktivt og intenst samtalen forløber. Jo højere værdi, jo mere intenst forsøger parterne at

⁴ Johansson-Hidén har præliminært testet værdierne "face"-validitet. En egentlig validering af kodningskategorierne styringsgrad savnes dog stadig.

drive samtalen fremad (Linell & Gustavsson 1987, 198). Høje værdier opnås, når der tages mange stærke initiativer, ofte skiftes emne, osv. For deltageres vedkommende afspejler differencen mellem de enkelte deltagers personlige IR-indeks, hvor symmetrisk samtalen er. En fuldstændig ideel, lige samtale vil således have differencen 0. Til sammenligning kan nævnes at Linell og Gustavsson fandt en IR-difference på 1,09 mellem en tosproget elev og hans svenske lærer, mens IR-differencen mellem den samme dreng og hans kammerat var på 0,38. I et politiforhør fandt de en difference på 1,79, og i en samtale mellem to kvindelige kolleger fandt de en difference på 0,07 (Linell & Gustavsson 1987).

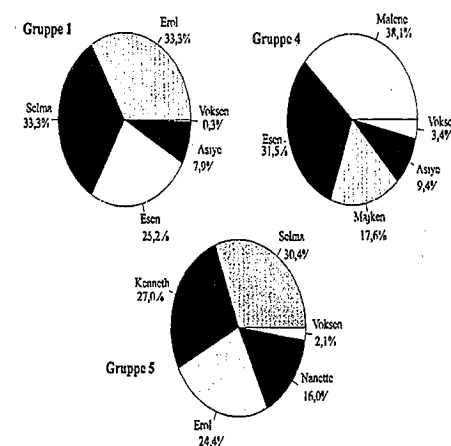
Talemængdens fordeling i grupperne

Hvis vi ser på talemængdens fordeling i grupperne, tegner der sig tre forskellige billeder (se figur 1 og tabel 1). Gruppe 4 fremstår som den mest asymmetriske gruppe. To af samtals deltagerne, Esen og Malene, tager langt flere og længere ture end Asiye og Majken. Gruppe 1 fremstår mindre asymmetrisk, idet talemængden primært fordeles mellem tre deltagere, Esen, Erol og Selma. Esen tager dog længere ture end nogen af de andre deltagere. Asiye skiller sig ud ved at tage meget få og korte ture⁵. Gruppe 5 fremstår umiddelbart som den mest symmetriske gruppe. Samtalens ture fordeler sig relativt lige mellem deltagerne, dog tager Nanette færre ture end de tre andre deltagere. Hun tager til gengæld længere ture end både Kenneth og Selma. Denne gruppe skiller sig desuden ud i forhold til de andre ved at alle deltagere tager forholdsvis lange ture.

Gruppe 1	Esen	Asiye	Erol	Selma
	7.9	3.6	5.8	6.2
Gruppe 4	Esen	Asiye	Malene	Majken
	7.7	4.8	10.4	6.7
Gruppe 5	Kenneth	Nanette	Erol	Selma
	7.8	10.3	10.3	8.1

Tabel 1. Gennemsnit antal ord pr. tur

⁵ Længden af ture er dog ikke direkte sammenlignelig med de andre grupper eller mellem deltagerne. Beregningen af turens længde er foretaget på baggrund af antallet af ord pr. tur, og da tyrkisk er et agglutinerende sprog, vil ture med tyrkisk som matrix-sprog fremstå som kortere.

Figur 1. Andel af ture i samtalen

Gruppernes interaktionsmønstre

De relativt høje IR-indeks i alle tre grupper (se tabel 2) tyder på, at alle grupperne aktivt og intenst forsøger at drive samtalen fremad. Der tages mange initiativer og skiftes ofte kurs i samtalerne, hvilket også fremgår af koefficientberegningerne nedenfor. I Gruppe 1 er intensiteten en smule højere end i de to andre grupper, og Gruppe 4 scorer en anelse lavere end de andre grupper. Til sammenligning kan nævnes at Johansson-Hidén fandt et gennemsnitligt IR-indeks på 3,37 for de institutionelle gruppediskussioner, som hun undersøgte. Det højeste IR-indeks i disse grupper var 3,59 og det laveste var 3,21, dvs. væsentlig lavere end grupperne her. Hvad denne forskel beror på, kan endnu ikke afgøres. Det er dog sandsynligt, at forskellene i køn, alder og ikke mindst samtalegenre mellem hendes data og mine må tages i betragtning.

Gruppe 1	Esen	Asiye	Erol	Selma	Gruppens IR-indeks	IR- difference
	3,75	4,13	4,24	4,13	4,07	0,49
Gruppe 4	Esen	Asiye	Malene	Majken	Gruppens IR-indeks	IR- difference
	4,07	4,17	3,85	3,66	3,93	0,51
Gruppe 5	Kenneth	Nanette	Erol	Selma	Gruppens IR-indeks	IR- difference
	4,12	4	3,77	4,01	3,97	0,35

Tabel 2. IR-Indeks

IR-differencen afspejler den interaktionelle asymmetri i gruppen, dvs. i hvor høj grad deltagerne adskiller sig i deres forsøg på at styre samtalen interaktionelt. Gruppe 4 fremstår jf. dette parameter umiddelbart også som den mest asymmetriske gruppe med en difference på 0,51. Dette er dog stadig en relativ lav difference i sammenligning med gruppediskussionerne hos Johansson-Hidén, hvor hun fandt differencer på mellem 0,31 og 0,74. Differencen i Gruppe 1 er på 0,49. Den interaktionelle asymmetri i Gruppe 1 og Gruppe 4 lader således til at være lige stor. Igen skiller Gruppe 5 sig ud ved at have en difference på kun 0,35, hvilket afspejler, at deltagerne i denne gruppe til forskel fra de andre grupper i lige høj grad forsøger at styre samtalen. Som det vil blive diskuteret yderligere nedenfor, er IR-differencerne som mål for den interaktionelle asymmetri dog problematiske i forbindelse med gruppesamtaler, særlig når én deltager tager meget få ture.

S-koefficienten er antallet af ture i samtalen, som indeholder stærke initiativer, dvs. ture, der direkte eliciterer respons, ofte i form af et spørgsmål eller en ordre. *S-koefficienten* afspejler dermed dominansforhold i samtalen. Der findes i alle tre grupper en meget høj andel stærke initiativer. Deltagerne forsøger altså i udstrakt grad at opnå respons fra de andre deltagere i gruppen. Endvidere kæmpes der om talerummet. Gruppe 4 skiller sig igen ud ved at der tages mange stærke initiativer.

F-koefficienten og *F'-koefficienten* er antallet af ture, hvor der tages frie initiativer, eller som er ikke-lokalt tilknyttede. Jeg har delt denne koefficient i to, hvor *F* indeholder tilbagevenden til opgaven og *F'* ikke indeholder tilbagevenden til opgaven. *F-koefficienterne* er et kohærens-mål, der belyser, hvor ofte nye emner og delspil introduceres eller genåbnes (over turgrænser). Alle grupperne har meget høje *F-koefficienter*, hvilket afspejler dynamikken i alle tre grupper. Der skiftes ofte kurs i samtalen, hvor nye emner introduceres, og der forhandles aktivt om opgavens indhold. Deltagerne i Gruppe 1 forsøger oftere at styre samtalen tilbage til opgaven end de to andre grupper.

B-koefficienterne er antallet af klassisk tilknyttede ture, dvs. ture, der knytter lokalt og fokalt an til en foregående tur i den lokale kontekst. *B-koefficienten* inddrager udelukkende svage initiativer, mens *B'-koefficienten* indeholder både svage og stærke initiativer. Begge *B-koefficienterne* er i alle tre grupper relativt lave, hvilket blandt andet afspejler, at der i alle grupper findes mange ture, som ikke direkte følges op. Dette kan sandsynligvis delvis tilskrives samtalegenren, idet der fx i denne type samtale er mulighed for at skabe kohærens via ikke-verbale handlinger.

	Gruppe 1	Gruppe 4	Gruppe 5	Gennemsnit	Johanssons Gennemsnit
Solicitering	23,1	25,7	22,8	23,9	8,4
Fragmen- tering	32,8	31,8	32,0	31,0	4,1
Fragmen- tering'	26,8	29,1	29,4	28,4	
Balance	29,9	28,6	27,6	28,7	42,8
Balance'	33,1	35,2	33,1	33,8	48,9
Ulighed	13,1	10,2	12,3	11,9	8,9
Reparation	3,1	5,2	3,9	4,1	2,2

Tabel 3. Koefficienter (% del af samtalens samlede antal ture)

U-koefficienten udgøres af antallet af ture, hvor taleren ignorerer en samtalepartners initiativ og knytter an til sin egen tidligere tur, ture, hvor taleren gentager eller omformulerer en tidligere tur, og ture, der er ikke-fokalt tilknyttede. *U-koefficienten* er lav i alle tre grupper, men højere end i gruppediskussionerne beskrevet af Johansson-Hidén. Dette peger på, at deltagerne af og til undlader at skabe kohærens på den af samtalepartneren forventede måde. Det understreger desuden, at der i alle grupper kæmpes om talerummet. Gruppe 4 skiller sig dog ud ved at have færre af denne type ture.

R-koefficienten er et kohærensmål og afspejler, i hvor høj grad deltagerne stiller opfølgende spørgsmål til hinandens bidrag. Denne type ture forekommer relativt sjældent i alle samtalerne, dog oftere i Gruppe 4 end i de andre grupper.

Et sidste mål for kohærens og dominans i samtalerne er, hvorvidt turene følges op af samtalepartnerne. I Gruppe 1 ignoreres 27,3 % af de ture, som kunne forventes at blive fulgt op. I gruppe 4 ignoreres 19,7 %, og i Gruppe 5 ignoreres 20,2 %. Her scorer Gruppe 1 tydeligvis højere end de to andre grupper. Dette peger på, at der i Gruppe 1 kæmpes mere om taleretten end i de andre to grupper.

Deltagernes roller i Gruppe 1

Tabel 4-6 nedenfor viser koefficienterne for de enkelte deltagere i Gruppe 1, hvorvidt turene følges op, hvordan deltagerne får turen, når denne er lokalt og fokalt tilknyttet en foregående tur, og en tilnærmet optælling af alle turenes adressering. Det skal desuden understreges, at de følgende betragtninger er foretaget på baggrund af samtaleturenes funktion i samtalen og ikke ud fra deltagerens evt. intentioner.

	Esen	Asiye	Erol	Selma
Stjæler turen	2,1	6,7	6,3	6,3
Fri tur	15,6	23,3	25,2	26,0
Egen tur	21,9	6,7	10,2	13,4

Tabel 4. Talerens erhvervelse af turen ved lokalt og fokalt tilknyttede ture og minimale responser, angivet i % af deltagerens samlede antal ture i samtalen

	Esen	Asiye	Erol	Selma	Voksen	I alt
Alle	48	9	56	50	1	164
Esen	X	4	41	39	0	84
Asiye	1	X	2	10	0	13
Erol	23	2	X	20	0	45
Selma	16	13	18	X	0	47
Voksen	3	0	4	0	X	7
Uvis	5	2	6	8	0	21

Tabel 5. Antal gange deltageren tiltales. Taleren findes i øverste række markeret med fed

Asiye har en meget passiv rolle i samtalen. Hun lader ofte til at stå uden for det kollektive talerum, og hun bliver ofte ignoreret, når hun forsøger at deltage. I hele samtalesekvensen tager hun kun 30 ture og meget korte ture (se figur 1 og tabel 1). Kun 33,3 % af hendes ture følges op af samtalepartnerne, hvilket er væsentlig færre end de andre deltagere. Hele 43,3 % ignoreres, hvilket er væsentligt flere end de andre deltagere (se tabel 6). Af de klassisk tilknyttede ture og de minimale responser, hun tager, er kun to egne (6,7 %) (se tabel 4), hvilket er langt færre end de andre deltagere. Dette tyder på, at hun sjældent får mulighed for at tage den type ture, der erhverves, når en taler responderer på en tur, hvor han eller hun er eksplicit udpeget som adressat. Dette bekræftes yderligere af, at Asiye i løbet af samtalen kun tiltales 13 gange i alt (se tabel 5), hvilket kun er 3,4 % af samtalsens samlede antal ture. Hun tiltales altså langt sjældnere end nogen af de andre deltagere i gruppen. Når hun bliver tiltalt, sker dette primært af Selma, hvorimod hun kun tiltales et par enkelte gange af Esen og Erol. Tilsvarende tiltaler Asiye oftere Selma end de andre deltagere. Hun gør det endog oftere, end hun tiltaler hele gruppen, hvilket adskiller hende fra de andre deltagere. Dette peger altså på, at Asiye sjældent deltager direkte i det kollektive talerum. Når hun deltager foregår kommunikationen primært mellem hende og Selma.

	Esen	Asiye	Erol	Selma
Solicitering	17,7	26,7	18,8	29,1
Fragmentering	32,3	33,3	33,9	32,3
Fragmentering'	25,0	26,7	29,1	26,0
Balance	29,2	26,7	31,5	29,1
Balance'	30,2	26,7	35,4	34,6
Ulighed	12,5	6,7	11,8	15,0
Reparation	1,0	13,3	1,6	3,9
Opfulgte ture	66,7	33,3	49,6	44,9
Ikke opfulgte ture	12,5	43,3	33,1	29,2

Tabel 6. Koefficienter og opfølgning angivet i % af deltagerens samlede antal ture

Asiye har et meget højt IR-indeks, hvilket skyldes, at en stor del af hendes ture er stærke initiativer (se tabel 6). Dette må dog ses i relation til hendes meget få ture og til, at kun meget få af disse følges op. De mange stærke initiativer må således primært opfattes som en strategi, der bruges for at opnå adgang til talerummet. Herudover forsøger hun relativt ofte at ændre kurs i samtalen ved at introducere nye emner, genåbne tidligere emner eller ved at vende tilbage til opgaven. Asiye har desuden færre klassisk tilknyttede ture end de andre i gruppen. Dvs. hun følger sjældnere op på noget centralt i en umiddelbart foregående tur og kombinerer sjældnere dette med et initiativ. Dette peger yderligere på, at Asiye står uden for det kollektive fokus i gruppen. Hertil kommer, at hun oftere end de andre stiller opfølgende spørgsmål, måske i et forsøg på at tage del i samtalen. Hun foretager dog meget få selvtilknytninger, direkte gentagelser eller fremsætter metakommentarer, hvilket tyder på at hun sjældent bruger disse strategier til at opnå taleretten eller til at blive hørt.

Erol har en aktiv rolle i samtalen, og han forsøger ihærdigt at få adgang til talerummet og at bære samtalen fremad. Erol og Selma tager begge flere ture end både Asiye og Esen (se figur 1), men Erol lader umiddelbart til at tage væsentligt kortere ture end Esen (se note 6 og tabel 1). 49,6 % af hans ture følges op, hvilket er flere end Asiyes og Selmas, men langt færre end

Esens. 33,1 % af hans ture følges ikke op, hvilket er flere end både Esens og Selmas, men færre end Asiyes. Dette peger desuden på, at Erol tager flere ture, hvor han direkte søger en respons end Selma gør, men en relativt stor del af disse følges ikke op. Han tiltaler oftest hele gruppen eller Esen og til tider også Selma. Selv bliver han ofte tiltalt af både Selma og Esen. Erol tager desuden flere klassisk tilknyttede ture end nogen af de andre i gruppen. Dvs. han forsøger ofte at følge op på noget centralt i en foregående tur. De fleste af disse tages som frie ture og kun sjældnere, fordi han direkte tiltales og dermed tager sin egen tur. Det peger altså på, at han sjældent direkte overlades muligheden for at producere en ekspanderet respons. De mange gange han tiltales af Esen og Selma er sandsynligvis ofte, når disse to deltagere enten søger en minimal respons eller producerer en form for kontaktpåkaldelse. Erol har det højeste IR-index i gruppen, hvilket i relation til de mange ikke-opfulgte ture afspejler hans forsøg på at få adgang til talerummet. Han forsøger ofte at skifte kurs i samtalen ved at introducere nye emner eller genåbne tidligere emner. Han har desuden få selvtilknytninger, direkte gentagelser eller metakommentarer, og bruger tilsyneladende ikke denne type ture til at opnå adgang til talerummet eller til at blive hørt. Herudover stiller han meget få opfølgende spørgsmål.

Selma har ligesom Erol en aktiv rolle i samtalen, og også hun forsøger at få adgang til talerummet og at bære samtalen fremad. Hun tager mange og relativt lange ture, dog kortere end Esens. 44,9 % af hendes ture følges op, hvilket er en anelse færre end Erols. Til gengæld ignorerer færre af Selmas ture, nemlig 29,2 %. Hun tager en anelse færre klassisk tilknyttede ture end Erol (se tabel 6). Til gengæld har hun flere egne ture end Erol, dvs. hun overlades oftere end både han og Asiye muligheden for at respondere med en ekspanderet respons på en foregående tur. Hun tiltaler primært hele gruppen, men ofte også Esen. Herudover tiltaler hun relativt ofte både Asiye og Erol. Dette viser altså, at Selma forsøger at interagere direkte med alle gruppens deltagere. Ligeledes tiltales hun selv af alle deltagerne i gruppen. Sammenlignet med Esen har Selma et højt IR-indeks, hvilket må ses som et tegn på, at også hun forsøger at få adgang til talerummet. Hertil kommer, at hun er den i gruppen, som tager flest stærke initiativer, hun forsøger relativt ofte at skifte kurs i samtalen, hun har mange selvtilknytninger, gentagelser eller metakommentarer, og hun foretager en del opfølgende spørgsmål. Det lader således til, at Selma til forskel fra Erol og Asiye bruger alle disse strategier i sit forsøg på at blive hørt. En anelse færre af hendes ture ignorerer da også.

Esen har en aktiv og meget fremtrædende rolle i samtalen. Hun tager længere ture end nogen af de andre deltagere, men færre ture end Selma og Erol. Dette afspejler dog kun, at hun, når hun har ordet, beholder det i længere tid. 66,7 % af hendes ture følges op, hvilket er langt flere end for nogen af de andre deltagere. Kun 12,5 % ignoreres. Hun tiltaler primært hele gruppen, men ofte også Erol og Selma. Asiye tiltaler hun kun en enkelt gang. Næst efter henvendelser til hele gruppen, er Esen den, som tiltales oftest. Hele 22 % af samtals samlede antal ture er henvendt til Esen, hvilket må siges at være en meget høj procentdel. Det er således bemærkelsesværdigt, at Esen har det laveste IR-indeks på kun 3,75. Dette skyldes blandt andet, at hun tager færre stærke initiativer end de andre deltagere⁶, og hun kommer derfor til at fremstå som interaktionelt mindre styrende i samtalen. Dette skal dog ses i relation til, at langt færre af hendes ture ignoreres, og at hun tager væsentligt længere ture end de andre. I praksis kommer hun dermed til at være mere styrende end de andre deltagere. Hun skifter desuden oftere kurs i samtalen end både Erol og Selma, og hun er den, som oftest styrer samtalen tilbage til opgaven. Hun har relativt mange klassisk tilknyttede ture, dog færre, der er kombineret med et stærkt initiativ, end både Erol og Selma. Hun får langt flere af disse end de andre ved at tage sin egen tur, hvilket altså også peger på, at hun ofte overlades muligheden for at respondere. Hun har flere selvtilknytninger, gentagelser og metakommentarer end både Erol og Asiye, hvilket muligvis afspejler en strategi, der kan benyttes til at beholde taleretten. På trods af, at Esen med IR-indekset som mål kommer til at fremstå som interaktionelt mindre styrende end de andre deltagere, har hun tilsyneladende en stærkt styrende rolle i gruppen. Hun tager ofte lange og dermed også indholdstunge ture i samtalen, og hendes ture følges ofte op. Talerummet overlades ofte til hende af både Selma og Erol, der ligeledes søger Esens opmærksomhed som adgang til taleretten. Esen må altså i langt mindre grad end de andre deltagere kæmpe for at blive hørt. Hun er desuden oftest den, der afgør, hvorvidt primært Erols og Selmas ture tages op i det kollektive talerum.

Validitet og reliabilitet

Brugen af IR-indeks og differencer som mål for dominansforskelle i gruppesamtaler er problematiske, når en deltager tager meget få ture. Få stærke initiativer vil da medføre et højt

⁶ De andre bruger ofte de stærke initiativer til at erhverve sig adgang til talerummet.

IR-indeks, og deltageren kan komme til at fremstå som stærkt dominerende i samtalen uden reelt at være det. Dette gælder for eksempel Asiye, der som beskrevet ovenfor umiddelbart kommer til at fremstå generelt mere styrende, end hun kan hævdes at være. Linell og Gustavsson påpeger da også, at et minimum på 50 ture pr. deltager er nødvendigt. Hertil kommer, at graden af styring af samtals forløb må ses i forhold til, hvorvidt deltagerens ture følges op. At en deltager tager mange stærke initiativer, kan fx skyldes, at han eller hun forsøger at få adgang til talerummet, snarere end at deltageren reelt er styrende i samtalen. På trods af dette, mener jeg dog, at IR-indeks og koefficienter som benyttet ovenfor er brugbare til beskrivelse af væsentlige aspekter ved gruppers interaktionsmønstre, særligt hvor aktivt og intenst og med hvilke typer ture grupperne forsøger at bære samtalen fremad. Herudover belyser IR-indeks og koefficienter, hvordan og i hvor høj grad en deltager *forsøger* at gribe styrende ind i interaktionen. For at kunne belyse den reelle interaktionelle dominans, må dette dog suppleres med en analyse af talemængdens fordeling og af hvorvidt turene følges op eller ej⁷ (Linell 1990) (Johansson-Hidén 1994).

Johansson-Hidén fandt for gruppesamtalernes vedkommende en reliabilitet på gennemsnitlig 80.8 % (Johansson-Hidén 1994, 85), hvilket må siges at være en høj overensstemmelse metodens kompleksitet taget i betragtning. Jeg har endnu ikke haft mulighed for konsekvent at teste reliabiliteten af mine kodninger.

Konklusion

Jeg har i denne artikel illustreret, hvordan Initiativ-respons-analysen i forbindelse med gruppesamtaler kan bruges til at skitsere væsentlige forskelle dels mellem hele samtalers interaktionsmønstre og dels mellem deltagerens roller i enkelte samtaler. IR-modellen opstiller et kodningsskema, der kan ligge til grund for undersøgelsen af en større mængde data og undersøger samtidig nøje hvert enkelt bidrags funktion i sin lokale kontekst. Dette må siges at være blot nogle af modellens væsentlige styrker. Hvis metoden suppleres med undersøgelsen af fx samtaleemners udvikling eller faktorer som pauser, overlap, afbrydelser, strategiske træk el.lign. i udvalgte sekvenser, er det muligt ved hjælp af IR-modellen at få en dyb indsigt i dominansforhold og samtaleroller i en større mængde data.

⁷ Det skal desuden nævnes, at resultaterne i denne undersøgelse afspejler, at der er en voksen til stede i en del af de udvalgte sekvenser. Det må naturligvis tages i betragtning i fortolkningen af resultaterne.

DANSK OG TYSK BLANDT TOSPROGEDE GYMNASIEELEVER I DEN DANSK-TYSKE GRÆNSEREGION

Af Lene Lykke Christensen (Aarhus Universitet)

Indledning

Jeg vil i denne artikel præsentere nogle resultater fra en undersøgelse af den sproglige situation for en gruppe tosprogede unge i den dansk-tyske grænseregion, og i den forbindelse redegøre for nogle metodiske aspekter af arbejdet med undersøgelsens datamateriale.

Undersøgelsen, der danner grundlag for min specialeopgave (Christensen 1997), er en af flere delundersøgelser under Projekt Bilingualisme i Grænseregionen ("BiG"). Projektet blev gennemført under ledelse af lektor Anne Nesser, med Mikala Jørgensen og undertegnede som øvrige deltagere¹.

Formålet med projektet er at undersøge sprogbrug hos og den sproglige situation for tosprogede unge fra det danske mindretal i Sydslesvig og fra det tyske mindretal i Nordslesvig (Sønderjylland), og det blev derfor valgt at foretage dataindsamlingen blandt elever på de to mindretals respektive gymnasier, Duborg-Skolen i Flensborg, og Deutsches Gymnasium für Nordschleswig i Aabenraa. Der blev dels indsamlet et talesprogsmateriale i form af båndoptagede gruppesamtaler, i alt ca. 4 timer fra hvert af de to gymnasier, dels foretaget en spørgeskemaundersøgelse med ca. 100 deltagere på hvert af gymnasierne. For en nærmere beskrivelse af projektet se f.eks. Nesser (1994) eller Nesser et al. (1994).

Mikala Jørgensen har arbejdet med talesprogsmaterialet fra Duborg-Skolen, især med fokus på kodeskift (se Jørgensen 1994, 1995a og 1995b), mens en specialestuderende ved Institut for Lingvistik, Jakob Ladefoged, i øjeblikket er ved at færdiggøre sin specialeopgave, der omhandler talesprogsmaterialet fra Deutsches Gymnasium. Mit materiale har primært været

¹ I planlægningen af projektet og ved indsamlingen af data modtog vi megen og værdifuld hjælp fra Karen Margrethe Pedersen fra Institut for Grænseregionsforskning, fra daværende rektor på Deutsches Gymnasium Hans Jürgen Nissen, fra rektor Erik Jensen på Duborg-Skolen og fra lærerne på begge skoler.

de i alt 199 spørgeskemaer, 103 fra Duborg-Skolen (som herefter forkortes DBS), og 96 fra Deutsches Gymnasium.

Spørgeskemaundersøgelsen

Hensigten med spørgeskemaundersøgelsen var at fremskaffe så megen potentielt relevant information som muligt om informanternes sproglige situation og baggrund, og det otte sider lange skema (der blev udformet med udgangspunkt i et skema fra Boyd 1985) indeholder derfor spørgsmål om følgende forhold: informanternes egen flersprogethed og udbredelsen af flersprogethed i deres nærmeste miljø; informanternes geografiske baggrund, og deres forældres geografiske og sproglige baggrund; informanternes og deres eventuelle søskendes placering i mindretallets skolesystem; informanternes sprogvalg med en række personer i deres nærmeste miljø; informanternes egen vurdering af deres sprogbrug mht. kodeskift; informanternes kontakt til nabolandet nord hhv. syd for grænsen og evt. medlemskab af mindretallets foreninger, samt medievaner på mindretalssproget; informanternes fremtidsplaner mht. studier/arbejde, fremtidig bopæl og sprog- og skolevalg for deres børn; og endelig informanternes egen vurdering af deres beherskelse af dansk og tysk.

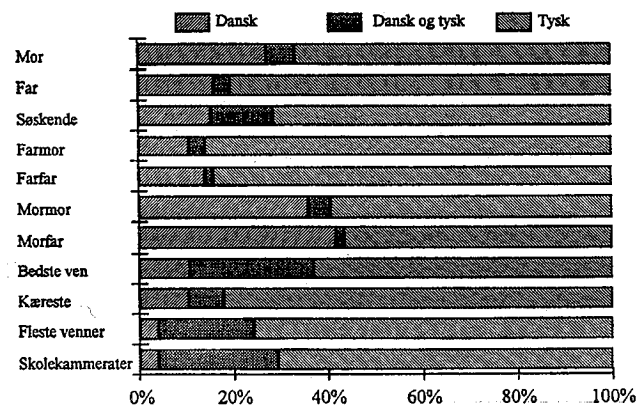
Datamaterialet fra DBS har dannet grundlag for en undersøgelse af selvrapporteret brug af kodeskift (Christensen 1995), og for en præliminær undersøgelse af DBS-informanternes sprogvalg og førstesprog (Christensen 1994). Min specialeopgave (Christensen 1997) omhandler begge informantgrupper, og indeholder dermed to helt parallelle undersøgelser, hvor der primært fokuseres på informanternes sprogvalg og på deres førstesprog, som det fremgår af deres spørgeskemabesvarelser. De resultater der præsenteres nedenfor, er hentet fra undersøgelsen af DBS-gruppen, der omfatter i alt 103 informanter.

Sprogvalg

Informanterne bliver i skemaet spurgt om deres sprogvalg med en række personer i deres nærmeste miljø: informantens *mor, far, søskende, mormor, morfar, farmor, farfar, bedste ven, kæreste, fleste venner* og *skolekammerater (i frikvartererne)*. Spørgsmålene er formuleret "Hvilket sprog/hvilken dialekt taler du mest med din ...?", og har for DBS-informanternes vedkommende svaralternativerne *dansk, højtysk, plattysk* og *frisisk*. Figur 1 sammenfatter besvarelserne på disse spørgsmål, idet der dog kun skelnes mellem dansk og tysk.

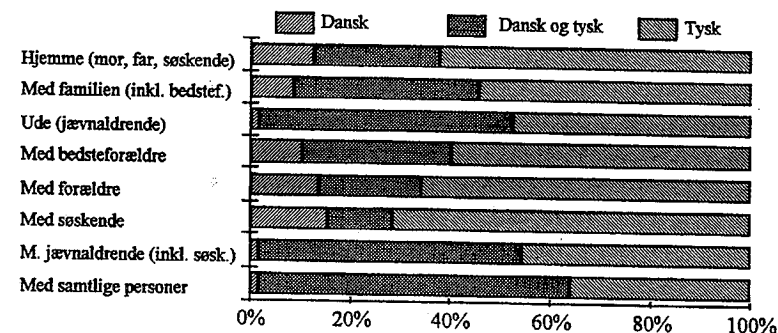
Det fremgår at en stor andel af informanterne taler mest tysk med hver af de forskellige personer, mellem 56,7% (med morfædrene) og 85,9% (med farmødrene), og at dansk tales af tilsvarende få med de aktuelle personer. Dette resultat er ikke uventet, da det skønnes at en stor del af det danske mindretal mest taler tysk i hverdagen (se fx Kühl 1994:59).

Der er en interessant forskel mellem hvor mange der taler dansk eller både dansk og tysk med hhv. den mødre og den fædre siden af familien. Der tales mere dansk med mødre end med fædre, og ved sprogvalget med bedsteforældrene er der en meget markant forskel mellem morforældrene, som er de personer der tales *mest* dansk med overhovedet, og farforældrene der er dem der tales *mindst* dansk med. Et andet interessant forhold er at der ved alle spørgsmålene er en større eller mindre andel af informanterne som ikke har nøjedes med at afkrydse det ene af sprogene, som der bliver lagt op til i spørgsmålenes formulering. Nogle af spørgsmålene omhandler flere personer (søskende, fleste venner og skolekammerater), hvor informanten måske mest taler dansk med nogle af personerne og tysk med andre, men også ved alle enkeltpersonerne er der informanter, der har svaret både dansk og tysk, mest udpræget ved spørgsmålet om sprogvalg med deres bedste ven, hvor hele 26,2% har svaret begge sprog. Disse resultater tyder på at informanternes sproglige situation er for kompleks til at blive opsummeret i et enten-eller, og det er nok rimeligt at antage at flere informanter ville have svaret både dansk og tysk hvis de ikke var blevet bedt om kun at sætte ét kryds. M.a.o. er der formodentlig flere informanter der bruger begge sprog med de forskellige personer, end det fremgår af figur 1.

Figur 1: Hvilket sprog taler DBS-informanterne mest med deres ...

Der er altså mange af informanterne som taler mest tysk med hver af de pågældende personer. Det er imidlertid ikke givet at det er *de samme* informanter der taler dansk hhv. tysk med alle de forskellige personer, og da det ikke mindst er interessant hvor mange af informanterne der har *nogen* de taler mindretalssproget dansk med, er der i figur 2 præsenteret resultatet af en anden analyse af de samme data. Den enkelte informants besvarelser på de aktuelle spørgsmål er her sammenfattet i forskellige grupperinger, nogle foretaget efter et hjemme/ude-parameter, andre efter et aldersparameter (disse grupperinger er ikke direkte sammenlignelige indbyrdes, da de indeholder meget forskellige antal personer, og de skal derfor primært ses som forskellige udsnit af informanternes miljø). Endelig er alle den enkelte informants besvarelser samlet under *Med samtlige personer*.

Figur 2: Hvilke sprog taler DBS-informanterne mest ...

Da ikke alle informanter taler samme sprog med deres forældre og søskende, er der lidt flere informanter som taler dansk eller begge sprog i hjemmet, end det kunne læses ud af figur 1: knap 38%. Når bedsteforældrene inddrages, viser det sig at 45,6% har et eller flere familiedemedlemmer de taler dansk eller begge sprog med. Ved grupperingen *Ude*, som sammenfatter bedste ven, kæreste, fleste venner og skolekammerater, er der 52,4% som har en eller flere de taler dansk eller begge sprog med.

Der er en vis forskel i resultatet mellem sprog talt med bedsteforældre, med forældre og med søskende, således at flest taler mest dansk eller begge sprog med bedsteforældrene (40,2%), færre med forældrene (34%) og færrest med søskende (28,6%). Men som nævnt er

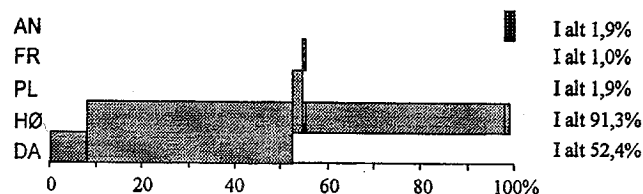
grupperne ikke direkte sammenlignelige, og når andre jævnaldrende end søskende medregnes, som i grupperingen *jævnaldrende (inkl. søskende)*, ændrer billedet sig idet der i den gruppering er hele 54,3% som har en eller flere de taler dansk med.

Betragter man alle den enkelte informants svar under et, viser det sig at selvom informanterne med hver af de enkelte personer (som det fremgår af figur 1) for størstedelens vedkommende taler mest tysk, er der alligevel 64% af informanterne som taler dansk med nogen i det der her defineres som deres nærmeste miljø. Og som allerede nævnt kan det meget vel tænkes at endnu flere ville have svaret begge sprog ved (nogle af) personerne hvis spørgsmålene havde været formuleret anderledes.

Førstesprog

Et andet centralt tema i undersøgelsen er informanternes førstesprog, defineret som det eller de sprog informanten kunne tale inden han/hun begyndte i børnehave/skole. Det anslås at de fleste børn i mindretallet har tysk som førstesprog og først lærer dansk som andetsprog i mindretallets børnehaver (se f.eks. Pedersen 1991:24), og det er naturligvis interessant at se i hvilket omfang det også gælder for disse gymnasieelever.

Informanterne blev i spørgeskemaet spurgt a) "Hvad var det første sprog/den første dialekt du lærte at tale som barn (hvis du lærte at tale to sprog/dialekter samtidig, så sæt kryds ved begge)", med svaralternativerne *dansk / højtysk / plattysk / frisisk / andet*, og b) "Lærte du at tale andre sprog/dialekter inden du begyndte i børnehave/skole? Nej / ja -> hvilke?". Besvarelsenerne på de to spørgsmål er sammenfattet i figur 3. (Figuren har lodret de fem aktuelle svarmuligheder: DA=dansk, HØ=højtysk, PL=plattysk, FR=frisisk og AN=andet, og blokkene repræsenterer lodret konstellationer af de involverede sprog, og vandret denne konstellations procentvis repræsentation i informantgruppen, der som nævnt omfatter 103 informanter).

Figur 3. Hvilke(t) sprog lærte DBS-informanterne at tale inden børnehave/skole?

Som det fremgår af figur 3, angiver nogle få informanter (7,8%) at de var ensprogede dansktalende indtil de startede i børnehave/skole, lidt færre end halvdelen (46,6%) har talt højtysk, heraf nogle enkelte dertil plattysk, frisisk eller *andet*, mens næsten lige så mange (44,7%) angiver at have talt både dansk og højtysk og altså har været tosprogede inden de startede i børnehave/skole. Der er m.a.o. hele 52,4% af informanterne som angiver at have lært dansk tidligt. Disse *sprog talt før børnehave/skole* vil i det følgende blive benævnt *førstesprog*, også når informanten angiver at have lært at tale begge sprog, idet det ikke på grundlag af denne undersøgelses data er rimeligt at skelne mellem simultan og successiv tilegnelse af sprogene.

Hvis man nøjes med at betragte forholdet mellem dansk og tysk, kan resultatet fra figur 3 sammenfattes til at 7,8% af de 103 informanter har dansk som førstesprog, 44,7% har både dansk og tysk som førstesprog, og 46,6% har tysk som førstesprog. Dertil kommer en enkelt procent der hverken har dansk eller tysk, men et andet sprog som førstesprog.

Der er altså flere informanter end man skulle forvente som angiver at have lært dansk inden børnehave/skole, og der er derfor grund til at analysere disse resultater nærmere.

Selvrapporteringsproblemet

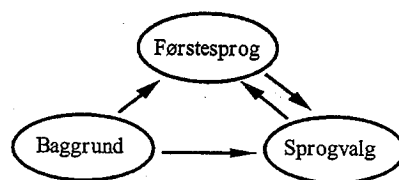
Ved spørgeskemadata som dem der danner grundlag for denne undersøgelse, må man i arbejdet med materialet tage højde for at data er *selvrapporterede*. Man kan ikke regne med at informanternes besvarelser er i fuldstændig overensstemmelse med en objektivt observerbar virkelighed. Der kan for det første være spørgsmål som informanter ikke kan besvare præcist fordi de omhandler forhold informanten ikke er bevidst om (fx visse aspekter af vedkommendes sprogbrug) eller ikke kan huske eller ikke har kendskab til (det kunne fx være hvilke sprog vedkommende kunne tale som 3-årig). For det andet er der det forhold at informanter mere eller mindre ubevidst kan dreje deres besvarelser i retning af (eller evt. væk fra) en opfattet norm, typisk sådan at de er tilbøjelige til at give de svar de selv opfatter som mest "rigtige". Sprogvalgs- og førstesprogsresultaterne ovenfor kunne fx være påvirket i retning af "mere dansk", hvis informanterne opfattede det som rigtigst at tale dansk, og at have lært det hjemme. Endelig er der den mulighed at informanter bevidst giver fejlagtige oplysninger, fx fordi de ikke tager undersøgelsen alvorligt, ikke ønsker at besvare spørgsmålene e.l.

En af de måder man kan håndtere dette problem på, er ved at sammenligne med andre typer data, f.eks. observeret adfærd, tilgængelig statistik e.l. En anden er at man kan

undersøge om informanternes besvarelser er konsistente, dvs. om der er sammenhæng mellem informanternes besvarelser af forskellige spørgsmål. Man kan opbygge sit spørgeskema så et eller flere spørgsmål gentages i forskellige sammenhænge (se fx Dorian 1981:179-181) og i analysen af materialet kontrollere om den enkelte informants besvarelser er konsistente. Der er ikke sådanne fælder i denne undersøgelses spørgeskema, men der er spørgsmål om en række forhold som kan forventes at være en vis indholdsmæssig sammenhæng imellem. Der er i undersøgelsen blevet lagt vægt på analysen af disse eventuelle sammenhænge, dels for at kontrollere om den enkelte informants besvarelser er indholdsmæssigt konsistente, dels for om muligt at afdække årsagssammenhænge, og endelig fordi undersøgelsens data har en kvalitativ dimension som ikke kan dækkes med isolerede kvantitative analyser.

Sammenhænge i undersøgelsens resultater

De temaer og sammenhænge der bliver fokuseret på i undersøgelsen, er illustreret i figur 4. Ud over beskrivelser af sprogvvalg og førstesprog, som der er præsenteret eksempler på ovenfor, er der beskrivelser af andre forhold som kan sammenfattes i kategorien *baggrund*. Det drejer sig for det første om en beskrivelse af *informanternes geografiske baggrund*, der bl.a. viser at knap 5% er tilflyttere fra Danmark, og knap 6% fra det øvrige Tyskland. For det andet *forældrenes geografiske baggrund* - knap 30% af informanterne har en forælder der er tilflyttet fra Danmark, 34% en forælder fra det øvrige Tyskland - og *forældrenes sproglige baggrund*; ca. halvdelen af mødrene og ca. 1/3 af fædrene har talt dansk eller både dansk og tysk som børn. For det tredje informanternes og deres eventuelle *søskendes placering i forhold til mindretallets skolesystem*; alle informanterne og ca. 95% af deres evt. søskendegrupper har gået/går i dansk børnehave/skole. Endelig viser beskrivelser af *udbredelsen af tosprogethed* blandt informanternes nærmeste fx at godt 70% af deres mødre og godt 60% af deres fædre kan tale dansk, og at der i 20% af forældreparrene ikke er nogen af parterne som taler dansk.

Figur 4. Temaer og sammenhænge i undersøgelsens resultater

Sådanne baggrundsoplysninger er det nødvendigt at inddrage i beskrivelsen af informantgruppen som helhed, så det så præcist som muligt er defineret hvad det er for en gruppe der undersøges. Selvom informanterne er elever på det danske mindretals gymnasium, er det ikke givet at de er repræsentative for grundskoleelever på danske mindretalsskoler eller for mindretalsmedlemmer generelt.

Endvidere er disse baggrundsoplysninger relevant baggrundsinformation i forhold til beskrivelserne af førstesprog og sprogvvalg. Fx vil en informant der er tilflytter fra Danmark eller det øvrige Tyskland, have tilegnet sig sit/sine førstesprog under andre omstændigheder end informanter der er født og opvokset i Sydslesvig, og den enkelte informants sprogvvalg med forskellige personer i hans/hendes nærmeste miljø vil naturligvis bl.a. afhænge af hvilke sprog informanten og dennes samtalepartner kan tale. En dimension i beskrivelsen af informanternes førstesprog er derfor forholdet mellem førstesprog og baggrund og mellem førstesprog og sprogvvalg med familien. Nogle centrale resultater af analyser af disse sammenhænge er sammenfattet i figur 5, hvor informantgruppen er opdelt i tre undergrupper, en med dansk som førstesprog, en med begge sprog som førstesprog og en med tysk som førstesprog.

8 informanter har førstesprog DANSK:

- 50% er selv fra Danmark
- 87,5% har en forælder fra Danmark
- 100% har en forælder med dansk- eller dansk-tysk-sproget baggrund
- 100% taler dansk, eller dansk og tysk, med en eller flere i familien

46 informanter har førstesprog DANSK og TYSK:

- 2,2% er selv fra Danmark
- 47,8% har en forælder fra Danmark
- 87% har en forælder med dansk- eller dansk-tysk-sproget baggrund
- 73,9% taler dansk, eller dansk og tysk, med en eller flere i familien

48 informanter har førstesprog TYSK:

- 0% er selv fra Danmark
- 2,1% har en forælder fra Danmark
- 27,1% har en forælder med dansk- eller dansk-tysk-sproget baggrund
- 6,3% taler dansk, eller dansk og tysk, med en eller flere i familien

Figur 5. Førstesprog vs. baggrund og sprogvvalg m. familien

Det fremgår af figur 5 at der er markante forskelle på de tre undergrupper mht. informanternes og forældres geografiske baggrund, forældres sproglige baggrund, og sprogvalg med familien (inkl. bedsteforældre), således at informanter med dansk førstesprog har en meget høj repræsentation af "danske" baggrundselementer, og alle taler dansk med en eller flere i familien, mens omvendt kun ganske få informanter med tysk som førstesprog har danske elementer i deres baggrund, eller taler dansk med nogen i familien. Gruppen af informanter med begge sprog som førstesprog placerer sig et sted midt imellem.

Tilsvarende er der i undersøgelsen blevet foretaget analyser af sammenhængen mellem sprogvalg, og førstesprog og baggrund. Med udgangspunkt i *sprogvalg med samtlige* fra figur 2 er informantgruppen blevet opdelt i tre undergrupper, en der mest taler dansk med samtlige, en der taler både dansk og tysk med samtlige (enten dansk med nogle og tysk med andre, eller både dansk og tysk med en eller flere personer), og en der taler mest tysk med samtlige. I figur 6 er der opsummeret nogle resultater fra sammenligninger af disse tre undergrupper mht. førstesprog og geografisk baggrund for informanterne selv, og for deres forældre.

• To informanter taler mest DANSK med samtlige • førstesprog er for den ene dansk, for den anden både dansk og tysk • begge er selv tilflyttere fra Danmark • begge forældrepar er tilflyttere fra Danmark 64 informanter taler både DANSK og TYSK med de pågældende   • førstesprog: 10,9% dansk, 62,5% dansk og tysk, 25% tysk (1,6% ubesvaret) • 4,7% er selv tilflyttere fra Danmark • 43,8% har mindst en forælder der er tilflyttet fra Danmark 37 informanter taler mest TYSK med samtlige   • førstesprog: 8,1% dansk og tysk, 91,9% tysk • ingen er selv tilflyttere fra Danmark • ingen forældre er tilflyttet fra Danmark

Figur 6. *Sprogvalg vs. førstesprog og baggrund*

Også her er der tydelig forskel på de tre undergrupper, den (meget lille) gruppe der taler mest dansk med samtlige, er udpræget dansk mht. førstesprog og baggrund; den gruppe der taler begge sprog, har for de flestes vedkommende begge sprog som førstesprog og en betydelig del har en forælder fra Danmark, mens den gruppe der taler mest tysk med samtlige, ikke har danske forældre og for mere end 90%'s vedkommende har tysk som førstesprog.

Afslutning

De gymnasieelever fra det danske mindretal der har deltaget i vores spørgeskemaundersøgelse, har mht. sprogvalg og førstesprog vist sig mere "danske" end det på forhånd var ventet. Godt halvdelen af dem angiver at have lært dansk inden de begyndte i børnehave/skole, og omkring 2/3 af dem har personer i deres nærmeste miljø som de taler dansk eller både dansk og tysk med. Da dette ikke er det typiske billede for medlemmer af det danske mindretal, og da der er tale om selvrapporterede data, er en række forhold i informanternes baggrund blevet beskrevet, og forskellige dele af datamaterialet er blevet sammenstillet på individ- og gruppeniveau, dels for at undersøge om den enkelte informants besvarelser er konsistente, dels for at afdække mulige årsagssammenhænge mellem forskellige forhold i informanternes situation. Der har vist sig generelt i informanternes besvarelser at være en sammenhæng mellem baggrund, førstesprog og sprogvalg som sandsynliggør at disse gymnasieelever faktisk på nogle punkter er anderledes end mindretallets børn og unge generelt, og som samtidig empirisk bekræfter årsagssammenhænge der for så vidt er ret indlysende, fx at forældrenes sproglige baggrund har stor betydning for hvilke(t) sprog de vælger at tale med deres børn, og hvilke(t) sprog disse børn følgelig får som førstesprog. Undersøgelsens resultater kan på den baggrund anses for pålidelige, og fremtidige undersøgelser kan måske danne et sammenligningsgrundlag, der vil vise om denne specifikke gruppe gymnasieelever er repræsentative for danske mindretalsgymnasieelever generelt, og evt. isolere nogle af de faktorer som gør denne undersøgelses informanter specielle i forhold til mindretallets unge generelt.

Litteratur

- Boyd, Sally. 1985. *Language Survival: A study of language contact, language shift and language choice in Sweden*. Göteborg: University of Gothenburg, Department of Linguistics.
- Christensen, Lene Lykke. 1994. Tosprogethed og sprogbrug blandt gymnasieelever på Duborg-Skolen. Projekt "Bilingualisme i Grænseregionen" - BiG. Kotsinas, U.-B. & J. Helgander (red.). *Dialektkontakt, språkkontakt och språkförändring i Norden. Föredrag från ett forskarsymposium* MINS 40. Stockholm: Institutionen för nordiska språk:172-181.
- Christensen, Lene Lykke. 1995. Holdninger til tosprogedes sprogbrug og sprogkontaktfænomener. Togeby, O. et al. (red.) *Språk - om sproget i brug. Sprogvidenskabelige Arbejdspapirer fra Aarhus Universitet* 2, 1995:114-147.

- Christensen, Lene Lykke. 1997. "Jeg taler til personer på det sprog vedkommende er bedst til" – Om førstesprog og sprogvalg blandt to grupper tosprogede gymnasieelever i den dansk-tyske grænseregion. Specialeopgave, Inst. for Lingvistik, AU. Ikke publiceret.
- Dorian, Nancy. 1981. *Language Death. The Life Cycle of a Scottish Gaelic Dialect*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Jørgensen, Mikala. 1994. Kode-skifte blandt unge tosprogede i den dansk-tyske grænseregion. Kotsinas, U.-B. & J. Helgander (red.). *Dialektkontakt, språkkontakt och språkförändring i Norden. Föredrag från ett forskarsymposium MINS 40*. Stockholm: Institutionen för nordiska språk:182-190.
- Jørgensen, Mikala. 1995a. "Ich meine ich finde das sowieso gut at man her i Sydslesvig kan tale dansk og tysk" Kode-skift - en teoretisk diskussion og en empirisk analyse. Specialeopgave, Inst. for Lingvistik, AU. Ikke publiceret.
- Jørgensen, Mikala. 1995b. *Når to sprog mødes ... - om kodeskift og låneord*. Emneopgave, Inst. for Lingvistik, AU. Ikke publiceret.
- Kühl, Jürgen. 1994. Dansk identitet i Sydslesvig. *National identitet. Fem foredrag om dansk og tysk identitetsfølelse i grænselandet*. Aabenraa: Inst. for Grænseregionsforskning:50-67.
- Nesser, Anne, L.L. Christensen & M. Jørgensen. 1994. Bilingualism in the Danish-German Border Region (BiG). *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, Vol. 15: 4, 1994:345-346.
- Nesser, Anne. 1994. Projektet Bilingvalisme i Grænseregionen. Presentation av ett projekt. Kotsinas, U.-B. & J. Helgander (red.). *Dialektkontakt, språkkontakt och språkförändring i Norden. Föredrag från ett forskarsymposium. MINS 40*. Stockholm: Institutionen för nordiska språk:162-171.
- Pedersen, Karen Margrethe. 1991. *Det danske og det tyske mindretal i dag - set i et sprogligt perspektiv*. Aabenraa: Inst. for Grænseregionsforskning.

Peter Widell og Mette Kunøe (udg.):
7. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog
Århus 1999

FRYD OG FUGLESANG — GENREBESTEMMELSE I EN FLERNIVEAU-REPRÆSENTATION¹

Af Dorthe Duncker (Københavns Universitet)

I mit oplæg gav jeg et eksempel på genrebestemmelse i en flerniveaurepræsentation med udgangspunkt i den visebase, som er udarbejdet ved projektet *Dansk Folkevisekultur 1550-1700*. Visebasen rummer 547 viseversioner fra de ni ældste danske visebøger (jf. Ruus i denne bog). Alle viserne er lagret i en flerniveaurepræsentation (Duncker & Ruus under udgivelse, Ruus under udgivelse), hvor niveauerne er: kildeniveau, ortografisk neutralt niveau og lemmaniveau. Hvert niveau kan anskues for sig eller i samspil med de øvrige niveauer.

Den yngste visebog i basen, Anna Munks håndskrift, er dateret til ca. 1590, hvilket vil sige omtrent samtidig med Anders Sørensen Vedels *Hundredvisebog*, "It Hundrede vduaalde Danske Viser", som kom i 1591. Indsamlerne af viserne i de håndskrifter, som har leveret viser til basen, kan således af tidsmæssige årsager ikke være påvirket af Vedels organisering af visestoffet i *Hundredvisebogen*. Flere af håndskrifterne er blandingshåndskrifter og rummer visers fra forskellige visegenrer mellem hinanden uden noget påviseligt system. Kun to af håndskrifterne, Karen Brahes foliohåndskrift og Anna Munks håndskrift, er næsten rene balladehåndskrifter. De øvrige håndskrifter medtager mange viser, som ikke er ballader. I to af de tre ældste visebøger, Hjerkebogen og Langebeks kvart, er balladerne således i undertal.

Hvad er en ballade?

I dansk sammenhæng er en ballade (el. folkeviser) "en vise, der er udgivet i *Danmarks gamle Folkeviser* [DgF]. Det vil sige, at man har kendskab til 539 danske folkeviser med det professionelle kælenavn: *DgF-viser*." (Piø 1995: 71). Denne opfattelse har opnået almindelig anerkendelse; således baserer *The Types of the Scandinavian Medieval Ballad* (TSB) sig i høj grad på visekategorierne i DgF (Jonsson et al. 1978: 15), og selv i spørgsmålet om den enkelte

¹ En udførligere redegørelse for resultaterne af denne undersøgelse vil blive fremlagt i Flemming Lundgreen-Nielsen og Hanne Ruus (red.): *Svøbt i mår*. København: C.A. Reitzels Forlag.

vises medlemskab af balladegenren er der næsten fuldt sammenfald mellem TSB og DgF: Blandt de 315 forskellige DgF-visetyper, som forekommer i visebøgerne før *Hundredvisebogen*, er kun 9 viser ikke optaget i TSB.²

Viseforskere oplever generelt ingen problemer forbundet med afgørelsen af, om en vise er en ballade eller ej, og Svend Grundtvig rystede da heller ikke på hånden, når han i DgF videnskabeligt skulle "afgjøre, hvad der er en Kæmpevise, en ægte gammel folkelig Ballade, og hvad der derimod ikke henhører under denne Digtart"³ (Grundtvig 1847:37), fx

"3) *Hjærtebogen* [...] er begyndt at skrives inden 1553, men af dets 82 Viser ere kun 20 Kæmpeviser; Resten Oversættelser eller Efterklang af den tyske Ridderpoesi.

4) *Steen Billes* Haandskr. [...] Det har ialt 87 Viser, hvoraf 46 ere Kæmpeviser.

5) *Langebeks Qvart*-Haandskr. [...] Det er begyndt 1562 og indeholder 70 tyske og 101 danske Viser, af hvilke kun 19 ere Kæmpeviser." (Grundtvig 1847:42)⁴

De viser, som Grundtvig ikke medtog i sin udgave, endte i Hakon Grüner-Nielsens *Danske Viser fra Adelsvisebøger og Flyveblade 1530-1630* (DV), hvor udvælgelsen efter stilistiske kriterier "paa et enkelt Omraade [viste] sig selvfølgelig, idet alle Viser i middelalderlig Folkevisestil, selv om de er digtet indenfor vor Periode, ikke med Føje kunde medtages her, da de er eller vil blive trykt i den grundtvigske Viseudgave." (DV I: VII). De resterende viser, som hverken kom med i DgF eller DV, udgav Grüner-Nielsen i *Danske Skæmteviser efter Visehaandskrifter fra det 16.-18. Aarh. og Flyveblade* (DS).

Er balladegenren funderet i sproglige kendsgerninger?

Det er nu oplagt at spørge, om denne inddeling af materialet i ballader (DgF-viser) og ikke-ballader (DV- og DS-viser) er afhængig af den bestående udgivelsespraksis — altså om folk, der arbejder med balladegenren, har lært at identificere dens medlemmer i kraft af udgavernes inddeling — eller om de overleverede viser så at sige af sig selv falder i sådanne to grupper.

² DgF 170. *Nederlaget i Ditmarsken*, DgF 173. *Christian den anden og Adelen*, DgF 174. *Prindsesse Annas Bryllup*, DgF 258. *Skjøn Anna*, DgF 306. *Utro Ridder*, DgF 487. *Den udkaarne Ridder*, DgF 507. *Falken og Duen*, DgF 509. *Ungersvends Drøm* og DgF 510. *Forsmaaet Bejlers Spot*.

³ Termen *genre* er indlånt fra fransk ca. 1830 (DSH III: 267), men Svend Grundtvig foretrækker den ældre ækvivalent *digttart*.

⁴ Som et lille kuriosum kan det nævnes, at Svend Grundtvigs fordelinger ikke kom til at holde helt stik. Ved afslutningen af udgivelsesarbejdet med DgF endte *Hjærtebogen* med at indeholde 21 DgF-versioner, Jens [tidl.: Sten] Billes håndskrift 48 og *Langebeks kvart* 21 (jf. Erik Sønderholms håndskriftsoversigter i DgF XII).

Agnes Agerschou har i artiklen *Oprindelige Træk i dansk Folkevisesprog* (Agerschou 1943) søgt at fremdrage sproglige træk, som skulle være konstituerende for denne middelalderlige folkevisestil. Hun isolerer ni træk fordelt på tre grupper: Allitterationsforbindelser af forskellig art, forældede bøjningsformer og syntaktiske ejendommeligheder.

Som det mest dominerende træk fremhæver hun allitterationsforbindelser: 1) bogstavrim mellem substantivet og det attributive adjektiv, fx *den væne viv, højen hest, de ramme runer*, 2) alliteration ved sideordning, fx *vel eller ve, glæde og gammen, høg og hund*, 3) alliteration mellem verbum og objekt eller en infinitiv med tilhørende objekt, fx *du giv det ikke (i) gem, lod han sit bryllup bo, lade mit unge liv*, eller alliteration mellem rodbeslægtede ord, fx *jeg haver ikke den gerning gjort, drømte en drøm, der han skulle sønnen sove*, og endelig 4) alliteration mellem et emfatisk fremhævet adverbium og et trykstærkt ord i verset, fx *bort var hans brynje, sønder gik da både sejl og rå*.

Et andet karakteristisk træk er forældede bøjningsformer som viser sig i præpositionsforbindelser og nominalhypotagmer. I præpositionsforbindelserne drejer det sig om rester af substantivernes dativ singularis, genitiv singularis på *-ar* og genitiv pluralis, som viser sig i fx *i bure, for borde, på kviste, til senge*.

I nominalhypotagmerne er det de attributive adjektiver, som viser relikter af gammel nominativ (*r*-form) og akkusativ (*n*-form) singularis maskulinum. For *r*-formens vedkommende er samskrivningen *ungersvend* den absolutte topscorer. Forbindelser med denne form, fx *fagren ungersvend*, illustrerer udmærket "hvor forkvaklet det syntaktiske Forhold i Tidens Løb er blevet" (Agerschou 1943: 68).⁵ Af eksempler på formens brug nævnes bl.a. *du unger helt, så riger en enke, dansker dronning*. Brugen af *n*-formen begrænser sig til konsonantisk udlydende adjektiver, der står foransat attributivt til singularisord, fx *over bredden bro, med røden guld, under sorten muld*; Agerschou finder næsten kun formen i præpositionsforbindelser og foran personbetegnelser og proprier, fx *rigen ridder, stolten jomfru, ungen herre Karl*.

Den tredje hovedgruppe, Agerschou fremhæver som genrekonstituerende, er en række syntaktiske ejendommeligheder, hvoraf den mest udbredte er substantiv i bestemt form med foransat artikel, fx *selv vinder den svend sin jomfru, sildig om den aften, duggen drev over de spange*. Også levn af bestemt form genitiv med efterhængt artikel og bøjning af begge led, fx

⁵ Også Johannes Brøndum-Nielsen giver et par eksempler på sådanne produktive morfologiske 'øjerim': *hvideren hånd, blegeren kind* (Brøndum-Nielsen 1910: 592).

landsens, og inversion fremhæves som konstituerende træk; det sidste ofte i forbindelse med emfatisk fremhævelse af et trykstærkt adverbium eller en negation, fx *ud kom bolde her Niels, ind da kom den liden smådreng, bort da gik den skønne jomfru*.

Agerschou har foretaget sine generaliseringer på grundlag af dels en intuitiv stilfornemmelse, dels en række konkrete belæg, som hun har excerperet fra viserne. På forhånd lader hun en række viser ude af betragtning, idet hun antager, at bl.a. legendeviser og sene historiske viser ikke behøver at tælle med i den samlede vurdering af genrens karakteristika (Agerschou 1943: 66).

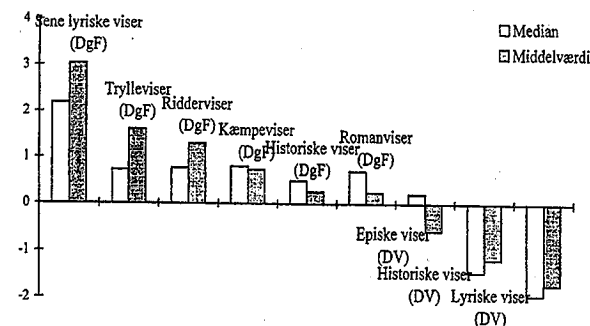
Takket være den elektroniske visebase er der nu mulighed for at undersøge, hvor godt Agerschou har skudt sig ind på de balladekonstituerende træk. På figur 1 herunder er det illustreret, hvordan trækket allitteration ved sideordning registreres i "Ieg liuder paa frýd oc fule[-]sanng" (LngKv nr. 13, str. 3, v. 1; DgF 254. *Tro som Guld*).

Kildeniveau:	Ieg	liuder	paa	frýd	oc	fule[-]sanng
Ortografisk neutralt niveau:	jeg	lyder	på	fryd	og	fuglesang
Lemmaniveau:	jeg	lyde	på	fryd	og	fuglesang
	pron	vb	præp	sb	konj	sb

Figur 1. Eksempel på bestemmelse af allitteration ved sideordning i en flerniveaurepræsentation

Til bestemmelse af selve sideordningen konsulteres lemmaniveauet, hvoraf det fremgår, at begge lemmaer, som omgiver og *konj*, tilhører samme ordklasse. Allitterationsforbindelsen afgøres dernæst på det ortografisk neutrale niveau, hvor det undersøges, om begge neutralformer har samme begyndelsesbogstav. Hvis betingelserne er opfyldt på begge niveauer optælles trækket. Alle trækforekomsterne i viserne registreres efter tilsvarende principper, og hver vise tildeles en karakter, en score, som er høj, hvis visen rummer mange af Agerschous træk, og lav, hvis visen rummer få eller ingen træk. I figur 2 er det vist, hvordan viserne fordeler sig i kraft af deres score. Nulpunktet markerer midten af den samlede fordeling.

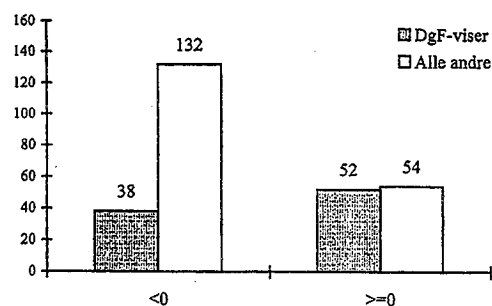
Det fremgår, at alle DgF-viserne scorer højere end gennemsnittet for hele materialet, mens DV-viserne alle scorer lavere. Umiddelbart ser det altså ud til, at Agerschou med sine 'oprindelige træk' har ramt hjertet af balladegenren. Ser man nøjere efter, bliver denne

Figur 2. Agnes Agerschous 'oprindelige træk' i viser fra 9 visebøger før 1591

antagelse dog mindre velbegrundet. På diagrammet i figur 2 er både medianer og middelværdier (gennemsnit) vist for de forskellige visegrupper. Medianen er den værdi, som deler et rangordnet datasæt i to lige store dele. Forskellen mellem middelværdien og medianen kan sige noget om, hvor godt middelværdien beskriver centraltendensen i et datasæt. Hvis forskellen er stor tyder det på tilstedeværelsen af vildskud, dvs. viser med ekstremt høje eller lave scorer, og dermed på en vis heterogenitet i datasættet. Dette problem var Agerschou godt opmærksom på; hun beskriver materialet som "saare heterogent", selv efter at hun har forhåndsudeladt problematiske visegrupper (Agerschou 1943: 66).

De træk, som Agerschou fremhæver, er ikke forbeholdt DgF-viserne, og det volder ikke de store vanskeligheder at finde eksempler på trækkene uden for DgF-stoffet (jf. Pedersen 1996), ofte identisk i ordlyd, fx "men ieg seigler then *salte søe*" (LngKv nr. 86, str. 12, v. 4; DgF 218), "Oc saa segler handtt thenn *sallthe søe*" (Bille nr. 59, str. 2, v. 2; DV 80), "ther vor baade *glede oc gammen*" (Bille nr. 75, str. 172, v. 2; DgF 480), "daa hade ieg bade *glæde och gammenn*" (LngKv nr. 45, str. 1, v. 2; DV 159), "Christ *giffue* ether *gleden* tiill-samen" (Hjb nr. 68, str. 28, v. 4; DgF 481), "Christ *giffue* hinnde *Gleden* Euinndeligh" (LngKv nr. 24, str. 2, v. 8; DV 258) osv. Det er derfor ikke afgjort, at Agerschous træk entydigt kan opdele visematerialet i en DgF-del og en ikke-DgF-del uden at have udgavernes inddeling af stoffet at støtte sig til. Ifølge fordelingen i figur 2 ovenfor skulle man tro, at viser, som scorer over 0, er ballader, mens viser med lavere scorer ikke er ballader.

Figur 3. Viserne i de tre ældste visebøger fordelt på hovedgenrer if. Agnes Agerschous 'oprindelige træk'.

De tre ældste visebøger, Hjerrebogen, Jens Billes håndskrift og Langebeks kvart, er medtaget i fuld udstrækning i visebasen. I Hjerrebogen og Langebeks kvart er balladerne i undertal. Jens Billes håndskrift har en lille overvægt af ballader. Både Jens Billes håndskrift og Langebeks kvart indeholder også et mindre antal skæmteviser og et par salmer. Tilsammen rummer de tre håndskrifter 276 viseversioner, fordelt på 90 ballader og 186 andre vises. Ved at beregne hver enkelt vises score og dernæst afgøre, om den tilhører DgF-stoffet eller ej, fremkommer fordelingen på figur 3 herover. Der er en klar tendens til, at viser, som scorer under middel, ikke er DgF-viser, men der er alligevel en temmelig stor del af DgF-viserne, som havner under middel, nemlig 38 af de 90 mulige.

Genrekonstituerende træk i visernes ordforråd

Ud over allitterationer, forældede bøjningsformer og syntaktiske ejendommeligheder peger Agerschou også på ordforrådet som en del af den genrekonstituerende basis (Agerschou 1943: 72-74). Det er hun ikke ene om. Selv om det ligger overordentligt småt med sproglige viseundersøgelser, så er ordforrådet et standardtema i de få, der — til mit kendskab — findes (Brøndum-Nielsen 1910; Wessén 1928; Skautrup 1947; Jørgensen 1964; Lindegård Hjorth 1995; Thuesen 1997; Ruus 1998). Bortset fra at ordforrådsundersøgelser fortrinsvis tjener overordnede formål, nemlig belysning af spørgsmål om datering og proveniens (Bom 1973; Lindegård Hjorth 1976), så aktualiserer de det langt væsentligere problem, at man ikke så godt kan lægge ud med en påstand om ordforrådets beskaffenhed uden på forhånd at have afgrænset den tekstmængde, man vil hævde, at samme ordforråd er karakteristisk for. Det giver ingen mening at tale om et genrespecifikt ordforråd uden at forudsætte genren — og hvis det er selve genren, man er ude på at bestemme, geråder man uvægerligt ud i cirkulariteter, hvis man begynder at bruge det, der skal bevises, som argument.

Ved at tage afsæt i lemmaniveauet kommer man for de tre ældste visebøgers vedkommende til det resultat, at de 276 viser rummer 3.352 forskellige lemmaer (typer) fordelt på 93.208

løbende tekstord (eksemplarer). Lige godt halvdelen af visernes løbende ord, nemlig 46.694 løbende ord, realiseres gennem kun 41 forskellige lemmaer, som i rangorden er:

jeg (pron)	du (pron)	skulle (vb)	vel (adv)
den (pron)	I (pron)	af (præp)	da (adv)
være (vb)	have (vb)	al (adj)	give (vb)
og (konj)	ville (vb)	sin (pron)	måtte (vb)
han (pron)	herre (sb)	kunne (vb)	alt (adv)
hun (pron)	til (præp)	at (ukl)	der (adv)
den (art)	en (art)	som (konj)	vi (pron)
i (præp)	ikke (adv)	på (præp)	gå (vb)
så (adv)	med (præp)	hjerter (sb)	komme (vb)
min (pron)	for (præp)	jomfru (sb)	lade (vb; tillade)
			Gud (pers)

Figur 4. De 41 højestrangerende lemmaer i de tre ældste visebøger, som tilsammen repræsenterer 50% af de løbende ord i alle tre håndskrifter

Det hyppigste lemma, *jeg* (pron), forekommer i alt 4.184 gange, hvilket kunne foranledige til den slutning, at former af dette lemma forekommer $4.184 \div 276$, dvs. ca. 15 gange i hver vise. Det er imidlertid ingenlunde tilfældet; lemmaet *jeg* (pron) er kun repræsenteret i 265 af de 276 tekster, på trods af at det samlet set er det hyppigste lemma. De to lemmaer, som er med i flest tekster, er *være* (vb) og *og* (konj); med hensyn til den samlede hyppighed rangerer de som henholdsvis nummer 3 og 4.

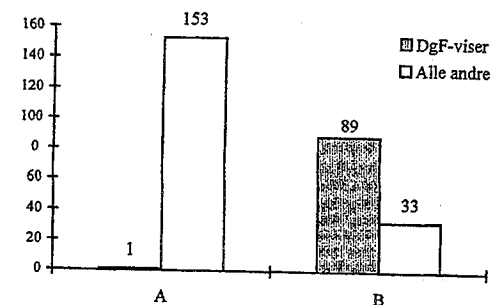
Der ser altså ud til at være en række uligheder i fordelingen af disse 41 meget hyppige lemmaer, således at nogle lemmaer rager frem. I alt er 12 lemmaer prominentfordelte; det vil sige, at de er forholdsvis mere hyppige i nogle viser end i andre. Ud over *jeg* (pron), som allerede er nævnt, drejer det sig om *den* (pron), *han* (pron), *hun* (pron), *du* (pron), *I* (pron), *herre* (sb), *sin* (pron), *jomfru* (sb), *da* (adv), *alt* (adv) og *vi* (pron).

Der er ikke noget umiddelbart iøjnefaldende balladesk over disse 12 lemmaer. Ganske vist rummer listen både *herre* (sb) og *jomfru* (sb) og en masse personlige pronominer, men det er ikke lemmaer, som nogen bestemt genre kan hævdes at have eneret på. Imidlertid får kombinationen af de 12 prominentfordelte lemmaer i de enkelte viser hele materialet til at falde i 15 grupper (ved cluster-analyse, jf. Greenacre 1993: 111-118).

GRUPPE	VISER	DgF	ANDRE
1	Bille nr. 25, 36 82; Hjb nr. 3, 23, 24, 78; LngKv nr. 8, 21, 26, 34, 39, 41a, 41b, 56, 58, 59, 62c, 64, 68, 70, 76, 83, 92, 149, 158, 159, 172;	0	28
2	Bille nr. 64; LngKv nr. 17, 25, 37, 50, 52, 73, 74, 93, 171;	1	9
3	Bille nr. 18, 23, 52, 54, 56, 57; Hjb nr. 5, 6, 7, 8, 13, 33, 40, 50, 55, 59, 62, 79; LngKv nr. 2, 6, 7, 16, 22, 24, 27, 29, 35, 42b, 45, 54, 67, 78, 81, 82, 147;	0	35
4	Bille nr. 12, 14, 15, 16, 17, 21, 22, 40, 41, 53, 65, 68, 76, 85; Hjb nr. 4, 9, 12, 14, 15, 21, 36, 39, 41, 45, 47, 52, 53, 54, 57b, 57a; LngKv nr. 10, 20a, 23, 36, 44, 57, 61, 65, 75, 77, 84, 85;	0	42
5	LngKv nr. 42a;	0	1
6	Bille nr. 37, 55, 69; Hjb nr. 2, 10, 11, 18, 20, 22, 27, 29, 31, 32, 34, 35, 37, 43, 44, 48, 70, 72, 74; LngKv nr. 4, 9, 11, 38, 48, 51, 55, 60, 62b, 72, 135;	0	36
7	Bille nr. 3, 50, 60, 63, 66, 67, 70, 72, 74, 81; Hjb nr. 1, 16, 17, 19, 49, 64, 76, 80; LngKv nr. 13, 15, 18, 19, 31, 46, 62a, 69;	15	11
8	Bille nr. 8a, 10, 84, 87; LngKv nr. 28, 63, 71, 91, 156;	0	9
9	Bille nr. 11, 20, 24, 42, 44, 45, 46, 48, 71, 77; Hjb nr. 28; 38, 81, 82;	10	4
10	Bille nr. 8b; LngKv nr. 20b, 33;	0	3
11	Bille nr. 5, 28, 32, 34, 51, 59; LngKv nr. 32, 90;	4	4
12	Bille nr. 7, 13, 27, 31, 35, 38, 47, 49, 58, 61, 78, 79; Hjb nr. 25, 30, 42, 56, 75, 77; LngKv nr. 3, 5, 12, 47, 49, 66, 154;	25	0
13	Bille nr. 1, 2, 4, 6, 9, 19, 26, 30, 33, 43, 62, 73, 75, 80, 86; Hjb nr. 26, 46, 51, 58, 60, 63, 66, 68, 69, 71, 73; LngKv nr. 1, 14, 30, 40, 43, 53, 80, 86, 87;	34	1
14	Bille nr. 29; LngKv nr. 170;	1	1
15	Bille nr. 83; LngKv nr. 79;	0	2

Figur 5. Viserne i de tre ældste visebøger grupperet efter kombinationerne af de 12 prominentfordelte lemmaer

Ni af grupperne er rene i den forstand, at de kun indeholder den ene eller den anden slags viser. Kun en enkelt af disse er en ren DgF-gruppe, nr. 12; de øvrige otte rene grupper er karakteriseret ved fravær af DgF-viser. På trods af det upåfaldende indtryk, som de prominentfordelte lemmaer i første omgang giver, så viser de sig alligevel at rumme klare diskriminative egenskaber.

Figur 6. Viserne i de tre ældste visebøger fordelt på hovedgenrer efter prominentfordelte lemmaer

som viste en opdeling af de 276 viser efter Agerschous 'oprindelige træk', så fremstår fordelingen baseret på de 12 prominentfordelte lemmaer langt mere entydig: 89 af de i alt 90 DgF-viser er endt i gruppe sammen (B). Uden yderligere beregning kan man med det blotte øje se, at denne fordeling kommer en hel del tættere på fordelingen i udgaverne.

Slutbemærkninger

Uden nogen form for forudindfattede meninger om den foreliggende tekstmængde er det altså muligt på et helt generelt grundlag, nemlig prominentfordelingen af de hyppigste lemmaer, at foretage en opdeling, som i høj grad matcher den intuitive genreopdeling af materialet. Clusteranalysen bekræfter altså påstanden om, at den traditionelle inddeling af de overleverede viser i ballader og andre danske viser rent faktisk er forankret i sproglige kendsgerninger. Hermed ikke sagt, at Svend Grundtvig eller Anders Sørensen Vedel eller nogen som helst andre ubevidst har siddet og kigget efter prominentfordelte lemmaer. Men disse lemmaer fører noget med sig, nemlig resten af teksterne. Hvordan det hænger sammen, kan man få et indtryk af ved at se på et udvalg af kontekster ved et af lemmaerne: heri e (sb).

Lemmet forekommer med størst hyppighed i den DgF-dominerede gruppe B. Den mest frekvente position er først i et vers eller til højre for et verbum efterfulgt af et proprium, fx i Langebeks kvart "Her Peder hand ganger udi gaarde" (nr. 86, str. 1, v. 1), "Her Olluff hand tienner y konniges gaard" (nr. 43, str. 1, v. 1), "her Eskiild haffuer suigiitt hinnd stoltte Elleinn" (nr. 14, str. 1, v. 3), "hinde feste herre Peder" (nr. 87, str. 1, v. 3), "Innd kom here Ottszenn" (nr. 12, str. 4, v. 1) osv.

Brugen af lemmat er dog også hyppigt forekommende i den DV-dominerede gruppe A,

endog i samme positionstype. Alligevel kan der iagttages påfaldende forskelle: "Herre Gud, thw wedst huad glede ieg for" (nr. 23, str. 2, v. 5), "Here Gud løse uel min kuede" (nr. 68, str. 3, v. 8), "wiill Herre Gudt alene staa oss by" (nr. 17, str. 4, v. 5), "Her Gudt, dw hørre wor bønn" (nr. 35, str. 15, v. 4), "herre Gud hand thet forwennde kannd" (nr. 2, str. 3, v. 3) osv. Når herre (sb) bruges i A/DV-viserne, er det helt overvejende i forbindelserne hr. Gud, alternativt hr. Kristus og noget sjældnere hr. konge, hvor forestillingen om både Gud og konge er meget mere underspillet i B/DgF-viserne.

De prominentfordelte lemmaer har således ikke blot betydning for den kvantitative opdeling af et tekstmateriale, men kan desuden fungere som sonder, hvorved man kan trænge ind i de enkelte tekster og derigennem skaffe sig et kvalitativt indblik i, hvilke træk der motiverer en intuitiv genreopdeling.

Litteratur

- Agerschou, Agnes. 1943. Oprindelige Træk i dansk Folkevisesprog. *Sprog og Kultur* XII:65-74.
- Bom, Kaj. 1973. Danmarks Norske Folkeviser. *Danske Studier*:185-190 og M 44-M 74.
- Brøndum-Nielsen, Johannes. 1910. De danske folkevisers betydning i sproglig henseende. *Nordisk tidsskrift*:587-602.
- Duncker, Dorthé and Hanne Ruus. Under udgivelse. Multi Level Text Representation in an LCB. *Proceedings from the Ninth International Symposium on Lexicography in Copenhagen April 23rd to 25th 1998*. Lexicographica. Series Mayor. Tübingen: Max Niemeyer.
- Greenacre, Michael J. 1993. *Correspondence Analysis in Practice*. London, San Diego: Academic Press.
- Grundtvig, Svend. 1847. *Prøve paa en ny Udgave af Danmarks gamle Folkeviser*. Optrykt i DgF I.
- Grundtvig, Svend, Axel Olrik, Hakon Grüner-Nielsen et al. (udg.). *Danmarks gamle Folkeviser I-XII*. København 1853-1976. 2. udg., København 1966-1976 (DgF).
- Grüner-Nielsen, Hakon (udg.). *Danske Viser fra Adelsvisebøger og Flyveblade 1530-1630 I-VII*. København 1912-1931. 2. udg., København 1978-1979 (DV).
- Grüner-Nielsen, Hakon (udg.). *Danske Skæmteviser efter Visehaandskrifter fra det 16.-18. Aarh. og Flyveblade*. Universitets-Jubilæets Danske Samfund 1927-1928 (DS).
- Hjorth, Poul Lindegård. 1976. Linköping-håndskriftet og "Ridderen i Hjorteheim". *Danske Studier*:5-35.
- Hjorth, Poul Lindegård. 1995. Folkevisens sprog: daterings- og proveniensproblemer. *Danske Studier*:42-62.
- Jonsson, Bengt R., Svale Solheim, and Eva Danielson (red.). 1978. *The Types of the Scandinavian Medieval Ballad*. Stockholm: Svenskt visarkiv. Oslo: Universitetsforlaget.
- Jørgensen, Aage. 1964. Folkevisesproget. Med særligt henblik på DgF 239 Møens Morgen-drømme. *Danske Studier*:5-23.

- Lundgreen-Nielsen, Flemming og Hanne Ruus (red.). Under udgivelse. *Svøbt i mår*. København: C. A. Reitzels Forlag.
- Pedersen, Vibeke A. 1996. *Formler uden grænser*. Ph.d.-afhandling. Københavns Universitet. Institut for Nordisk Filologi.
- Piø, Iørn. 1995. Folkevisen — en udfordring til teksthistorien. Bente Holmberg (red.) *Sproghistorie i 90'erne*. Selskab for Nordisk Filologi:71-82.
- Ruus, Hanne. 1998. Viseord og Kerneord. Konstans og variation i det centrale ordforråd. *Årsberetning 1996-1997*. Selskab for Nordisk Filologi:136-145.
- Ruus, Hanne. Folkevisedansk. Den ældste viseoverlevering på cd-rom. *MUDS 7*.
- Ruus, Hanne. Under udgivelse. Elektronisk viseforskning. Flemming Lundgreen-Nielsen og Hanne Ruus (red.). *Svøbt i mår*. København: C. A. Reitzels Forlag.
- Skautrup, Peter. 1947. Folkevisesproget. *Det danske Sprogs Historie* II:73-80.
- Skautrup, Peter. 1944-1970. *Det danske Sprogs Historie* I-IV. Med registerbind. København: Gyldendal (DSH).
- Thuesen, Karen. 1997. Folkevisesproget — efter Skautrup. Peter Widell & Mette Kunø (red.). *Rapport fra 6. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*. Århus: Aarhus Universitet:281-288.
- Wessén, Elias. 1928. Om de nordiska folkvisornas språkform. *Nysvenska studier* VIII:43-69.

ELICITERINGSSIGNALER I SAMTALER MELLEM TO INDFØDTE SAMMENLIGNET MED SAMTALER MELLEM EN INDFØDT OG EN IKKE-INDFØDT¹

Af Esther Glahn² (Københavns Universitet)

Definition af eliciteringssignaler

Når to mennesker taler sammen foregår der samtidig med samtalen en udveksling af signaler inden for den såkaldte "back-channel" kommunikation. Tilhøreren kan f.eks. nikke eller smile eller sige "hm-hm" eller andre småord for at tilkendegive forståelse. Den talende anmoder ved eliciteringssignaler om at få sådanne lyttesignaler fra samtalepartneren.

Beskrivelse af de anvendte data

I 1988 indsamlede Anne Holmen, Knud Anker Jensen og jeg ialt 14 videooptagne samtaler mellem en voksen dansker og en ikke-indfødt, ligeledes voksen, som var enten flygtning eller indvandrer. Vi ønskede at have et mindre korpus af denne type sprogligt materiale som vi kunne bruge til forskellige analyser samt til undervisning og demonstration. Der blev desuden indsamlet 4 samtaler med to danskere i hver. Det er 6 af disse samtaler jeg har brugt til denne analyse, 3 med to danskere (fremover benævnt "indfødte samtaler") og 3 med en dansker og en ikke-indfødt (fremover benævnt "ikke-indfødte samtaler"). De ikke-indfødte informanter havde henholdsvis polsk, farsi og kurdisk som modersmål. Der blev givet en skriftlig instruktion til hver af de to samtalepartnere (Jensen 1989) om at de i samtals løb skulle få noget at vide om hinanden. De skulle tale om familie, venner, arbejde, bolig- og arbejdssituation. Der blev til alle danskere udleveret en liste over emner man kunne tale om, hvis man løb tør. Samtalerne varer ca. 20 minutter - der er analyseret 16 minutter af hver samtale.

¹ Denne artikel er en omredigering af Esther Glahn. 1995. Form and Function in back-channel elicitation signals. Millar, Sharon & Jacob Mey (red.). *Form and Function in Language*. Odense: Odense University Press.

² Tak til mine kolleger Otto Bertelsen, Elisabeth Engberg-Pedersen, Nina Grønnum, Evelyn Hatch og Hanne Ruus for værdifuld hjælp og gode råd. En særlig tak retter jeg til min kollega Niels Reinholt Petersen, som har hjulpet mig med de statistiske analyser. Tak til Kirstine Nærvig Petersen for hjælp med manuskriptet.

Ved de første gennemlytninger blev jeg slået af et meget iøjne- og iørefaldende træk. Den polske kvindelige informant markerede sine eliciteringer meget kraftigt, meget hyppigt med et "ja" udtalt med stigende intonation, ofte ledsaget af et spørgende blik. Dette førte mig til til en nærmere undersøgelse af eliciteringssignalerne i korpusset.

Eliciteringernes funktion

Inden rapporteringen om de to analyser skal der gives en kort beskrivelse af deres funktion. Dette er defineret i den videnskabelige litteratur af en del forskere (fx Færch & Kasper 1984, Harms Larsen 1985 og Nedergaard Thomsen 1991). Deres definitioner svarer godt til de funktioner jeg har fundet i mine data, nemlig 1) Regulering af replikskifte, 2) Forståelsestjek og 3) Anmodning om samtykke i forhold til indholdet.³

1) Ikke-indfødt samtale, danskeren har ordet: ...efterhånden oplever du så at der kommer flere danske ord ind i det - <håndbevægelse> (spørgende blik) - når I snakker iransk sammen... Den talende bruger en håndbevægelse der kan tolkes enten som en elicitering eller et signal til et muligt replikskifte eller som begge dele samtidig. Den ikke-indfødte ser med spørgende blik på samtalepartneren og angiver dermed manglende forståelse og manglende ønske om at overtage replikken - og danskeren udbygger derefter betydningen af sin tidligere ytring.

2) Ikke-indfødt samtale. Den ikke-indfødte har ordet: ...hun kom her: i: - nittenhundrede-ogfireogfirs - <blik> (nik) og: jeg kommer... Det danske tyvetalsystem er jo ikke så nemt, og den ikke-indfødte tilkendegiver da også sin usikkerhed ved en pause og derefter et blik på samtalepartneren for at se om vedkommende har forstået.

3) Indfødt samtale. Samtaleemnet er grafologi: ...enhver idiot kan da se der er forskel på alle skrifter *ikke* (jo jo) så der er selvfølgelig... Den talende beder samtalepartneren om at tilkendegive sin enighed i den fremsatte påstand.

Den kvalitative analyse

De sproglige signaler er ikke så vanskelige at identificere, men de ikke-sproglige er vanskeligere at have med at gøre. Det er tit meget svært at afgøre 1) om en informant nu

³ I transkriptionen er der brugt følgende tegn: - angiver pause; lyttesignalerne er skrevet i parentes, de ikke-sproglige eliciteringssignaler i spids parentes; * angiver forkert form; ... angiver begyndelse og/eller slutningen af replikken; ' efter et ord angiver at det er ufuldendt; forlængelse af lyd er angivet ved :

virkelig bevæger hovedet eller flytter blikket og 2) om det så er en elicitering.

Den første vanskelighed kan afhjælpes ved at spille båndet om og om igen i lavere hastighed - men der vil altid bestå en fejlmulighed. Det andet problem, nemlig spørgsmålet om der så er tale om en elicitering, har jeg løst på den måde, at hvis der var et efterfølgende lyttesignal, har jeg medregnet det som en elicitering. Der er ikke fuldkommen overensstemmelse mellem antallet af eliciteringer og lyttesignaler, men dog næsten. Jeg har i disse data fundet færre end 10 tilfælde af en elicitering uden tilsvarende lyttesignal.

Nedenfor følger listen over de sproglige eliciteringer i data.

a) *ikke*

jeg var lige i Egypten her i i januar måned tre uger det syntes (ups) jeg var spændende for eksempel *ikke* (hm) altså virkelig....

(indfødt samtale)

b) *altså*

.og så at sidde der som enogtyveårig og gå i psykoanalyse når man ikke har specielt mange store problemer det tror jeg ikke er så fedt altså - (latter) så det droppede jeg

(indfødt samtale)

c) *vel*

altså forlagets virksomhed er ikke indstillet *vel*- (*smil*) men altså nu nu - ...

(indfødt samtale)

d) *ikke også*

du ved godt der er d' de der projektgruppeordninger *ikke også* (ja) ja om man kunne lave speciale inden for det

(indfødt samtale)

e) *sådan*

så er det ligesom at man sådan står lidt - underlig situation også der *sådan* - (intet lyttesignal) i min og nogle år før og *sådan* (hm) og det kommer til...

(indfødt samtale)

f) *jo*

og hvordan man skal forholde sig til mange ting ændrer sig *jo* - (ja) alt - også efter hvordan...

(indfødt samtale)

g) *ja*

og jeg skulle - bestå - de to *eksamer *ja* - (ja) på *universitet

(ikke-indfødt samtale, hvor den tidligere omtalte polske informant er usikker på formen *eksamer* og søger forståelsen bekræftet ved et *ja* udtalt med stigende intonation)

h) selv-reparation

hun lejede - *fremlejede* (nå) lejlighed men...

(ikke-indfødt samtale)

i) ikke-terminal intonation

så har jeg været ude at undervise i *pædagogikum* - (nik) og *så*...

(indfødt samtale)

j) forlængelse af lyd

hvad man er interesseret i - (ja) *udover*: (nik) sit fag...

De ikke-sproglige signaler er:

k) Hovedbevægelser.

Enten nik eller bevægelse fra den ene side til den anden.

l) Blik.

Nogle talende ser væk under deres replik og skifter så til et direkte blik på samtalepartnern. Dette gælder alle de ikke-indfødte informanter og også nogle af danskerne. Andre ser direkte på samtalepartnern under replikken og markerer så eliciteringen ved at se væk. Dette er tilfældet for alle de danskere der taler med ikke-indfødte informanter. Man har indtryk af at de føler det nødvendigt at observere meget omhyggeligt om samtalepartnern forstår, således at de kan reparere deres tale, hvis de konstaterer at forståelsen glipper.

m) Blinken.

Man kan også blinke en eller flere gange for at elicitere et lyttesignal.

n) Mund- og ansigtsbevægelser.

Der kan være tale om løftede øjenbryn eller forskellige andre ansigtsbevægelser, undertiden ligefrem grimasser.

o) Rømmen.

p) Kropsbevægelser.

Fx at læne kroppen fremad eller tilbage eller bevæge sig på stolen.

q) Latter.

Den kvantitative analyse

Tabel 1 viser resultatet af den kvantitative analyse for de tre indfødte samtaler og tabel 2 for de ikke-indfødte. Tabel 3 viser en opsummering af resultaterne for begge samtaletyper.

	Samtale no. 22		Samtale no. 24		Samtale no. 26	
Sproglige signaler	IND995	IND994	IND991	IND992	IND989	IND990
ikke	21	7	11	4	2	16
altså	5		1	1		5
vel				1		2
ikke også				1		
sådan	2					2
jo					1	1
lydforlængelse				2	1	
ikke-terminal intonation	16	5	17	4	10	3
selvreparation		1				
sum sprog sign.	44	13	29	13	14	29
ikke-sproglige signaler						
latter	7	11	1		7	2
hovedbevægelser	6	12	41	7	21	14
blik	1	1	3		4	16
hånd- og armbevægelser	5	11	16	14	2	2
mund- og ans. bev.	2	3	2	2	2	7
kropsbevægelser					2	3
blinken	1	1			3	
rømmen			1	1		
Sum ikke-spr.	22	39	64	24	41	44

Tabel 1. Indfødte samtaler

	Samtale no. 2		Samtale no. 4		Samtale no. 8	
Sproglige signaler	INDF	IKKE-INDF	INDF	IKKE-INDF	IND	IKKE-INDF
ja		34			1	
vel			1			
ikke			6		1	
sådan						
selvreparation				1		1
ikke-term. int.	1					
Sum sprog. sign.	1	34	7	1	2	1
Ikke-sproglige signaler						
hoved-bevægelser	11	4	9		2	36
blik	2	52	2	30		30
blinken					3	
hånd- og armbevægelser	1	7	21	8	12	17
kropsbevægelser				1		
ansigtsbevægelser	2	7	8		4	
latter			4	3	2	
Sum ikke-sproglige sign.	16	70	44	42	23	83

Tabel 2. Ikke-indfødte samtaler

	Sproglige signaler. Sum	Ikke-sproglige signaler. Sum
Indfødte samtaler	142	234
Ikke-indfødte samtaler	46	278

Tabel 3. Opsummering af tabel 1 og 2

Sproglige signaler	
INDF-INDF	INDF-IKKE-INDF
142	46

ikke-sproglige signaler	
INDF-INDF	INDF-IKKE-INDF
234	278

Tabel 4. Fordeling af signaler i indfødte og ikke-indfødte (betegnet hhv. indf-indf og indf-ikke-indf) samtaler

Som det fremgår af tabel 1 bruger de indfødte danskere mange forskellige sproglige signaler

(fra 13 - 44 for hver person) og også en del ikke-sproglige (fra 22 - 64 for hver person). Af tabel 2 fremgår det at de ikke-indfødte informanter bruger fra 1 - 34 sproglige signaler for hver person. Heraf bruges de 34 af den tidligere omtalte polske informant, der altså har en helt idiosynkratisk adfærd på dette område. I denne type samtaler bruges til gengæld et stort antal ikke-sproglige signaler, fra 7 - 83 beregnet for hver person.

Tabel 3 viser en sammentælling af henholdsvis sproglige og ikke-sproglige eliciteringer for henholdsvis ikke-indfødte og indfødte samtaler. Her ser vi helt klart forskellen: I indfødte samtaler findes 142 sproglige eliciteringssignaler over for 46 i de ikke-indfødte samtaler og for de ikke-sproglige signaler 234 over for 278. Dette resultat er statistisk signifikant. En chi-i-anden test for uafhængighed giver resultatet chi-i-anden = 49.211, $p < 0.001$.

Hvis vi behandler de to typer elicitationssignaler hver for sig (tabel 4), viser det sig at virkningen af samtaletype er højst signifikant for begge signaltyper. Dette er undersøgt ved en chi-i-anden test for *goodness of fit* som for sproglige signaler giver chi-i-anden = 36.087, $p < 0.001$, for ikke-sproglige chi-i-anden = 13.217, $p < 0.001$.

Yderligere viser det sig at der er en forskel i de indfødte informanternes brug af de to typer signaler alt efter om de taler med andre indfødte eller ikke-indfødte, se tabel 5. De har færre sproglige og flere ikke-sproglige signaler når de taler med ikke-indfødte end når de taler med hinanden. Den statistiske analyse for dette giver resultatet chi-i-anden = 24.382, $p < 0.001$.

	Sproglige signaler	Ikke-sproglige signaler
Indfødte samtaler	142	234
Ikke-indfødte samtaler	10	82

Tabel 5. Fordelingen af indfødte taleres eliciteringssignaler i forhold til samtalepartner

Konklusion

Der er altså en signifikant forskel i fordelingen af signaler i forhold til analysens to dimensioner, nemlig indfødte over for ikke-indfødte talere og sproglige over for ikke-sproglige signaler. De indfødte samtaler omfatter signifikant flere sproglige eliciteringssignaler end de ikke-indfødte.

At ikke-indfødte talere foretrækker ikke-sproglige signaler bliver endnu tydeligere når man tager i betragtning at 34 af de 36 sproglige signaler der blev brugt af de ikke-indfødte talere var det "ja" der blev brugt af informant nr. 2, den polske dame som blev omtalt i

artiklens indledning. De to andre ikke-indfødte informanter brugte kun et enkelt sprogligt signal hver (se tabel 2).

Dette betyder at brug af dette elicitationssignal ikke er typisk for ikke-indfødte. I hele korpusset er der én anden polsk informant, en kvinde. Hun bruger også "ja" som et eliciteringssignal (formodentlig overført fra polsk), men ikke i nær samme udstrækning. Ingen af de andre informanter i hele korpusset på 14 ikke-indfødte samtaler bruger "ja" på denne måde (Glahn 1987).

Indfødte talere bruger en række forskellige sproglige eliciteringsformer når de taler med andre indfødte. Men når de taler med ikke-indfødte, begrænser de deres brug af forskellige former. I sidste tilfælde bruger de 1 - 7 typer af sproglige signaler, men 13 - 44 når de taler med andre indfødte. Den statistiske analyse viste at denne begrænsning også gælder fordelingen af deres sproglige og ikke-sproglige signaler, idet de bruger færre sproglige og flere ikke-sproglige signaler når de samtaler med ikke-indfødte. Denne begrænsning svarer godt til de sproglige og samtalemæssige justeringer der er beskrevet af bl.a. Hatch (1978) og Long (1981, 1983). Det antages sædvanligvis at sådanne justeringer letter de ikke-indfødtes sprogtilnærmelse. Især anses reparationer og betydningsafklaringer for fremmende for sprogtilnærmelsen. Mht. eliciteringssignalerne er det ikke let at påpege hvordan brug af ikke-sproglige signaler snarere end sproglige kan tænkes at lette tilegnelsen. Det er mere tænkeligt at denne justering bidrager til at samtalen får et lettere forløb, fordi de ikke-indfødte talere får mindre sprogligt materiale at bearbejde, og forståelsen derfor bliver lettere for dem.

Litteratur

- Færch, Claus & Gabriele Kasper. 1984. Ja und - og hvad så? - A contrastive discourse analysis of gambits in German and Danish. Jacek Fisiak (red.). *Contrastive Linguistics*. The Hague: Mouton: 69-105.
- Glahn, Esther. 1987. An analysis of elicitation signals in conversations between native speakers and non-native speakers with different language background. Udgivet manuskript. Foredrag holdt ved den 1. Internationale Pragmatikkongres, Antwerpen.
- Jensen, Knud Anker. 1989. *Projekt Indvandrer dansk*. Københavns Universitet.
- Long, Michael H. 1981. Input, interaction and second language acquisition. H. Winitz (red.) *Native language and foreign language acquisition*. New York: New York Academy of Sciences, Annals of the New York Academy of Sciences 379: 259-278.
- Long, Michael H. 1983. Native speaker/non-native speaker conversation and the negotiation of comprehensible input. *Applied Linguistics* 4.2: 126-141.

Nedergaard Thomsen, Ole. 1991. Grammar in Danish conversational discourse. Frans Gregersen & Inge Lise Pedersen (red.) *The Copenhagen study in urban sociolinguistics*. København: C.A. Reitzels Forlag: 337-443.

Harms Larsen, Peter. 1975. Samtalens grammatik. *NyS* (Nydanske Studier & Almen Kommunikationsteori) 8:66-102.

Peter Widell og Mette Kunøe (udg.):
7. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog
Århus 1999

OM MEDIOPASSIV I DE DANSKE ØMÅL

Af Asgerd Gudiksen (Københavns Universitet)

Mit foredrag handler om udtryk som:

han bands som en tyrk

tidslerne stiks

mælken skils

Verbalformerne ligner passivformer på udtrykssiden ved at ende på -s. Men de adskiller sig fra passiv ved normalt at være enstavede. Og hvad angår betydningen er især de to første eksempler klart forskellige fra passiv. Lolliken Balthasar Christensen (Christensen 1930, 1931 og 1936), der vist er den der har været mest optaget af disse former, kalder fænomenet "tilbøjelighedens lideart". Han taler også om den onde tilbøjelighed. Det er nemlig i alle tilfælde en uheldig egenskab der er tale om. Denne foreløbige karakteristik passer godt til:

han bands

tidslerne de stiks

Derimod passer den ikke så godt til:

mælken skils

Og det er det problem jeg især vil koncentrere mig om i mit indlæg.

Det jeg her præsenterer er den første begyndelse til en undersøgelse af s-former i de danske dialekter. Baggrunden for at jeg har valgt netop denne indfaldsvinkel er, at jeg har lavet to større undersøgelser af deverbative tendensafledninger på -vorn, -agtig og -et som *drillevorn*, *drilagtig*, *drillet*. Min hensigt var oprindeligt kun at se lidt nærmere på denne anden form for morfologisk markering af "tilbøjelighed".

De enstavede s-former er foruden hos Balthasar Christensen omtalt ganske kort i dels en række dialektologiske arbejder, dels i beskrivelser af rigsmålet (Wiwel 1901:135, Diderichsen 1962:15f, Aage Hansen 1967:62). Diderichsen behandler tilfælde som *bands*, *stiks* og *skils* under ét. De repræsenterer alle dét Diderichsen kalder intensivt medium. Diderichsen har valgt "intensivt medium" som betegnelse, fordi "der som Regel betegnes, at noget finder Sted i stigende Grad eller med stor Ihærdighed, mange Gentagelser osv." (Diderichsen 1962:116). Men som Diderichsens betydningsangivelse antyder, har formerne noget forskellig funktion.

Det problem jeg her vil diskutere er således - mere konkret udtrykt: i hvor høj grad har disse enstavede s-former habituel betydning og under hvilke betingelser?

Der er også andre enstavede s-former end dem jeg nu skal diskutere. Den største og mest ensartede gruppe er verber med reciprok betydning. Ved siden af velkendte eksempler fra rigsmålet som *skænds* og *slås* kan jeg fx nævne:

de bids og rivs
skal vi bryds
hestene står og gnubs

Desuden inddrager jeg ikke former der indgår i upersonlige konstruktioner med især statisk betydning, fx:

det gælds ikke
det hænds
det behøvs ikke

og heller ikke det underlige *ejs* der næsten kun bruges i spørgsmål:

hvem ejs den gris?

Endelig kommer jeg ikke ind på verber med defektiv bøjning som *nøjs*, *trivs*, *yds* 'komme hen, ende' (i fx *det er ikke til at sige, hvor de yds*). Det jeg beskæftiger mig med i denne artikel er således verber i fraser med ikke-reciprokt verbum og ikke-formelt subjekt.

Den enstavede s-form kalder jeg i overensstemmelse med Ømålsordbogens praksis for medial form. Tostavet form som *grynes*, i fx *fløden grynes*, kalder jeg - ligeledes i overensstemmelse med Ømålsordbogen - for passiv form.

Der forekommer også verber i passiv form med de funktioner som jeg her har omtalt. Ved typen *han bands* er medial form dog nok næsten enerådende (jf. diskussionen i Ejkskjær 1970:46ff. og 52ff.). Men denne problemstilling er jeg ikke nået frem til at undersøge nærmere.

Materialet er primært hentet fra Ømålsordbogens samlinger. Det er en gammeldags seddelsamling, så det kræver en vis indsats at finde frem til materialet. Det jeg ind til videre har gjort er, at jeg har gennemgået Ømålsordbogen (A-he (fra forov- til he- i manuskriptet)) og excerperet grammatikker over enkelte ømål (jf. litteraturlisten). Fra he- er materialeindsamlingen altså noget spredt og tilfældig⁴.

Jeg skal nu gå over til at give en nærmere karakteristik af typerne *han bands* og *mælken skils*.

Typen *han bands* har jeg forsøgsvis kaldt habituelt medium. Den er for det første karakteriseret ved at subjektet er agentivt eller kausativt. Subjektet kan være en person:

han bands som en tyrk
han drills
du skal ikke sætte dig til at spille med ham, for han snyds
Peter nivs

Eller et dyr:

katten rivs
koen spræts ('sparker')
bids den hund?

Og endelig er der også eksempler på konstruktioner med inanimat subjekt:

⁴ Jeg takker Karen Margrethe Pedersen for at have givet mig sine betæg på mediopassive former, Lise Hornemann Hansen for en række litteraturhenvisninger, dem begge og Inger Ejkskjær for gennemlæsning og kommentarer.

nælden brænds

tidslerne stiks

træskeer var gode at spise med, metalskeer de brænds

av, av, kniven bids (som advarende replik til små børn)

I mit materiale er der godt 10 verber af denne type. Med undtagelse af *bande* er alle verberne transitive.

Den samme betydning kan udtrykkes med tilsvarende konstruktioner med verbet i aktiv form:

han bander som en tyrk

katten river

han snyder osv.

Men der er visse forskelle på de to konstruktionstyper.

Der er for det første den forskel at konstruktionerne med verbet i medial form kun forekommer uden objekt og formentlig kun kan gøre det, mens konstruktionerne med de samme verber i aktiv form godt kan tage objekt, men ganske vist kun en bestemt slags. Hvis konstruktionen med verber som *bide* osv. skal kunne angive tilbøjelighed til at gøre et eller andet, må objektet være et ubestemt udtryk af typen *folk, alle og enhver* (men også de aktive konstruktioner forekommer normalt uden objekt).

Beth Levin har diskuteret verber af denne i type i engelsk (Levin 1993:39). Hun siger at det er vanskeligt at specificere det sæt af verber der indgår i denne alternation mellem transitiv læsning og intransitiv. Men under alle omstændigheder antager hun at det drejer sig om et ret begrænset antal verber. Om det også forholder sig sådan i dansk ved jeg ikke noget præcist om, men en nærmere undersøgelse af denne type verber vil muligvis kunne bidrage til en bedre forståelse af tilbøjelighedens lideart.

Der er for det andet den forskel mellem de to konstruktioner, at konstruktionerne med verbet i medial form kun kan angive noget habituel, de aktivformede kan bruges både om noget habituel og om en specifik situation. De mediale konstruktioner har altså en indskrænket betydning i forhold til de aktivformede. Sagt på en anden måde: den mediale form gør konstruktionens aspekt entydigt.

Sådan forholder det sig i hvert fald at dømme efter Bennike og Kristensen (1898-1912:174) og naturligvis Balthasar Christensen. Kryger 1981-87 og Nielsen 1902, der ligeledes har beskrevet deres egen dialekt, siger ikke eksplicit at formerne angiver vane eller tilbøjelighed (men det må tilføjes at deres omtaler er meget kortfattede). På svensk synes fx *bits, bränns* også at kunne bruges om en specifik situation. Dansk kan naturligvis være forskellig fra svensk på dette punkt, men alligevel kan man spørge, om det ikke kunne forholde sig sådan, at den habituelle betydning ikke er den eneste betydning, men den mest fremtrædende?

Eftersom størstedelen af belæggene er kontekstløse eksempelsætninger, giver det materiale jeg indtil videre har samlet, ikke noget svar. Og desværre er det tvivlsomt, om man endnu vil kunne finde meddelere at diskutere spørgsmålet med (jf. nedenfor).

mælken skils passer som sagt ikke særlig godt til betegnelsen "tilbøjelighedens lideart". Tilsvarende gælder for fx følgende fraser:

det væltes for mig (travesættet, 'et antal sammenstillede neg på marken')

det flakts for mig (om et træ ved fældning)

så nu brænds stegen

I disse eksempler finder vi en anden slags verber og hermed også en anden slags subjekter. Verberne er intransitive, ergative verber⁵ og subjekterne er afficerede subjekter. Der er her ikke nogen agens for verbalhandlingen, verbalhandlingen går ud over subjektet. Subjektet har således egenskaber til fælles med det transitive objekt. Forskellen fornemmes klart, hvis man sammenligner

nælden brænds

med

stegen brænds

⁵ Ergativt (inakkusativt) verbum er her brugt som i Kjærsgaard 1995:11f. For diskussion af varierende opfattelser af begrebet, se Sandford Pedersen 1997:94, jf. også Levin 1983:13 og Tonne 1993:249f.

Udtryk som *stegen brænds* adskiller sig også fra dem vi så før ved at have inkoativ betydning og ved at referere til en singular begivenhed.

Verberne i eksemplerne ovenfor betegner - med undtagelse af *vælte* - en gennemgribende, kvalitativ ændring af subjektet. Der er her tale om en irreversibel begivenhed. Det betyder, at når subjektet refererer til en specifik entitet, kan disse verber ikke angive noget habituel. Derfor er fx:

?træet knækker i stormvejr

mærkelig, fordi adverbialet implicerer at der er tale om noget genkommende. Men restriktionen gælder ikke for ergative verber som sådan. Der er fx ikke noget underligt ved:

den vogn duer ikke, den vælter i stormvejr

fordi *vælte* ikke nødvendigvis medfører, at vognen bliver ødelagt. Endelig er der ingen problemer, hvis subjektet ikke refererer til én specifik entitet, men har generisk reference, jf:

den slags træer knækker i stormvejr

eller kogeboekseksmplet:

Suppen (med æggeblommejævning) maa strax opheldes, ellers skiller den let (Const.Ko-geb., ODS II. skille 6.2)

Og endelig illustrerer det følgende eksempel med verbet i medial form samme pointe:

(olietøj) det bræks jo om vinteren

(*brække* betyder her 'slå revner'). Der ikke er mange eksempler af den slags at tage af i materialet. Det afspejler formodentlig, at denne brug ikke er almindelig.

Sammenfattende kan man sige at der med ergative verber findes både konstruktioner med

og uden habituel betydning. Ydermere: blandt dem er der konstruktioner der under ingen omstændigheder kan betegne noget habituel. Hvor den mediale form ved typen *han bands* altså muligvis inherent har habituel betydning (jf. ovenfor), er det afgjort ikke tilfældet ved denne type. Det viser sig da også, at ergative verber næsten ikke optræder som grundord i deverbative afledninger på *-et* og *-vorn*.

Typen med ergativt verbum er mest almindelig øst for Storebælt, men optegnet i hele ømålsområdet, og den er jo heller ikke helt ukendt i rigsmålet. Vi har med medial form fx *mælken skils* og *han kløjs i det* og med passiv form *såret læges*. Jeg har indtil videre o. 20 verber af denne type med medial form, men jeg vil tro der kan findes en del flere.

Habituel medium - altså typen med agentivt subjekt - forekommer kun i dialekterne øst for Storebælt, dvs. altså i sjællandsk og lolland-falstersk.

Der er ét eksempel på habituel medium, der med forholdsvis stor sikkerhed kan antages at være en nyere form nemlig *drils*, der er afhjemlet i ét lollandsk sogn. Selve verbet *drille* er nemlig antagelig et nyere ord i lollandsk (jf. Ømålsordbogen). Men en svale gør ingen sommer, og jeg mener ikke der er grund til at tro at typen er produktiv inden for Ømålsordbogens primærperiode, dvs. sproget fra o. 1850-1920. Derimod har de former som jeg har vist eksempler på formentlig været levende inden for perioden - hos nogle sprogbrugere. Der er dog også allerede i optegnelser fra 30'erne bemærkninger om, at "sådan siger vi ikke mere" og eksempler der tyder på opløsningstilstand, bl.a. konstruktioner der indeholder to markeringer af tilbøjelighed:

være slem til at bandes

vil bids

De må opfattes som en slags hybridformer (Frederiksen og Pedersen 1984).

Jeg har selv én gang hørt min 75-årige sjællandske faster bruge formen *stiks* i spontan tale om stikkelsbærbuske. Men jeg har nok været ret heldig. Karen Margrethe Pedersen og Finn Køster, Institut for Dansk Dialektforskning, husker ikke at have hørt formerne, og de har dog begge optaget og hørt mange bånd fra Lolland-Falster og Sjælland. Det kan tilføjes at min far hverken har villet godtage *stiks* eller nogen andre af formerne med habituel medium.

Det sidste spørgsmål jeg vil tage op er: Er de ganske få former vi ser relikter? Med andre ord: Har habituelt medium nogensinde været produktivt, har der tidligere været en sprogtilstand hvor alle verber med visse egenskaber har kunnet anvendes med en enstavet s-form angivende noget habituelt, og hvor man kunne forvente at nye verber uden videre ville kunne optræde med denne bøjningsform?

Det er et spørgsmål jeg ikke kan give noget sikkert svar på endnu, eftersom den eneste sprogtilstand jeg har undersøgt bare nogenlunde er de klassiske øsmål. Men min hypotese er: det har der ikke. Og den bygger på forskellige iagttagelser.

For det første er der stor lighed mellem de eksempler jeg har fra Ømålsordbogens samlinger og de eksempler man finder i svensk - standardsvensk bør jeg tilføje, for jeg udtaler mig primært ud fra Noreens fyldige eksempelsamling i Vort Språk (Noreen 1904:584 og 597). Vi møder her igen vores gamle venner *den bidende hund*, *den rivende kat* og *nælden der brænder*. Men at dømme ud fra Levander 1928:168 og Landtmanson 1950:125f er det samme tilfældet i henholdsvis dalmål og västergötlandsk.

For det andet er der ikke nogen videre lighed mellem de verber der har habituelt medium og inventaret af grundord i deverbative -vorn og -et-afledningerne. Jeg har som sagt tidligere undersøgt de to suffikser, og jeg har nu sammenholdt eksemplerne med habituelt medium med alle de verber der indgår i -et-afledninger og -vorn-afledninger i de færdigredigerede dele af ømålsordbogen, dvs. fra a til he-. Og det eneste af -et og -vorn-afledningernes grundord der optræder i habituelt medium er *drils*.

For det tredje har jeg hæftet mig ved at 2/3 af verberne tillige forekommer med reciprok betydning.

I forbindelse med en undersøgelse af reciprokke verber diskuterer Skautrup oprindelsen til "tilbøjelighedens lideart". Han antager at udgangspunktet er s-former med reciprok betydning, og at "frigørelsen fra den reciprokke konstruktion er foregået gennem eller støttet af en konstruktion med consubjekt" (Skautrup 1964:151), dvs. konstruktioner som A bides med B. Indtil videre synes jeg at Skautrups hypotese har noget for sig.

Denne hypotese kan ikke forklare alle formerne. Blandt de verber der forekommer i habituelt medium, er der som nævnt også nogle der ikke er afhjemlet i reciprok betydning, herunder *brænds* som man vanskeligt kan forestille sig brugt reciprokt. De kræver altså en særforklaring, hvor jeg foreløbig vil indskrænke mig til den noget vage: en form for analogisk

påvirkning. Men det er muligt at der gemmer sig materiale i Ømålsordbogens samlinger (efter h-) og i de svenske arkiver der afkræfter denne hypotese. Hvis det er tilfældet, vil en undersøgelse svarende til Beth Levins være et af de næste skridt jeg vil foretage.

Litteratur

- Bennike, Valdemar og Marius Kristensen. 1898-1912. *Kort over de danske folkemål med forklaringer*. København: Gyldendal.
- Christensen, Balthasar. 1930 og 1931. Tilbøjeligheds-Lideart. *Danske Folkemaal* 4:114-115 og 5: 58-59.
- Christensen, Balthasar. 1936. *Lollandsk Grammatik - Radstedmålet*. København: J.H. Schultz Forlag.
- Diderichsen, Paul. 1962. *Elementær Dansk Grammatik*. 3. udg. København: Gyldendal.
- Ejskjær, Inger 1970: *Fonemsystemet i østsjælland på grundlag af dialekten i Strøby Sogn*. København: Akademisk Forlag.
- Godtfredsen, L. 1955. *Langelandsk Grammatik i hovedlinier*. København: J.H. Schultz Forlag.
- Frederiksen, Britta Olrik og Karen Margrethe Pedersen. 1984. *Hvorledes skal vi behandle medium i Ømålsordbogen?* Upubl. arbejdspapir.
- Gudiksen, Asgerd. 1993. Suffikset -vorn i de danske dialekter. *Danske Folkemål* 35:3-247.
- Gudiksen, Asgerd. 1997. *-et-afledninger i dansk med hovedvægt på de danske øsmål*. Ph.d.-afhandling, Københavns Universitet.
- Kjærsgaard, Poul Søren. 1995. Disambiguering af enkle og sammensatte participialer i dansk. Poul Søren Kjærsgaard og Lene Schøsler (red.): *UDOG. Rapport nr. 3:9-20*. Odense Universitet: Institut for Sprog og kommunikation.
- Kryger, J.K. 1881-87. Bidrag til nordsjællandsk Lyd- og Bøjningslære. *Blandinger til Oplysning om dansk sprog*. Udg. af Universitetsjubilæets danske Samfund 1:347-397. København: Thieles Bogtrykkeri.
- Landtmanson, Samuel. 1950. *Västergötlands Folkemål*. Del 4. Formläran. Uppsala: Appelbergs Boktryckeriaktiebolag
- Levander, Lars. 1928. *Dalmålet. Beskrivning och historia II*. Uppsala: Appelbergs Boktryckeri Aktiebolag.
- Levin, Beth. 1983. *English Verb Classes and Alternations: A Preliminary Investigation*. Chicago, London: The University of Chicago Press.
- Nielsen, S.P. 1902. Sproget i Tågeby. *Dania* 9:25-51.
- Noreen, Adolf. 1904. *Vårt språk. Nysvensk grammatik i utförlig framställning*. Bind 5 Betydelselära (semologi). Lund: C.W.K. Gleerups Förlag.
- Ordbog over det danske Sprog 1-28. København: Gyldendal. 1919-1954. [ODS]
- Pedersen, Karen Margrethe. 1994. Om Ømålsordbogen. Henrik Galberg Jacobsen (red.). *Selskab for Nordisk Filologi. Årsberetning 1992-1993:41-57*. København: Selskab for Nordisk Filologi.
- Sandford Pedersen, Bolette. 1997. *Lexical Ambiguity in Machine Translation: Expressing Regularities in the Polysemy of Danish Motion Verbs*. Ph.d.-afhandling, Københavns Universitet.
- Skautrup, Peter. 1964. At bukkes Pande. *Danica. Studier i dansk sprog*:145-152. Aarhus: Universitetsforlaget i Aarhus.
- Thorsen, P.K. 1894. *Sprogarten på Sejerø*. København: Universitets-Jubilæets Danske Samfund.

- Tonne, Ingbjerg. 1997. The Monotonic Participant. Michael Herslund og Finn Sørensen (red.): *The Nordlex Project. Lexical Studies in the Scandinavian Languages* (=LAMDA 18):229-254. København: Institut for Datalogistik, Handelshøjskolen i København.
- Wivel, H.G. 1901. *Synspunkter for Dansk Sproglære*. København: Det nordiske Forlag.
- Ømålsordbogen. *En sproglig-saglig ordbog over dialekterne på Sjælland, Lolland-Falster, Fyn og omliggende øer*. 1992-. Udg. af Institut for Dansk Dialektforskning. København: C.A. Reitzels Forlag.

Peter Widell og Mette Kunøe (udg.):
7. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog
Århus 1999

UNGE DANSKERES BRUG AF DIREKTE ANFØRSEL I HVERDAGSSAMTALER

Af Karin Guldbæk-Ahvo (Helsingfors universitet)

Indledning

I mit oplæg vil jeg præsentere en lille undersøgelse af unges hverdagssamtaler, hvor jeg har fokuseret på, hvordan danske unge bruger direkte anførsel. Undersøgelsen har to hovedspørgsmål:

- Hvad er funktionen af den direkte anførsel?
- Hvordan markerer de unge deres direkte anførsel.

Min analyse er langt overvejende kvalitativ og ligger inden for den gren af konversationsanalysen, som kaldes CA (Conversation Analysis).

Materiale¹ og metode

Jeg har analyseret to samtaler på hver 45 minutter med østjyske sytten-årige. I den ene samtale deltager to piger samt tre deltagende 'interviewere'. I den anden samtale deltager tre drenge samt én deltagende 'interviewer'. Begge samtaler er arrangerede, men minder meget om autentiske samtaler. Det fremgår bl.a. af de behandlede emner, af turtagningen samt den frie og uformelle stemning.

Som nævnt i indledningen bygger min analyse på konversationsanalysen, og det medfører en ganske eksakt transskriptionsform. Som hjælp til at læse de uddrag fra samtalerne, som jeg vil bruge som eksempler, er min transskriptionsnøgle optrykt sidst i artiklen.

På trods af min analyses kvalitative karakter, har jeg dog foretaget nogle få kvantitative opregninger. Bl.a. har jeg undersøgt hele materialet for forekomster af anført tale. Jeg fandt ialt 95 tilfælde, som fordelte sig på 79 belæg på direkte anførsel og 16 belæg på indirekte tale. Det ligger uden for denne artikels emne at behandle de problemer, jeg har haft med at

¹ Materialet til denne undersøgelse er båndoptaget af Tina Thode Hougaard i 1996 (se litteraturlisten). Jeg har fået lov at låne hendes bånd og har transkriberet det påny.

afgrænse de to former af anførsel fra hinanden. - I min analyse har jeg koncentreret mig om den direkte anførsel.

Funktionen af direkte anførsel

Før jeg med eksempler belyser funktionen af direkte anførsel i mine samtaler, vil jeg kort kommentere karakteren af direkte anførsel eller 'reported speech', som det kaldes på engelsk. Det har tidligere været en udbredt opfattelse, at direkte anførsel dækker over en ordret gengivelse af noget tidligere ytret. Men i lighed med bl.a. Tannen, Eriksson og Londen hævder jeg, at denne opfattelse ikke gælder for samtaler. I mit materiale har jeg fundet mange eksempler på, at det, der er markeret som direkte anførsel, ikke kan være en ordret gengivelse af noget tidligere ytret. De tre ovennævnte forskere opererer med mange typer af denne slags direkte anførsel, f.eks. at det personlige pronomen i det anførende står i pluralis 'så sagde *de*', at der er flere forskellige udgaver af samme ytring, at det anførte er på et andet sprog end den oprindelige ytring osv.

Mit første eksempel viser en type af direkte anførsel, som jeg ikke har fundet i de tre ovenstående forskeres typologier. Det er én af lytterne, der fremfører den direkte anførsel. Det vil sige, at det er direkte påviseligt, at ytringen aldrig er blevet ytret af nogen. Uddraget er fra pigernes (L og E) samtale. L fortæller om, at en af hendes skolekammerater har stjålet hendes Dankort, hævet penge på det, købt en masse julegaver og delt dem ud til sine venner. Jeg har i dette uddrag undtagelsesvis markeret det anførte med fed skrift.

Eks. 1

- 1 L: der havde hun så hævet firetusinde (uhl) ja
2 fuldstændig vildt hun havde bare købt gaver te os
3 åsånoed (.) så: (.)folk de bare går rundt så sier
4 man **tak for julegaver** å *alt sånoed*
5 (): ((latter))
6 L: ja: det: (latter) (.) det var så lidt
-> H: *ja he he* (.) sku det være en anden gang
8 L: ja:
9 (0.8)

På linje 7 kommer H, som er én af 'observatørerne', med den direkte anførsel *sku det være en anden gang*. Men H var jo ikke til stede i den omtalte situation, så det er klart, at den direkte anførsel ikke er en ordret anførsel af noget tidligere sagt. Men hvad er da baggrunden for, at denne direkte anførsel forekommer? Det vi ser her er et eksempel på, at pigerne fortæller så medrivende og dramatisk, at lytterne også begynder at spille med. Og hermed er jeg kommet frem til funktionen af at anvende direkte anførsel.

Dramatiserende, forstærkende og medrivende funktion

Der er i mit materiale mange belæg for, at direkte anførsel har en dramatiserende, forstærkende og medrivende funktion. Det næste uddrag er også fra pigernes (E og L) samtale. De er i gang med at fortælle om, hvordan de terroriserer den upopulære vagtlærer Pia. Uddraget er et stykke inde i fortællingen:

Eks. 2

- 1 H: nej=
-> L: @I kan godt >gå ned å rydde op<@ amen vi rykker os
ikk ud a stedet Pia (0.6) å Ann hun ble bare helt
vildt mere (.) provokerende å vi rykker os ikk å vi
kommer ikk å vi gider ikk [å det er ikke os å (.)
E: (uhl)
L: ((latter)) så vi [vist
E: [så så hun ville ha en samtale mæ
Ann men [ø:: (.) Ann ville ikk ha en *samtale mæ
L: [inde på vagt (.) inde på:
E: hende* ((latter))

På linjerne 2 - 5 udfører L et lille drama, hvor man må stille sig tvivlende over for, at Ann skulle have ytret alle fire ytringer på linje 4-5. Dramatiseringen er så effektiv, at også fortælleren selv rives med. I mit materiale er der mange lignende sekvenser med fortællinger opbygget og fremført som rene dramastykker. Vi ser her endvidere, at lærerens replik på linje

2 er anført med stemmeforstillelse, mens pigernes replikker fremsiges med normal stemme. Det er gennemgående altid andre personers replikker, der fremføres med stemmeforstillelse. Denne iagttagelse fører mig frem til det næste uddrag, som illustrerer en anden funktion af direkte anførsel end den dramatiserende.

Vurderende, evaluerende og kommenterende funktion

I eksempel 3 har den direkte anførsel en anden funktion. Den bruges til at vurdere, evaluere og kommentere andre personer på en indirekte måde, ofte i en nedsættende betydning. Uddraget er fra drengenes (J, S og H) samtale. Den ene dreng (J) er ved at fortælle om, hvordan de har mobbet en hørehæmmet skolekammerat. Vi er et stykke inde i forestillingen.

Eks. 3

```

1  J:  =*så kom han bare kravlende ned til
2      morgen[mad*
3  ():  [(latter)
4      ((alle griner))
-> J:  @([uhl])@ *farende ind* @u: u:@ >det var han snakkede
->      simpelthen så sjovt< det var helt @u: u: hvem fa:n
->      har taget mine briller va@ (.) *å så [trampede han
8  ():                                     [(latter)
9  J:  sån (.) wops*
10 S:  *hehehehe*
11 (): ((latter))

```

J bruger stemmeforstillelse til at latterliggøre den omtalte skolekammerat, hvilket fremgår klart, når man hører kassetten. Den evaluerende funktion forstærkes af, at J eksplicit på linje 5-6 gør opmærksom på, at kammeraten snakker sjovt. I øvrigt er brugen af stemmeforstillelse ret frekvent i drengenes samtale. Den bruges udover det evaluerende også til at markere, at der er tale om direkte anførsel. Det fører mig over til anden del af min analyse.

Markering af direkte anførsel

I den skrevne tradition er det almindeligt at anføre direkte tale med et verbum, som f.eks. 'så sagde hun', 'udbrød han', 'grinede hun' osv. Men i samtaler ser man ofte en helt anden måde at markere på: Der er en stor variation af verber (bl.a. sidde, stå og komme), der er diverse partikler, der er pauser eller slet ingenting. Det karakteristiske i materialet er, at der bruges flere markører på én gang. F.eks. en verbkonstruktion, en partikel og en pause før det anførte efterfulgt af en eller anden partikel efter det anførte. Det ser vi et eksempel på i det følgende uddrag, som er fra pigernes samtale. De fortæller om, hvordan det foregår på gymnasiets kostafdeling, når eleverne søger om ekstra udgangstilladelse i weekenderne. Jeg har undtagelsesvis markeret anførselsmarkørerne med fed skrift.

Eks. 4

```

1  E:  de er ret ø: (.) va ska man si: ø: de er ikk alt
2      for venlige hver gang
3  L:  nej altså heller ikk altså oss når vi hører sådan
4      altså forældrene de har ringet for- for- for at vi
5      kan få >udgangstilladelse< (.) >fredag lørdag< (.)
6      så begynder de bare å si: alt muligt amen syns du
7      ikk det er lidt meget at at de får det både fredag
8      og lørdag å sådan overtale forældrene te at vi kun
9      får det en nat å sånoed (.) så er det vi blir lidt
10     småsure over for det ska de jo ikk ha noed å [gøre
      ():                                     [(næ)
11 E:  mæ det dernede egentlig
12 T:  næ

```

Her ser vi før det anførte tre anførselsmarkører: *begynder de å si:*, *bare, alt muligt*. Der er dog ikke nogen markør efter det anførte. Det ser vi et eksempel på i det næste uddrag, som også er fra pigernes samtale. De fortæller om, hvordan de bilder en skolekammerat noget ind om video-overvågning ved bankautomater. Jeg har for overskuelighedens skyld markeret det anførende med fed skrift og det anførte med understregning.

Eks. 5

- 1 L: vi *begyndte* bare for hende >*sådan sådan*< *amen* *de*
2 *har jo ø: videokameraer å sånoen automater* der det
3 *har de jo oss rig[tig iko å hun ble bare (.)aj har*
4 (): [mm
5 L: *de åsånoed* [iko vi vi havde det bare helt vildt
6 E: [(latter)
7 sjovt iko vi sku da bare ha noed ud a hende
8 (.)

Her ser vi først linje 1 noget tilsvarende til eksempel 4, nemlig flere markører før det anførte: *begyndte, bare, sådan sådan*. Men ingen markører efter det anførte. Linje 3 har vi først tre markører før det anførte: *ble, bare* samt en minipause. Efter det anførte kommer der én markør, nemlig partiklen *åsånoed*, som er en grammatikalisering af *og sådan noget*.

Mit materiale er for spinkelt til, at jeg kan sige noget afgørende om, hvordan direkte anførsel almindeligvis markeres blandt danske unge. Men ifølge min analyse tyder det på, at der en større variation i brugen af verber end der i det skrevne sprog. Endvidere bruges der en hel del partikler, som ikke ses i skrevet sprog: *bare, sådan, alt muligt, åsånoed*. (Nogle af disse partikler er for øvrigt med til at antyde, at der ikke er tale om ordret gengivelse af noget tidligere ytret.) Som tidligere omtalt har jeg også fundet mange eksempler på brugen af en markør, som af naturlige grunde slet ikke findes i det skrevne sprog, nemlig stemmeforstillingen. Det karakteristiske i mine analyserede samtaler er dog som vist i eksemplerne 4 og 5, at der ofte bruges flere markører på én gang.

Afslutning

En af de store inspirationskilder for min analyse har været Mats Erikssons doktorafhandling *Ungdomars berättande* (se litteraturlisten). Det var dette arbejde, der vakte min interesse for at analysere danske unges direkte anførsler. Jeg har ikke haft intentioner om at lave en egentlig komparativ analyse, men har dog alligevel gjort nogle iagttagelser om evt. forskelle mellem danske og svenske unges anførsel af direkte tale. Jeg har ikke fundet afgørende forskelle, hvad

angår funktionen af den direkte anførsel, men derimod i markeringen af denne. I Mats Erikssons materiale var det meget almindeligt, at den svenske variant af *bare* ('ba') alene blev brugt som markør før det anførte. Det fandt jeg ikke i mit materiale, hvor *bare* altid optrådte sammen med andre markører, typisk sammen med et verbum. Et andet typisk træk ved Erikssons materiale, er markørerne *typ* og *ungefär*, som følger efter det anførte. Mine forekomster af direkte tale med efterfulgt markør kunne tyde på, at det tilsvarende i dansk er varianter af *åsånoed*. Der findes i mit materiale nogle eksempler på dette, men det ser ikke ud til at være en så udbredt markør som de svenske *typ* og *ungefär*.

En mulig perspektivering

For at få svar på dette og mange andre åbne spørgsmål, skal der foretages en mere dybtgående analyse på et større materiale og af en mere kvantitativ karakter. Det ville i den sammenhæng være interessant at inddrage samtaler mellem unge fra de andre nordiske lande i en sådan komparativ analyse.

Transskriptionsnøgle

=	replikkerne kobles sammen uden hørlig pause
[	en overlapning begynder. Samtidig tale begynder
*[[	to ytringer begynder samtidig
(ikk)	transskriptionen usikker
(uhl)	uhørligt
((latter))	transskribentens kommentarer
():	talerens identitet usikker
men	med emfase
MEN	højere lydstyrke
men svag	svag stemme, hvisken
#men#	knirkende stemme
@men@	stemmeforstilling
men	ordet udtales grinende
>men<	hurtigere tale
<men>	langsommere tale

- (for-) pludselig afbrydelse eller stammen
- : (si:) forlænget lyd
- :: (si::) endnu mere forlænget lyd
- (.) minipause (-> 0.3 sek.)
- (0.7) pause målt til 0.7 sek.

Litteratur

- Eriksson, Mats. 1994. Anförelsen funktion i ungdomars berättelser. A. Holmberg och K. Larsson (red.): *Svenskans beskrivning 20*. Lund: Lund University Press:131-142.
- Eriksson, Mats. 1997. *Ungdomars berättande. En studie i struktur och interaktion*. Skrifter utgivna av institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 43.
- Hougaard, Tina Thode. 1997. *At tale sig frem. Sprogsignaler og samtaleformer hos østjyske unge*. Speciale fra Aarhus Universitet.
- Londen, Anne-Marie. 1991. Sori nu att ja här i snagakön talar svenska. Om direkta citat i samtal. Sigurd Fries (red.). *Stilistik och finlandssvenska. En samling artiklar tillägnade Birger Liljeström den 25. Juni 1991*. Umeå: Institutionen för nordiska språk:112-125.
- Londen, Anne-Marie. 1995. Samtalsforskning - en introduktion. *Folkmålsstudier 36*. Helsingfors: Meddelanden från Föreningen för nordisk filologi:11-52.
- Norrby, Catrin. 1997. Berättelseannonsering i vardagssamtal. Håkansson, G. et al. (red.): *Svenskans beskrivning 22*. Lund: Lund University Press:82-96.
- Norrby, Catrin. 1997. Hur länge är man ungdom - språkligt sett? *Ungdomsspråk i Norden*. Meddelanden från Institutionen för nordiska språk vid Stockholms universitet. Mins 43. Stockholm:213-222.
- Tannen, Deborah. 1989. *Talking Voices. Repetition, dialogue, and imagery in conversational discourse*. Cambridge: Cambridge University press.

Peter Widell og Mette Kunøe (udg.):
7. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog
Århus 1999

OM REFLEKSIVERNE SIG OG SIN

Af Hans Götzsche (Aalborg Universitet)

Ved en bestemt lejlighed skulle jeg oversætte noget kollegialt 'US-engelsk' i en fælles forskningsrapport til dansk, og resultatet blev bl.a:

- (1) ... som fx et barn der blev behandlet dårligt af andre børn og voksne på grund af hendes sorte hår og hendes "skæve" øjne;

En litterær kollega gjorde mig opmærksom på, at sådan kunne man da ikke skrive på dansk. Det skulle være *sit sorte hår og sine skæve øjne*. Jeg var ikke helt enig, og er det vel næppe heller i dag. Ser vi bort fra spørgsmålet om dialektale forhold, stilleje og genre drejer det sig i første omgang om hvilke informationer ordvalget angiver: refleksivitet ('sin') over for anaforisk henvisning¹ ('hendes') over for sexus ('hun' og ikke 'han'), men derudover opstår problemet hvorvidt den anaforiske identifikation af et "subjekt" af en eller anden art kan begrunde valg af refleksiv frem for "personligt" pronomen; specielt i en sætning som ovennævnte med en såkaldt omskrevet passiv.

Nedenfor vil jeg foreslå nogle analyser, der for det første problematiserer hvorvidt det er meningsfuldt at lede efter et sproginternt "subjekt" til refleksiverne og for det andet problematiserer deres ordklassetilørsforhold. Det sidste medfører tillige en problematisering af traditionelle ordklassekriterier.

Problemet

Refleksiver er ikke lette at have med at gøre:

¹ Det er lidt forskelligt hvad forskellige fremstillinger mener om forholdet mellem refleksiv og anafor. Jeg foretrækker - som Diderichsen (1938-39) - at adskille de to begreber, og jeg skelner mellem refleksiv som et paradigme-semantisk træk og anafor (ligesom katafor) som betegnelse på en sætningssemantisk relation i forbindelse med deiksis.

- (2) Kritikken rejses nu over Forskningsministeriet for *sin* håndtering af år 2000-problemet hvor samfundet risikerer at gå i sort (Computerworld nr. 31 – 4. september 1998; min fremhævelse)

Den traditionelle grammatikeropfattelse² er sammenfattet hos Diderichsen (1946 (1966)); ifølge udbredt skik forkortet EDG:55ff) således at refleksiverne bruges som tilbagevisende til et grammatisk subjekt eller et "logisk subjekt" i en "skjult sætning" (1946:56). Eksempel (2) falder ind under at der "... til alle tider har været en stærk Tendens til at bruge *sig/sin*, skønt Skolegrammatikken gennemgående har krævet *ham/hans* osv.³ ... Ligesaa, hvor en Genstandshelhed knyttes middelbart (som Adverbial) til et Led, der ikke er subjekt" (ibid.). *Forskningsministeriet* kan alt efter temperament analyseres som en del af styrelsen i en – som en del af et adverbialled – fungerende præpositionsforbindelse, eller som (og det går jeg ind for) objekt efter hvad jeg kalder modifikatorisk adverbial (jf. Götzsche (b)). Dette sidste begreb forudsætter tilstedeværelsen af en fast forbindelse mellem de indgående ord (eller retteligt: morfemer) uanset om man vil opfatte forbindelsen som et idiom eller en kollokation⁴. I (2) ville en mere udbredt konstruktion nok indeholde *mod* i stedet for *over*, men hvilken analyse man end vælger, er det svært at få en skjult sætning med et logisk subjekt og et refleksiv ud af det, og ligesom i (1) bliver det ikke lettere af at sætningen er passiv. Ganske vist finder vi et verbalsubstantiv, *håndtering*, men vi kan ikke "opløse" eller omskrive konstruktionen så der kan indsættes et refleksiv:

- (3) Forskningsministeriet håndterer år 2000-problemet

² En komprimeret traditionel oversigt over den refleksive funktion i nogle sprog findes som bekendt hos Jespersen (1924: 221-225).

³ For at undgå misforståelse af det følgende: Skolegrammatikken må jf. Diderichsen have krævet *hans/hendes* hvor der ikke klart findes en "skjult sætning" med et "logisk subjekt", og det gælder i (2) da verbalsubstantivet ikke kan omskrives til et verballed i en sætning hvor *forskningsministeriet* bliver subjekt, og sprogbrugen har her haft en (af Diderichsen uforklaret) tendens til at bruge *sig/sin*... Når der imidlertid kan opstå tvivl om brugen i (1), så skyldes det at (1) er på grænsen til at være et af "De vanskeligste tilfælde" (EDG:56), nemlig "hvor der fra et Led ... i en saadan skjult Sætning skal henvises til Subjektet ... i den rigtige Sætning, og ikke til Subjektet i den skjulte Sætning" (ibid.). Hvis ikke *andre børn og voksne* havde været pluralis, så havde det været muligt at læse konstruktionen som at 'barnet blev dårligt behandlet af P pga. af P's sorte hår og skæve øjne', selvom det strider imod vort almindelige verdensbillede. Som (1) foreligger er der næppe tvivl om, at det er barnet der har sort hår osv., og det er spørgsmålet om den obligatoriske eller obligate brug af refleksiv i denne og lignende konstruktioner der behandles i det følgende.

⁴ Refleksiver kan som bekendt indgå i sådanne faste forbindelser, fx *beklage sig over* jf. Hansen (1967) III:378.

Kun hvis der sker en omfattende omskrivning således at et ord uden for den pågældende "Genstandshelhed" (nemlig subjektet i (2): *Kritikken*) omskrives til et verballed, kan vi vride en refleksiv konstruktion ud af det:

- (3a) Forskningsministeriet kritiseres for sin håndtering ...

Men man kan i så fald diskutere hvorvidt (3a) er en "skjult sætning" i (2). Hvis vi henviser til 'sprogfølelsen', kan vi føle en vis utilpashed ved (2), ligesom nogle af os vil gøre det ved (1), men vi kan ikke afvise at brugen i (2) har fundet sted – og at opfatte det som en skrivfejl løser næppe nogen problemer. Diderichsen er i EDG selvfølgelig synligt utilpas ved lignende eksempler, men han refererer – som vanligt og loyalt – den herskende brug. Som bekendt findes der før hans sammenfatning i EDG nogle omfattende overvejelser i hans lille afhandling i *Acta Philologica Scandinavica* 13, og her formulerer han reglen for brugen af refleksiver således:

Reflexivet kan altsaa kun bruges, naar to Led ved en og samme Tankeakt sættes i et Forhold til hinanden, der ikke er omvendeligt, men – med Russell's Udtryk – asymmetrisk, og Reflexivet kan kun bruges henvisende fra Relationens Endepunkt til dens Udgangsbasis. (Diderichsen 1938-39:34)

men straks bliver han nødt til at indrømme, at

... kan det dog ikke skjules, at begge de Elementer, der indgaar i den, endnu hører til de stærkest omdisputerede; det er lige saa lidt lykkedes paa endelig Maade at definere det for den grammatiske Enhed »Sætningen« konstituerende, (ibid.)

Man kan tilføje, at regelformuleringen tillige er så abstrakt at den vanskeligt kan gøres anvendelig, og vi kan således ikke med reglen afgøre hvad der er mest korrekt i:

- (4) Genkendelse på baggrund af featurestrømme, der kan dække hver *sit* frekvensbånd af talen ... (eksempel fra en naturvidenskabelig kollega)
- (5) Genkendelse på baggrund af featurestrømme, der kan dække hver *deres* frekvensbånd af talen

Der er ingen tvivl om, at (4) falder ind under reglen i *Acta*, og vi kan også omsætte konstruktionens skjulte sætning til en rigtig sætning:

- (6) featurestrømmene dækker hver sit frekvensbånd

men jf. EDG:57 bruges der her nu i rigssproget *deres* pga. at subjektet er pluralis. Denne kongruensregel er ikke særlig logisk, for ganske vist betyder (4) og (5):

- (7) ... der hver (for sig) kan dække deres (eget) frekvensbånd

men hver enkelt featurestrøm dækker jo kun 'sit eget' frekvensbånd og ikke de andres, hvorfor konstruktionen *deres eget* burde betyde ét frekvensbånd som alle featurestrømme tilsammen dækkede. Eksemplet bliver særlig spidsfindigt pga. at *bånd* er ubøjet i pluralis, og man derfor kan udlægge konstruktionen som (8):

- (8) ... der kan dække hvert sit frekvensbånd / [eller] hvert enkelt af deres frekvensbånd

I singularistolkningen 'dækker hver enkelt featurestrøm sit eget frekvensbånd', men i pluralistolkningen 'dækker hver enkelt featurestrøm sit eget af alle frekvensbåndene'.

Der er således ikke meget hjælp at hente, hverken i teoribehandlingen, i regelsættet eller i en semantisk analyse.

Semantik

I stedet for at forlade sig på sprogfølelsen eller på ekstremt abstrakte, teoretiske forsøg vil jeg så foreslå at man sætter problemet i forhold til den traditionelle grammatiks klassifikation af refleksiverne som pronominer – hvilket da også er hvad Diderichsen gør i sin sammenfatning i *Acta* (Diderichsen 1938-39:88-90).

I almindelighed antages det, at refleksiver i de i forhold til dansk omkringliggende sprog er pronominer hvis de ikke er verber (jf. Trask 1993:233-34 og Crystal 1997:327-28), og EDG gør det samme. Der er to egenskaber som normalt tillægges pronominerne: de kan erstatte nominer eller nominalfraser (jf. Crystal:312), og deraf som bekendt navnet; og de har en

deiktisk betydning (jf. Crystal 1997:107). EDG kommer ikke gerne ind på erstatningsegenskaben (EDG:27), formodentlig fordi Diderichsen er klar over at den ikke holder for en nærmere teoretisk granskning, og EDG har sin egen udlægning af deiksis-egenskaben, nemlig den Brøndalske ordklasse-semantik: ingen benævnelse eller beskrivelse, kun en "tom Ramme" (EDG:50). Man kan diskutere Brøndals universalsemantik, men den modsiger ikke en forståelse af deiksis som dette at et udtryk henviser (refererer) direkte til entiteter i en situation, uden hvilken henvisning vi ikke vil kunne kende til udtrykkets betydning (jf. Crystal 1997:107). Refleksiver er da deiktiske udtryk med såkaldt ko-referens med et "subjekt" for den refleksive relation (jf. Crystal 1997:327).

Lad os først forholde os til spørgsmålet om deiksis. Jeg har andetsteds (Götzsche (a)) defineret deiksis som pragmatisk underbestemthed (underspecifikation), men det var nok en fejltagelse. Pronominers "indhold" er karakteriseret ved at de er **semantisk** underbestemte: for at vi kan vide hvem *jeg* eller *hun* er, må vi søge yderligere informationer andetsteds, enten i situationen eller i teksten, fordi udtrykket *jeg* kun betegner 'den talende eller skrivende' og *hun* kun betegner 'en person af sexus hunkøn' (jf. Diderichsen 1938-39:88-89). Forskellen mellem deiktiske og ikke-deiktiske udtryk er da, at deiktiske udtryk nødvendigvis forudsætter tilstedeværelsen af yderligere informationer for at en konstruktion kan være meningsfuld, og disse yderligere informationer leveres da af den pragmatiske sammenhæng, mens ikke-deiktiske udtryk ikke medfører denne forudsætning. Teorien indebærer ikke hermed at alle nominale udtryk af den grund skulle indeholde tilstrækkelige informationer til at man altid ved hvem eller hvad der tales om. Forskellen består i at deiktiske udtryk ikke indeholder nok informationer til, at man kan identificere en referent uden at den talende eller skrivende leverer mere information end den semantiske om hvem eller hvad vedkommende tænker på, altså henvisningens intention (med -t-), selvom samtalepartnerne deler et diskursivt univers. Selv hyppige navne som *Hansen* og tågede udtryk som *den litterære institution* vil – i de rette diskursive omgivelser – kunne bruges til at finde en afgrænset referent (eller et kompleks af entiteter der tilsammen udgør referenten), men *jeg* og *hun* vil hele tiden kunne skifte referent alt efter hvem der taler og hvem der nu tales om uden at man har skiftet emne.

Kan man så sige, at pronominer kan erstatte nominer? Ikke i den bogstavelige betydning af 'erstatte'. Man kan ikke sige, at vi i en given konstruktion kan erstatte substantivet *Hansen* med *han*. Konstruktioner er i det virkelige liv singulære begivenheder, og kun i eksemplerner-

nes verden kan vi "erstatte" noget med noget; hvorved vi så naturligvis laver en ny og anden konstruktution. Når altså et pronomen her "erstatte" et nomen i et udtryk, så har vi to forskellige konstruktioner af hvilke den ene ville have kunnet være brugt i stedet for den anden i en bestemt kontekst eller situation. Hvis vi således skal være teoretisk glade og tilfredse, så kan vi i stedet for "erstatte" sige at et pronomen vil kunne bruges i bestemte konstruktioner i stedet for nominer; hvilket vi så gør når vi bruger dem.

Om refleksiverne er nu at sige, at de næppe hverken er deiktiske eller kan "erstatte" nominer. Lad os tage det deiktiske først. Det er tvivlsomt om man kan sige, at refleksiverne er semantisk underbestemte. Tværtimod har de en velafgrænset betydning, nemlig den refleksive: dette at – og nu skal vi passe på – 'handlende' (eller et forholds) subjekt selv (eller en del af dette selv) er objekt for den i en konstruktion angivne eller underforståede handling (eller forhold)⁵; eller med vanlig antropocentrisk projektion i metaforer eller idiommer bruges om ikke-menneskelige ting fra naturens verden. Det er vel denne tankefigur som Diderichsen betegner som en "en ikke omvendelig Relation" (1938-39:89). Det er måske også det der gør, at refleksiver i almindelighed antages ikke at kunne tage "split antecedents" (jf. Okada 1997:60):

- (i) * Gianni brought back Maria to themselves [*Gianni ha ricondotto a stessi]

men kan gøre det ved såkaldte "picture noun' reflexives" (Okada:61):

- (ii) Mary showed Paul a nice picture of themselves
(iii) Mary whispered secret things to Paul about themselves

[Okadas indeksangivelser er udeladt i exx (i) – (iii)]

I de lånte eksempler er det netop tilfældet at det handlende subjekt indgår som en del af objektet i (ii) og (iii), og ikke gør det i (i).

Den anførte grundbetydning påvirkes – efter min opfattelse – ikke af, at man i en del sprog

⁵ Ofte sammenblander grammatikker virkelighedens (eller uvirkelighedens) handlende subjekter med semantiske størrelser og kalder dem "logiske subjekter" eller giver dem en betegnelse i et system af såkaldte "semantiske roller". Der er her ikke tale om nogen af delene jf. Götzsche 1994.

kan finde mere eller mindre faste konstruktioner hvor et "refleksivt pronomen" har forskellige semantiske funktioner (jf. Dobrovie-Sorin 1998:400):

(iv) Jean se lave	'Jean washes himself'	reflexive <i>se</i>
(v) Le grec se traduit facilement	'Greek translates easily'	middle <i>se</i>
(vi) Il s'est traduit trois romans	'Three novels were translated'	passive <i>se</i>
(vii) La branche s'est cassée	'The branch broke'	ergative <i>se</i>
(viii) Jean s'est souvenu de Marie	'Jean remembered Marie'	inherent <i>se</i>

[Annotationen er udeladt]

I den refererede fremstilling påpeges det, at alle romanske sprog kan konstruere de anførte betydninger ved hjælp af modsvarende former, og på dette punkt adskiller de sig fra i hvert fald dansk. Men man kan diskutere, hvorvidt det er nødvendigt at udskille en hard core-refleksiv fra de andre, som altså ikke betragtes som refleksiver. Uanset den historiske oprindelse til konstruktionerne kan man vel analysere dem alle som refleksive, fx:

- (v) Le grec se traduit facilement
'græsk [metaforisk handlende subjekt] sig oversætter let'

Vender vi nu tilbage til spørgsmålet om deiksis-egenskaben, så må man konstatere at der ved refleksiver ikke – som ved pronominer – mangler yderligere informationer for at vi kan vide hvem der er det handlende virkelige eller forestillede subjekt, for det vil altid fremgå af konstruktionen⁶. Hvis ikke det gør det, er det illegitimt at bruge refleksiverne, eller også har de mistet deres betydning af refleksivitet som fx i *til/i sin tid* (jf. Diderichsen 1938-39:37ff). Prototypiske konstruktioner kan fx være:

⁶ Erik Hansen indvendte ved min mundlige fremlæggelse på MUDS 7, at der ikke findes noget 'subjekt' i konstruktionen *at skynde sig*, hvorfor den ikke dækkes af definitionen ovenfor. Efter at have overvejet mit spontane svar (at konstruktionen er elliptisk) må jeg indrømme, at der ikke findes noget elliptisk 'subjekt'. Derimod findes der et abstrakt underforstået (implicit) 'subjekt' i den pågældende nominalfrase, hvilken sidste som infinitiv med refleksivmorfe har samme semantiske status som et verbalsubstantiv som fx *kørsel*. Ved den slags udtryk er det meningsløst at spørge efter hvem der er det 'handlende subjekt', da det netop er abstrakt, og vi behøver ikke yderligere informationer for at identificere et konkret 'subjekt' da der ikke er noget.

(9) Peter har slået sig

(10) Peter har slået sin hund

og her har vi ikke brug for flere informationer for at identificere en mulig referent for *sig* eller *sin*. Det har vi heller ikke i:

(11) han har slået sig

(12) han har slået sin hund

forudsat at vi får tilstrækkelige oplysninger om hvem *han* er. Hvilket sidste også gælder:

(13) han har slået ham

(14) han har slået hans hund

Det sidste eksempel siges at være ambiguøst fordi vi ikke kan vide om der evt. menes *sin hund*, således som det kan være tilfældet i visse danske dialekter, og noget er der om det, da der skal mere information til at afgøre sagen end der findes i konstruktionen selv. Hvis der så er tale om underforstået refleksivitet vil det være rimeligt at tale om ko-referens for de to pronominer i (14), men derudover er der ingen grund til at betegne refleksivers betydningshenvisning som ko-referens. Referensen for et refleksiv vil være fastlagt via betydningen af det udtryk som betegner det handlende subjekt, nemlig som sammenfaldende med dettes betydning og dermed i givet fald dettes referens; hvilket er noget andet end ko-referens hvor to udtryk hver for sig refererer til den samme entitet.

Konstruktionerne (9) til (14) viser også, at det ikke er refleksiverne der kan "erstatte" noget, men at de selv tværtimod kan "erstattes" af fx personlige pronominer. Det tyder jo på, at de i stedet for har en slags "nomenfunktion", og det er måske hvad man kan antage hvis deres semantik skal sættes ind i en grammatisk ramme.

Syntaks

I almindelighed mener jeg, at ordklasseinddeling ikke blot kan ske på semantisk grundlag som fx hos Brøndal, men at klassificering af grammatiske enheder skal ske på baggrund af syntaktiske funktioner, og jeg foretrækker at udtrykke det således, at det forhold at grammatiske enheder kan udfylde bestemte syntaktiske funktioner, gør at de tilhører bestemte syntaktiske kategorier. Hvis semantikken så også passer, er det bare dejligt. Med denne forudsætning vil jeg foreslå, at refleksiver opfattes som **bundne morfemer**.

Nu kan det sommetider være uklart hvad et morfem er, men jeg har tidligere gjort opmærksom på at den traditionelle inddeling af ord i stamme og evt. bøjningsmorfemer har sine svagheder. Tager vi fx et finsk verbum (jf. Götzsche 1994:184):

(15)	kerto-	'tell' (root)
	kerto-vat	'they tell'
	kerto-kaa	'you (imperative 2nd person plural) tell'
	kerro-n	'I tell' (stadieväxling 'consonant mutation')
	kerro	'you (imperative 2nd person singular) tell'

så vil det være noget nær meningsløst at tale om den såkaldte rod som en stamme for bøjningsendelser, fordi den ændrer udseende efter endelserne og kun kan forekomme med en endelse. Jeg har derfor foreslået (Götzsche 1994:175ff), at hele "ordet" opfattes som ét morfem med flere "betydninger", ligesom man siger at visse bøjningsendelser har flere "betydninger". Således siger jeg, at ét morfem som fx *hunden* har både semantisk (hvad jeg kalder) signifikation som 'hund' og paradigmatisk signifikation som 'definit singularis', samtidig med at det i en aktuel konstruktion har syntaktisk signifikation som enten subjekt, (dativ-) objekt eller en del af en frase. Set på denne måde eksisterer der ikke ord i traditionel forstand med en bøjningsendelse som et bundet morfem. Derimod vil den såkaldt foranstillede artikel være et eget (bundet) morfem (jf. *en stor hund*), fordi det i en nominalfrase kan adskilles fra det morfem som det specificerer, og hvad jeg kalder modifikatorisk adverbial – som fx i *Peter holder ikke af Pia mere* hvor *af* betragtes som et sådant adverbial – vil være et eget (bundet) morfem, fordi det fungerer som et selvstændigt sætningsled.

Inden for dette koncept har refleksiverne samme funktion som andre bundne morfemer:

de angiver en betydning som ellers ville have været angivet af en mængde (en begrebsklasse) af morfemers paradigmatiske (dvs. fælles) signifikation, i dette tilfælde som ovenfor anført at det 'handlende subjekt selv er objekt for den i konstruktionen angivne handling'. Mens pronominerne er frie, deiktiske morfemer kan refleksiverne efter min opfattelse siges at være bundne, ikke-deiktiske morfemer, og det vil derfor ikke være rimeligt at gøre refleksiverne til pronominer. Men hvad gør man så? Ja, hvis jeg nu gerne vil have afskaffet ordbegrebet som teoretisk, grammatisk størrelse, så er det nok næppe tilrådeligt at henvise dem til en anden klasse af lige netop ord, men de traditionelle klassificeringer kan da også stort set indpasses i et antal morfemklasser (eller morfemparadigmer, som jeg foretrækker at kalde dem). Her lægger refleksiverne sig til substantivparadigmerne, fx *hund*, *hunden*, *hunde*, *hundene* alle med modsvarende genitivparadigmer, på samme måde som fx de såkaldt foranstillede artikler, og paradigme-semantisk ligger de tæt op ad genitiven (jeg skal ikke her komme ind på genitivens oprindelseshistorie og ej heller brugen af refleksiv som genitiv i andre nordiske sprog). Syntaktisk fungerer de enten som led (*sig*) eller som en del af en nominalfrase (*sin*), og på den måde ligner de hver for sig visse adverbialled og artiklerne. Om man så skal finde på et specielt navn til de ifølge denne teori bundne morfemer er selvfølgelig mest et spørgsmål om markedsføring, og umiddelbart forekommer det ikke teoretisk nødvendigt. Artikler er da stadig artikler og refleksiver tilhører da det lukkede formparadigme refleksiv, analogt med det lukkede formparadigme genitiv. Funktionen er så den, at et hvilket som helst morfem der opfylder eller tillægges formkriterierne (dvs. indgår i en konstruktion hvor det kombineres med *sig* eller *sin*) kan lukkes ind i det åbne betydningsparadigme (den semantiske klasse) 'refleksiv', analogt med det åbne betydningsparadigme 'genitiv'.

Problemløsning

Kan man så afgøre hvad der er mest korrekt: *sin* eller *han/hendes* i bestemte konstruktioner? Ifølge den her foreslåede teori og analyse kan man ikke sige hvad der er dansk grammatik og semantik, og som skal følges for at budskabet kommer frem. Valget mellem det ene og det

⁷ Det skal forstås således, at et hvilket som helst morfem der indeholder det genitiviske særtræk -s (lukkes ind i det lukkede formparadigme genitiv ved at opfylde formkriteriet) bliver medlem af betydningsparadigmet (den semantiske klasse) 'genitiv'.

andet i fx (1):

- (1) ... som fx et barn der blev behandlet dårligt af andre børn og voksne på grund af hendes sorte hår og hendes "skæve" øjne;

afhænger af hvilken information det i den pågældende dialekt eller det pågældende sprog er muligt at udtrykke – i fx finsk findes der ikke refleksiver, og refleksivitet må udtrykkes med kombinationer af ord for 'selv' og kasusendelser – og derefter hvilken information det er relevant at oplyse for at undgå misforståelser i en bestemt kontekst eller situation. I (1) går der ingen information tabt ved brugen af de personlige pronominer i genitiv, og der er igen grund til at kræve brug af det refleksive possessiv *sin*. Et krav herom vil kun være udtryk for en social norm for hvad der er smukkeste og skønneste⁸.

Hvad folk så vælger, afhænger så dels af om de har fået en ordentlig opdragelse og derfor følger dansklærerreglerne – og så skal der bruges *sin* i (1) – dels af om deres intuition (som Diderichsen kalder "sprogfølelsen") tilsiger dem at bruge *hans/hendes* (som kan have overvægt i visse dialekter) eller *sin* (som er mest udbredt i standarddansk). Intuitionen fungerer da som et udtryk for dels sprogbrugerens indbyggede grammatik, hvad enten denne er dialektalt eller natiolektalt præget, dels af de situationelle eller kontekstuelle informationsbehov. Denne intuition lader sig nok kun vanskeligt regulere ved hjælp af regler der ikke er baseret på sprogvidenskabelige overvejelser.

Litteratur

- Crystal, David. 4th Ed. 1997. *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*. Oxford: Blackwell Publishers.
Diderichsen, Paul. 1946 (3. udg. 1966). *Elementær dansk Grammatik*. Gyldendal. (EDG)
Diderichsen, Paul. 1938-39. Om Pronominer *sig* og *sin*. *Acta Philologica Scandinavica* 13:1-95.
Dobrovie-Sorin, Carmen. 1998. Impersonal *se* Constructions in Romance and the passivization of Unergatives", i *Linguistic Inquiry*, Volume 29, Number 3:399-437.

⁸ Et eksempel på den spontane, moderne sprogbrug jf. note 3 dukkede op ved et af foredragene på MUDS 7 i et støtteark uddelt af Eva Skafte Jensen ("Mr. Bean i tale og skrift", informant DSB3): *Mr. Bean kigger op og ser til hans store overraskelse ...* Herudover har Ole Ravnholt efterfølgende venligt forsynet mig med følgende eksempler til eftertanke: *Gerda Marie Hansen, Faaborg, overtog sammen med sin mand hendes fars slagterforretning i Korinth, som parret drev i mere end 40 år. (under "Dødsfald", Politiken 25/10-98, 1. sek. s. 11); Erik Bo Hansen scorede i weekenden sit første mål for hans nye klub. (Politiken ??).*

- Götzsche, Hans. 1994. *Deviational Syntactic Structures. A Contrastive Linguistic Study in the Syntax of Danish and Swedish*. Doktorsavhandling. Göteborgs universitet. Institutionen för svenska språket.
- Götzsche, Hans (a). Under udgivelse. On the Analysis of Clefting. Bidrag på XVIth Scandinavian Conference of Linguistics. Åbo 14-16 november 1996.
- Götzsche, Hans (b). Under udgivelse. Om satsadverbial i svenska. Bidrag på Svenskans beskrivning 23, Göteborg 15-16 maj 1998.
- Hansen, Aage. 1967. *Moderne Dansk* bind III. Grafisk Forlag.
- Jespersen, Otto. 1924. *The Philosophy of Language*. London: George Allen & Unwin Ltd.
- Okada, Sadayuki. 1998. Reflexive pronouns with split antecedents, *Journal of Pragmatic* 30:59-84.
- Trask, R. L. 1993. *A Dictionary Of Grammatical Terms In Linguistics*. London and New York: Routledge.

Peter Widell og Mette Kunøe (udg.):
7. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog
Århus 1999

HUMORALPATOLOGIENS BETYDNING FOR METAFORISKE VREDESKONCEPTER

Carsten Hansen (Københavns Universitet)

Som man sikkert erindrer fra diskussionen efter mit foredrag om Lakoff & Johnsons metaforprojekt på MUDS 6 for to år siden, kom vi ind på Lakoffs bombastiske udtalelse: "Det sproglige tegn er ikke vilkårligt. Det er motiveret." Det afgørende er imidlertid: På hvilket niveau er der tale om motivation? Hvad består motivationen i? Er den fysiologisk eller kulturelt bestemt? Eller begge dele?

Dér fortsætter jeg så i denne artikel. Her vil jeg tale om humoralpatologiens betydning for metaforiske vredekoncepter.

Humoralpatologien

Humoralpatologien, eller humoraldoktrinen, går i sin oprindelse tilbage til Hippokrates fra Kos (ca. 460-375 f.Kr.), men fik sin klassiske, kanoniske udformning af Galenos (130-201). Under navnet Salernoskolen fungerede den som forbillede og inspirator for middelaldermedicinen i Europa.

Læren om de fire legemsvæsker, også kaldet kardinalvæsker: gul galde, sort galde, slim og blod, danner kernen i humoralpatologien. Den indgår som medicinsk lære om det menneskelige mikrokosmos i et større filosofisk system gående ud på at alt i universet udgør et større, harmonisk sammenhængende hele - makrokosmos - bestående af de fire grundelementer ild, jord, vand og luft. De fire kardinalvæskers indbyrdes harmoniske balance er en forudsætning for menneskets sundhed. Forrykkes den indbyrdes balance, indtræder sygdom.

Aristoteles føjede en række andre træk til det korrelerende skema med kardinalvæsker og grundelementer, nemlig de fire træk [kold, varm, våd, tør], som kunne kombineres på tværs. Resultatet giver således følgende trækkombinationer:

gul galde - [tør, varm]

sort galde - [tør, kold]

slim - [våd, kold]

blod - [våd, varm]

At urtemedicinen fik så central en plads i middelalderens lægebøger (se nedenfor) og i den terapeutiske praksis, skyldes Galenos idet han inkorporerede humoralpatologien i en teori om den menneskelige fordøjelse. Denne, siger han, består af tre faser. I den første transformeres føden til basislegemsvæske i maven. Restproduktet er fæces. I den anden fase begynder de fire kardinalvæsker at udkrystallisere sig. Milten transformerer basislegemsvæsken til gul galde, og leveren producerer blod. Restproduktet er urin. Tredje fase er mere kompleks. Blodet, der danner grundlag for hele kroppens virke og vækst, transporteres her rundt i legemet. Restproduktet er sved. Man ser således tydeligt udviklingen fra fæces' faste form i første fase over urin i anden til svedens næsten luftige i form af vanddampe i den tredje fase. I denne sidste fase virker også de forskellige 'kræfter'. Fordøjelseskraften bundet til blodet sikrer legemets virke og vækst, den vitale kraft knyttet til hjertet regulerer legemstemperaturen og følelserne, mens hjernen styrer den kraft der tager sig af kroppens bevægelser.

Den galeniske fordøjelsesteori suppleredes med en humoral fordøjelsesfarmakologi. De ovenfor nævnte aristoteliske træk [kold, varm, våd, tør] blev betragtet som de fire universelle egenskaber der i kraft af deres indbyrdes forhold konstituerer alle planter og al føde. Balanceforstyrrelser i det menneskelige legeme kan således logisk nok bringes til ophør via indtagelse af bestemte former for føde eller planter. En galenisk terapi for en person der lider af en kolerisk sygdom, fx et opfarende sind, består i indtagelse af fx opium [våd] og bulmeurt [kold] for at opveje overvægten af gul galde [tør, varm], mens patienten for enhver pris bør undgå hvidløg [tør, varm] og ingefær [tør, varm].

Hos Henrik Harpestreng, der levede i det 13. århundrede, og som tilskrives et aneligt forfatterskab af urte-, læge-, og stenbøger, hedder det således i *Liber Herbarum* i P. Haubergs oversættelse:

Ært er tør og varm; kogt og spist giver den god fordøjelse og varmer maven godt, men vogt dig for at spise den, hvis du har nogle ulcera - altså bylder - fordi den forøger smerten, og spis den ikke under åreladning, ej heller når du lider af øjensmerte, fordi den frembringer og forøger varme og betændelse og forårsager svære ting og tillader ikke, at den urene væske flyder fra øjnene.

Humoralpatologien har tre aspekter: *Det fysiologiske, det psykologiske og det medicinske.*

Fysiologisk regulerer de fire legemsvæsker menneskets kropslige funktioner.

Psykologisk definerer legemsvæskerne menneskets fire grundlæggende temperament:

Det koleriske temperament (hidsig, vred) som skyldes en overvægt af gul galde og er knyttet til elementet ild. Det melankolske (nedtrykt, frygtsom) som skyldes en overvægt af sort galde og er knyttet til elementet jord. Det flegmatiske (træg, uberørt) som skyldes en overvægt af slim og er knyttet til elementet vand. Og endelig det sangvinske temperament (følelsesbetonet, optimistisk) som skyldes en overvægt af blod og er knyttet til elementet luft.

Medicinsker der tale om at humoralpatologien netop er en patologi: Den beskæftiger sig med sygdomme, deres årsager og symptomer. Men ikke nok med det. Den ordinerer en terapi med henblik på at genetablere de fire kardinalvæskers indbyrdes balance. Den til langt op i forrige århundrede meget udbredte åreladning er et vidnesbyrd om lærens sejlivedhed.

At det fysiologiske, det psykologiske og det medicinske indgår i et tæt samspil, fremgår tydeligt af at et misforhold mellem væskerne ikke blot får konsekvenser for temperamentet, men også for evt. sygdomme, og tilstanden bliver følgelig beskrevet såvel i psykologiske som biologisk-fysiske termer. Lad mig nævne to eksempler. Fx fremgår en overproduktion af gul galde af at patienten har opkastning af gul galde og samtidig drømmer om ild. På den anden side giver en overproduktion af blod sig udslag i rødmen i huden og opsvulmede årer; samtidig udvikler personen skødesløshed og en vis grad af genstridighed.

Det er vigtigt at understrege at humoralpatologien findes i mange varianter og at der langt fra herskede enighed om systemets udformning i detaljen. Eksempelvis anfører Oxford Classical Dictionary at Hippokrates fra Kos regner med de to kardinalvæsker galde og slim, mens der i andre skrifter hos andre forfattere opereres med blod, vand, galde og slim. Praxagoras af Kos repræsenterer vel nok en af de mest komplekse varianter af humoralpatologien idet han arbejder med 12 forskellige legemsvæsker. Specielt i middelalderen udvikles på baggrund af Galenos' teori et utal af forskellige meget komplekse tegn- og symbolsystemer med inddragelse af alt lige fra menneskets alder til planetsystemet. Ikke

mærkeligt iøvrigt at teorierne kunne divergere så kraftigt når man betænker deres manglende empirisk-videnskabelige fundering i moderne forstand. Selvom de i nogle henseender ikke kan afskrives som fuldstændig spekulative idet de ofte bygger på en blanding af intuition, afprøvning og naturiagttagelse. Karsten Friis Johansen kalder sågar de græske lægers kombination af erfaring og teoridannelse for "meget sober" og deres betydning for tænkningens historie ligger i deres "...bevidst(e) forsøg på at opbygge en erfaringsvidenskab".

Inden jeg går over til at sige noget om humoralpatologiens danske sproglige nedslag, vil jeg som illustration citere den meget læste Hildegard af Bingens latinske lægebog fra slutningen af det 12. århundrede:

OM ANGST

Når den varme (væske, CH) får overvægt over den tørre, og den tørre over den fugtige samt den slimede, får vedkommende person mange hæmninger i sin opførsel, med skiftende vrede, sorg og glæde, men intet er vedvarende, fordi angsten er i ham, som en bølge på vandet, og han er bange for alting. Nogle af dem, der har det sådant, kan leve længe, men flertallet dør hurtigt (Hildegard 1997:73).

OM VREDLADENHED

Når den varme overstiger den fugtige, og den fugtige såvel den tørre som den slimede, så er den pågældende person listig, men ufredelig og oprørsk, og elsker stridigheder. Han er mager af legemsbygning, men grådig efter mad. Rask er han ikke, men dog heller ikke bundet til sengen, men oppegående, og han kan leve længe, dog ikke til høj alder, for han dør, før han bliver gammel (Hildegard 1997:75).

Humoralpatologiens sproglige nedslag

På sidste MUDS refererede jeg Lakoff & Johnsons grundlæggende metaforopfattelse, nemlig at *metaforen er den grundlæggende mekanisme hvormed vi som humanbiologiske væsener begriber os selv og vores omverden*. Og jeg sagde også følgende om denne grundposition idet jeg citerede mig selv i lettere bearbejdet form fra en anmeldelse i tidsskriftet Hermes nr. 18:

Man savner hos Lakoff en diskussion af, hvorledes *sammenhængen* mellem den reale verden og det konceptualiserende og klassificerende menneske ser ud. Det er utilstrækkeligt med en vag henvisning til, at vi som arts væsener er kognitivt struktureret inden begrebs- og sprogudviklingen. Ganske vist må man medgive Lakoff - og hans medforfatter Zoltan Kövecses - at de i deres case study om *anger* undersøger, på hvilke måder *anger* bliver *begrebet* og *udtrykt*, men man savner hos Lakoff generelt en teoretisk

diskussion af dette forhold. (...) Man må efterlyse en determinationsmulighed fra sprog over kognition til sansning. I Lakoff & Johnsons samlede produktion henvises der ganske vist til, at der findes denne mulighed - altså at sproget determinerer tanken og vores begreber, men det er ikke teoretisk funderet hos dem. Man må således plædere for en teoriexpliciteret vekselvirkning, hvor også sprog og erfaring - ikke blot det enkelte individs, men et helt kollektivs, strækkende sig ud over enkeltindividets livsforløb - kan med-determinere grundbegreber og koncepter (Hansen 1997:103).

Jeg har i mellemtiden fundet opbakning i min kritik. Det drejer sig om de to hollændere Geeraerts & Grondelaers (95). De argumenterer i deres artikel *Cultural traditions and metaphorical patterns* for at metaforiske koncepter ikke udelukkende forsøges forklaret ud fra en erfaringsbaseret humanbiologisk model som den kendes fra Lakoff & Johnson-skolen - i bedste fald med synkron kulturelle modifikationer. I en kritik af Lakoff & Kövecses' vredestudier (Kövecses 1989) viser G & G hvorledes historisk tilbagelagte og videnskabeligt udspillede forklaringsmodeller, in casu humoralpatologien, er den systematiske motivation bag mange leksemer inden for det moderne følelsesvokabular - især spiller den foromtalte psykologiske del af humoralpatologien en stor rolle.

G & G tager i deres argumentation udgangspunkt i sloganet fra en belgisk kampagne mod skulkeri iværksat af det belgiske undervisningsministerium: *Van spijbelen word je doof* - 'hvis du skulker fra skolen bliver du døv'. Deres pointe er at dette slogan er et afledt produkt af et kulturhistorisk ældre, andet slogan, som man også kender fra dansk opdragelseshistorie, nemlig *man bliver døv* (eller blind og det der værre) *af at onanere*. Jf. debatten i 30'erne i Sex og Samfund, fx Næsgaard (1939:77). Forestillingen om at onani svækker kroppen, sætter vitale funktioner ud af kraft, ja i værste fald forårsager dødelige sygdomme, var ikke bare et konspiratorisk produkt lanceret af præster og forældre for at holde ungdommen på dydens og arbejdsomhedens vej. Den har sin oprindelse i humoraldoktrinen. Den i hele Europa velanskrevne mediciner Tissot udgav i 1772 en afhandling om Onani (Tissot 1972), hvori han med udgangspunkt i Hippokrates fra Kos' skrift *De Genitura* skriver:

Hippokrates troede, at sæd udskilles fra hele kroppen, men fortrinsvis fra hovedet. En mands sæd, siger han, kommer fra alle kroppens legemsvæsker, af hvilke den er den vigtigste komponent... Nogle årer og nerver fører fra alle andre steder i kroppen ned mod de genitale organer, og når disse organer er fyldt op og opvarmede, oplever de en trang, som breder sig gennem hele kroppen, mens den producerer en følelse af varme og velvære. Legemsvæskerne indgår derefter i en slags gæringsproces, som udskiller deres

mest værdifulde og balsamiske substans, og denne substans, når den er udskilt fra resten, bliver transporteret til de genitale organer via rygmarven.

Som det fremgår af citatet, kan man let forestille sig hvad der sker ved overdreven sædproduktion: Den naturlige balance mellem legemsvæskerne forrykkes, og kroppen fungerer ikke længere normalt.

G & G viser via et opslag i Roget's Thesaurus at feltet 'vrede' er besat med en lang række udtryk der tydeligvis har deres oprindelse i humoralpatologien: choler (vrede), gall (vrede), rouse one's choler (udløse vrede), stir one's bile (udløse vrede), galling (udløse vrede), choleric (opfarende), liverish (opfarende), splenetic (opfarende), hotblooded (opfarende), fiery (opfarende), hotheaded (opfarende).

At det samme er tilfældet i moderne dansk, kunne en række opslag under vrede og dets synonymer i 10. udgave af Synonymordbogen fra 1981 tyde på:

sur:
eddikesur

vred:
bitter, forbitret, gift og galde, oprørt

rasende (rase):
bruse op, fråde, hidsig, ilter, kolerisk, komme i kog, koge, kogende, være på kogepunktet, opbrusende, ophidset, få en prop

Der er ingen tvivl om den humorale motivation på det såkaldt globale, dvs. generelle niveau, men G & G påpeger med rette at to af udtrykkene i deres opslag fra Roget's Thesaurus volder problemer på det lokale, specifikke niveau inden for forklaringsmodellen.

Det første udtryk er *hot-blooded*. Den generelle teori lærer os at den typiske legemsvæske knyttet til vrede er gul galde. Hvordan kan det så gå til at blod overtager den gule galdes egenskaber? Svaret på dette spørgsmål finder man via omvejen ad en metodisk pointe: analysen må funderes i en *detaljeret* analyse af humoralpatologien. I dette tilfælde en påvisning af blodets dobbeltrolle. Blodet er dels en af de fire kardinalvæsker, men da det også optræder som en blanding af de fire kardinalvæsker der transporterer disse rundt i kroppen, kan det ikke undre at det kan optræde metonymisk for den opvarmede gule galde. Men eksemplet viser også

en anden metodisk pointe, nemlig at den detaljerede analyse må funderes sprogspecifikt og dermed også (sub)kulturspecifikt. Også i moderne dansk findes udtrykket *varmblodig*, og også med humoral motivation: Når det an sich våde og varme blod, der jo er en blanding af de fire legemsvæsker, bliver endnu varmere, forrykkes den harmoniske balance i kroppen. Varme er et af følelsernes konstituerende træk, og hos en varmblodig person er følelserne følgelig fremherskende. Men i dansk er en varmblodig person ikke opfarende, det er han derimod både i engelsk med *hot-blooded* og i tysk med *heißes Blut*. Hvorfor der findes denne forskel, kan kun en detaljeret diakronisk sprog- og kulturspecifik analyse finde svaret på.

Det andet problematiske eksempel på det lokale niveau er det engelske *splenetic* afledt af *spleen*. På det globale niveau er eksemplet humoralteoretisk clear cut: udtrykket er et udtryk for humoralteoriens indflydelse på det engelske følelsesvokabular. Men milten og dets formodede produkt galde kan som bekendt forbindes med så forskellige karaktertyper som det koleriske eller det melankolske temperament, hvilket også ses af de to overførte betydningsvarianter af *spleen* i moderne engelsk: 1. milt, 2. vrede og 3. nedtrykthed.

Hvad er nu på det lokale niveau motivationen bag de to forskellige betydningsvarianter? Man kan pege to forklaringsmuligheder.

Den ene består i en henvisning til den almindelige mangfoldighed for ikke at sige forvirring der ligger i de forskellige varianter af humoralpatologien.

Den anden består i en række referencer til fremstillinger der peger på opfattelsen af det koleriske som en bestemt variant af det melankolske. Om den ene eller den anden forklaring er at foretrække, kan også i dette tilfælde kun afklares via en detaljeret diakronisk sprog- og kulturspecifik analyse.

Kövecses tager i artiklen *Anger: Its language, conceptualisation, and physiology in the light of cross-cultural evidence* fra 1987 til genmæle mod Geeraerts og Grondelaers. Og som titlen signalerer, er der tale om at udrede det komplekse samspil mellem sproglige udtryk, bevidsthedsmæssige konceptualiseringer og kropslige erfaringer. Kövecses plæderer for et kombinatorisk syn på hvad der motiverer en bestemt mængde af udtryk i et givet sprog når der er tale om en bestemt følelse: Den fysiologiske OG den kulturelle forklaringsmodel.

Hans hovedindvending mod en isoleret historisk kulturel motivation lyder således: *Hvis konceptualisering udelukkende var betinget af den specifikke udvikling i en bestemt kultur, så skulle det medføre at meget forskellige kulturer skulle producere meget forskellige*

konceptualiseringer - og dermed meget forskellige sproglige udtryk for vrede. At dette ikke er tilfældet dokumenterer Kövecses på overbevisende vis idet han inddrager empirisk materiale fra en række vredestudier i hhv. japansk, kinesisk, ungarsk, tahitiansk, wolofsk (et afrikansk sprog talt i Senegal og Gambia). Som det fremgår altså også sprog fra kulturer der er meget forskellige fra de såkaldte euro-amerikanske kulturer. I alle disse sprog kan Kövecses identificere den generelle metafor [VREDE ER VARM VÆSKE I EN BEHOLDER] og en eller flere af dens submetaforer [KROPPEN ER BEHOLDER FOR FØLELSER], [VREDE ER VARME] samt [FØLELSER ER VÆSKE]. I forbindelse med den sidste siger Kövecses at den ganske vist ikke blev nævnt eksplicit i Lakoff og Kövecses' første offentliggjorte vredestudier i 1987 (Lakoff & Kövecses (1987), men at den skulle underforstås og at den sammen med de to andre submetaforer tydeligvis relaterer sig til humoralpatologien - ja mere end det: "*They provide a fairly clear characterisation of the essence of that theory*" (Kövecses 1997:184). Og videre hedder det: Kroppen er beholder for vrede, væsken svarer enten til blod eller gul galde, trykket i beholderen er trykket fra overvægten af blod eller gul galde, væskens opvarmning svarer til den stigende temperatur i blodet osv. Kövecses inddrager nu en interessant og absolut sandsynlig videnskabshistorisk forklaring på hvordan det kan gå til at man kan få den opfattelse at Lakoff og Kövecses (1987) ikke anser [VREDE ER VARM VÆSKE I EN BEHOLDER]-metaforen for en variant af den humorale vinkel og at man derfor kan komme til at karakterisere Lakoff og Kövecses' vredestudie som en ethundredeprocents fysiologisk baseret forklaringsmodel. Kövecses synes nemlig absolut at den humorale forklaringsmodel er relevant, men "...at the time of writing the paper we were not so much interested in the cultural-historical background or antecedents of the metaphor as in its motivation - in the bodily motivation sense" (Kövecses 1997:184). Eller med andre ord: Kærlighed gør blind. Lakoff og Kövecses var så engagerede og dermed forblinded i deres humanbiologiske metaforfelttog at de ikke havde øje for andre forklaringsmodeller.

At humoralpatologien som central medicinsk teori *begyndte* at miste terræn efter renæssancen, bør ikke overskygge den kendsgerning at dens deroute foregik gradvist i løbet af de næste tre hundrede år. Geeraerts & Grondelaers' ærinde og altså også mit - er således af principiel metodologisk art og har relevans uanset Kövecses' forbehold: Lingvistiske forklaringsmodeller med kulturel orientering bør suppleres med et diakront perspektiv!

Konkret formuleret kan man stille det kulturspecifikke spørgsmål: *I hvor høj grad kan man i det danske følelsesvokabular spore den leksikalske arv fra humoralpatologien?* Spørgsmålet betyder ikke en påstand eller forventning om at hele vores vrede vokabular kan føres tilbage til humoralpatologien. Det betyder udelukkende intentionen om at supplere Kövecses' fysiologiske tilgang med diakroniske længeundersøgelser. G & G introducerer et godt - og i anden sammenhæng kendt - analyseredskab til at fange dobbeltheden i de to tilgange: *Nyfortolkning* (reinterpretation). Et udtryk fra vores følelsesvokabular kan udmærket have sin oprindelige motivation fra humoralpatologien. Selv om vi ikke længere tror på den videnskabelige gyldighed af humoralpatologien - ja langt de fleste sprogbrugere kender den slet ikke - oplever vi alligevel disse udtryk som motiverede. Ikke som konkret motiverede udtryk, men som metaforiske. Som illustration kan man lade shakespeareforskeren Pope komme til orde:

Though it [the humoral doctrine] now may be dead in our minds it is far from dead on our tongues. We have been taking each other's temperatures for over a hundred years and finding them steady at around 98,4° F, but we still use and understand the language of humoral psychology. The only difference is that when we describe somebody as having hot blood or a cold heart or a dry wit we realize that we are talking metaphorically whereas in the past we would have believed ourselves to have been talking about physical qualities (Pope 1985:179).

Humorale vredeudtryk hos Holberg

G & G's opfordring til at foretage diakroniske længeundersøgelser har jeg taget til mig. Mit valg er faldet på Ludvig Holberg.

Hvad gør man hvis man ikke lige har hele Holbergs forfatterskab præsent, ikke har tid til at genlæse det og er blevet klar over at det endnu ikke findes på elektronisk læsbar form. Ja, ud over at Ordbog over det Danske Sprog jo også dækker Holberg, foreligger der jo Holberg-Ordbogen. Som søgeord har jeg valgt en række humorale udtryk. Dels de helt oplagte som *blod*, *flegma*, *galde*, *milt*. Derudover de humorale attributiver, *sort*, *gul*, *tør*, *våd*, *kold*, *varm*. Dernæst nogle generelle søgeord inden for domænet *vrede*, nemlig *hidsig* og *vrede*. *Hidsig* er fremkommet via min generelle søgningserfaring efter vredeudtryk, hvor *hidsig* er det jeg kalder et 2. gradssøgeord. Det samme er tilfældet med *udkaage* der som 1. gradssøgeord har *vrede*.

blod:

endskiøndt Han (: *Socrates*) havde stor Forraad paa Galde og hidsigt Blod, har han dog ... ladet see større Prøve paa Moderation og Urets Forglemmelse, end nogen anden Philosophus

flegma:

Hannibal Sehested havde dog ved sin Flegma og ved at temporisere (vise ro og tålmodighed, CH) faaet dem begge (: *Ulfeld og Griffenfeld*) i Sækken

galde (gul):

jeg har gaaet noget forvit udi denne Sag; men naar Galden begynder først at løbe over

galde (sort):

Hvad Almuen ... anseer som ... en Hoved-Feyl, ja en Sygdom der reyser sig af den sorte Galde: thi det er fornemmeligen hos saadanne Folk, man finder den Stivhed som uforskyldt faaer Navn af Bestandighed

guul: se galde

hidsig (for Holberg betyder hidsig ofte *samtidig* fysisk varm):

1. ... da skal Personen, som er kaaldsindig, blive lige saa forliebt udi Jomfruen, som hun nu er i ham, og hun skal blive ligesaa kaaldsindig, som hun tilforn var hidsig
2. Var Hr. Jeronimus en Mand at tale med som andre ikke saa hidsig og fremfusend

kold:

Dog blir der intet af, hun hastig taber Modet,/ Saa hidsig, som hun var, saa kaald da bliver Blodet

milt:

Hvad som foraarsager, at Miltesyge er meest utaalelig, er dette, at Svagheden fører Utaalmødhed med sig

sort: se galde

tør: ingen belæg

udkaage:

Man haver Exempler paa Mennisker, hvilke efter en langvarig Sygdom, hvorved de onde og usunde Vædsker ere udkaagede, have faaet tilligemed et andet Legeme et nyt Sind

vaad: ingen belæg

varm:

nogle af de Israelitiske Konger have været hverken varme eller kaalde, og synes det, at de gemeenligen have arbejdet paa en Tolerance med den Hedenske Religion

vrede (se udøse):

Dersom hand ikke udi min Nærværelse heiler sin Syster igiennem, saa skal jeg ud-øse ald min Vrede mod ham

Resultatet er mildest talt forjættende, synes jeg. Men havde en af de tre redaktører der fra halvtredserne og frem til udgivelsen af sidste og femte bind i 1988 stod for Holbergordbogen, nemlig Aage Hansen, Svend Eegholm-Pedersen og Christopher Maaløe været til stede, SÅ ville de nok havde sagt: ja selvfølgelig. Hvem skulle det kunne undre? Jo, alle os der har ladet os rive med af den kropsbaserede humanbiologis umiddelbart besnærende fascination.

Afslutning

Jeg har ovenfor i skitseform vist at man i høj grad kan spore den leksikalske arv fra humoralpatologien i det danske følelsesvokabular Og dermed mener jeg også at have bekræftet det frugtbare i det ovenfor refererede program. Nemlig: Metaforiske koncepter kan ikke udelukkende forklares ud fra en erfaringsbaseret humanbiologisk model. Der skal også medtages en kulturel forklaringsmodel i diakront perspektiv!

Litteratur

- Geeraerts, Dirk & Stefan Grondelaers. 1995. Looking back at anger: Cultural traditions and metaphorical patterns. Taylor, John R. & Robert MacLaury (red.). *Language and the cognitive construal of the world*. Berlin & New York: Mouton de Gruyter:153-179.
- Hansen, Aage, Svend Eegholm-Pedersen & Christopher Maaløe (red.). 1981. *Holberg-Ordbog: Ordbog over Ludvig Holbergs Sprog*. København: Det danske Sprog- og Litteraturselskab.
- Hansen, Carsten. 1997. Lakoff og Johnsons metaforprojekt - status og perspektiver. Peter Widell & Mette Kunøe (red.). *Rapport fra 6. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*. Århus: Aarhus Universitet:99-106.
- Hildegard af Bingen. 1997. *Hildegards Lægebog*. København: Rhodos.
- Kövecses, Zoltán. 1989. *Emotion concepts*. New York: Springer-Verlag.
- Kövecses, Zoltán. 1995. Anger: Its language, conceptualization, and psychology in the light of cross-cultural evidence. I: Taylor, John R. & Robert MacLaury *Language and the cognitive construal of the world*. Berlin & New York: Mouton de Gruyter:181-196.
- Lakoff, George & Zoltán Kövecses. 1987. The cognitive model of anger inherent in American English. I: Holland, Dorothy & Naomi Quinn *Cultural models in language and thought*. Cambridge: Cambridge University Press:195-221.
- Møller-Christensen, Vilhelm. 1966. Lægekunst. *Kulturhistorisk Leksikon* XI:79.
- Næsgaard, Sigurd. 1975. Onanien. I: Elbrønd-Bek, Bo & Ole Ravn *Sex og Samfund. En antologi af artikler, noveller og digte fra tidsskriftets 4 årgange*. København: Fremad.
- Pope, Maurice. 1985. Shakespeares's medical imagination. *Shakespeare survey* 38:175-186.

Sørensen, Kousgård John. 1966. Lægebøger. *Kulturhistorisk Leksikon* XI:76.
Tissot. 1772. *L'Onanisme: Dissertation sur les maladies produit par la masturbation*. Grasset, Lausanne.

Note

Tak til Poul Jacob Holck fra Institut for Navneforskning ved Københavns Universitet for frugtbar diskussion om humoralpatologien.

Peter Widell og Mette Kunøe (udg.):
7. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog
Århus 1999

DET UNIVERSITÆRE SKRIFTSPROG - FORM OG INDHOLD, KAN DET SKILLES AD?

Af Lis Hedelund og Peter Stray Jørgensen (Formidlingscentret, Københavns Universitet)

Emnet, problemstillingen, problemformuleringen

Emnet er de studerendes problemer med det akademiske skriftsprog i den universitære opgave som har den videnskabelige afhandling som model. Problemerne er både grundlæggende problemer med grammatik, syntaks og retskrivning, og overordnede problemer med at skrive et sprog der passer til den genre som opgaven er. Hvordan kan man gøre noget ved det?

Vi vil gerne give vores erfaringer videre her i denne forsamling - for det berører jo de fleste af os som universitetslærere.

Lis Hedelunds indlæg tager fat på studerende manglende grammatiske kompetence der giver sig udslag i *det ukorrekte sprog*.

Peter Stray Jørgensens indlæg tager fat på studerendes mangel på bevidsthed/viden om genren *selvstændig opgave* (= videnskabelig afhandling) der giver sig udslag i *det forkerte sprog*.

Det ukorrekte sprog - Skriftsproget på universitetet

På universiteterne - og andre steder - er der kommet en skærpet opmærksomhed på at en del af de studerende mangler grammatisk kompetence og dermed den nødvendige sproglige basis for at formidle deres faglighed. Som en konsekvens af denne erkendelse er et nyt indsatsområde under Formidlingscentret på KUA blevet en realitet. Her tilbydes kurser for studerende med føruniversitære sprogproblemer. Et sprogligt basiskursus.

De studerende der kommer med deres sprogproblemer, mangler den almindelige kompetence der skal til for at formidle deres faglige viden videre i en tilgængelig og acceptabel form. Nogle gange er den manglende kompetence kombineret med en opfattelse af at syntaksen helst

skal være indviklet for at teksten kan virke universitær. Andre gange er deres skriftsprog nærmest nedskrevet talesprog. Ingen af delene gør modtageren tilfreds, men almindeligvis kan de studerende ikke se hvorfor budskabet ikke bliver modtaget i den "ånd" det er skrevet. De har ikke den grammatiske indsigt der skal til for gennemskue den tekstlige sammenhæng, hverken på det overfladesyntaktiske niveau eller på det indholdsmæssige. Skribenterne føler sig sprogligt magtesløse. De kan ikke ændre sproget så det for det første bliver korrekt og for det andet matcher emnet, modtageren og situationen. Tit er det eneste element i kommunikationsmodellen der står helt klart: Billedet af afsenderen, og ofte er det billedet af en inkompetent afsender.

Her er et par eksempler fra studerendes opgaver:

1 Problemer ned at stave og at sætte tegn

I denne opgave har jeg valgt at se på en af Dronningens nytårstaler, da der i disse er flere interessante planer. For det første er det interessant at se hvilken type tale, det i virkeligheden drejer sig om. Til dette har jeg brugt Aristoteles' klassiske definitioner. Her udover vil jeg prøve at se på den retoriske del, talens eventuelle argumentationsforløb og hvad det er hun ønsker at formidle i den tale jeg har valgt. Da talen som omtalt er en fast institution og for mange lig med deres personlige indtryk af Regenten, vil jeg derefter undersøge hvilket sprogligt stilleje talen holdes i og hvorvidt den bærer særlige sproglige præg af at være skrevet til at skulle høres.

Linje 2: interes(s)ante > fadæse der rangerer et sted på skalaen mellem 'd' i gjort og 'a' i parentes. Linje 2: idiotkomma, linje 4: et ord > to ord. I linjerne 4, 5, 6, 7: mangler fem kommaer. (Opgaven som er skrevet på dansk, intenderer at være skrevet med traditionelt komma. Hvis den var skrevet med nyt komma, ville der kun være to fejl!)

2 Problemer med at kæde sammen

Disse betingelser kræver at høj-teknologiske maskiner, som har en rimelig grad af fleksibilitet, da produkter, som har højt design og god kvalitet medfører at, der ikke kan produceres særlig store produktioner.

Linje 1: første ledsætning fuldføres aldrig, linje 2: tredje ledsætnings verballed er svært at identificere pga. manglende komma, linje 2: endnu et galt komma.

3 Problemer med at kæde sammen

På grund af disse for den videre psykoterapi så afgørende forskelle, altså hvor- dan man forstår personlighedens strukturer. Mener jeg at man overser om der måske er en fælles faktor eller grundkarakter ved enhver form for psykoterapi.

Linje 2: Det lange forfælt er skilt fra hovedverbet med et punktum.

4 At skelne transitiv/intransitiv

Med andre ord er fokus hos nogen forskere flyttet sig.

Dette er selvfølgelig blot et par udvalgte eksempler - vi ser mange andre typer.

De midterste eksempler er tydeligvis forsøgt skrevet i en stil som afsenderen ikke magter. Måske har de prøvet at kopiere den stil som mange af de artikler de bliver præsenteret for, er skrevet i.

Indtil nu har kun få været igennem vores sproglige basiskursus, men tendensen i de opgaver vi ser, er at det sprog kursisterne selv skriver, lever sit eget liv - sådan at forstå at når teksten er skrevet ned, har den løsrevet sig fra afsenderen, og der er ikke meget at stille op med den.

Tilsyneladende er det ikke fordi enden til at diagnosticere "sprogboffer" mangler. Fx har jeg brugt eksempel fire på kurset, og alle fandt omgående fejlen, og de kunne ydermere give forslag til en løsning. Så det ser ikke ud til at det er diagnosticeringen der er problemet, men snarere færdigheden i at skifte synsvinkel.

Sproget opstår, formuleres og behandles inden i personen. Når først teksten har forladt sin "livsmode", lever den sit eget liv, og skribenten føler sig "ude af billedet"; derfor forsøger vi at få skribenterne til at fortsætte påvirkningen af deres skrift efter at det er "kommet til verden". Dvs. se på deres tekst som et produkt der kunne være fremstillet af hvem som helst. Vi prøver at give dem den fundamentale indsigt i at teksten er sammensat af elementer - sprogelementer - som de kan flytte rundt med, pille ud eller sætte ind, alt sammen i sagsfremstillingens tjeneste - og ikke i selvfremstillingens tjeneste.

Denne færdighed i at fange "sprogboffer" og rette dem har en amerikansk forsker, Karen

Skriver, beskrevet i afhandlingen *Teaching Writers to Anticipate the Reader's Needs: Empirically-based Instruction*, 1987. Det hun beskriver, er forsøget med at få skribenten til at se på teksten med læserens øjne. Altså skifte fra alvidende fortæller til en læser med begrænset indsigt.

På vores kurser er det bemærkelsesværdigt at selv ret dårlige tekstfremstillere kan se stødende og uhensigtsmæssige formuleringer når det drejer sig om andres tekster. De kan identificere fejlene, og de kan foreslå ændringer. Dvs. som læser kan de opfange de fejl og dårlige formuleringer teksten har. Spørgsmålet er om denne evne til at observere indeholder andet og mere end banal korrekturlæsningsfilosofi, eller om der ligger en sproghjælp gemt der.

Kan en systematisk træning i sproglig opmærksomhed hjælpe den svage skribent? Kan den svage skribent forbedre sine egne tekster ved som læser at identificere problemer i tekster og foreslå omformuleringer? Kan man gennem denne type træning lære skribenten selv at producere bedre tekster?

Kan træning i at se tekster udefra påvirke den indre tekstfremstilling?

Det afprøver vi på det grammatiske basiskursus. Sammen med en traditionel grammatisk undervisning går vi ind og prøver synsvinkelskifteeffekten. Med forbehold i at kun nogle få stykker har været igennem møllen indtil nu, ser det alligevel lovende ud. Alle kan tilsyneladende forbedre noget.

Man kan selvfølgelig ikke komme udenom at de studerende der møder op, er dem der har erkendt deres problem og dermed er motiverede for at tilegne sig de manglende færdigheder. Det må vi have i baghovedet når vi ser på vellykkethedsprocenten. De studerende møder op i håb om at få magt over deres eget sprog så det er dem der styrer sproget, og ikke sproget der styrer dem. Men selvom de skulle nå så vidt at de kan håndtere sproget grammatisk korrekt, kan teksten som sådan godt være forkert. Så kommer næste fase - nemlig at vælge stil og genre på et højere niveau.

Det forkerte sprog

Vi ser ofte problemer med forkert - *men ikke nødvendigvis ukorrekt* - sprog i de studerendes opgaver på alle niveauer.

Vores påstand er at det forkerte sprog ofte er udtryk for manglende genrebevidsthed, og at undervise i det rigtige sprog forudsætter undervisning i genren.

Se på sproget i disse eksempler fra studerendes opgaver:

1 Eksempel fra opgave på dansk

En kort overgang kørte der en reklamekampagne i alle landets biografer. Den viste en fyr der hed Kurt som var vild med at køre stærkt. Efter flere billeder af ham i en hurtig sportsvogn, så man ham pludselig i en kørestol. Sloganet var, kørs stærkt det er dødsdømt. Den form for oplysning er langt bedre og passer os danskere godt. Sort humor og en lidt makaber afslutning. Det samme gælder de plakater som hang rundt omkring med billeder af skamferede ansigter. Det er muligt det virker voldsomt, men det jeg tror det er det eneste der slår igennem. De to nævnte eksempler virker meget gennemarbejdede og det kunne være interessant at vide om det var de samme der står bag pjecen her. Sandsynligvis er det et større eksternt reklamebureau der har lavet biografreklamen og plakaterne, hvorimod det er Rådet for Større Færdssikkerhed internt der har forfattet og fået trykt pjecerne.

Spritkørsel er et meget ømtåleligt emne. Dem der gør det indrømmer det ikke. Vi kan alle sammen godt styre spiritus og kørsel, tror vi da. Så der er intet egentlig udtrykt behov hos den enkelte læser, kun ren nysgerrighed. Derfor er det ekstra vigtigt at føre gode kampagner. Hvis midlerne er få skal man hellere lave få pjecer som folk husker, snarere end 50 pjecer af denne slags. Man bør sælge budskabet, fremfor at viderebringe oplysninger på neutralt grundlag.

2 Eksempel fra opgave på litteraturvidenskab

Ifølge Lacan kan fallos kun fungere som tilsløret. Fallos er en paraitre som maskeraden, og i afsløret form er den intet, for som "objekt a" er den konstitueret af begæret (som er stedet for troen på at noget skjules); en mandligheds position består følgelig i at foregive at have hvad den anden mangler, mandigheden er et bedrag og fallos er netop det der peger på umuligheden i denne forestilling. Fallos er en slags matematisk vektor, en pil i et koordinatsystem, som virker bestemmende for resten af systemets struktur. Fallos kender intet til køn, klasse, kvalifikationer eller nogetsomhelst andet: det er anonymt, glat, ubestemmeligt og i sidste ende (måske) en skrøne, noget der huserer som et rygte, et sigende, en myte der aldrig har eksisteret men som hele tiden er der. Lacan anskuer kønsforskellen som et system af positioner i relation til fallos'en som signifiant; en strukturerende metafor for begæret og manglen. Kønnen er en funktion i det symbolske og ikke resultatet af en før-sproglig biologi. Når fallos oversættes til penis er det synsbedrag, måske barnets. For en lystig penis er modsat tilsløret fallos ikke symbol på retningsgivende magt, men på begær efter den anden, mangel simpelthen.

3 Eksempel fra opgave på historie

Napoleons militære strategi ændrede totalt den europæiske krigsførelse og hans hurtige sejre og næsten legendariske held bragte næsten hele Europa i hans magt.

Før hans tid blev soldaterne ført frem som brikker i et skakspil, soldaterne var helt underlagt officerernes kommando, mens officererne igen var underlagt generalerne, og generalerne skulle holde sig til en engang vedtagen plan. Dette medførte en stiv og besværlig manøvrering, hvor der ikke var plads til bevægelighed i en given farlig situation, og hvor en plan, som ikke svarede til de faktiske forhold, kunne føre til et totalt nederlag.

Før den tid gik en slagplan ud på, at to hære blev stillet overfor hinanden på en lang linje og derefter frontalt bankede løs på hinanden til solen gik ned, dem der havde flest sårede og døde havde tabt, og de andre havde vundet.

Frederik den Store af Preussen havde udarbejdet en såkaldt videnskabelig krigsførelse, som ikke var meget anderledes, idet man stadig skulle have en lige frontlinje og en plan, som alle havde at rette sig efter, og som ikke gav nogen mulighed for at forandre de vedtagne dispositioner, og han mente, at soldaterne kun skulle adlyde officerernes kommando og ikke tage nogen selvstændig stilling i kampen. Der var ingen træning af soldaterne kun eksercits på de dertil indrettede Marsmark, hvor soldaterne marcherede i lige rækker og vendte i rette vinkler. Dette pedanteri kunne naturligvis ikke modstå Napoleons hurtige og fleksible strategi, og Europa måtte se sig overvundet gang på gang.

Peter den Store havde forladt denne pedantiske taktik, og hans åbning mod Vest-Europa medførte bl.a. oprettelse af et militærakademi efter vestlig mønster, her fik officererne en grundig uddannelse i både almene fag som fysik og matematik og i de forskellige militære discipliner. Dette akademi lå i det ny opførte Sct. Petersborg, og hed Artilleri og Ingeniør Skolen, og var en slags kostskole, hvor de elever, der blev optaget boede og var underlagt en disciplin, som forbød dem at forlade skolens grund uden tilladelse.

Blandt eleverne var en sindig, rødkindnet ung mand, hvis fader og onkel havde været i Peter den Stores stab, dels som ingeniør ved anlæggelse af Sct. Petersborg, og dels som konstruktør ved opbygning af den russiske flåde. Den unge mands navn var Mikhael Kutuzov, og hans interesse og duelighed for det militære fag bragte ham allerede som 15-årig titlen af kaptajn.

De studerende kan ikke altid forstå at sådan må de ikke skrive - for det sprog ser de jo i de tekster de beskæftiger sig med - og det nytter ikke altid bare at give dem sproglige retningslinjer. Og problemerne i sproget er ikke så meget basalsproglige som det er manglende viden om genren - som en studerende benævnte "den hemmelige genre".

Vi arbejder derfor med genren - før vi går ind i sproget.

Bemærk at sproget er påvirket af de tekster de studerende skriver om eller henter deres viden fra. I eksemplerne har vi at gøre med i det mindste afsmitning fra andre genrer. Det er jo ikke så mærkeligt, for det er de genrer de kender. Det er ofte genstanden for deres

universitetsopgave, eller det er tekster som de ser deres lærere skrive (ud over deres videnskabelige afhandlinger og artikler).

I 1. ser man fristile- og brochuresprog med den studerende selv på belæggets plads, den studerende bruger sig selv som kriterium for sine vurderinger - det er antagelser uden sandsynliggørelse eller undersøgelse.

I 2. har man en psykoanalytisk, metaforisk essayistik (med tydelig afsmitning fra Lacan) som forudsætter læserens indforståede "medoplevelse".

I 3. kunne fremstillingen være hentet fra historiebogen for 7. klasse(s drenge), det er fortællingen, den gode historie med de interessante og spændende digressioner.

Men ingen af eksemplerne signalerer universitetsopgave.

Hvad er der galt?

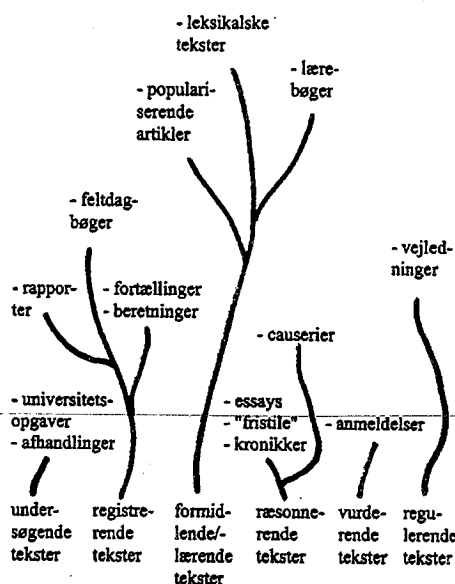
De hyppigste genrefejl vi ser, er at de studerende skriver

- essays (fristile), "rundt i emnet"
- lærebogsagtige tekster, "rundt om emnet", "alt om emnet"
- populariserende tekster, det interessante skrevet til "hvem som helst" ofte i en pågående journalistisk form
- fortællinger skrevet i en episk og dramatisk form.

De har skrevet sig ind i en gal genre, "genreskoven" nedenfor. (Se definition af genre i Cramer mfl. (1996)).

Genreskoven

- universitetsopgaven og andre sagteksttyper

FORMIDLINGSCENTRETS OVERHEADS

Hvad er så genren?

Vi definerer genren (universitær *selvstændig* opgave = videnskabelig afhandling) som *dokumentation af en undersøgelse af et fagligt problem* så en fagfælle kan følge ræsonnementet fra start til slut. (Vi skal lige her indspærke at vi her har valgt side i en debat om videnskabstraditioner. Se evt. Rienecker og Jørgensen 1998a, 1998b (eller Rienecker og Jørgensen (primo 1999)).

Ud fra denne definition kan vi opstille en række konstituerende træk ved genren og opstille retningslinjer og "forbud":

Genren selvstændig universitetsopgave (afhandling) har

- som primær sproghandling: at undersøge, i øvrigt kun "tilladte" sproghandlinger
- altid teori/metode - der er intet teori/krav i andre teksttyper
- fastlagt afsender-modtager-forhold (akademiker-akademiker)
- funktion i det universitære samfund (kommunikation af videnskabelige resultater i en videnskabelig brugbar form)
- betingethed af de videnskabelige krav (præcision, entydighed, kontrollerbarhed, sammenhæng)
- (ret) fast struktur
- faste regler for behandling af sekundærlitteratur, citateteknik, noter mv.
- regler for hvad der skal stå i indledning og konklusion.

FORMIDLINGSCENTRETS OVERHEADS

Sproghandlinger i universitetsopgaver

Opgaver skal	Opgaver skal ikke
• argumentere	• agitere
• begrunde	• anmelde
• (be)vise	• bekende
• diskutere	• belære
• fortolke	• causere
• nuancere	• popularisere
• problematisere	• lovprise
• sandsynliggøre	• missionere
• undersøge	• nedgøre
• vurdere	• postulere
	• underholde
	• undervise

FORMIDLINGSCENTRETS OVERHEADS

Og det er vores erfaring at vi først når genren og dens konstituerende træk er på plads, kan opstille specielt sproglige retningslinjer som formelt er defineret af genren:

Sproget i universitetsopgaver

- Skriv på sagsforholdets betingelser.
- Skriv med udgangspunkt i det faglige problem.
- Skriv sagligt, uprivat, fagligt, neutralt, factsorienteret ("nul-ord").
- Skriv præcist, entydigt, uafhængigt af "tid og sted".
- Skriv tilladte sproghandlinger.
- Skriv med rød tråd i ræsonnementet.
- Skriv til målgruppen og i genrens formater.

FORMIDLINGSCENTRETS OVERHEADS

Til dem der vil læse videre om forskningen på dette område og andres erfaringer, er der henvisning til anbefalelsesværdig litteratur om universitær opgaveskrivning til sidst. Vi skal også her gøre opmærksom på at vi ikke dyrker forelæsningspædagogik, men baserer vores undervisning på studerendes eksempler som de og vi kommenterer, hvorefter vi kvalificerer deres udsagn med overheads som de viste. Om vores pædagogik kan man læse i Rienecker og Jørgensen (1998b)).

Pædagogisk konklusion

En fælles pædagogisk konklusion for begge de udvalgte synsvinkler vi her har anlagt på det universitære opgavesprog, er at det er bedre (og lettere!) at forebygge end at helberde. Vi ser det virker bedre at der er en fremadrettet indgriben med retningslinjer fra lærernes side *før* det er for sent, end at retningslinjer og krav gives indirekte og "post festum" i lærerens kommentarer til den afleverede opgave - kommentarer bagefter har mindre effekt (hvad ikke bare erfaringen, men også forskningen siger, jf. fx Hillocks 1986)).

Litteratur

- Booth, Wayne C., Gregory G Colomb & Joseph M. Williams. 1995. *The Craft of Research*. Chicago, The University of Chicago.
- Cramer, Jens mfl. 1996. *699 varme termer. Leksikon til sprogkundskab*. Århus, Aarhus Universitetsforlag.
- Hillocks, George. 1987. *Research on Written Composition - New Directions for Teaching*. NCRE and Eric, Illinois, USA.
- Jacobsen, Henrik Galberg. 1996. *Sæt nyt komma. Regler - grammatik - genveje - øvelser*. København, Dansk lærerforening.
- Jørgensen, Peter Stray. 1997.: *Formalia i universitetsopgaver - serviceafsnit, layout og typografi*. Frederiksberg, Samfundslitteratur.
- Jørgensen, Peter Stray. 1998. *Klart sprog i universitetsopgaver*. Frederiksberg, Samfundslitteratur.
- Neman, Beth S. 1995. *Teaching Students to Write*. USA, Oxford University Press.
- Rienecker, Lotte & Peter Stray Jørgensen. 1998a. *Eksempels magt*. I: Tone Saugstad Gabrielsen & Per Fibæk Laursen (red.) *At undervise i humaniora*. Frederiksberg, Samfundslitteratur. S. 149-164.
- Rienecker, Lotte & Peter Stray Jørgensen. 1998b. *Hvad er videnskab egentlig - og hvad er så en god universitetsopgave?* I: *Humanist* nr. 7. 1. okt. 1998, 17. årg. Det Humanistiske Fakultet, Københavns Universitet.
- Rienecker, Lotte & Peter Stray Jørgensen. Udkommer primo 1999. *Opgave- og specialeskrivning på de videregående uddannelser - en læreRbog*. Frederiksberg, Samfundslitteratur.

- Rienecker, Lotte (med bidrag af Christan Kock, Signe Hegelund og Peter Stray Jørgensen). 1997.: *Den gode opgave - arbejdsprocesser og kvalitetskriterier i opgaver på Humaniora*. Kbh., Gyldendal.
- Schrifer, Karen. 1987. *Teaching Writers to Anticipate the Reader's Needs: Empirically Based Instruction*. Carnegie Mellon University.

Appendiks

Om Formidlingscentret

Formidlingscentret har til opgave at hjælpe de studerende på humaniora på Københavns Universitet med at skrive opgaver. Det har Formidlingscentret gjort i over 6 år. Vi holder kurser og workshops om akademisk skrivning (op mod 1000 deltagere pr. semester), rådgiver studerende der selv henvender sig eller henvises fra lærere (årligt 80 - 100), og vi skriver instruktionsskrifter om opgaveskrivning (som I kan se bagefter).

Formidlingscentrets undervisnings- og vejledningspraksis er forskningsbaseret. Dvs. vi læser hvad andre har forsket i mht. hvad der er god skrivning, og hvordan man underviser i akademisk skrivning (denne forskning foregår især i USA). Og vi indsamler og systematiserer erfaringer fra

- de hundredevis af forskellige opgaver vi ser gennem år og dag i vores rådgivning
- vores registrering af de problemer de studerende fortæller os om, eller som vi kan iagttage
- lærernes udsagn om de problemer de møder, og de kvaliteter de ønsker i de studerendes opgaver.

Vores pædagogiske problemstilling

På vores humanistiske fakultet er der 26 institutter og mange flere fag. Vi har derfor ikke mulighed for at gå ind i den faglige substans i de studerendes opgaver, men må arbejde med formen, den videnskabsretoriske overflade som der er konsensus om på (næsten) alle fag.

Vores konkrete og teoretiske viden omsætter vi i en pædagogisk praksis som går på at give

- kogebøger og opskrifter for akademisk opgaveskrivning
- kendskab til opgaveskrivningens sproglige basismaterialer.

Der er kogebøger og opskrifter for

- brug af metoder
- grunddispositioner
- indholdet af indledninger og konklusioner

- hvad der forventes af fremstillingsformerne citat, referat, analyse, diskussion, fortolkning, vurdering, perspektivering mfl.
- akademisk argumentation
- hvordan litteratur inddrages, bruges, citeres og henvises til
- udformning af formalia
- akademisk sprog

Men det får vi af og til hug for. Vores undervisning kritiseres for at være "ren form uden indhold" og dermed *meningsløs*. (Vi ser da for resten det samme i grammatikundervisning hvor de formmæssige kategorier er "tomme", dvs. fyldt ud med konstruerede eksempler der er uden meningsmæssig kontekst).

Et andet problem de studerende opgaveskrivere har, er at de på grund af fagenes/lærernes mangel på kogebøger, opskrifter og eksplicite kvalitetskriterier, møder opgaveskrivning som "learning by doing" eller værre "trial and error". Argumentet er (- hvis der i det hele taget argumenteres) at det er et led i selvstændiggørelsen af de studerende. Men på den måde bruger de megen energi til selv at genopfinde de eksisterende og etablerede formater for opgavegenren. Denne energi kunne efter vores mening med større fordel lægges i det faglige stof.

Kogebøger og opskrifter kan I se eksemplificeret i vores bøger og skrifter, se litteraturlisten ovenfor.

Kontakt til Formidlingscentret

Formidlingscentret
Københavns Universitet Amager
Njalsgade 80
2300 København S

Tlf. og e-post:

Lis Hedelund 35 32 91 24 - hedelund@ihi.ku.dk

Peter Stray Jørgensen 35 32 91 28 - stray@ihi.ku.dk

Lotte Rienecker 35 32 91 27 - rieneck@ihi.ku.dk

FORSTÅELSER VISER SIG I PRAKSIS

Af Jesper Hermann (Københavns Universitet)

1 Forskellige Forskersyn på Forståelsesforskning

Kan forståelser overhovedet udforskes, - eller må de forudsættes? Er de som hævdet af Wackerhausen 1997 en mulighedsbetingelse for at kommunikation kan finde sted, dvs. en indlysende og nødvendig forudsætning? Er de måske også noget subjektivt og privat som derfor unddrager sig andres indblik? (jf. Ruus 1995 & Hermann 1995a & 1997; Ruus 1995 & Hermann 1995a understreger begge at det er de *betydninger* der forstås (forskelligt?!)) som kan udforskes). - Herom er forskerne uenige; en enkelt (Thing Mortensen) afviser helt og aldeles at forståelse kan gøres til genstand for videnskab: selve det at vi kan tale og forstå hinanden gøres i stedet, som en selvklar sag, til forskningens nødvendige udgangspunkt. - Hvis man finder Thing Mortensens argumentation holdbar, så må det blive uinteressant at søge svar på spørgsmål som: "Hvordan ytrer det sig sprogligt at vi forstår hinanden i en samtale?"

Men sådan et spørgsmål mener jeg nu det er værd at besvare, og mit svar ligger i tråd med andre forskeres ytringer om det samme: Vi kan vise vores forståelse ved at reagere på *indholdet* (jf. ovenfor: betydningerne) i det den anden siger, ved at kunne sige mere om det samme og deltage i den fortsatte dialog. Det kan vi nemlig kun gøre, når vi har opfattet indholdet, og når den anden derefter godtager det vi så siger. Dette er der argumenteret udførligere for hos Prætorius 1981:172-182. Den samme indsigt findes hos Hans-Georg Gadamer: "Hvorvidt den anden forstår det jeg er i færd med at sige, viser sig i den udstrækning han går ind på det" (min oversættelse af Gadamer 1993:18); Per Linell udtrykker den samme indsigt således: "Understanding is normally oriented directly to finding a situated meaning and an appropriate response." (Linell 1995:184).

I sin artikel i det bind om *Mutualities in Dialogue* som også rummer Linells bidrag, tilslutter Klaus Foppa sig ideen om at forståelse kan udforskes:

"Are there any unequivocal linguistic signs or symptoms that may be taken as proofs of understanding? Can we ever be sure of the level of mutual understanding that prevails between interlocutors? What is the relationship between understanding and agreement? ... It is with these kinds of problems that I am going to deal with in this chapter. ... In fact, in most everyday conversations the participants do not seem to have any particular difficulties in understanding each other. At least, they frequently behave *as if* they have understood what has been said." (Foppa 1995:149f).

Helt den samme holdning indtager også Talbot Taylor når han karakteriserer sin undersøgelse af *Mutual Misunderstanding* med ordene:

"(I am) theorizing language, interpretation, communication, and understanding ... as derived from non-technical (or "practical") metadiscourse; that is, from our ordinary, everyday practices of talking about what we say or do with language." (Taylor 1992:10) "... questions such as the following arise. Do communicators ever really understand each other?... What *justification* is there for our "commonsense" belief that our interlocutors ordinarily understand us (and that we understand them)? If communicators do sometimes understand each other, is this a regular occurrence (or does it only occur in special contexts)? How can we be sure?" (Taylor 1992, 18).

Herved går disse forskere - og jeg tilslutter mig dem - alle stik imod Arne Thing Mortensens manende ord i antologien *Tal & Tanke*:

"Därför kan det inte vara språkpsykologiens problem att förklara hur det över huvud är möjligt för människor att förstå varandra. Sådana frågor kan verka bestickande, men man ställer dem utifrån falska antaganden av typen "Om människorna hade varit som robotar, hur skulle man då kunna förklara att de förmår att tala med varandra?" eller "Om människorna hade varit som andra djur, hur skulle man då kunna förklara att de förmår samtale med varandra?" Människor är inte robotar, isolerade medvetanden eller lika andra djur. De kan tala med varandra och förstå varandra. Detta är utgångspunkten, även om förståelsen ibland kan hindras. Det finns ett urval vackra vetenskapliga teorier som försöker att förklara det självklara. Dem har jag här förbigått utifrån den hållningen att de visserligen kan verka teoretiskt bestickande, men att det dock är det icke-självklara, det svåra, som är intressant." (Thing Mortensen 1983:145f.)

Men hele Taylors bog er én lang argumentation for at disse fænomener netop *ikke* er selvindlysende. Forskellen mellem dagens forskere og Thing Mortensens 15 år gamle princip er måske den, at vi nok godtager hans påstand om at det er narreværk videnskabeligt at ville forklare det indlysende (som Nini Prætorius prægnant formulerede det i en afsnitsoverskrift: "Om umuligheden af at begrunde, at vi er sprogbrugere." (Prætorius 1981:69)), men forskningens genstand er heller ikke dette "at" vi forstår, men "hvordan" vi forstår. Vi går i

dag *analytisk* til værks og prøver at finde ud af, *hvordan* det viser sig at vi har udført forståelsesarbejde: Det sker fx ved at vi har holdt samtalen i gang med udsagn som fortsat bliver taget op af samtalepartneren, og lader os stadig at være bidragsydere til den.

Nu hævder Klaus Foppa i den citerede artikel, "that an expression of agreement may sometimes be taken as an indication of understanding." (Foppa 1995:153). Det er vigtigt her at understrege hans "sometider", for i mange samtaler er der vist nok forståelse, men ikke enighed - og i andre udtrykkes der en enighed, som senere viser sig at dække over en *manglende* forståelse af hvad der blev talt om. Analyser af et par af mine læge-patient-samtaler (som indbefatter deltagernes efterfølgende kommentarer til dem) får mig til at supplere Foppas påstand med denne iagttagelse: enighed eller uenighed i samtalen kan optræde helt uafhængigt af ens forståelse, dvs. at man meget vel kan forstå hinanden og dog være voldsomt uenige. De følgende uddrag fra to konsultationer vil illustrere dette.

2 Eksempler fra konsultationssamtaler

Netop disse to samtaler er blevet valgt fra materialet på 44 båndoptagne konsultationer + genhør, fordi de udmærker sig ved at lægerne og ptt. senere samstemmende karakteriserede den ene som dårlig, den anden som vellykket. Det er konsultationssamtaler med kun lægen og patienten til stede i konsultationen, hhv. en mandlig læge med en ældre mandlig pt., og en kvindelig læge med en jævnaldrende kvindelig pt.

Ex 1 fra A12 (Alders-sukkersyge og andet)

Talkolonnerne angiver: sidetal i udskrift, linjetal, taler ("1" = patient, "A" = læge)

Lægen: 42årig mand, patienten: 73årig mand; pt lægger ud:

4 19 1 hjem og skriver og aflevere ... og så ringer min ...

>

4 20 1 sagsbehandler hende fra social- ... "jamen det kan der da ikke

>

4 21 1 blive tale om, det er da for mindrebemidlede"

4 22 A hvad er det du taler om

>

4 23 A nu (Pt.s navn) nu er jeg slet ikke med ja

4 24 1 ja okay ja jamen nu kommer jeg jo til det og

>

4 25 1 det vil jeg gerne sige ... det var at ... at man kan (3.s) søge

>

4 26 1 om ekstra bevilling der til kosten derfor det kan man
4 27 A ja ...

>

4 28 1 ikke når ... øh øh det er kun for ... det er kun for

>

4 29 1 m-mindrebemidlede der kan søge ja ...

4 30 A har du for mange penge til at få det nå hvad

5 1 A er det er det noget ekstra pension du har eller har du penge på

>

5 2 A kistebunden eller hvad ... nå nå

5 3 1 æh ja jeg har en bankbog og og det ...

>

5 4 1 den har jo vokset sig større og større nu er jeg jo treog-

5 5 A nå nå

5 6 1 treoghalvfjerds år men jeg har pension fra mit tidligere firma

5 7 A jaja

>

5 8 1 og jeg har indekskontrakt og jeg har sådan lidt af hvert ja ja

5 9 A okay okay mm ja

>

5 10 A det må du undskylde det var jeg slet ikke klar over så havde jeg

>

5 11 A ikke lokket dig til det nej det er i orden

5 12 1 nej nå okay okay det er

>

5 13 1 også i orden ... ja ja skal vi se hvad der står

5 14 A (Pt.s navn) jeg skal lige

>

5 15 1 om og se om (uforståeligt) ja ja ja

>

5 16 A ja vi må hellere lige få punkterne fordi vi skal se hvor

>

5 17 A meget vi kan nå ik' ...

5 18 1 øh øh ?(ja)? øh ... tidspunktet for min

>

5 19 1 sukkersyge opståen (2.s) for der er jo noget med at man en en

>

5 20 1 gang årligt skal ... n- ss- skal til øjeftersyn hos en

>

5 21 1 øjenlæge (2.s) og man skal aflevere en urinprøve ... øh hvad

5 22 1 hedder det ff- diabetesforeningen i Odense ... de ... de har

5 23 1 lige udgivet en lille bog hvor der står vedrørende sukkersyge

>

5 24 1 ... og jeg har ... øh stødt på mange små ting og det rimer jo

>

5 25 1 altsammen (2.s) kløe i skridtet og ømhed i læggene når jeg går

5 26 1 ... men du kan godt være ... sikker på at jeg er ude at mo-

>

5 27 1 motionere mindst to timer hver dag ... og jeg gør alt muligt for

>

5 28 1 det og jeg troede man tabte sig af det der men, det viser sig

>

5 29 1 ... jeg taber mig jo ikke, hvorfor gør jeg ikke det, nå det

>

5 30 1 svært at svare på det ved jeg godt men jeg stiller bare

6 1 1 spørgsmålet ... og og og det har mange små ting med

>

6 2 1 sukkersyge (2.s) så går jeg jo også til de møder der er ...

>

6 3 1 lokal, lokalafdeling og jeg har været på Frederiksberg og jeg

>

6 4 1 har været på ... været på hvor hvor var det Frederiksberg (3.s)

>

6 5 1 det kan jeg ikke huske lige nu og jeg er også glemsom ...

6 7 A (fnyser/griner)

6 8 1 ja jaa le De bare der men det er måske de ty- æhæh

>

6 9 1 det er måske de tydelige tegn på alderdom samtidig

Ex 1 slut

Kommentarer til Ex 1 fra A12: Ved sit genhør af konsultation med mig sagde *pt.* bl.a.:

"han sagde, så skal jeg skrive en henvisning til øjenlægen (1sek) det glemte han". På mit spm. 5,17 om "lægen blev hylet lidt ud af at De fortalte ham så meget" lyder det i linje 20: "ja gu gjorde han så (griner) men det var også meningen at han skulle blive hylet ud af den." *Pt.* fortsætter: "men altså bare det her med ... a- a- han siger ingenting til gengæld når jeg fortæller ham noget om at jeg ikke kan sove så siger han ikke noget, han kunne da berolige mig lidt ved at ... fremføre noget og sådan" (G-P 8,7-12). "De skal øh øh æhm De skal kontakte Lægen (Navn) der hvor De skal ... fortælle ham hvor utilfreds jeg er med hele ... behandlingen (2 sek)" (G-P 8,30-9,4). *Int.* svarer hertil "næ det behøver jeg ikke gøre det ... bestemmer De" (G-P 9,6). *Pt.:* "jeg ved sgu ikke om man skal s-" (. . .) (G-P 9,12). *Pt.:* "vi forstår hinanden godt nok, det er da ham der . . er et dumt svin rent ud sagt (1 sek)" (G-P 9,19-21. Nemlig forklaret af *pt.* som følger:

Pt.: "ja, når jeg siger til ham at jeg stadigvæk har ondt i ryggen, så har jeg sgu ondt i ryggen" (G-P11,23-26) *Int.:* "ja selvfølgelig" *Pt.:* "men det kommer han slet ikke med nogen kommentarer til". *Int.:* "og det med ryggen . . . det tager han ikke op". (G-P12,7) . *Pt.:* "nej" *Int.* "det kan vi så . . mmm lære noget af". *Pt.:* "ja jeg ved ikke hvordan jeg skal gribe sagen an men det er op til Dem". (G-P12,10) - *Pt.:* "De har fået rene ord for pengene" (G-P13,5). Ved sit genhør af konsultationen sagde lægen til mig:

Til kons. 4, 21: "... jeg har ingen anelse om hvad den sætning relaterer til, jeg kan ikke få den til at relatere til noget, han har sagt indtil nu jeg aner ikke hvad han taler om nu. . . det er noget nyt, og selv om han slår takten i bordet for at understrege sine argumenter forstår jeg ikke hvad han siger" ((men i løbet af de næste par linjer afspilles, forstår L hvad det er om)).

"jeg vil jo godt ind og styre den her samtale nu fordi nu prøver jeg . . med nogle af de. . . foreløbig fem punkter han har nævnt at sige "nu må vi se hvor meget vi kan nå" (G-L

9,13-21 ad Kons. 5,11-16).

"det der gør det så svært at snakke med pt.NAVN det er at han griber sine egne ord, så finder han et nyt sidespor ik' altså han forgren-er sig . . . hele tiden . . . så hører han sig selv sige et eller andet og så bringer det ham i tanker om noget nyt som han så siger, og det bringer ham i tanker om noget nyt som han så siger . . . og jeg sidder bare og lytter"(G-L9,25-10,4).

"det er virkelig en vanskelig pt. at kommunikere med fordi . . . hvis jeg skal bevare en vis form for styring så er jeg nødt til at være rimelig grov, og rimelig konsekvent og skære ham af"(G-L 10-14).

"gad vidst hvorfor det . . . går så galt, der er nok nogen ting i hver fald, jeg tror der sker noget sådan meget selvopfyldende . . . profetier fordi jeg forventer han kommer med mange ting og jeg forventer han er omstændelig . . . det lægger op til han skal være det.

(2 sek) og hvis hans forventninger er . . . modsat nemlig at jeg nok har travlt, jeg nok ikke har tid til at høre . . . alle hans . . . klager og han . . . hans erfaring heroppe er, at han ikke får tid til at tale færdig jamen så må han jo reagere ved at . . . at insistere på få talt færdig sørge for at råbe op og afbryde og så videre og så videre, så er det klart hvis vi møder hinanden med de to ting . . . men så må det jo køre på den her måde, simpelthen ik' fordi så bekræfter vi hinanden i det . . . jeg får bekræftet at han er omstændelig . . . og så videre og i virkeligheden har han kun gjort det for at leve op til . . . til nogen ting hos mig, og han får bekræftet i at, heller ikke idag var der, var der tid ik' . . ." (slut) (G-L 17,4-30).

*

Ex 2 fra L10 (hormontagning og 'overgangsfænomener')

Pt. 45årig kvinde (= "1"), lægen (= "A"), kvinde på 42; talkolonner: side, linje, taler

8 2 1 jeg har tænkt på også knogleskørhed ikk' altså
8 3 A ja ja der er stadig ikke

>

8 4 A nogen der kan give det rette svar og der er det sådan at
8 5 1 nej

>

8 6 A nogen siger "selvfølgelig skal du tage" nogen andre siger
8 7 1 ja

>

8 8 A "du skal hellere løbe en tur i skoven" ikk, og der må man sige
8 9 1 ja det er det

>

8 10 1 jeg afholder mig, det der afholder mig fra at tage hormoner det

>

8 11 1 er selvfølgelig fordi jeg er bange for at få kræft i livmoderen

>

8 13 A ja jaja ja
8 14 1 og ... brystkræft ikk' altså det er sådan set for at sige

>

8 15 1 det helt lige ud ikk' fordi ellers så er jeg ikke sådan
8 16 A ja

>

8 17 1 fanatisk med sådan nogle ting vel men det er simpelthen skræk
8 18 A nej

>

8 19 1 for det ikk' min mor døde af kræft og... så bliver jeg sådan,
8 20 A ja

>

8 21 1 så kan jeg mærke så bliver jeg ... bange på en eller anden måde
8 22 A lidt usikker ja

>

8 23 1 og tænker
8 24 A så kan man sige hvis du tager hormoner, i et år, så
8 25 A får du ikke kræft af det det gør du ikke og man
8 26 1 nej (1 sek) mmn

>

8 27 A ' kan forebygge at få knogleskørhed med motion og så kan man sige

>

8 28 A motion bør man jo lave alligevel ikk' af andre grunde, altså
8 29 1 ja jo

>

8 30 A for helbredet i al almindelighed for blodtrykket og for,
9 1 A blodfedtet og al det der vi læser om i aviserne ikk' øh...
9 2 1 ja ja

>

9 3 A (1 sek) jeg synes du skulle prøve at se det lidt på den måde at
9 4 1 ja

>

9 5 A der, sker ikke noget ved at du prøver hormoner men hvis du
9 6 1 nej

>

9 7 A ikke er mere plaget af det end at du ved hvad det er og du er

>

9 8 A ikke særlig utryg ved det, det kan være lidt irriterende men det

>

9 9 A er okay så lad være (1 sek) nej
9 10 1 mmm altså i øjeblikket er jeg ikke

>

9 11 1 for.. et halvt år siden var jeg meget ikk' og det var sådan
9 12 A ja ja

>

9 13 1 noget med at fare op over, ingenting ikk'
9 14 A ja det er jo også

>

9 15 A irriterende
9 16 1 altså hvis ... avi- øh ... der flød aviser og blade

>

9 17 1 på sofabordet, jamen jeg kunne simpelthen ikke, finde ud af bare
9 18 1 at rydde dem op vel jeg tænkte "nej, hvordan skal jeg dog..."
9 19 A nej

>

9 20 1 altså det var sådan "hvordan skal jeg dog overkomme det" tænkte
9 21 A ja

>

9 22 1 jeg ikk', og det kender jeg ellers ikke vel øh og det
9 23 A nej (1 sek)

>

9 24 1 var så også med hedeture om natten netop fem seks gange om
9 25 A ja

>

9 26 1 natten ikk' hvor dynen af og "puha" og så begyndte jeg at
9 27 A ja ja

>

9 28 1 fryse og så på igen og (1 sek) og sådan i... altså der var
9 29 A så skal den på igen

>

9 30 1 der var ingen ydre ting hvor jeg ligesom kunne sige "det er
10 1 A nej

>

10 2 1 selvfølgelig det, det er derfor jeg lige får en hedetur nu"
10 3 A ja

>

10 4 1 vel (1 sek) så der er ingen tvivl om det er altså...
10 5 A men det er da i lu- det tror jeg da

>

10 6 A heller ikke der er nogen tvivl om det er nøjagtig
10 7 1 nej og så når der går ni

>

10 8 1 uger imellem menstruationerne så er det jo det ikk' ja
10 9 A jaja det passer det

>

10 10 A passer perfekt, sammen men jeg synes øh... prøv en gang at se
10 11 1 ja ja

>

10 12 A det lidt ud fra den synsvinkel der sker ikke noget ved at prøve
10 14 1 nej ja
10 15 A hormonbehandling, og du kan holde op igen hvis du bliver

>

10 16 A så generet af det det skal selvfølgelig ikke være nu, når du
10 17 1 ja

>

10 18 A ikke, er generet men det er ihvertfald en mulig- måde at gøre
10 19 1 nej nej

>

10 20 A det på, som ikke er enten eller men som egentlig lidt er både og
10 21 1 mm

>

10 22 A og når der nu ikke er nogen ekspert i verden der kan
10 23 1 ja, ja

>

10 24 A sige at netop du skal gøre sådan, for det ville være allerbedst
10 25 1 ja

>

10 26 A for dit helbred, så bliver du nødt til selv at tage stilling
10 27 1

>

10 28 1 jamen det er klart (1 sek)

Ex 2 slut

Deltagernes kommentarer ved genhørene af Ex 2 fra L10

Læg mærke til hvordan de begge deltog i hele 'Hormontagning's-diskussionen (s. 8,2-9,5). De kommenterede ved deres to genhør konsultationen således:

Fra Patientens genhør:

"men den der fornemmelse af at det alligevel ikke er for småt det jeg kommer med den synes jeg også er rar ikk'".

"og jeg synes også hun har tid (1sek) til mig jeg føler ikke at jeg skal bare ind ad døren og af med tøjet i en fart og op og ud igen men altså jeg kan egentlig lide at hun taler meget" (G-P 3,24);

"jo og så, og så tror jeg også det spiller ind om øh.. patienten (og mig i det her tilfælde) føler sig lyttet til og hørt ikk' " (1 sek) (G-P17,22-25)

"jeg følte der var en dialog" (G-P25,9).

Fra Lægens genhør:

"når hun siger "det er klart" når jeg siger "du bliver nødt til selv at tage stilling" . . . så på den måde er det jo en perfekt patient også, ikke, jeg har ikke problemer med at sige "det er dig der skal foretage valget" (. . .) det er hun indstillet på" (G-L5,11-23)

"men det øger forståelsen at vores niveau ((af viden)) er i forvejen ((højt)) ikk' og så kan jeg iøvrigt utroligt godt lide hende, og jeg tror også hun godt kan lide mig" ((min tilføjede kursiv, JH)) (G-L8,15-19).

"jeg synes sådan forståelsesmæssigt så, giver vi begge gensidigt udtryk ved . . . sådan nogle "ja" (1 sek) bemærkninger at vi er 'med og forstår hvad vi snakker om, med hinanden hele tiden gensidigt, synes jeg sådan meget karakteristisk" "ikk' "ja jo" siger den ene og så siger jeg noget og så siger hun "ja" og så kommer hun med nogle supplerende bemærkninger og så siger jeg "ja" ikk' så det synes jeg det kører meget sådan at vi . . . er på - bølgelængde gensidigt, og vi bekræfter det ved at sige "ja" " (G-L2,3-17).

"det er klart at hendes øh . . . viden som matcher min viden, gør forståelsen, øh . . . nemmere" (G-L7,11-13).

* * *

3 Materialebeskrivelse og metodeovervejelser

Der foregår her i landet hvert år mere end 30 millioner kontakter mellem praktiserende læger og deres patienter; en del af dem er telefoniske, men de fleste finder sted som samtaler med begge deltagere tilstede i det samme rum. Her er der levende sprogbrug, som tilmed kan få mere betydning for de implicerede og deres sundhed end meget andet sprogbrug. Derfor henvendte jeg mig til et par yngre, praktiserende læger om de ville være med til at undersøge deres egne samtaler med patienterne? Det skulle ske ved at læge og patient hver for sig ved et efterfølgende genhør fortalte mig hvad de syntes der var foregået. Derfor optog lægerne hver 22 af deres efter hinanden i én uge forekommende konsultationer med voksne danske patienter, dvs. at materialet omfatter disse 44 helt almindelige konsultations-samtaler fra storkøbenhavnslægepraksis + efterfølgende genhørs-samtaler med patient og læge hver for sig, mens de lyttede til og over for mig kommenterede båndoptagelsen af konsultationen. En sprogpsykologisk begrundelse for genhørene fandt jeg senere udtrykt i et citat af Ivana Markova som handler om hvordan samtalsens ord skal forstås. Ifølge Ivana Markova forholder det sig sådan at:

"...ligesom en organisme må forstås ud fra sine omgivelser, så kan et sprogligt udtryks betydning ((i en situation)) kun bestemmes ud fra den taler som siger det, og den tilhører det er rettet mod..." citeret i min oversættelse fra Ivana Markova 1990:14.

Der er også mindelser om min metode i artiklen af Klaus Foppa (1995:199); men når han foreslå det han kalder 'post-interviews' med deltagerne i (studenter-)rådgivnings-samtaler, gør han selv opmærksom på at kommentarerne jo bliver meget afhængige af hvad der huskes (og hvor forvrænget det er). Det undgår jeg ved, under genhøret, at konfrontere mine deltagere med selve båndoptagelsen af deres konsultationssamtale. Herved lever jeg også op til Roy Harris' forslag om en integreret forskning i sprog (Harris 1996): De betydninger jeg får deltagerne til at fortælle mig om, er jo netop udtryk for hvordan de her et par uger senere kan guide mig igennem de betydninger de udvekslede under samtalen hos lægen.

Deltagerne kan, nu senere, gøre mig opmærksom på, *hvilken kontekst det for dem er rimeligt at påkalde sig* ved bedømmelsen af samtalen! Og jeg undgår den vildfarelse det ville være at kaste lys over denne konkrete samtale-sprogbrug ud fra en skriftsproglig skævvredet (vide Linell 1982) og abstrakt (det Harris (1996) kalder "segregated") sprogvidenskabs kategorier!

De efterfølgende analyser af konsultationer + genhør må med et nøgleord fra Habermas være styret af ens erkendelsesinteresse. Det vil sige, man må forlods gøre sig klart om det er enten et teknisk, eller et kritisk samfundsforandrende eller et videnskabeligt sigte som er hovedsagen for én. Lægerne, som jeg arbejdede sammen med, blev overalt til at deres tekniske interesse i at forbedre deres konsultationspraksis lod sig forene med min videnskabelige interesse i forståelser. - Der er desuden hentet en del inspiration fra Bliesener & Köhlers bog fra 1986 om *Die ärztliche Visite*, fordi de har et etnometodologisk inspireret syn på samtaleanalyse, som er specielt tilpasset forholdene i lægepraksis.

Lydbåndoptagelserne bruges ved analyserne af samtalerne suppleret med udskrifter efter Institut for Dansk Dialektforsknings norm (=som partiturudskrifter, se ovenfor).

4 Sammenhængen i denne MUDS-Forstå-Føljeton

Det jeg her beretter om Forståelser er også tredje kapitel i en føljeton, dvs. 'en fortsat serie underholdningslitteratur'. Det første kapitel bragtes på MUDS 5 og hed "Introduktion til Forståelsesforskning"; det må i dag forstås som en blot påpegning af, at 'Forskning i

forståelse' kan lade sig gøre, og at den er et både nødvendigt og centralt, sprogpsykologisk emneområde. Det var en indledende åbning af forsknings-feltet 'Forståelser' på sprogpsykologisk grund i Danmark.

Så fulgte beretningens andet kapitel på MUDS 6; nu var feltet åbnet, så her i andet kapitel blev indkredsningen af forståelserne fortsat ved at angribe en særlig slags forståelser dialektisk, nemlig dem jeg kalder for "Dialogiske Forståelser". Med dem forholder det sig på en anden måde end med almindelige forståelser; de almindelige forståelser er jo klart nogen vi sidder med hver især, og som derfor er forskellige mellem dig og mig. Derimod er Dialogiske Forståelser nogle forståelser af fælles betydninger som tilvejebringes i et *dialogisk samarbejde* mellem flere individer sådan at disse dialogiske forståelser er ligeligt forankret hos begge dialogens deltagere. - For dette tredje kapitels indpasning i rækken henvises til nedenstående konklusioner.

5 Konklusioner

Forhåbentlig har det nu vist sig, at Foppas og Thing Mortensens ovennævnte modstand og skepsis med hensyn til at få fat i forståelser lader sig gøre til skamme. Hverken lægen eller patienten lægger fingrene imellem i deres gensidige kritik i Ex 1. Samtidig fremtræder også misforståelserne som led i det ritual, deres konsultationssamtaler er blevet til for dem (jf. Harris 1996, kap. 8: "Communication and Ritual"). Patienten pukker på sin ret til at hælde symptomer i hovedet på lægen og få dem kommenteret, mens lægen på sin side står på sin ret til at styre samtalen ved at skære patienten af. Alligevel fejler de gensidige forståelser intet, men uenigheden består.

Kontrasten til samtalen i Ex 2 er maksimal, som pt. selv udtrykte det : "det spiller ind om øh.. patienten (og mig i det her tilfælde) føler sig lyttet til og hørt ikk' (1 sek)" (G-P17, 22-25). Her arbejder lægen og patienten sammen om at finde frem til en forsvarlig løsning på spørgsmålet om hormonbehandling eller ej. Herved bliver deres samtale et godt eksempel på det Ainsworth-Vaughn (1998. kap 8.) kalder "Active Patients, Cooperative Physicians". Foppas og Linells (1995) citerede kobling mellem forståelse og enighed viste sig altså netop at være en mulighed, og ingen nødvendighed. Det er sluttelig vigtigt at understrege, at min originale genhørs-metode ikke er opfundet og bragt i anvendelse for at belyse, om patienterne og lægerne forstår, men for at de som en hjælp til mine analyser skal udpege for

mig, hvilke betydninger det er de forstår ved de forskellige steder i konsultationssamtalen! dette er noget ganske andet end den konsultationsforventnings tilfredshed? Inga Marie Lunde spurgte patienterne om i *Patienters egenvurdering* 1992.

Litteratur

- Ainsworth-Vaughn, Nancy. 1998. *Claiming Power in Doctor-Patient Talk*. Oxford: Oxford University Press:15-32 & 175-190.
- Bliesener, Th. & K. Köhle 1986. *Die ärztliche Visite*. Opladen: Westdeutscher Verlag:25-37.
- Foppa, Klaus 1995. On mutual understanding and agreement in dialogues. Ivana Markova et al. (red.) 1995. *Mutualities in Dialogue*. England: Cambridge University Press.
- Gadamer, H-G. 1993. *Behandlung und Gespräch. Über die Verborgenheit der Gesundheit*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag:159-175.
- Gadamer, H.-G. 1993 (1986). *Hermeneutik II. Wahrheit und Methode*. Tübingen: J.C.B. Mohr.
- Harris, Roy. 1996. *Signs, Language, and Communication, Integrational and Segregational Approaches*. London: Routledge:1-21 og 63-89.
- Hermann, Jesper. 1992. *Mennesket i sproget; sprogpsykologiens sprogbruger*. Kbh.:Gyldendal:34-53.
- Hermann, Jesper. 1995a. Betydning og Forståelse. *Stort og småt om små og store; Festskrift til Hans Vejleskov 23/11 1995*. Danmarks Lærerhøjskole:197-200.
- Hermann, Jesper. 1995. Introduktion til forståelsesforskning. Mette Kunøe & Erik Vive Larsen (red.). *5. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*. Århus:115-22.
- Hermann, Jesper. 1997. Dialogiske forståelser og deres grundlag. Peter Widell & Mette Kunøe (red.). *6. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog til minde om Peter Skautrup 1896-1996*. Århus: Aarhus Universitet:117-129.
- Hermann, Jesper. 1997. Hvorfor savnes Søsters Næse? Anmeldelse af Ruus, H. 1995. *NyS* 23:107-122.
- Linell, Per. 1982. *The Written Language Bias of Linguistics*. SIC, University of Linköping.
- Linell, Per. 1995. Troubles with mutualities: towards a dialogical theory of misunderstanding and miscommunication. Ivana Markova et al. (red.) 1995. *Mutualities in Dialogue*. England:Cambridge University Press.
- Lunde, Inga Marie. 1992. *Patienters egenvurdering*. Kbh.: Særtryk af Månedsskrift for Praktisk Lægegerning.
- Ivana Markova (red.). 1990. *The Dynamics of Dialogue*. London: Harvester Wheatsheaf.
- Mishler, G.E. 1984. *The Discourse of Medicine: Dialectics of Medical Interviews*. New Jersey: Ablex:17-58.
- Prætorius, Nini. 1981. *Subjekt og Objekt; en afhandling om psykologiens grundlagsproblemer*. Kbh.: Thaning og Apel.
- Ruus, H. 1995. *Danske Kerneord I-II*. Disp. Kbh: Museum Tusculanum:3-8.
- Taylor, T.J. 1992. *Mutual Misunderstanding*. England: Routledge.
- Talbot, T.J. & D. Cameron 1987. *Analysing Conversation*. London: Pergamon Press. Literature and Communication Library vol. 9:1-14 & 99-162.

- Thing Mortensen 1983. Om att förstå vad någon säger. U. Teleman (red.). *Tal och Tanke*. Lund: Liber Förlag.
- Wackerhausen, Steen (red.). 1997. *Kommunikation og forståelse*. Århus: Philosophia.

Dansk som andetsprog og tosproget udvikling

Af Anne Holmen og J.N. Jørgensen (Københavns Universitet)

Klasse	Sprogligt	Sociolingvistisk	Pædagogisk
1	Gruppe-		Dagbøger og
2	samtaler,	Forældresamtale	spørgeskemaer
3	tosprogede		fra lærere
4	og blandede		
5	voksen-		
6	samtaler		
7	på dansk		
8	og på tyrkisk	Vurdering hos indfødte	Gruppeinterview
9		Skriftligt materiale	Afgangsprøver

Tabel 1. Oversigt over data fra Køge-projektets hoveddel 1989-1998

Dette afsnit behandler elevernes tilegnelse af dansk som andetsprog ud fra Holmens syntaktisk-morfologiske model (Holmen 1993b) og Quists data (1998). Især interesserer vi os for, hvor tidligt eleverne tilegner sig dansk, og hvor hurtigt. Desuden ser vi på elevernes tosprogede sprogbrug, herunder især kodevalg og kodeskift-praksis, jf. Jørgensen 1993, 1998 og Maegaard 1998. Formålet er at se på sammenhænge mellem individuelle elevers tilegnelsestype og deres tosprogede stil.

Analysen af elevernes morfo-syntaktiske udvikling af dansk som andetsprog er baseret på en udviklingslinje fundet i en tidligere studie (Holmen 1993b) af unges tilegnelse af dansk. Den er yderligere nuanceret i forbindelse med en analyse inden for Køge-projektet (Holmen & Jørgensen 1997), se også Quist (1998). Udviklingslinjen fremgår af tabel 2, som angiver en række stadier i elevernes tilegnelse af dansk morfo-syntaks. Det er vigtigt at forstå, at den funktionelle i Holmens opfattelse går forud for eller måske ligefrem bestemmer den strukturelle udvikling.

	Interaktionelt og funktionelt fokus	Strukturelle træk
1a	Samtaledeltagelse	gentagelse af (dele af) samtalepartnerens ytringer
1b	Udtrykke (u)enighed med samtalepartneren - én ny information pr. ytring (referenter og handlinger) - ved flere referenter og handlinger: - ved baggrundsinformation:	gentagelse af (dele af) samtalepartnerens ytringer fast ordstilling: SVO (<i>det er</i> + NP) løs sammenkædning topic-comment struktur sætningseksktern nægtelse
2	propositionel betydning - nogen modalitet eller baggrundsinformation - ved flere propositioner:	ordstilling styret af kasusroller foranstillede adverbier paratakse sætningsintern nægtelse
3a	flydende tale: adverbier placeret inde i propositionen	variabel ordstilling
3b	flydende tale: sammenstilling af kompleks information i kæder af ytringer	paratakse serier af <i>det er</i> -ytringer nominalmorfologi
4	længere og mere komplekse ytringer kausal-, tids- &c relationer	side- og underordning serielle verber verbalmorfologi
5a	kompleks information - avancerede grammatiske regler - avancerede pragmatiske regler	inversion, pladsholdere, placering af nægtelse, passiv, kløvning
5b	fuld funktionel beherskelse stilforskelle	variation i strukturerne sikkerhed i valg af strukturer

Tabel 2. Udviklingslinje i tilegnelse af dansk som andetsprog (efter Holmen 1993b, 284 og Holmen & Jørgensen 1997, 139)

Niveau 1 bestemmes altså af elevens ønske om at deltage i og bidrage til samtalen. Mangelen på formelle og leksikalske resurser får eleven til at vælge at genbruge samtalepartnerens ytringer eller dele af dem. På trin 1b forsøger eleven sig med lidt mere avancerede bidrag til samtalen, fx at udtrykke uenighed med samtalepartneren og lejlighedsvis at tale om mere end én referent eller handling ad gangen, stadig med begrænsede formelle og leksikalske resurser. Det har vi et eksempel på i uddrag 1.

Uddrag 1. Fra en samtale mellem en etsproget dansk voksen og Canan, en pige i 1. klasse. De har sammen set et stykke af en film, og de diskuterer nu personerne. Canan er på trin 1b, bemærk især hendes problemer med referencer, fx *de spiser* med uspecificeret subjekt og udeladt objekt.

Voksen: Er Ingeborg et haltesvin?

Canan: Nej.

Voksen: Nej. Hvad er et svin? Hvad er det for noget?

Canan: Det er en mad.

Voksen: Mad?

Canan: Ja, de spiser.

Voksen: Gris, ja. Altså det er en gris, ja. Hvorfor siger han så det til Ingeborg? Hun er da ikke nogen gris.

Canan: Ja, hun er mand.

På trin 2 udtrykker eleven propositionelle betydninger og modificerer indholdet ved at tilføje enkle modale udtryk. På trin 3 har eleven især udviklet sig funktionelt, idet han eller hun er optaget af at udtrykke sig flydende på sit andetsprog. Som tegn på dette ser vi længere ytringer med en forholdsvis høj kompleksitetsgrad i informationsstrukturen og en hyppig brug af risikostrategier. Der er kun sporadisk anvendelse af dansk morfologi på dette trin, som syntaktisk karakteriseres af en variabel ordstilling, med en del selvvrettelser, og ophobning af korte, ofte ufuldstændige sætninger, se uddrag 2.

Uddrag 2. Fra en samtale mellem en etsproget dansk voksen og Canan (samme pige som i uddrag 1), i 3. klasse. De har sammen set et stykke af en film, og de diskuterer nu personerne. Tegnet # angiver en kort pause. Canan er på trin 3. Hun beskriver en scene, hvor Oskar i fødselsdagsgave får en levende frø af en af sine kammerater, som har gult tøj på. Gaven vækker nogen opstandelse i Oskars borgerlige hjem. Drengene hælder saftvand ud i familiens havebassin, og ved at tilfælde kommer frøen til at sætte havetraktoren i gang.

Voksen: Kan du huske, da Oskar havde fødselsdag?

Canan: Mm.

Voksen: Fortæl om det.

Canan: Der kom øh gul # den der med gul tøj købe en frø til øh Oskar, og så kom med den, og så # og så gør mor bordet færdig ikke også, så kom og øh med det gule tøj så kom han og give gaven til Oskar, og så # og så # og så åbnede gaven Oskar, så sagde han: det er sådan en jeg vil øh have # så blev han glad for frøen var i lagkage # lagkagen blev ødelagt, og så male gul sodavander der er sådan en rund en det er ligesom vand ikke også så har de lavet med cola rød vand og så har de lavet rund der, og så har de taget frøen og ligesom motor ikke også, og de har kørt med det, og så blev og så blev haven helt ødelagt.

På trin 4 når eleven et endnu mere avanceret funktionelt niveau, idet den store informationsmængde han eller hun klarede i den flydende, men usammenhængende tale på trin 3, nu bliver pakket i mere komplekse sætninger. På trin 5 kan eleven såvel funktionelt som strukturelt klare at udtrykke de fleste betydninger. Dette morfologiske og syntaktiske niveau, som gør det svært for den utrænede iagttagere at skelne dem fra jævnaldrende modersmålsbrugere af dansk, kommer eleverne op på i meget forskellig alder. Nogle når det allerede i 1. klasse, hvorimod andre slet ikke synes at nå det, mens de går i skole (Quist 1998). I det følgende vil vi se nærmere på nogle få elever, som skiller sig ud fra hinanden med hensyn til deres dansk-tilegnelse.

Vellykket andetsprogtilegnelse

Tabel 3 viser fire tosprogede elevers udvikling af dansk som andetsprog, udtrykt med niveauerne fra tabel 2. To af eleverne har tidligt tilegnet sig dansk, allerede før 1. klasse har de nået et højt trin, nemlig pigen Esen og drengen Bekir. De to andre er kommet senere i gang med andetsproget dansk, men gennemløber niveauerne hurtigt, pigen Canan og drengen Murat. Alle fire er atypiske for vores population, enten ved at de har lært dansk tidligt, eller ved at de lærer det hurtigt.

Klasse\Elev	Esen	Bekir	Canan	Murat
1	5	4	1	3
2	5	5	2	4
4	5	-	5	5
6	5	5	5	5
8	5	5	5	5

Tabel 3. Fire tosprogede elevers morfologisk-syntaktiske niveau i henholdsvis 1., 2., 4., 6. og 8. klasse, efter Quist (1998,56)

Interessant nok befinder disse fire elever sig alle i toppen af vore skalaer for skolesucces og vellykket sprogtilægnelse, uanset målestokken. I en cloze-test på dansk i 9. klasse placerede de sig således bedre end alle de andre tosprogede elever i deres klasser. I den tyrkiske cloze-prøve fra samme år klarede Canan og Murat sig bedst, fulgt af Esen. Bekir er en undtagelse her, idet han rangerede som nr. 6. Deres karakterer ved folkeskolens afgangsprøve (inklusive års-

karakterer) blev også indsamlet. I faget dansk - hvor alle elever vel at mærke bliver vurderet efter samme målestok - fik Canan de næsthøjeste karakterer af alle 32 elever, altså inkl. de etsprogede, og Esen lå sjettehøjest. Bekir lå niendehøjest, og Murat trettendehøjest. De øvrige tosprogede elever lå alle i den nederste tredjedel af deres klasser.

Quist 1998 beskriver også en receptiv evalueringsundersøgelse, hvor et halvt hundrede voksne indfødte dansktalende lyttede til uddrag fra båndoptagelser med eleverne i vores population (af ca. 1 minuts varighed). Optagelser med to etsprogede klassekammerater blev blandet tilfældigt ind mellem de tosprogedes optagelser. Netop de to etsprogede og Canan, Esen, Murat og Bekir blev vurderet som indfødte dansktalende af en stor gruppe af svarerne. De øvrige tosprogede elever blev næsten enstemmigt vurderet til ikke at være indfødte dansktalende. I en vurdering af elevernes sprogfærdighed, målt på hvor flydende de taler dansk, lå Esen i toppen (endda højere end de etsprogede), Canan var næst, derefter Bekir og Murat. Først derpå kom de øvrige tosprogede elever.

Efter alle disse mål var de fire elever topscorere. Ud over at pege på, at god beherskelse på et område følges af god beherskelse på andre områder, er resultaterne interessante, fordi de fire børn var så forskellige i første klasse. Her faldt de i to grupper - Esen og Bekir med et højt niveau i dansk, Canan og Murat med et lavt niveau i dansk ifølge Holmens model. I første klasse blev børnenes tyrkiskkundskaber også vurderet af deres tosprogede lærere, og igen var de højest placerede elever Canan, Esen og Murat. Hvis der overhovedet er noget simpelt forhold mellem alle disse mål, synes den mest centrale indikator at være deres modersmålsbeherskelse ved skolestarten. De pædagogiske konsekvenser af dette er betydelige, men det ligger ud over emnet for denne artikel.

Uddrag 3. Fra en gruppesamtale mellem fire tosprogede elever i 8. klasse, Selma (SEL), Erol (ERO), Esen (ESE) og Asiye (ASI). Linjer med * angiver elevernes ytringer. Dansk er angivet med almindelige typer, tyrkisk i kursiv, engelsk understreget. Linjer, der begynder med %dan giver en oversættelse til dansk. Linjer med %com kommenterer situationen eller transskriptionen.

- *SEL: oh fuck mand fuck.
 %dan: oh fuck mand fuck.
 *ERO: *hazır değiliz ya ne yapacağız şimdi* en blomst.
 %dan: *vi er ikke klar, hvad skal vi lave nu* en blomst.
 5 *SEL: hvad er det Erol.
 *ESE: en tegneserie.
 *ERO: *biri şöyle kafası şurda olacak birisi burada olacak halla halla xxx xxx.*
 %dan: *en af dem sådan her hans hoved skal være her og den andens skal være her jamen dog xxx xxx.*
 10 %com: xxx uforståeligt, Selma hoster
 *ASI: *ne xxx yapacağız ya.*
 %dan: *hvad xxx skal vi gøre.*
 %com: xxx uforståeligt.
 *ESE: *ben şuna bakayım.*
 15 %dan: *lad mig se den her.*
 *ERO: nej den der den er meget sej.
 *SEL: jeg troede det var en spøgelse.
 *ESE: aj hvad skal vi lave for helvede.
 *ERO: tegneserie *bende o kafa yokki.*
 20 %dan: tegneserie *jeg har ikke hoved til det.*
 *SEL: *uh ay büyük olsun.*
 %dan: *ah det skal være stort.*
 *ESE: brug hovedet Erol.

Brug af to sprog

Ud over målene for sprogfærdighed på hvert af de to sprog har vi også undersøgt aspekter af elevernes sprogbrugsmønstre på de to sprog. I lighed med udviklingen af deres andetsprog synes elevernes færdighed i at kodeskifte med pragmatiske formål at udvikle sig på forskellige måder, som dog ikke er uafhængige af deres andetsprogsudvikling.

Jørgensen (1993, 1998) er beskrivelser af kodeskiftmønstre hos de tosprogede elever med særlig vægt på kodeskiftenes anvendelighed som sprogligt magtinstrument. Uddrag 3 viser, hvordan drengen Erol fører an i kodeskift mellem dansk og tyrkisk. Erol skifter fra Selmas engelsk til tyrkisk og slutter sin ytring på dansk i linje 3. De næste to ytringer fremsættes af piger, og begge er på dansk. I linje 7 skifter Erol igen, denne gang til tyrkisk. De andre følger ham på tyrkisk i de næste replikker, indtil han igen skifter, denne gang tilbage til dansk i linje

17. Efter dette følger Selma og Esen igen trop på dansk. I linje 20 skifter Erol midt i ytringen fra dansk til tyrkisk, og Selma svarer på tyrkisk. Det første skift, som Erol ikke tager initiativ til, er Esens meget kritiske bemærkning i linje 24. Skarpheden i den bemærkning bliver endda forstærket af Esens skift til dansk. Esen er en af de dygtigste kodeskiftere, og det kodeskift, der foregår her, er ingen tilfældighed. Esen har det med at dominere (Maegaard & Quist 1998), og hun kan være meget præcis, når hun ønsker det (Jørgensen 1993, Quist 1998).

Elevernes færdighed i at kodeskifte udvikles, således at de pragmatiske hensigter bliver stadig mere styrende og stadig mere nuancerede. Det er klart, at kodeskift er et af de mest forfinede sproglige redskaber, eleverne har til rådighed i deres sproglige magtkampe. Det er tydeligt, at disse færdigheder kun viser sig i gruppesamtaler mellem tosprogede elever, aldrig når der er voksne til stede, og yderst sjældent når der er ikke-tosprogede elever til stede.

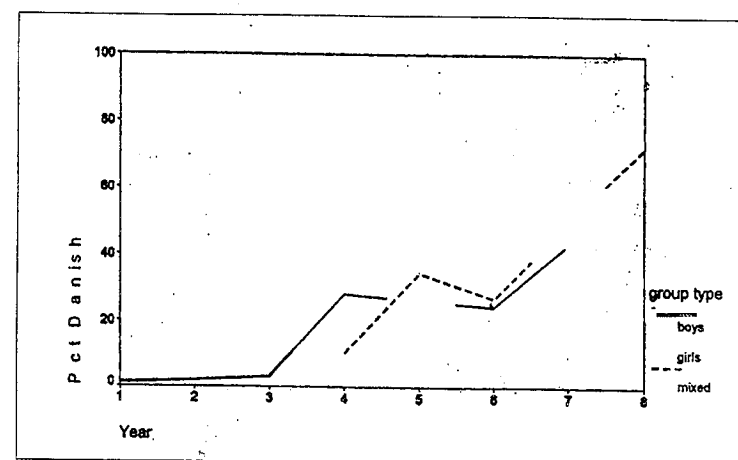
Udvikling af kodeskiftmønstre

Maegaard (1998) er en kvantitativ undersøgelse af kodevalg hos eleverne i tosprogede gruppesamtaler. Ud fra Maegaards tal får vi den fordeling af danskbaserede og tyrkiskbaserede ytringer, som fremgår af figur 1.

I 1. til 3. klasse taler de tosprogede elever meget lidt dansk, når de er i selskab med hinanden. Men i 4. klasse begynder drengene at bruge noget dansk i rene drengegrupper. Indtil 7. klasse er omkring en tredjedel af deres ytringer danskbaserede. Herefter begynder de at øge deres brug af dansk. Pigerne bruger derimod ikke ret meget dansk i de rene pigegrupper før 7. klasse. På dette tidspunkt ser det til gengæld ud til, at pigerne skifter sprog, idet de danskbaserede ytringers andel stiger fra mindre end 10 til ca. 80 procent.

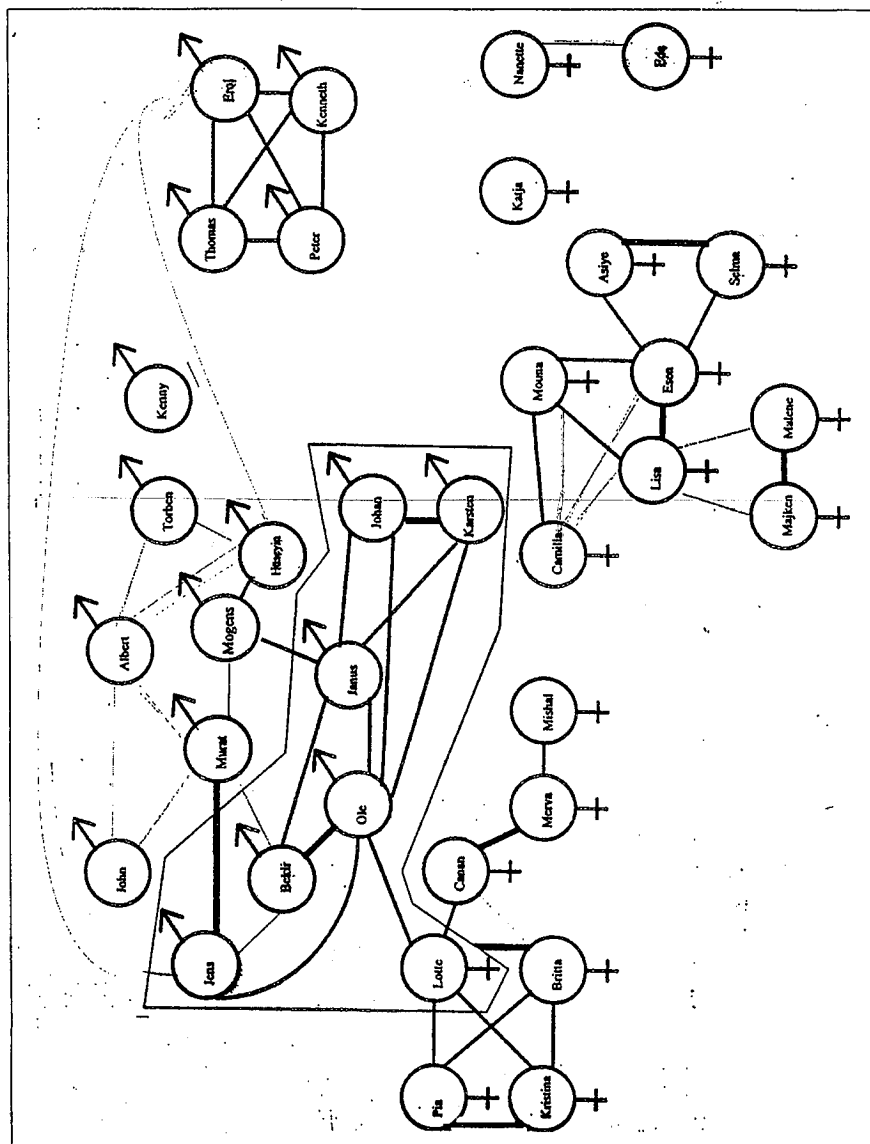
Interessant nok er det ikke uvant for pigerne at bruge dansk. Dette fremgår af den tredje graf på figur 1, nemlig de blandede gruppesamtaler. Andelen af danskbaserede ytringer i 5. klasse, hvor der i øvrigt ikke er kønsspecifikke grupper, er højere end både i 4. og 6. klasse, og for både piger og drenge. Dette betyder, at drenge og piger synes at bruge mere tyrkisk, når de er hver for sig, end de gør, når de er sammen. Hvis dette resultat hænger sammen med det tyrkiske sprogs position som vi-kode (og vi er ikke sikre på, at det er tilfældet), skal det ses i lyset af flere aspekter af de unges socialisering. For det første kan det hænge sammen med den traditionelle adskillelse af kønnene i det tyrkiske samfund (Kağıtçıbaşı 1982). For det andet kan det være udtryk for en generel teenage-opmærksomhed på det andet køn, som deles af alle de unge i deres klasser. Det er muligvis slet ikke passende i sådanne omgivelser at bruge

vi-koden på tværs af kønnene, mens det kan være passende inden for de kønsspecifikke grupper. Eller sagt med andre ord: vi-koden er noget, drenge har med drenge og piger med piger. Kønsidentiteten er måske nok så vigtig som den etniske identitet.

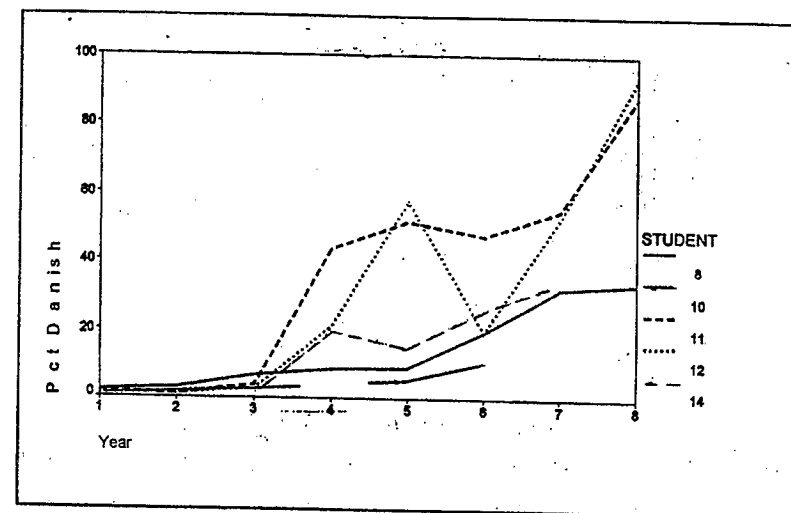

Figur 1. Figuren angiver den procentandel af alle ytringer, som er danskbaserede, i tosprogede gruppesamtaler fra 1. til 8. klasse, henholdsvis mellem drenge ("boys"), mellem piger ("girls") og i blandede grupper ("mixed")

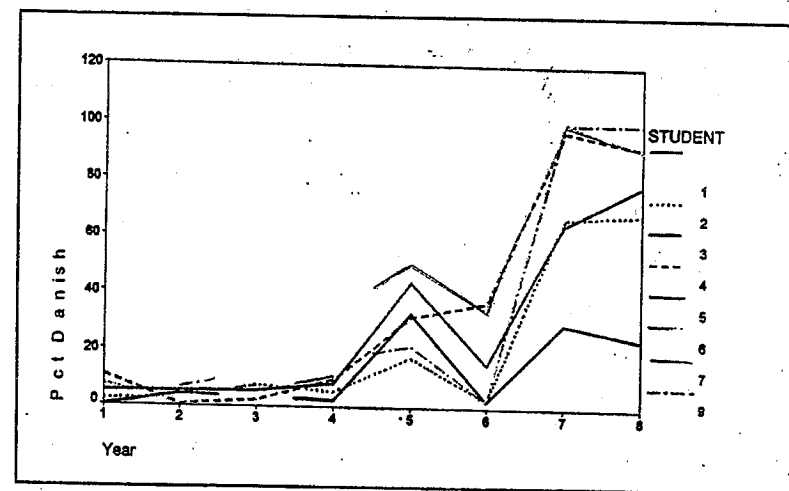
* Quist 1998 har opstillet et sociogram over hele gruppen af unge, dvs. tosprogede såvel som etsprogede, da de gik i 8. klasse, se figur 2. Det fremgår af dette sociogram, som er baseret på de enkeltes selvbekrivelser, at drenge og piger organiserer sig hver for sig, idet der kun er én egentlig kontakt på tværs af kønnene (Mellem Lotte og Ole på figur 2). Drengene organiserer sig i én stor gruppe og én lidt mindre gruppe. Der er desuden forbindelser mellem disse to grupper; der er dog også én dreng, der står helt udenfor. De tosprogede drenge er del af dette mønster helt på samme måde som de øvrige drenge. To af dem, Bekir og Murat, er centralt placerede med mange og tætte forbindelser, mens de andre tosprogede drenge er mere perifert placerede. Pigerne er delt i flere mindre grupper og isolerede enkeltpersoner. De tosprogede piger har kun tætte forbindelser til andre tosprogede piger, med undtagelse af Esen og Canan, der begge er placeret som broer mellem en gruppe etsprogede og en gruppe tosprogede piger.

Figur 2. Sociogram over alle elever i 8. klasse (mørke cirkler repræsenterer tosprogede tyrkisk-dansktalende unge). Linjer repræsenterer forbindelser. Jo tykkere linje, jo tættere forbindelse

Figur 3. Figuren angiver den procentandel af alle ytringer, som er danskbaserede, i tosprogede gruppesamtaler fra 1. til 8. klasse, hos de enkelte drenge.

Figur 4. Figuren angiver den procentandel af alle ytringer, som er danskbaserede, i tosprogede gruppesamtaler fra 1. til 8. klasse, hos de enkelte piger.

Fordelingen af ytringer på dansk og tyrkisk i de tosprogede gruppesamtaler er også blevet beregnet for de enkelte elever. Resultaterne fremgår af figur 3 for drengenes vedkommende og figur 4 for pigernes vedkommende. Det er her tydeligt, at drengene udviser et andet mønster end pigerne. Bortset fra en enkelt dreng er der tendens til, at brugen af dansk øges mere eller mindre jævnt over årene. Drengene begynder imidlertid ikke på at bruge dansk samtidig, og deres udvikling tager heller ikke fart samtidig. Undtagelsen er Murat, som er nr. 12 på figur 3. Han har væsentlig færre danskbaserede ytringer i 6. klasse end både året før og året efter. Hermed viser han samme tendens som flertallet af pigerne, se figur 4. Pigerne bruger meget lidt dansk indtil 7. klasse - undtagen i 5. klasse, hvor vi ikke har nogen kønsspecifikke grupper. Som hos drengene er der én af pigerne, som adskiller sig, nemlig Canan, nr. 4 på figur 4. Hun øger gradvis sin brug af dansk fra 4. klasse, og herved minder hun om flertallet af drengene.

Af de fire elever, vi har fokuseret på her, synes to at være faste topscorere efter alle de målestokke, vi har fundet på. De har lært dansk tidligt, de får høje karakterer, og de klarer alle prøver med gode resultater. De to andre kommer tilsyneladende sent i gang med dansk, men lærer hurtigt. Hertil kommer, at præcis disse to adskiller sig fra de andre elever af samme køn i deres sprogvalgmønstre. Deres selvstændige forhold til sprogvalgene kan måske have noget at gøre med deres særlige tilegnelsesproces. Som Quist (1998) påpeger, er det usandsynligt, at der ikke skulle være sammenhæng mellem på den ene side disse fire topscoreres centrale sociale plads blandt deres jævnaldrende og på den anden side deres skolemæssige succes, herunder deres andetsprogstilegnelse. Man kan ikke vide, hvad der kommer først, deres sociale position eller deres succes. Vi formoder, at de to virker gensidigt forstærkende. Men Murat og Canans tilfælde kan måske belyse dette spørgsmål. De må i det mindste enten have opnået deres sociale position, før de satte fart på deres dansk, eller have opnået opnået deres social position relativt sent i skoleforløbet. Dette tema er under behandling, se Møller 1998.

Konklusion

Vi har baseret vores resultater her på et lille antal elever, men med en stor dybde i vores data. Vi har en vifte af forskellige typer sprogbrug over en periode på ni år, og vi har en anelig mængde sociolingvistiske og pædagogiske data fra elevernes hjem og skole i de ni år. Vi kan nu se, at køn og etnicitet ikke på nogen simpel måde influerer på de sprogbrugsmønstre, vi kan

iaagttage gennem kodevalgene: som gruppesammensætningerne mere eller mindre tilfældigt ændrede sig over årene ved vores dataindsamling, forskød vægten i sprogvalgene sig. Drengene og piger opførte sig forskelligt fra hinanden, skønt der var undtagelser begge steder. Vi fandt, at disse undtagelser lærte dansk sent, men hurtigt. Det kunne se ud, som om at deres sene andetsprogstilegnelse er en faktor, der adskiller dem fra de andre, men at den ikke synes at udgøre en forhindring i det lange løb. De to øvrige elever, vi har set på her, var topscorere gennem hele deres skoleforløb, men hverken socialt eller med hensyn til skolesucces synes de at overgå dem, der kom senere i gang. På ét punkt var de alle fire tidligt i gang - og dette kan meget vel vise sig at være vores vigtigste resultat - alle fire lå nemlig i toppen med hensyn til tyrkiskbeherskelse allerede i første klasse.

Litteratur

- Andersen, Suzanne. 1994. Pragmatiske aspekter af kodeskift hos tosprogede børn. *Københavnnerstudier i tosprogethed, Køgeserien bind K2*. København: Danmarks Lærerhøjskole.
- Boyd, Sally, Anne Holmen & J.N. Jørgensen (red.). 1994a. *Sprogbrug og sprogvalg blandt indvandrere i Norden, bind I: gruppebeskrivelser. Københavnnerstudier i tosprogethed bind 22*. København: Danmarks Lærerhøjskole.
- Boyd, Sally, Anne Holmen & J.N. Jørgensen (red.). 1994b. *Sprogbrug og sprogvalg blandt indvandrere i Norden, bind II: temaartikler. Københavnnerstudier i tosprogethed bind 23*. København: Danmarks Lærerhøjskole.
- Can, Mediha. 1995. Frihed og fritid. J.N. Jørgensen & C. Horst (red.). *Et flerkulturelt Danmark. Festskrift til Jørgen Gimbel 22.9.1995. Københavnnerstudier i tosprogethed bind 25*. København: Danmarks Lærerhøjskole:69-85.
- De Bot, Kees. 1992. A bilingual production model: Levelt's "Speaking" model adapted. *Applied Linguistics* 13:1-24.
- Edelsky, Carole. 1981. Who's got the floor? *Language in Society* 10:383-421.
- Gimbel, Jørgen. 1994. Undervisning af tyrkiske elever i Køge kommune. *Københavnnerstudier i tosprogethed, Køgeserien bind K3*. København: Danmarks Lærerhøjskole.
- Gimbel, Jørgen, Anne Holmen & J.N. Jørgensen. 1996. Fra köy til Køge. Tosproget udvikling i skolen. *Multiethnica* 18-19. Uppsala:16-23.
- Glahn, Esther. 1993. An analysis of learner - native speaker dyadic interaction with regard to dynamics, coherence, and dominance. Bernhard Ketteman & Wilfried Wieden (red.). *Current Issues in European Second Language Acquisition Research*:327-335.
- Glahn, Esther. 1994. Når den ene samtalepartner ikke er dansker. *NYdanske Studier & almen kommunikationsteori nr. 19*. København: Dansk lærerforeningen:79-94.
- Glahn, Esther & Niels Reinhold Petersen. 1995. Dominans i sproglige interaktioner - en sammenligning af to genrer. J. N. Jørgensen & C. Horst (red.). *Et flerkulturelt Danmark. Festskrift til Jørgen Gimbel 22.9.1995. Københavnnerstudier i tosprogethed bind 25*. København: Danmarks Lærerhøjskole:297-308.
- Holmen, Anne. 1993a. Conversations Between Bilingual Schoolstarters. Bernhard Kettemann

- & Wielfried Wieden (red.). *Current Issues in European Second Language Acquisition Research*. Tübingen: Gunter Narr Verlag:337-347.
- Holmen, Anne 1993b. Syntactic Development in Danish L2. Kenneth Hyltenstam & Åke Viberg (red.). *Progression and Regression in Language. Sociocultural, neuropsychological, and linguistic perspectives*. Cambridge: Cambridge University Press:267-288.
- Holmen, Anne. 1995. "Hun er mand". Om børns tilegnelse af personreference på dansk. J.N. Jørgensen & C. Horst (red.). *Et flerkulturelt Danmark. Festskrift til Jørgen Gimbel 22.9.1995. Københavnerstudier i tosprogethed bind 25*. København: Danmarks Lærerhøjskole:259-269.
- Holmen, Anne & J.N. Jørgensen. 1993. *Tosprogede børn i Danmark. En grundbog*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Holmen, Anne & J.N. Jørgensen. 1994. Forældreholdninger til skole og sprogbrug. Boyd et al. (red.). *Sprogbrug og sprogvvalg blandt indvandrere i Norden, bind II: temaartikler. Københavnerstudier i tosprogethed bind 23*. København: Danmarks Lærerhøjskole:91-115.
- Holmen, Anne & J.N. Jørgensen. 1997. Aspects of the Linguistic Development of Minority Children in a Majority School. Jørgensen, J. N. & Anne Holmen (red.). *Successive Bilingualism in School-Age Children. Copenhagen Studies in Bilingualism, Vol. 27*. Copenhagen: Royal-Danish-School of Educational Studies:129-146.
- Holmen, Anne, Sirkku Latomaa, Jørgen Gimbel, Suzanne Andersen & J.N. Jørgensen. 1995. Parent attitudes to children's L1 maintenance: a cross-sectional study of immigrant groups in the Nordic countries. Willem Fase, Koen Jaspaert & Sjaak Kroonen (red.). *The State of Minority languages. European Studies on Multilingualism 5*. Lisse: Swets & Zeitlinger:173-185.
- Johansson-Hidén, Birgitta. 1994. *Kommunikationsmönster vid utvecklingsarbete - Att analysera gruppkommunikation med Initiativ-respons-analys*. Karlstad: Högskolan i Karlstad.
- Jørgensen, J.N. 1993. Children's Code Switching in Group Conversations. *European Science Foundation Network on Code-Switching and Language Contact Code-Switching Summer School, Pavia 9-12 September 1992*. Paris: European Science Foundation:165-181.
- Jørgensen, J.N. 1995a. Tyrkiske forældre til skolebørn. K. E. Bugge & J. N. Jørgensen (red.). *Tre år efter. En punktvis efterundersøgelse af Folkeskolens Udviklingsråds projekter vedrørende indvandrerelever. Københavnerstudier i tosprogethed bind 26*. København: Danmarks Lærerhøjskole:61-82.
- Jørgensen, J.N. 1995b. Language Hierarchies, Bilingualism, and Minority Education in the Nordic Countries. J.N. Jørgensen & C. Horst (red.). *Et flerkulturelt Danmark. Festskrift til Jørgen Gimbel 22.9.1995. Københavnerstudier i tosprogethed bind 25*. København: Danmarks Lærerhøjskole:87-105.
- Jørgensen, J.N. 1997. "Ethnic" and "Societal" Factors of Immigrant Underachievement in the schools of the Nordic Countries. Peter Weber & Wolfgang Wölck (red.). *Recent Studies in Contact Linguistics*. Bonn: Dümmler:172-180.
- Jørgensen, J.N. 1998. Children's Acquisition of Code-Switching for Power Wielding. Peter Auer (red.). *Code-Switching in Conversation: Linguistic Perspectives on Bilingualism*. London: Routledge:237-258.
- Jørgensen, J.N. & Anne Holmen. 1994. Sprogbrug hos tyrker i Danmark og Sverrig. Boyd et al. (red.). *Sprogbrug og sprogvvalg blandt indvandrere i Norden, bind I: gruppebeskrivelser. Københavnerstudier i tosprogethed bind 22*. København: Danmarks Lærerhøjskole: 103-13.

- Jørgensen, J.N. & Anne Holmen. 1995. Sprogforståelse hos tosprogede skolebørn. Sirkku Latomaa & Maija Kalin (red.). *Nordiske sprog som andetsprog*. Jyväskylä, 99-108.
- Jørgensen, J.N. & Anne Holmen (red.). 1997. *Successive Bilingualism in School-Age Children. Copenhagen Studies in Bilingualism, Vol. 27*. Copenhagen: Royal Danish School of Educational Studies.
- Jørgensen, J.N. & Bergthóra Kristjánsdóttir. 1998. Acquisition of Literacy in Multilingual Contexts in Danish Schools. Aydın Yücesan Durgunoglu & Ludo Verhoeven (red.). *Literacy Development in a Multilingual Context*. London: Lawrence Erlbaum:185-202.
- Kağıtçıbaşı, Çiğdem (red.). 1982. *Sex Roles, Family and Community in Turkey. Indiana University Turkish Studies 3*. Bloomington, Indiana University.
- Laursen, Helle Pia. 1992. På tyrkisk hedder det ip... *Om samtalens betydning for tosprogede børns sprogudvikling. Københavnerstudier i tosprogethed, Køgeserien bind K1*. København: Danmarks Lærerhøjskole.
- Levelt, W.J.M. 1989. *Speaking: From Intention to Articulation*. Cambridge, MA & London: The MIT Press.
- Linell, Per & Lennart Gustavsson. 1987. *Initiativ och respons - om dialogens dynamik, dominans och koherens*. Linköping: Tema kommunikation. Universitetet i Linköping.
- Linell, Per. 1990. Om gruppsamtalets interaktionsstruktur. Ulrika Nettelbladt & Gisela Håkansson (red.). *Samtal och språkundervisning. Studier till Lennart Gustavssons minne*. Linköping: Universitetet i Linköping.
- Maegaard, Marie. 1998. Sprogvalget i gruppesamtaler. Møller, J., P. Quist, A. Holmen & J. N. Jørgensen (red.). *Tosproget udvikling. Københavnerstudier i tosprogethed, Køgeserien bind K4*. København: Danmarks Lærerhøjskole.
- Maegaard, Marie & Pia Quist. 1998. Esen styrer det hele. Identitet, sprogvvalg og sprogvtilegnelse. *Det ny reception nr. 31:19-26*. Københavns Universitet, Institut for nordisk filologi.
- Myers-Scotton, Carol. 1992. Comparing Codeswitching and Borrowing. Carol M. Eastman (red.). *Codeswitching*. Clevedon, Avon: Multilingual Matters:19-40.
- Myers-Scotton, Carol. 1995. A lexically based model of codeswitching. Lesley Milroy & Pieter Myusken (red.). *One speaker, two languages*. Cambridge University Press:233-257.
- Møller, Janus. 1998. Sprogvalg og identitet. Møller, J., P. Quist, A. Holmen & J. N. Jørgensen (red.). *Tosproget udvikling. Københavnerstudier i tosprogethed, Køgeserien bind K4*. København: Danmarks Lærerhøjskole.
- Møller, J., P. Quist, A. Holmen & J. N. Jørgensen (red.). 1998. *Tosproget udvikling. Københavnerstudier i tosprogethed, Køgeserien bind K4*. København: Danmarks Lærerhøjskole.
- Quist, Pia. 1998. Ind i gruppen, ind i sproget. En undersøgelse af sammenhænge mellem identitet og andetsprogstilegnelse. *Københavnerstudier i tosprogethed, Køgeserien bind K5*. København: Danmarks Lærerhøjskole.
- Schegloff, Emanuel A. 1996. Turn organization: one intersection of grammar and interaction. Ochs et al. (red.). *Interaction and grammar*. Cambridge: Cambridge University Press.

FORENKLING AF DOBBELTFORMER.

PÅKRÆVET? GENNEMFØRLIGT? LØNSOMT?

Af Henrik Galberg Jacobsen (Dansk Sprognævn)

Et karakteristisk træk ved den danske retskrivningsnorm er dobbeltformer (og tripel-, kvadrupel- og kvintupelformer) som *shellak/shellak*, *tyrk/tyrker*, *spøgede/spøgte*, *strømlinet/-strømlinet/strømlinjet*, *skarpsleben/skarpslebet/skarptsleben/skarptslebet*, *anasene/anasene/sene/anaserne/anaserne*, *viraene/virusene/virusene/viruserne/viruserne*. Der er relativt mange dobbeltformer i den nugældende retskrivningsordbog, *RO 1996*. Til ca. 8 % af opslagsordene er der således knyttet en valgfrihed på enten lemma- eller bøjningsformsniveau. Det er mere end en fordobling i forhold til den foregående ordbog (*RO 1955*).

I det følgende vil jeg diskutere mulighederne for og ønskeligheden af at få reduceret eller afskaffet dobbeltformerne og skitsere og vurdere nogle løsningsmodeller. Jeg vil også se på konsekvenserne af *Retskrivningsloven* fra 1997 (og give et bud på en løsning af det nye paradoksproblem der kan ligge i at søge at slanke retskrivningsnormen samtidig med at der er sket en udvidelse af den kreds af sprogbrugere som er forpligtet til at følge normen).

Som antydning i artiklens undertitel¹ vil jeg koncentrere mig om tre spørgsmål: (1) Er tilstedeværelsen og omfanget af dobbeltformerne i den ortografiske norm så tyngende og problematisk at en afskaffelse eller reduktion af dem kan anses for påkrævet? (2) Hvor gennemførlig er en reform af denne art? Vil den overhovedet kunne realiseres og i givet fald hvordan? (3) Er et projekt 'forenkling af dobbeltformer' lønsomt? Kan det betale sig, og er der grund til at tro at udbyttet vil stå mål med indsatsen? Hovedvægten vil ligge på spørgsmål (2), mens spørgsmål (1) og specielt (3) kun vil blive summarisk behandlet.

¹ Undertitlen er lånt fra Paul Diderichsens artikel "Nordisk målstræv". Påkrævet? Gennemførligt? Lønsomt? *Nordisk Tidskrift för vetenskap, konst och industri (Letterstedtska)*, 1944: 529-537.

1 Påkrævet?

Det er næppe muligt objektivt at afgøre om en oprydning i dobbeltformerne i den officielle danske retskrivning er så påkrævet at den nødvendiggør en indsats på området. Men der er ikke tvivl om at dobbeltformerne af mange sprogbrugere opleves som et problem, og alene dette forhold motiverer at spørgsmålet om en reduktion eller afskaffelse af dem tages op til nærmere overvejelse.

Kvantitativt

Først er der det rent kvantitative forhold at ca. 8 % af opslagsordene i *Retskrivningsordbogen* har en valgfrihed knyttet til sig. Det kan dreje sig om valgfrihed mellem forskellige former af samme opslagsord, fx *shellak* el. *shellak*, *tyrk* el. *tyrker*. Eller det kan dreje sig om valgfrihed mellem bøjningsformer af et opslagsord, fx mellem præteritumformerne *fnisede*, *fniste* og *fnes* og mellem pluralisformerne *nævninge* og *nævninger*. En del sprogbrugere vil nok mene at det er for meget med valgfrihed ved næsten en tiendedel af ordene i dansk. Og det forhold at der er tale om mere end en fordobling i *RO 1986* sammenlignet med *RO 1955*, og at Sprognævnet har kunnet udsende en hel ordbog med og om valgfriheder i den officielle retskrivning (Dansk Sprognævn 1992), trækker nok i samme retning. At der desuden er sket en vis udvidelse af dobbeltformerne fra *RO 1986* til *RO 1996*, må yderligere bestyrke dobbeltformsskeptikerne i deres opfattelse af at der stadig er for mange valgmuligheder i retskrivningen.

Kritik af dobbeltformerne

Som et eksempel på en folkeligt-professionel opinion mod dobbeltformerne kan nævnes følgende brev af 23.9.1998 fra en sprogkonsulent til Dansk Sprognævn:

Hvorfor give næring til myten om at man i dag, "kan stave som man vil"?

Mange ord har flere stavemåder. Enkelte måske endda for mange.

Jeg er faldet over ordet *virus*. Vælg selv mellem *en* eller *et*. Og vælg i pluralis mellem hele fire forskellige stavemåder: *virus*, *viruser*, *virusser* eller *vira*... (– dog ikke *virak*). Hva' med at træffe et valg og få luget lidt ud? Sprognævnet har både kompetencen og autoriteten.

Som et eksempel på en politisk opinion mod dobbeltformerne kan jeg minde om de betænkeligheder ved de planlagte valgfriheder i *RO 1986* som kulturminister Mimi Stilling Jakobsen og undervisningsminister Bertel Haarder gav udtryk for i sommeren 1985, og som kon-

kretiseredes ved at de to ministre sidst i august 1985 skrev til Sprognævnet og henstillede til nævnet "påny at overveje, om der ville kunne ske en begrænsning af antallet af indførte dobbeltformer". Resultatet af henstillingen blev at nævnet i oktober 1985 reducerede antallet af ord med dobbeltformer med ca. 110, hvoraf ca. 70 var ord af typen *gymnasium/gymnasie*.

Som et eksempel på en administrativ opinion mod dobbeltformerne kan nævnes det ønske hos Rigsdagens/Folketingets Bureau og centraladministrationen om en enkeltformsbaseret officiel retskrivningsnorm som har været udtrykt med mellemrum siden 1870, og som har medført at parlamentet og centraladministrationen i de sidste ca. 125 år har haft deres egen retskrivningsvejledning med en smallere norm end den officielle retskrivningsordbogs. På det seneste har administrationens interesse for retskrivningsproblemet resulteret i en anmodning fra Folketingets Informations- og Dokumentationsafdeling til Dansk Sprognævn om bistand mht. en revision af Folketingets retskrivningsvejledning, herunder hjælp til at træffe et valg mellem de tilladte dobbeltformer.

Og som et eksempel på en leksikografisk opinion mod dobbeltformerne kan nævnes Henning Bergenholtz' artikel i det seneste nummer af *Hermes* (Bergenholtz 1998). Også den interne liste over foretrukne opslagsformer som er udarbejdet til brug ved redaktionen af *Den Danske Ordbog* og *Den Store Danske Encyklopædi*, kan ses som en indirekte kritik fra fagligt-leksikografisk hold af de mange dobbeltformer i retskrivningsnormen.

2 Gennemførligt?

I dette afsnit diskuterer jeg hvilke muligheder Dansk Sprognævn har for at gennemføre en evt. dobbeltformsreform, og skitserer nogle løsningsmodeller.

Sprognævnets beføjelser

Den beføjelse som Sprognævnet har til – uden at spørge – at lave ændringer i den officielle retskrivning, er i *Sprognævnssloven* udtrykkeligt begrænset til at gælde "ændringer og ajourføringer af ikkeprincipiel karakter". Når det derimod drejer sig om ændringer af principiel karakter, skal de først godkendes af kulturministeren, der inden en evt. godkendelse skal forelægge sagen for undervisningsministeren. Og eftersom der har været dobbeltformer i den officielle danske retskrivning så længe vi har haft sådan en, så må en afskaffelse af dobbeltformerne siges at være en så gennemgribende og principiel ændring at den hører til dem

der skal forelægges i de relevante ministerier før den kan publiceres for sprogbrugerne.

Det gælder naturligvis og helt indiskutabelt for en radikal reform der simpelthen gør op med det gamle princip om brug af dobbeltformer overhovedet. Og det må formentlig også gælde for en mere moderat reform, der indskrænker sig til at afskaffe dobbeltformerne i bestemte afgrænsede ordgrupper eller ordtyper.

Et særligt problem i forbindelse med de juridiske muligheder for at gennemføre en forenkling af dobbeltformerne er forholdet til de to retskrivningsprincipper der er blevet slået fast med lovkomplekset i 1997, nemlig *traditionsprincippet* og *sprogbrugsprincippet*. Det er de to principper som Sprognævnet skal tage hensyn til i sit arbejde med sprognormeringen, og altså også i sit arbejde med fastlæggelsen af retskrivningen.

Kort fortalt går *traditionsprincippet* ud på at ord staves på den måde som de altid har været stavet på i de officielle retskrivningsordbøger. Og *sprogbrugsprincippet* går så tilsvarende ud på at ord og ordformer i dansk skrives "i overensstemmelse med den praksis, som følges i gode og sikre sprogbrugerers skriftlige sprogbrug". Det vil sige – som der står i både bemærkningerne til forslaget til *Sprognævnssloven* og i *Sprognævnsbekendtgørelsen* – at "Efter traditionsprincippet ligger stavemåderne af det eksisterende ordforråd principielt fast, bortset fra justeringer som følge af sprogbrugsprincippet".

Det kunne umiddelbart se ud som om vi her er havnet i en næsten Joseph Hellersk punkt 22-fælde der nok giver Sprognævnet (og Kulturministeriet) ret til at foretage ændringer i retskrivningen, men som samtidig forbyder nævnet – og ministeriet – at gennemføre andre ændringer end dem der faktisk er sket i forvejen. Der er helt klart et problem her – et juridisk problem – som kan vise sig at være en alvorlig hindring for en systematisk afskaffelse af dobbeltformerne i dansk retskrivning. Det vil jeg imidlertid ikke lade mig standse af her, men jeg vil haste videre til nogle overvejelser over hvordan en – af myndighederne sanktioneret – dobbeltformsreform kunne tænkes realiseret.

Den radikale løsning

Først er der den helt radikale løsning: den endegyldige afskaffelse af enhver valgfrihed i den danske retskrivningsnorm. Den virker umiddelbart tillokkende. Formålet med en officiel retskrivning er jo standardisering og fasthed. Kunne man forestille sig dette ideal smukkere realiseret end i en retskrivning hvor hvert ord havde én og kun én stavemåde, og hvor hver bøjningsform kunne skrives på én og kun én måde? Det kunne man næppe, men ikke desto

mindre må den totale enhedsortografi nok betragtes som en utopisk tilstand som hverken er realistisk eller ønskværdig.

Man kan få et indtryk af totalprojektets umulighed ved at se nærmere på de forskellige typer af valgfriheder der findes inden for den officielle norm. Jeg har indtil nu blot talt om dobbeltformer eller valgfriheder som om det var ensartede størrelser. Og jeg har også, i overensstemmelse med almindelig praksis, stiltiende betragtet dobbeltformerne i *Retskrivningsordbogen* som om de var et snævert ortografisk anliggende. Men dobbeltformer er faktisk mange ting, og det er langtfra dem alle der med rimelighed kan karakteriseres som rent eller snævert ortografiske.

Forskellige slags dobbeltformer

Der er naturligvis en del rent ortografiske dobbeltformer. Det gælder fx *Månen* eller *månen* med stort eller lille, *idé* eller *ide* med eller uden accenttegn over slut-*e*'et, og *simpelthen* eller *simpelt hen* i ét eller to ord. Det gælder ligeledes orddele som *he-sten/hes-ten/hest-en* og opslagsord som *bolche/bolsje* med *ch* eller *sj*, *hefte/hæfte* med *e* eller *æ* og *vandre(r)hjem* med eller uden slut-*r* i *vandre(r)*. Og det gælder bøjningsformer som *globus(s)en* med ét eller to *s*'er og *øre(r)ne* med eller uden *r* foran bestemtthedsendelsen *-ne*.

Når den slags valgfriheder kan betegnes som rent ortografiske, er det fordi der her er tale om varianter der kun er forskellige mht. deres skriftlige form, mens der ikke er nogen hørbar forskel på dem. Det er således karakteristisk for de rent ortografiske dobbeltformer at de er *fuldstændig homofone*. I andre tilfælde kan man tale om *potentielt homofone* dobbeltformer. Det er sådan nogle som fx *fader/far* og *medens/mens*, hvor brugen af den lange form i skrift jo ikke udelukker at man faktisk udtaler ordet i én stavelse. Det gælder tilsvarende fx *hilsenen* eller *hilsnen* med eller uden *e* i midten, der kan afspejle – men som ikke behøver at gøre det – en forskel i udtale i henholdsvis tre og to stavelser.

Og så er der de masser af tilfælde hvor to eller flere dobbeltformer ikke alene er heterografe – hvad alle dobbeltformer jo er – men også heterofone. Det kan dels dreje sig om opslagsformer, fx *gulvmop* eller *gulvmoppe*, *indskrumpen* eller *indskrumpet*, *kranie* eller *kranium*, *opiumvalmue* eller *opiumsvalmue*, *oxid* eller *oxyd*, *pyramidal* eller *pyramidalisk*. Eller det kan dreje sig om bøjningsformer, fx pluralis *dollar* eller *dollars*, *kontoer* eller *konti*, *nævninge* eller *nævninger*, præteritum *nævned* eller *nævnte*, *nyste* eller *nøs*, fælleskøn eller intetkøn *flonellen* eller *flonellet*, *insulinen* eller *insulinet*, neutrum og adverbial form *for-*

holdsvis(t) med eller uden *-t*, bestemt form og pluralis *ny* eller *nye*, *fri* eller *frie*.

Den antydning af dobbeltformernes typologiske mangfoldighed jeg her har givet, skulle nok kunne illustrere vanskelighederne ved en total afskaffelse af dobbeltformerne i dansk. Det er først og fremmest de tilfælde hvor dobbeltformerne er heterofone, der er problematiske. Det ville være betænkeligt hvis en normerende myndighed – med henvisning til at der blot er tale om en regulering af retskrivningen – fra den ene dag til den anden fjerner muligheden for at skrive en lang række af de former der bruges i den faktiske sprogbrug hos gode og sikre sprogbrugere, og dermed samtidig devaluerer disse former til andenrangsformer i den mundtlige sprogbrug. Det ville ikke være rimeligt hvis fx *kranie*, *opiumvalmue*, *nøs* og *insulinen* fik lov til at beholde deres plads inde i normvarmen, mens *kranium*, *opiumsvalmue*, *nyste* og *insulinet* blev sendt ud i kulden.

Og en oprydning blandt de heterofone dobbeltformer ville også stille sig blokerende i vejen for fremtidige optagelser af nye former i *Retskrivningsordbogen*. Den officielle retskrivningsordbog mangler jo fx stadig en del almindeligt brugte former på *-ie*, fx *akvarie*, *auditorie*, *gymnasie*, *klimakterie*, *kollegie*, *podie*, og anerkender kun formerne på *-ium*, altså *akvarium*, *klimakterium*, *kollegium* osv. En accept af formerne på *-ie* ville altså – hvis dobbeltformer ikke var en mulighed – betyde at formerne på *-ium* samtidig måtte ofres – og det ville være lige så urimeligt som det er at *-ie*-formerne stadig er ikke-anerkendte.

Kun de rent ortografiske dobbeltformer

Der er nok ikke andet at gøre end at affinde sig med at en evt. reform af dobbeltformerne i dansk må indskrænkes til at omfatte de rent ortografiske dobbeltformer – altså de heterografe homofoner, evt. også de potentielt homofone.

Men heller ikke en sådan rent ortografisk reform er problemfri. Og under alle omstændigheder kan man forestille sig forskellige modeller. Jeg vil her blot skitsere en enkelt mulig model. Og jeg vil her ligesom jeg tidligere har gjort det i forbindelse med arbejdet med de nye kommeregler (Galberg Jacobsen 1993a), se om der ikke skulle være inspiration at hente i Norge, der nok må kunne betegnes som nordisk mester – eller måske ligefrem verdensmester – i dobbeltformer og valgfrihed i det hele taget.

Det særlige ved det norske system er at man dér dels har en udstrakt valgfrihed, dels søger at styre brugen af de valgfrie former i en bestemt retning. Man opererer nemlig i Norge med to former for valgfrihed. På den ene side har man en *fuldstændig valgfrihed* med såkaldte

jamstilte former, fx *tall/tal*, *bein/ben*, pluralis *kontor(er)*. På den anden side har nordmændene hvad man kunne kalde *vægtet eller modificeret valgfrihed*, dvs. et system bestående af såkaldte *hovedformer* og *sideformer*. Her er hovedformen normalformen, som kan bruges i alle sammenhænge, og som skal bruges i bestemte sammenhænge, specielt i lærebøger og i statstjenesten; hovedformerne udgør tilsammen den såkaldte *lærebogsnormal*. Sideformerne (der også kaldes for *klammeformer*, fordi de står i klammer [firkantede parenteser] i ordbøgerne) må derimod normalt ikke bruges i lærebøger eller i statstjenesten, men må godt bruges af skoleelever i deres skriftlige arbejder. Som eksempler kan nævnes *røyke*/[*røke*] hvor den diftongerede form *røyke* er hovedformen, mens formen med monoftong, *røke*, er den mere begrænset anvendelige sideform. Af bøjningsformer kan nævnes at man i ord af typen *lærer* har hovedformen *lærere* uden noget slut-*r* og sideformen *lærerer* med et slut-*r*. Se evt. nærmere i *Bokmålsordlista* (1992), specielt s. ii-iii.

Direkte overført til dansk skulle vi altså indføre to retskrivningsnormer: en snævrere norm med hovedformer som skulle kunne bruges i alle sammenhænge, og som var de eneste tilladte i bestemte sammenhænge, fx i lærebøger og i breve og publikationer fra det offentlige, og en bredere norm som først og fremmest skulle kunne bruges af skoleelever i deres skriftlige arbejder.

Man kan imidlertid spørge hvorfor lige netop skolebørnene skulle have en udstrakt frihed til at vælge og vrage mellem alle de forhåndenværende dobbeltformer. Der er så vidt jeg kan se, gode grunde til det i Norge, hvor man anser det for ønskværdigt at børnene i vid udstrækning kan bruge træk fra deres dialekt også i deres skriftsprog. Men ellers kunne man jo nok mene at det netop bør være skolens elever der skal forpligtes over for den snævre norm (den dobbeltformsfattigste af normerne). Dels er skolen jo relativt let at styre i en bestemt ortografisk retning, og dels er det jo skoleeleverne der i sprogplanlægningsmæssig henseende er dem der skal være bærere af fremtidens norm.

Anbefalede former?

Det kunne tale for at vi i Danmark overvejer en variant af den norske model der ganske vist overtager systemet med hovedformer og sideformer (foruden de helt sidestillede former), men som ellers modificerer modellen ved at man – Sprognævnet via *Retskrivningsordbogen* – generelt anbefaler brugen af hovedformerne. Anbefalingen skal sigte mod alle de sprogbrugere der anerkender og søger at følge den officielle retskrivningsnorm, men bør i særlig grad føles

forpligtende af dem der i øvrigt har pligt til at følge den officielle retskrivning, dvs. skolen og hele den offentlige forvaltning. – I øvrigt kan normen med de anbefalede valg jo også opfattes som et tilbud til de sprogbrugere der gerne vil fritages for besværlige overvejelser mht. hvilke former de skal vælge – og hvilke valg som tidligere trufne valg af en bestemt form tvinger dem til at foretage hvis de ønsker at virke nogenlunde konsekvente og konsistente i deres sprogbrug.

Man kan indvende mod en sådan model med anbefalede former over for blot godkendte eller accepterede former at der ikke er tradition for den slags i Danmark. Det er nu kun delvis rigtigt. I ledsagebekendtgørelsen til den store retskrivningsbekendtgørelse der blev udsendt 27.2.1892 (den der var grundlaget for den officielle danske retskrivning indtil *Retskrivningsloven* i 1997) er det faktisk i en række tilfælde markeret hvilken af to dobbeltformer ministeriet anbefaler (fx *Kerne* frem for *Kærne* og *tredie* frem for *tredje*), og så sent som i 3. udg. af *Dansk Retskrivningsordbog*, hvis sidste oplag kom i 1946, er der markeringer af hvilke former der anbefales (således fx stadig *Dejg* med *g* – dvs. den form der droppes i *RO 1955*). Og på det seneste er Dansk Sprognævn (oprettet 1955) også så småt slået ind på at opgive at valgfri muligheder nødvendigvis er totalt ligestillede, ved i *RO 1996* (§ 45) at anbefale det nye komma (enhedskommaet) frem for det traditionelle komma (grammatisk komma). – Så, selvom disse fortilfælde muligvis med lige så god ret kan bruges i argumentationen mod at indføre en vægtet valgfrihed i dansk, så er fortilfældene der altså.

Talte former??

Mens vi er ved skellet mellem en anbefalet norm og en godkendt norm, kan det være rimeligt at overveje om der ikke skal etableres yderligere en norm. Det skal så være en norm som indeholder endnu flere dobbeltformer (eller tripelformer) end den nuværende, og som kan ses som en naturlig konsekvens af *Retskrivningslovens* udvidelse i 1997 af kredsen af sprogbrugere der er forpligtet over for den officielle retskrivningsnorm. Der bliver tale om en norm som kommer til at indeholde former som Sprognævnet hidtil har været meget afvisende over for, men som forekommer i den faktiske sprogbrug hos i øvrigt gode og professionelle sprogbrugere der før kunne tage det afslappet om de var i overensstemmelse med den officielle retskrivning, men som nu efter loven fra 1997 pludselig bliver lovbydere hvis de bliver ved med at skrive som de hidtil har gjort, og som det er sædvane i deres faglige miljø.

Jeg tænker her på forskellige fagfolk der fx laver undervisningsmaterialer og eksamensopgaver mv. til brug ved undervisningen på de videregående og højere uddannelser,

fx medicinere og biologer der foretrækker at skrive *DNA* med stort ligesom fx *RNA* (for ikke at tale om *aDNA* (*ancient DNA*) og *cDNA* (*complementary DNA*) og *mtDNA* (*mitochondrial DNA*), til trods for at *RO 1996* kun har *dna*, på psykologer og pædagoger der aldrig bruger nogen anden pluralisform end *workshops* uanset at *RO 1996* kun har *workshopper*, på leksikografen der insisterer på at tale om *tekstkorpora* og *lemmata* selvom *RO 1996* kun har pluralisformerne *korpus(er)* og *lemmaer*, og på botanikere der skriver fx *klokke-lyng* med bindestreg for at vise at der er tale om en plante af slægten *lyng*, i modsætning til *hedelyng*, der har sin egen slægt og derfor skrives uden bindestreg. Og så er der de kemikere – inklusive dem der sidder i ministerier mv. og laver bekendtgørelser med lister over tilladte tilsætningsstoffer o.l. – der står fast på at skrive fx *chlor* med *ch* og *phosphor* med to gange *ph*. Også medicinerne, der i øvrigt har fornuftige regler for skrivning af medicinske termer på latin/græsk og dansk, falder i visse tilfælde uden for den nugældende officielle norm, fx når de gennemfører skrivemåden *asthma* som "dansk form" i stedet for *astma* og skelner betydningsmæssigt mellem *chok* (der er den eneste form som *Retskrivningsordbogen* anerkender) og *shock*.

Der er ikke noget der tyder på at det kan lade sig gøre at banke disse fagfolk på plads inden for den regulære danske retskrivningsnorm, og det er et spørgsmål om man så ikke bør give dem en mulighed for at bruge deres fagnorm i deres fagtekster uden at de af den grund skal være lovbrydere. I en vis forstand kan jo også accepten fra det sprognormerende establishment af de specielle fagsproglige stavemåder ses som en beskeden modydelse fra sprogautoriteterne for at de pågældende faggrupper overhovedet stadig skriver faglige tekster på dansk og ikke kun på engelsk.

Anbefalede, tilladte og tålte former

Jeg har nu skitseret en løsning med tre slags dobbeltformer (ud over de totalt ligestillede), nemlig (1) *anbefalede* former, (2) ikke-anbefalede, men dog *tilladte* former, og (3) *tålte* former. Såvel de *anbefalede* som de *tilladte* former hører til inden for den egentlige danske retskrivningsnorm, og deres status skal fremgå klart og umisforståeligt ved de enkelte ord i *Retskrivningsordbogen*. Når det derimod gælder de *tålte* former, mener jeg ikke at de bør fremgå på alfabetisk plads i *Retskrivningsordbogen*, men at der i ord bogens forord e.l. bør stå en generel bemærkning om at man ikke er i strid med den officielle retskrivningsnorm hvis man i specifikt faglige tekster benytter sig af stavemåder (ordformer, bøjningsformer) der ikke

fremgår af *Retskrivningsordbogen*, men som i øvrigt er de almindeligt brugte i det faglige miljø.

Men hvordan?

Jeg er klar over at mit forslag – eller min vision, skitse – med en anbefalet og en tilladt norm lider af den alvorlige svaghed at det ikke giver retningslinjer eller kriterier for hvordan man vælger mellem de eksisterende dobbeltformer og afgør hvilke der skal anbefales, og hvilke der blot skal tillades. Og jeg er også klar over at der vil være meget store problemer med at foretage disse valg på en kvalificeret måde. Jeg kommer ikke her nærmere ind på hvordan der helt konkret skal vælges mellem de tilbudte dobbeltformer, men henviser blot generelt til de muligheder der i dag er for at hente oplysninger om udbredelsen af konkurrerende variantformer i frekvensordbøger og elektroniske tekstkorpusser.

3 Lønsomt?

Tjah!

Litteratur

- Bekendtgørelse nr. 23 og 24 af 27.2.1892 om Retskrivningen*. Trykt i *Lovtidende*:138-41 og 142-51.
- Bergenholtz, Henning. 1998. Variantangivelser i en dansk produktionsordbog ud fra eksempler med fleksionsangivelser i *Retskrivningsordbogen*. *Hermes*, nr. 21:95-119.
- Bokmålsordlista. *Rettskrivningsordliste for skole, hjem og kontor*. 1992. Utarbejdet av: Avdeling for leksikografi ved Institutt for nordistikk og litteraturvitenskap, Universitetet i Oslo, og Norsk språkråd. Redaktør: Boye Wangensteen. Oslo: Universitetsforlaget.
- Dansk Retskrivningsordbog*. Udg. af Undervisningsministeriets Retskrivningsudvalg. 1923, 2. udg., 1925, 3. udg. 1929 (6. opl. 1946).
- Dansk Sprognævn. 1992. *Danske Dobbeltformer. Valgfri former i retskrivningen*. Redigeret og med en efterskrift af Henrik Galberg Jacobsen. Dansk Sprognævns skrifter 18. København: Munksgaard.
- Galberg Jacobsen, Henrik. 1992. Dobbeltformer i dansk. Dansk Sprognævn 1992:141-73.
- Galberg Jacobsen, Henrik. 1993a. Enhedskommaet – et forslag. *Komma – hvornår og hvorfor?*. Red. af Henrik Galberg Jacobsen og Mogens Gradenwitz. Dansk Sprognævns skrifter 20. København: Dansklærerforeningen:145-72.
- Galberg Jacobsen, Henrik. 1993b. Lidt om Danske Dobbeltformer og dobbeltformer i dansk. *Nyhedsbrev*, nr. 13, august 1993, udg. af LEDA, Leksikografer i Danmark:2-5.
- Galberg Jacobsen, Henrik. 1997: Ordrede forhold. Om retskrivningsloven og sprognævnsløven. *Nyt fra Sprognævnet* 1997/3:1-5. Optrykt let ændret i *Mål & Måle*. 20. årg., nr. 3:12-15, og i *Sprog i Norden* 1998:107-19.

Retskrivningsloven = Lov nr. 332 af 14.5.1997 om dansk retskrivning. Trykt i *Lovtidende A*: 1521. Optrykt i *Nyt fra Sprognævnet* 1997/3:5-6, og i *Sprog i Norden* 1998:113-14.
RO 1955 = *Retskrivningsordbog*. Udg. af Dansk Sprognævn. 1955. København: Gyldendal.
RO 1986 = Dansk Sprognævn. *Retskrivningsordbogen*. 1. udg. 1986. København: Gyldendal.
RO 1996 = Dansk Sprognævn. *Retskrivningsordbogen*. 2. udg. 1996. København: Aschehoug.
Sprognævnsbekendtgørelsen = *Bekendtgørelse nr. 707 af 4.9.1997 om Dansk Sprognævns virksomhed og sammensætning*. Trykt i *Lovtidende A*: 3745-46. Optrykt i *Nyt fra Sprognævnet* 1997/3:9-10, og i *Sprog i Norden* 1998:117-19.
Sprognævnsløven = Lov nr. 320 af 14.5.1997 om Dansk Sprognævn. Trykt i *Lovtidende A*: 1497-98. Optrykt i *Nyt fra Sprognævnet* 1997/3:6-8, og i *Sprog i Norden* 1998:114-17.

Peter Widell og Mette Kunøe (udg.):
7. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog
Århus 1999

MR. BEAN I TALE OG SKRIFT

- og om besvarelsen af formulerede såvel som ikke-formulerede opgaver

Af Eva Skafte Jensen (Københavns Universitet)

I 1995 foretoges en empirisk undersøgelse på Københavns Universitet og på Università di Torino. En række studerende fra de to universiteter blev bedt om at genfortælle to video-sekvenser med den engelske komiker Mr. Bean, dels skriftligt, dels mundtligt. Ved samme lejlighed bad man dem om at skabe sammenhængende tekst af fire påstande (ikke om Mr. Bean, men om rygning). De blev bedt om at løse disse opgaver på deres respektive modersmål. Formålet var at undersøge, om italienere og danskere bruger forskellige sproglige strategier i deres måder at skabe tekst på.

Undersøgelsen var iværksat i forbindelse med Statens Humanistiske Forskningsråds program *Lingvistik og fremmedsprog*, og de fleste VIPer i forskergruppen var danske italinister fra Handelshøjskolen i København og fra Københavns Universitet. Desuden deltog den italienske lektor fra KU, og jeg selv, selvom mine italienskkundskaber begrænser sig til kun en smule mere end *sì* og *no*.

Den empiriske undersøgelse

Det var som sagt formålet at undersøge, om italienere og danskere brugte forskellige sproglige strategier i deres måder at skabe tekst på, og for at få så sammenligneligt materiale som muligt, blev det bestemt, at inputtet skulle være det samme i den danske og i den italienske gruppe.

Mr. Bean blev udvalgt som det fælles input af to grunde. For det første er den persona (dvs. den fiktive rolle opfundet og spillet af Rowan Atkinson), Mr. Bean udgør, ikke hverken dansk eller italiensk, og for det andet - og det er vigtigere - er de fleste Mr. Bean-stykker fuldstændig uden talt sprog. På den måde håbede vi på at forhindre en verbal-sproglig påvirkning fra videoen til informanterne. To videoer blev udvalgt: Den ene var Biblioteksepisoden, som er en hel, afrundet episode på 9 minutter med begyndelse, midte og slutning. Slutningen har en overraskende pointe, som der er bygget op til tidligere i forløbet. Den anden video var Julekrybbeepisoden, som er et 3-minutters uddrag fra en længere julevideo.

Selve dagen for indsamlingen forløb som følger: de to hold studerende (danske hhv. italienske) mødte op (i København hhv. i Torino) og blev hver især opdelt i to grupper. Den ene af disse grupper - A-gruppen - fik til opgave at referere Julekrybbeepisoden mundtligt og Biblioteksepisoden skriftligt, mens den anden gruppe - B-gruppen - fik den omvendte opgave, nemlig at referere Biblioteksepisoden mundtligt og Julekrybbeepisoden skriftligt. Desuden blev alle informanterne bedt om at skabe sammenhængende tekst af fire løsrevne påstande om rygning. Der var i alt 18 danske informanter og 27 italienske. Det gav i alt følgende korpus:

Danske tekster:

Julekrybben, mundtligt (A-gruppen)	9 tekster
Biblioteket, skriftligt (A-gruppen)	9 tekster
Biblioteket, mundtligt (B-gruppen)	9 tekster
Julekrybben, skriftligt (B-gruppen)	9 tekster
Rygertekster (alle 18 informanter)	18 tekster
	i alt 54 tekster

Italienske tekster:

Julekrybben, mundtligt (A-gruppen)	14 tekster
Biblioteket, skriftligt (A-gruppen)	14 tekster
Biblioteket, mundtligt (B-gruppen)	13 tekster
Julekrybben, skriftligt (B-gruppen)	13 tekster
Rygertekster (alle 27 informanter)	27 tekster
	i alt 81 tekster

Jeg vil i det følgende helt se bort fra rygerteksterne, og jeg vil udelukkende referere til den danske del af Mr. Bean-teksterne, da mine italienskkundskaber som sagt er stærkt begrænsede.

Indsamlingens betydning for teksternes form

Alle i forskergruppen har været optaget af, hvordan det fælles input har ytret sig forskelligt eller ens i informanternes tekstproduktion. Men mens italianisterne særligt har beskæftiget sig med at sammenligne dansk og italiensk, har min hovedinteresse været at sammenligne mundtlige og skriftlige tekster, og også at se på, hvordan de to forskellige forløb i Mr. Bean-sekvenserne tilsvarende giver forskellige Mr. Bean-referater. Eller sagt på en anden måde:

Hvordan de to forskellige input giver to forskellige slags output - om man så må sige.

Vi havde gjort os meget umage for, at omstændighederne ved indsamlingen skulle være så ensartede som muligt. Derfor - og for nemheds skyld - havde vi valgt at samle alle informanterne ét sted (i hhv. København og Torino) på én dag og så indsamle hele molevitten. Og den måde at gøre det på har sat sine spor.

Skønt informanterne var blevet bedt om at være informanter på frivillig basis, og skønt vi havde forsøgt at gøre hele processen så uformel som muligt, viste det sig alligevel, at informanterne tog hele oplevelsen som en slags eksamen. Jeg skal straks vende tilbage til, hvordan det viser sig i teksterne. Men først gengiver jeg den instruks, informanterne fik.

Instruks til informanterne

Gruppe A:

Du får forevist en video på 3 min. Du må gerne tage noter, mens du ser filmen. Når du har set den, beder vi dig **fortælle mundtligt på dansk til en person, der ikke har set videoen, hvad der skete**. Din gengivelse bliver registreret på bånd. (Gruppe B - tilsvarende spørgsmål om video på 9 min.)

Gruppe A:

Du får forevist en video på 9 min., og du må også denne gang tage noter, mens du ser. Når du har set den, beder vi dig **skriftligt fortælle på dansk, hvad der skete i filmen**. Du er velkommen til at rette i sprog og indhold undervejs eller når du er færdig. (tid: 45 min. - computerskrivning) (Gruppe B - tilsvarende spørgsmål om video på 3 min.)

De var altså blevet bedt om at genfortælle handlingen til en person, som ikke havde set videoen - det sidste var fremhævet med fed skrift - og det var alt. Denne situation afspejler en almindelig dagligdags genre, som vi alle oplever hele tiden - nemlig, at to ligeværdige personer taler sammen, og afsender fortæller modtager om noget for modtager nyt og ukendt. Men mange af informanterne opfattede som sagt hele situationen som en slags eksamen, eller i hvert fald som en situation, hvor de skulle præstere noget. Den dagligdags situation med to ligeværdige samtalepartnere, som vi i forskergruppen havde tilstræbt, var i informanternes bevidsthed udskiftet med en anden - for dem som studerende - kendt situation, nemlig eksamenssituationen med to ikke ligeværdige samtalepartnere. Eftersom de ikke helt har vidst, hvad det var, de skulle præstere, har de fleste gjort sig umage for at huske og forstå. Det kan man blandt andet se i følgende mundtlige eksempel.

DMA3 (Dansk informant, Mundtlig tekst, gruppe A, informant 3)

det er en video med- med mr. Bean som- øh eller han er i Harrods, i- stormagasinet Harrods, står og leger med en juleudsmykning, øh *jeg kan ikke lige huske hvad det er det hedder* nå men øh, der den stald hvor Jesus bliver født øhm og- så giver han, jah (det godt??) © øh han øh la du lader- dukkerne tale og-, og så- kommer der nogle får ind og-... ja han mæher © og- så kommer der en hyrde og en hund © og så kører han en- øh en vogn ind, der skal- hente fårene, og- © ja *så tror jeg nok* så kommer der- så kommer der en robot ind, og © og siger en, masse mærkelige lyde, og den går så ud igen © og- så bagi, så kommer så en dino'saur, og gør- gør dem meget forskrækkede allesammen, men heldigvis så, sender han så også en, en tank ind, der- skyder dino-sauren, øh og *så, tror jeg nok* der- dukker en helikopter op, med- en, engel hængende nedenunder, der er påmonteret en-øh magnet, som henter Jesusbarnet, og flyver det over i en-øh ja *jeg ved ikk* i et dukkehus, *tror jeg det er*, og der er, øh Maria også, øh *så vidt jeg kan se*, og så lige pludselig så kommer der en betjent ind i billedet, og det er så- øh ekspedienten der kommer tilbage med de varer han *åbenbart* har købt, og- han ser lidt gnaven ud og- så slutter den © (Tid: ca. 2 min.) (Mine kursiveringer)

I et eksempel af denne slags er det tydeligt nok, at informanten har forsøgt at løse en opgave. En opgave, som han selv har defineret som en huske/forstå-opgave (da vi nu ikke gjorde det for ham). Disse epistemiske markeringer (dvs. udtryk for formodning etc.) er i øvrigt typiske for alle Mr. Bean-teksterne, både dem om Biblioteket og dem om Julekrybben, og både de mundtlige og de skriftlige.

Mr. Beans indflydelse på teksterne

Lidt sværere er det at se, at nogle af informanterne også har defineret en anden slags opgave. Og jeg skal straks komme til, hvori den opgave består.

Først vil jeg sige, at de skriftlige Julekrybbe-tekster hele tiden har generet mig. Der var noget anstrengt ved dem, og jeg har ikke helt kunnet finde ud af, hvad det var, der skurrede i ørerne (eller øjnene - om man vil), indtil jeg satte mig ned og så lidt nærmere på dem.

Jeg kiggede på de skriftlige og jeg kiggede på de mundtlige, og langt om længe så jeg, hvorfor nogle af Julekrybbeteksterne virker så forkert. Det er fælles for samtlige Mr. Bean-tekster, at de giver indtryk af at være huske/forstå-prøver, men dette træk er særligt tydeligt i de mundtlige tekster, og i de mundtlige genfortællinger af netop Julekrybben er teksterne nærmest de rene opremsninger (som illustreret ved DMA3 ovenfor). Men de skriftlige Julekrybbetekster er ikke kun opremsninger, de er også noget andet. Mens A-gruppen - det var dem, der producerede de mundtlige genfortællinger af Julekrybbeepisoden - tilsyneladende har opfattet opgaven som en ren huske/forståprøve, er det som om B-gruppen har forsøgt at løse to

opgaver. Den ene opgave er ligesom ved A-gruppen en huske/forståprøve, og den anden opgave? Ja, det ser ud til, at nogle af informanterne i B-gruppen har forsøgt at skrive en sjov og dynamisk tekst på baggrund af den video, de har set. Der er bare det problem, at den specifikke video ikke i sig selv er særlig sjov. Gengivelsen i DMA3 er faktisk dækkende. *Så sker der dit og så sker der dat og så er den slut...*

Men prøv at se her, hvad DSB3 får ud af den korte 3-minutters sekvens. (Ortografi, tegnsætning og afsnitsinddeling er informantens egen):

DSB3 (Dansk informant, Skriftlig tekst, gruppe B, informant 3)

juleudstilling i harrods, rowan atkinson alias mr. bean ses i julestuen foroverbøjet ind over en slags krybbe, der forestiller jesusbarnets fødsel i stalden i bethlehem. den perfekte jule idyl er skabt ved hjælp af disse små plasticfigurer, som på nydeligvis repræsenterer josef, jomfru maria, jesusbarnet, de vise mænd fra østerland og det sædvanlige menageri af dyr; en ko og en hest.

Idyllen bliver imidlertid en anelse forstyrret, da Mr. Bean laver sin helt personlige tolkning af budskabet om julefred. Josef hysser på de andre; på jesusbarnet og da den ene af kongerne ganske ufrivilligt bøvser medfører dette straks en stor hyssen, den stakkels ko må ikke muh'e så meget som antydningen af et muh lige så vel som at hesten ikke må pruh'e (for nu at blive i terminologien).

Ind fra højre kommer pludselig et helt regiment af får brægende ind på scenen; dem bliver der naturligvis også hysset på. Hjælpen kommer dog rimelig hurtigt i form af en lille anti-luftskytsskanon, der plaffer løs og de stakkels forsvarsløse får, der end måtte være tilbage bliver af en lille bjæfende hund jaget ind i en bakkende sættevogn, som Mr. Bean med sin hånd styrer ind fra venstre. Ja, de sidste får bliver vel på det nærmeste proppet ind -. Her hjælper den illusoriske lyd af en bakkende lastbil gevaldigt med at forneemme stemningen i krybben hin nat.

Endnu bedre bliver det da han, Mr. Bean altså fører en stor frådende Tyrannosaurus Rex ind fra venstre til at angribe de sidste overlevende, der ikke var blevet kanonføde. Lige inden det ultimative klimaks skal til at finde sted, nemlig fortærringen af jesusbarnet, kommer den bamhjertige samritan legemliggjort af en legetøjshelikopter med en engel hængende i en lille snor under sig (man fristes unægteligt til at skrive Gabriel).

Helikopteren og - ja, Gabriel flyver andægtigt hen over krybben, løfter jesusbarnet og flyver over til en anden del af julestuen i Harrods, den trygge og rare dukkestue med lyserødt soveværelse, der ligner enhver Barbies drøm om et soveværelse.

Jesusbarnet bliver smukt anbragt midt i den lyserøde drøm af en seng og idet helikopter + engel skal tilbage til Bethlehem efter resten af familien, kommer der en stor Bobby ind fra venstre (-har intet med Dallas at gøre!)- Mr. Bean kigger op og ser til hans store overraskelse en ekspedient for enden af den arm, som styrer Bobby'en.

Sekvensen slutter hermed.

Informanten her har gjort sig umådelig umage for at skrive en komisk tekst. Han laver bevidste stilbrud, han henviser direkte til andre udenfor liggende genrer (tv-serien Dallas) osv.

En anden informant (DSB4) skaber dynamik ved at veksle mellem spørgsmål og svar, og en tredje (DSB7) formår søreme at lægge skriftlige lydeffekter ind i sit referat.

Men spørgsmålet er nu, hvorfor informanterne har ment, det skulle være en del af opgaven at skrive en dynamisk og komisk tekst. Og svaret mener jeg man kan finde i selve Mr. Bean-personaen. I hvert fald i Danmark er Mr. Bean en kendt, komisk figur. Og informanterne går ud fra, at hvis de har set Mr. Bean, så må det, de har set, også være komisk, og så må gengivelsen være lige så komisk.

Det er selvfølgelig noget af en påstand fra min side, at Mr. Bean-personaen er den direkte årsag til, at en del af Mr. Bean-referaterne er skrevet, som de er - at informanterne har tilstræbt at skrive i en komisk genre.

Men man kan faktisk se andre steder i materialet, at Mr. Bean-personaen sætter sine sproglige spor. Det følgende uddrag er fra begyndelsen af en af Biblioteksteksterne:

DMB2 (Dansk informant, Mundtlig tekst, gruppe B, informant 2)

ja ja vi så en Mr Bean film der hedder som hed biblioteket, og den foregår på sådan et meget fint gammelt bibliotek... og det starter med at der er noget klassisk musik i baggrunden, og så kommer Mr Bean ind og han er lidt nervøs fordi man skal jo passe på ikke at larme for meget der... og han kommer ind og han lister og så knirker gulvet *jo selvfølgelig...* (Mine kursiveringer)

Hvorfor er dette en selvfølge? Jo, fordi Mr. Bean - som er introduceret i første linie - er en kendt, komisk figur. Hvor Mr. Bean optræder, må man forvente komiske situationer.

Prøv også at se på følgende tekst, som er et fuldstændigt referat af Bibliotekssekvensen. (Ortografi, tegnsætning og afsnitsinddeling er informantens egen. Jeg har kursiveret enkelte afsenderkommentarer i tredje afsnit):

DSA2 (Dansk informant, Skriftlig tekst, gruppe A, informant 2)
Biblioteket

Vor helt, Mr. Bean, kommer meget stille ind på biblioteket, hvor han bestiller en meget gammel bog. Han lister på tær over til et bord, hvor der i forvejen sidder en mand. Han

sætter sig, og tager papir og et rustent penalhus frem. Han bliver nødt til at give penalt huset olie, for at det ikke skal pive, når han åbner det. Desværre får han hikke, hvilket irriterer hans sidemand. Mr. Bean prøver at få hikken til at gå væk ved at holde vejret i meget lang tid. Han stopper først, da han er ved at kvæles, men det hjælper selvfølgelig ikke - hikken kommer tilbage....

Så kommer der en bibliotekar med den gamle bog, og Mr. Bean tager hvide stofhandsker på, og putter møjsommeligt et flot, rødt bogmærke ind i bogen, for at behandle bogen så forsigtigt som muligt. Han kigger nysgerrigt på billederne og tager så et stykke pergamentpapir frem, så han kan tegne et af de gamle billeder over.

Desværre kommer han selvfølgelig til at tegne i bogen, og da han prøver at viske de formastelige streger væk, bliver det kun endnu værre. *Dum som han er*, putter Mr. Bean nu i desperation slettelak på bogen, men da der kommer en bibliotekar lukker han hurtigt bogen med det resultat, at slettelakken bliver pløret ud over siderne i bogen. *Snu som han er*, vil Mr. Bean rive de tilsmudsede sider ud, mens han lader som om han nyser, så folk på biblioteket ikke kan høre støjen fra det foregående hærværk. Men efterhånden sidder der nogle store stykker papirrester tilbage i den stakkels bog. Den lille formalitet klarer Mr. Bean med en hobbykniv, men da hans sidemand ser mistroisk på ham, foregiver han at spidse blyant. Uheld på uheld synes at regne ind over vor tumbede ven, for han kommer til at skære for dybt i bogens sider, hvorefter halvdelen af bogens sider falder ud. Mens sidemanden vender sig om, ser Mr. Bean den sin chance ved at bytte deres bøger ud.

Som sagt, så gjort. Mr. Bean skynder sig over for at aflevere den ordentlige bog, mens sidemanden bliver tilbageholdt for at have massakreret den anden bog. Snedigt gjort af den gode bønne, men desværre afslører han sig selv, ved at komme ind for at hente sit fine, røde bogmærke, som han havde glemt i den famøse bog. Surt show.

Den faktor (Mr. Bean), som på ytringsniveau udløser et *jo selvfølgelig* i DMB2 og et *dum som han er* i DSA2, udløser også på tekstniveau de bevidste stilbrud, man kan se i DSB3.

Hvis man sammenligner de skriftlige Julekrybbetekster med de skriftlige Bibliotekstekster, ligner de hinanden mht. afsendervurderinger, dynamik osv. Men mens dette ihærdige stykke arbejde fra informanternes side i Julekrybbeteksterne virker anstrengt, virker det dynamiske i Biblioteksteksterne ikke lige så aparte, fordi inputtet - Bibliotekssekvensen - faktisk er komisk, og den har et forløb med mange omstændigheder undervejs som ender med en slutpointe.

Alle de mange omstændigheder undervejs viser sig i øvrigt også i Biblioteksteksterne som et stort antal mådesadverbialer - i Julekrybbeteksterne er der næsten ingen. Der kan selvfølgelig være andre måder at beskrive omstændigheder på, end ved mådesadverbialer, men det er mit umiddelbare indtryk, at forskellen i antal mådesadverbialer i de to teksttyper (dvs. Julekrybbeteksterne og Biblioteksteksterne) er en direkte følge af forskellen i de to narrative

forløb i hhv. Julekrybbesekvensen og Bibliotekssekvensen. Jeg har beskrevet dette forhold nærmere andetsteds (Jensen, udk.).

Konklusion

Opsummerende vil jeg sige dette: Jeg har prøvet at vise, at omstændighederne omkring selve den empiriske undersøgelse har haft direkte indflydelse på det sproglige udtryk. At selve indsamlingssituationen for nogle har virket eksamensagtig, er sådan set ikke overraskende. Og at det sætter sine sproglige spor (jf. de epistemiske markeringer), er næsten kun at forvente.

Men jeg håber, jeg også har sandsynliggjort, at valget af input (nemlig Mr. Bean) har influeret outputtet på to mindst to måder. Dels i afsenderkommentarer og -vurderinger af Mr. Beans gøre og laden undervejs i handlingen (*selvfølgelig, dum som han er, snu som han er*), dels i selve informanternes stræben efter at skrive i en dynamisk og komisk genre.

Litteratur

- Jansen, Hanne, Bente Lihn Jensen, Eva Skafte Jensen, Iørn Korzen, Paola Polito, Gunver Skytte & Erling Strudsholm. 1996. *Mr. Bean - på dansk og italiensk. Rapport om empirisk undersøgelse*. København.
- Jansen, Hanne, Bente Lihn Jensen, Eva Skafte Jensen, Iørn Korzen, Paola Polito, Gunver Skytte & Erling Strudsholm. 1997. Testi paralleli scritti e orali, in italiano e in danese. Strategie narrative. *Cuadernos de filología Italiana. Servicio de publicaciones universidad complutense, Número 4*. Madrid.
- Jensen, Eva Skafte (udk.). Ekstralingvistiske faktorer og sproglige udtryk. Skytte, Gunver, Iørn Korzen, Paola Polito & Erling Strudsholm (Red.) *Tekststrukturering på italiensk og dansk. Resultater af en komparativ undersøgelse. Strutturazione testuale in italiano e in danese. Risultati di una indagine comparativa*. København. 3 vol. + 3 cd.

Peter Widell og Mette Kunøe (udg.):
7. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog
Århus 1999

VISUM-PROJEKTETS GRAMMATIKPROGRAM

Af Sabine Kirchmeier-Andersen (Handelshøjskolen i København)

1 Hvad er VIA?

Forkortelsen VIA står for visuel interaktiv analyse og er betegnelsen for et edb-baseret undervisningsværktøj til træning af grammatisk analyse i gymnasiets ældste klassetrin og i sprogundervisningen på forskellige niveauer i de højere uddannelser¹.

Udgangspunktet for udviklingen af programmet har været et stort behov både på gymnasie- og universitetsniveau for en systematisk træning til styrkelse af de sproglige analytiske færdigheder hos de studerende. Med de givne tidsmæssige rammer er det ikke altid muligt for underviserne at tilbyde de studerende tilstrækkeligt mange øvelser til oparbejdelse af sikkerhed i grammatisk analyse. Ofte bliver de studerendes udbytte af undervisningen ringe, da de mangler de nødvendige forkundskaber for at følge med. VIA er designet til at råde bod på dette problem, idet programmet tilbyder de studerende individuel træning i de basale grammatiske grundbegreber og giver dem mulighed for at udvikle deres analytiske sans.

Fra starten har det været målet at VIA skal være multilingvalt, teorineutralt og emne-uafhængigt. Bag de store ord ligger der krav om at systemet skal kunne håndtere de fleste vesteuropæiske sprog, der må ikke være nogen binding til en bestemt grammatisk beskrivelsesmodel eller lærebog, og det skal være muligt at håndtere mange forskellige typer af grammatiske problemer.

For at kunne leve op til disse krav er VIA udviklet som en programskal. Det betyder at de faciliteter systemet tilbyder, let kan udvides og tilpasses det aktuelle undervisningsforløb.

¹ VIA udvikles af VISUM - Projektet : Visum er finansieret af Undervisningsministeriets kvalitetsfremmepulje og Center for teknologistøttet uddannelse. Projektet administreres fra Odense Universitet, men projektdeltagerne kommer ud over Odense Universitet fra Gymnasieskolen, Københavns Universitet og Handelshøjskolen i København. Arbejdet med VIA-prototypen er afsluttet pr. 31.8.98. Projektet ledes af prof. Lene Schøstler (KU).

2 Visuel Interaktiv Analyse

Hvordan foregår visuel interaktiv analyse? Den ligner på mange måder det som vi allerede kender fra traditionel grammatikundervisning: Underviseren formulerer en analyseopgave, finder et antal øvelsessætninger, udarbejder en facitliste, og giver opgaven til de studerende som foretager analysen og returnerer deres løsningsforslag. På basis af løsningsforslagene og facitlisten foretager underviseren så sin evaluering, producerer feedback til de studerende og tilrettelægger sin undervisning.

VIA kommer ind i alle faser i denne proces dels ved at lette arbejdet med at lave analyserne dels ved at give hjælp og støtte til løsning af opgaverne.

Underviserens skal stadig lave en opgaveformulering og finde sætninger eller tekster der skal analyseres. Men han kan få hjælp til at udarbejde facitlisten. F.eks. kan han få visualiseret analysen i form af et trædiagram eller i Diderichsens sætningsskema eller med simple markeringsfarver. Især trædiagrammer kan være værdifulde som illustration af grammatiske sammenhænge, men ofte undgås denne visualiseringsform, fordi det er så besværligt og tidsrøvende at tegne træerne. Her kan VIA yde god hjælp. Den tegner træet for underviseren og kan håndtere rettelser og ændringer i træet på en enkel måde.

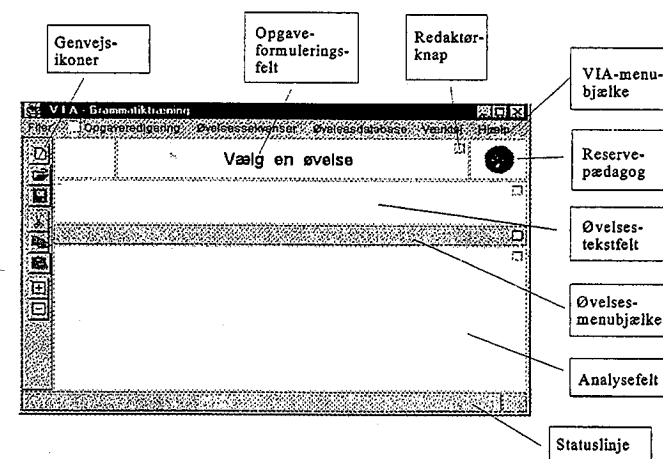
Den studerende er den der får mest hjælp. I VIAs grafikmodul kan han frit prøve sig frem med en bestemt analyse, og systemet vil vise ham konsekvenserne af hans analyser i form af grafik enten som farvekoder eller som trædiagrammer. Hvis der opstår problemer, fejl eller mangler, vil systemet kunne foreslå hjælp i form af definitioner og distributionelle tests og/eller henvise til det relevante sted i den medfølgende elektroniske grammatikbog² eller til underviserens løsningsforslag og kommentarer til opgaven. Til sidst kan VIA tage sig af evalueringen af den studerendes præstation, dvs. sammenholde hans løsning med underviserens løsningsforslag.

Via støtter den studerendes selvstændige arbejde med grammatiske analyser, idet forslag om hjælp og evaluering af løsninger kun gives, når den studerende selv ønsker det. Der er med andre ord gode muligheder for at prøve sig frem med forskellige kreative løsningsforslag, inden man beder om en evaluering.

² Systemet leveres p.t. med on-lineudgaven af Per Anker Jensens *Principper for grammatisk analyse* (1985). Det dog muligt at indlægge grammatikker for andre sprog.

3 Brugergrænsefladen

Da VIA ikke er designet til datalingvister, men til brugere med ingen eller kun ringe kendskab til EDB, var det fra starten et krav at grænsefladen i VIA skulle være enkel og overskuelig, bl.a. skulle der bruges så få vinduer som muligt, kun få tastekombinationer og helst kun mus. Underviserens grænseflade skulle ikke adskille sig nævneværdigt fra den studerendes, og det skulle være let for underviseren at skifte mellem lærer- og elevmodus for at afprøve nye øvelser. Samtidigt skulle programmet falde ind i de gængse windows-miljøer, dvs. Windows95 grænsefladen og så vidt muligt have samme funktionalitet, således at brugeren ikke skulle vænne sig til nye symboler eller rutiner for de samme funktioner som f.eks. *gem*, *åben*, *hjælp* og lign.

Figur 1. VIAs brugergrænseflade

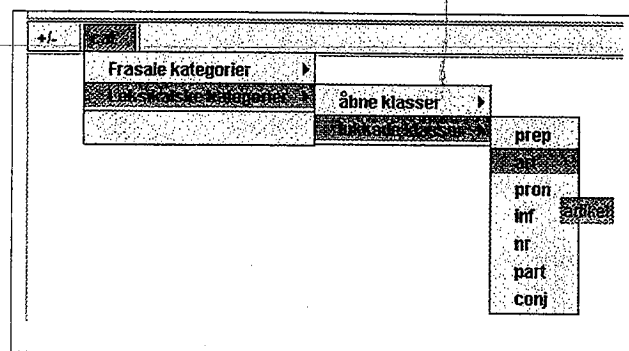
Den overordnede styring af programmet foregår i VIA-menubjælken øverst i vinduet. Herfra har man adgang til filhåndtering, opgaveredigering, organisation af øvelsessekvenser, hjælpeværktøjer og hjælpefiler. Nogle af de mest brugte funktioner kan også aktiveres direkte ved klik på genvejsikonerne som er placeret lodret øverst til venstre på skærmen. Arbejdsfladen er opdelt på langs i 4 adskilte områder:

Opgaveformuleringsfelt
Øvelsestekstfelt
Øvelsesmenubjælke
Analysefelt.

Nederst på skærmen fortæller en statuslinje hvilke menuvalg man har foretaget, dvs. hvilken slags øvelse man har gang i, og hvor mange point man har scoret.

Når systemet er i lærermodus er hvert af felterne forsynet med en gul redaktørknop. Når redaktørknappen aktiveres i felt 1 og 2, fremkommer der et gult omrandet felt, hvori man kan skrive hhv. opgaveformuleringen og en eller flere øvelsessætninger. For identifikationsøvelser kan der indtastes flere sætninger ad gangen. For trætningsøvelser kan der kun arbejdes med en sætning ad gangen. Redaktørknapperne i øvelsesmenubjælken og i analysefeltet aktiverer menuer som muliggør valg af menubjælke og valg af visualiseringstype.

Underviseren kan helt frit designe sammensætningen af menubjælken, så den passer til en given øvelsessekvens.

Figur 2. Design af menubjælken

Grundstammen i enhver menubjælke er et antal træk og deres værdier, fx *kategori=artikel* eller *funktion=subjekt*. For overskuelighedens skyld anvendes i reglen de gængse forkortelser *cat=art*, *func=subj*, men de fuldt udskrevne betegnelser kan også anvendes. Hvis man vælger at bruge forkortelser, kan de fuldt udskrevne træk og værdier kaldes frem som en tool-tip (dvs. teksten kommer frem, hvis man holder musen stille et øjeblik på det ønskede træk (jf. figur 2)). Den studerende har således hele tiden mulighed for at se hvad en given forkortelse står for. Ofte kan antallet af træk og værdier være stort og uoverskueligt. Underviseren har da mulighed for at strukturere menubjælken på en pædagogisk hensigtsmæssig måde. I figur 2 har man fx valgt at dele værdierne for trækket *cat* op i leksikalske og frasale værdier. De leksikalske værdier er derefter yderligere delt op i åbne og lukkede klasser.

4 Multilingval anvendelse

VIA er udformet som et multilingvalt program og kan håndtere alle sprog som bruger det latinske alfabet. P.t. er der udarbejdet opgavesæt for dansk, engelsk, fransk, tysk, spansk, italiensk og latin. Der er taget højde for at nye øvelsessekvenser kan tilføjes løbende, ligesom vi også overvejer at lave en facilitet så undervisere kan udveksle øvelser. Ofte vil studerende skulle arbejde med mere end et sprog, og her kan det være en fordel at man ikke skal skifte system, når man skifter sprog. VIA kan lokaliseres til de anvendte sprog, så både VIAs menuer som den anvendte terminologi kan vises på det sprog som underviseren måtte ønske.

5 Hvad kan man lære?

Selvom vi har forsøgt at gøre programmet så emneafhængigt som muligt, er det indlysende at systemet ikke kan anvendes til alle typer af lingvistisk analyse. Alt hvad der har med pragmatik og tekstgrammatik at gøre, dvs. de mere tekstlingvistiske aspekter, har vi ikke taget med. Til gengæld har vi koncentreret os om en bred dækning af morfologi og syntaks. Inden for morfologi dækkes bøjning, afledning og sammensætning. Inden for syntaks dækkes henholdsvis materiale (ordklasser og syntagmer) og funktioner (ledfunktion og dependensforhold).

6 Hvilken teori?

Det er grundtanken med VIA at det skal være et program som kan anvendes bredt, dvs. i mange forskellige sammenhænge og på mange forskellige niveauer. I udviklingsfasen har vi taget udgangspunkt i de mest anvendte grammatikteorier og de hyppigst forekommende opgavetyper på gymnasie- og på universitetsniveau og forsøgt at gøre plads til dem alle.

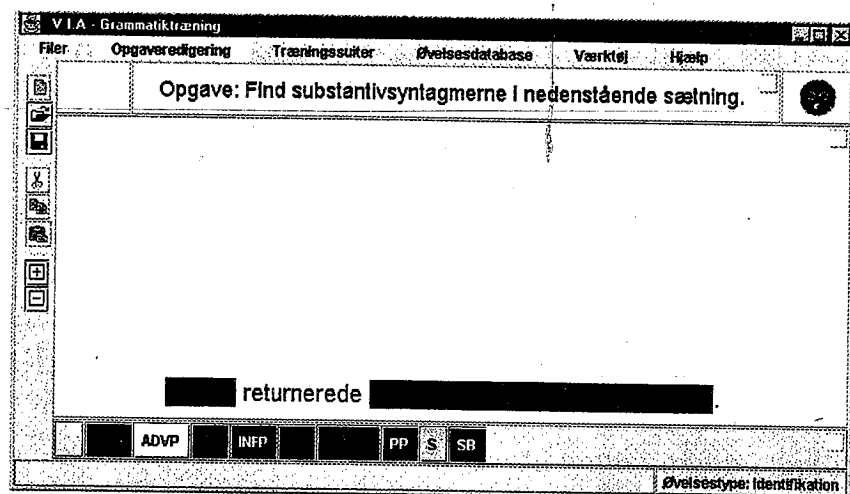
Det har været vores mål at programmet let skal kunne tilpasses den grammatiske teori som man vil bruge i undervisningen, typisk den teori som ligger til grund for den lærebog man har valgt. Det er imidlertid ikke muligt at lave et grammatikundervisningsprogram helt uden en teoretisk forankring, for lige så snart man bruger et lingvistisk begreb, har man valgt et lingvistisk ståsted. Vi har derfor satset på at kunne klare i hvert fald de store hovedgrupper af teorier: de konstituentstrukturbaserede grammatikteorier (klassiske Phrase Structure Grammars (Chomsky 1965, Gazdar 1987) herunder bl.a. X-bar teorien (Chomsky 1970, Jackendoff 1977) og de nyere trækstrukturbaserede grammatikteorier (Pollard & Sag 1987 & 1994), de

7 Visualisering

For øjeblikket arbejder vi med at udvikle forskellige typer af visualisering i forhold til forskellige undervisningsniveauer og opgavetyper.

7.1 Identifikationsøvelser

Ved identifikationsøvelser præsenteres den studerende for en tekst, en sætning eller et syntagme. Ved enkelte museklik identificeres sætnings- eller syntagmedele med farvekoder og/eller symboler.

Figur 3

7.2 Indsættelsesøvelser

Ved indsættelsesøvelserne bliver den studerende bedt om at indsætte manglende ord i en given kontekst. De er efterhånden klassiske og findes i mange systemer. Vi har planer om at integrere disse øvelser for at gøre det muligt at bruge det samme system til så mange øvelses-typer som muligt. Indsættelsesøvelser er ikke med i version 1.0.

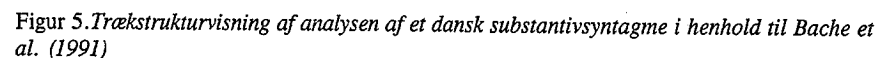
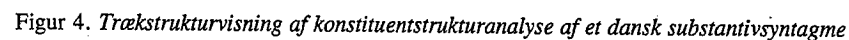
7.3 Trætningsøvelser

Ved trætningsøvelser bliver den studerende bedt om at identificere elementer i sætninger og

illustrere deres indbyrdes relationer i trædiagrammer. Trædiagrammerne giver mulighed for at anvende et righoldigt system af grammatiske træk således at opgavernes kompleksitet kan blive meget varieret.

Trætningsmodulet understøtter tre typer af træstrukturer som de kendes fra de nævnte lingvistiske teorier. 1. Konstituentstrukturtræer, 2. Trækstruktur-træer, 3. Hybride dependens-træer. Det er planen at der også skal være mulighed for at kunne tegne ægte dependenstræer. Dette er ikke implementeret i version 1.0.

Grundstrukturen i alle trætyper er trækstrukturtræerne, da disse kan indeholde den maksimale mængde information i deres træk-værdiskemaer (TVS). Alt efter hvilken trætype der er valgt, er der mulighed for at få vist et TVS som en forkortet notation på knuderne. Således forkortes et TVS som [cat NP] til NP i konstituentstrukturvisning, og et TVS som [form g, function obj] til g:obj, svarende til den grafiske repræsentation i Bache et al. (1991). Træerne kan forstørres og formindskes efter behov, og deltræer kan klappes sammen og foldes ud, alt efter hvilken del af strukturen man ønsker at fokusere på. Der er for tiden ingen restriktioner med hensyn til træernes opbygning. Det er op til underviseren at sørge for at konventionerne som gælder for de enkelte teorier, bliver overholdt. Der er taget højde for forskelle i konventionerne i valg af terminologi samt i hjælpeteksterne til trætningsøvelserne. Således vil man kunne anvende særlige menubjælker til øvelser inden for X-bar konventionen og tilsvarende hjælpefiler, der støtter den studerendes indlæring af den underliggende teori.

Sætningsskemaanalysen følger den klassiske feltopdeling. Ord og konstituer placeres i skemaet efterhånden som de identificeres af den studerende. Denne facilitet er ikke implementeret version 1.0.

Den væsentligste funktion i VIA er den hjælp og feedback systemet yder. Den studerende kan slå direkte op i forskellige former for on-line hjælp. Først og fremmest en komplet **flersproglig grammatik**, nemlig Per Anker Jensens *Principper for Grammatisk Analyse* som er blevet konverteret til en elektronisk opslagsbog. Endvidere er der adgang til forskellige **grammatiske oversigtsark**, f.eks. en oversigt over ledsætningstyper på tysk eller typer af frie tilføjelser på dansk og en oversigt over **distributionelle tests** som kan anvendes til f.eks. afgrænsning af syntagmer og identifikation af ordklasser, syntagmer og syntaktiske funktioner. Desuden er der adgang til en komplet **oversigt over de anvendte grammatiske termer** og deres forkortelser samt deres ækvivalenter på de andre VIA-sprog. VIA har tilknyttet et **konkordansprogram** der gør det muligt at finde flere eksempler på en given konstruktion i et tekstkorpus. For latin er der derudover udviklet en **formgenkender** hvor den studerende kan indtaste en given ordform og få at vide hvordan den kan analyseres. Man kan også indtaste en grundform og få alle bøjningsformerne frem.

Det er meningen at VIA skal fungere som en slags hjælpeunderviser eller reservepædagog som ledsager den studerende og kommer med gode råd undervejs. Til det formål er programmet forsynet med en lille hjælper, en grafisk figur som lever sit eget liv på skærmen. Når den studerende kommer i vanskeligheder kan han bede om hjælp ved et antal klik med musen. Afhængigt af den sværhedsgrad som er fastsat for opgaven, kommenterer hjælperen den foreslåede løsning, viser vej til forskellige hjælpefaciliteter eller viser underviserens løsningsforslag.

Feed-backmodulet er kontekstsensitivt, dvs. at det på et hvilket som helst tidspunkt i arbejdsprocessen kan analysere den studerendes input, sammenligne med det løsningsforslag som underviseren har givet, og give et bud på hvad der er galt. Man kan skelne mellem fire trin i denne proces

- overordnet fejlidentifikation
- hjælp til problemløsning
- henvisning til tip fra læreren
- henvisning til lærebog.

Den overordnede fejlidentifikation er baseret på en sammenligningsalgoritme der sammenholder elevløsning og lærerløsning. Denne algoritme er forholdsvis enkel, når det gælder identifikationsøvelser og indsættelsesøvelser, og mere kompleks, når det gælder sammenligning af træer. Her skal der både tjekkes træk og strukturer. Fejlen markeres og kommenteres, og der gives henvisning til det relevante sted i hjælpematerialet.

Afhængigt af hvor meget hjælp systemet giver, kan opgaverne i VIA løses med forskellige sværhedsgrader. Det er den studerende der bestemmer, hvornår han vil have hjælp, men det er underviseren der bestemmer hvor meget hjælp han kan få. Dette kan ændres fra gang til gang. VIA tager højde for følgende situationer:

- Ingen meddelelser (eksamens/prøvesituation)
- Kun ja eller nej (dvs. enten er analysen ok, eller der er noget galt et eller andet sted)
- Kun grafisk markering af fejl/markering af manglende analyse (dvs. lokalisering af fejl men ingen forklaring af hvad fejlen består i)
- Pop-up vinduer med forklaringer og relevante opslag i hjælpefiler
- Løsningsforslag

Ud over det generelle feed-backsystem som er fælles for alle opgaver udarbejdet af VISUM-gruppen, er der mulighed for at underviseren kan indtaste tips og gode råd, enten for en bestemt øvelse eller for en hel øvelsesrække. I forbindelse med trætningsøvelserne er der bl.a. mulighed for at indtaste den grammatik som træerne skal analyseres efter.

Vi har p.t. ikke intentioner om at VIA skal foretage automatisk syntaksanalyse af frit input, men der er åbnet mulighed for vi kan tilkoble automatisk syntaksanalyse baseret på bestemte teorier, f.eks. kunne man have frit input inden for rammerne af teorien fremsat af Bache et al. ved at bruge en analyse fra VISL-projektets constraint-grammarparser (Bick 1997) i stedet for en lærerfremstillet løsning.

9 Evaluering

Underviseren kan med VIA skabe opgaver med varierende sværhedsgrad, og han kan styre hvor meget hjælp systemet må tilbyde den studerende. På denne måde kan man lave øvelser til meget forskellige niveauer, og man kan hurtigt ændre en opgaves sværhedsgrad. I det helt

ekstreme tilfælde kan man slå hjælpefunktionen helt fra og bruge systemet til grammatikopgaver, tests eller måske endda eksamen.

For den studerendes og også for en hurtig evaluering skyld er der indbygget et pointsystem. En anden funktion er p.t. endnu på tegnebrættet: en intelligent tilpasning fra systemets side, således at VIA ved hjælp af pointsystemet kan beregne elevens niveau og svagheder, og derefter tilbyde relevante øvelser som netop træner det svage punkt.

10 Terminologi

Det vanskeligste punkt i VIAs flersproglige tilgang ligger i den grammatiske terminologi, idet der findes lige så mange forskellige sæt af grammatiske termer som der findes sprogundervisere. Det er der flere årsager til. Dels er der en tendens til at bruge den nationale terminologi, ikke mindst når man bruger de nationale grammatikker. Således bruger engelsklæreren udtrykket *noun phrase*, fransklæreren: *groupe nominal*, latinlæreren: *substantivsyntagme*, dansklæreren: *genstandshelhed* til at betegne den samme grammatiske størrelse. Dels kan der inden for det samme sprog forekomme konkurrerende betegnelser for det samme fænomen. F.eks. kan vi i lærebøgerne finde betegnelser som *verbum*, *verbal*, *prædikat*, *verballed*, *udsagnsled* anvendt om stort set det samme indhold. Den mest problematiske situation opstår imidlertid, når den samme betegnelse i forskellige teorier kan dække over forskellige koncepter. Man kan således i lærebøgerne finde følgende eksempler til illustration af begrebet *prædikat* (understreget):

"Søren giver Peter en bog"

"Søren giver Peter en bog"

For at sikre intern konsistens er VIA nødt til at operere med sin egen liste over betegnelser og deres forkortelser. Den følger så vidt muligt de anbefalede sproglige betegnelser fra dansk sprognævn (Galberg Jacobsen 1996). Men der er åbnet mulighed for at VIA-betegnelser kan erstattes af andre, hvad enten de er motiveret af at underviseren arbejder med den terminologi som nu er gængs for fransk eller engelsk eller af at man af hensyn til den anvendte teori ønsker at bruge andre termer.

På et punkt kommer denne strategi imidlertid til kort, idet der som nævnt ikke altid er sammenfald mellem de termer man bruger og det koncept som ligger bag. Derfor kan man også oprette nye kategorier og termer og derved tilpasse VIA til et helt nyt grammatisk system.

11 Hvad kan VIA ikke?

VIA er mest anvendeligt til øvelser som kræver eksakte svar, hvor der med andre ord kan opstilles en facitliste. Dermed falder opgaver som kræver forklaringer, svar på spørgsmål og frit input fra de studerendes side bort (se dog afsnit 8 vedr. samarbejde med VISL-projektet).

Systemet er ikke så egnet til problemstillinger der kan have flere løsninger. Vi arbejder dog på at skabe mulighed for at underviseren kan lægge flere løsningsmuligheder ind.

Under alle omstændigheder er det ikke meningen at VIA helt og holdent skal erstatte underviseren. Det skal fungere som supplement og tage sig af de mere rutineprægede opgaver som der er så lidt tid til i vores sprogundervisning. For at skabe mulighed for diskussion i plenum eller i grupper er VIA udstyret med en udskriftsfunktion, så studerende og underviserer kan printe deres løsninger ud.

12 VIA på Internettet

VIA er programmeret i Java med henblik på at blive distribueret og anvendt via Internettet. Systemet kører dog også som selvstændigt program og som netværksprogram, således at man kan arbejde uafhængigt af en evt. ustabil internetforbindelse. På denne måde har vi kunnet undgå at skulle udvikle til flere forskellige styresystemer. Denne frihed har dog også sin pris, idet Java software p.t. endnu kører langsomt og ustabilt. Vi har måttet konstatere alvorlige fejl, bl.a. den manglende håndtering af sprogspecifikke tegn, som f.eks. accenter. Vi har dog valgt at holde fast ved Java i håb om at fejlene vil blive rettet efterhånden.

13 Fremtidens VIA

I skrivende stund befinder projektet sig i den afsluttende fase. og der er truffet aftale med forskellige uddannelsesinstitutioner om at udvalgte undervisere og studerende foretager en første brugerevaluering af systemet. På basis af tilbagemeldingerne fra brugerne foretages der herefter de nødvendige justeringer af programmet.

Hvis tilbagemeldingerne er positive, vil vi prøve at videreudvikle programmet. Videreudviklingsplanerne omfatter p.t.:

- implementering af resterende øvelsestyper
 - indsættelsesøvelser
 - feltskemaøvelser

- øvelser med komplekse trækstrukturer
- sætningstransformationsøvelser

- udvidelse af hjælpefaciliteterne til flere sprog og flere træk
- udvidelse af øvelsesdatabasen
- forbedring af pointsystemet
- opkobling til en parser til håndtering af frit input.

Oversigt over holdet bag VIA:

Systemudviklingsgruppen består af:

M.Sc. Bo Krantz Simonsen (Progresso A/S)
M.Sc. Matthias Trautner Kroman (HHK)
Ph.d. Sabine Kirchmeier-Andersen (HHK)
Stud.ling.merc. Henriette Osbøl (HHK)
Stud.ling.merc. Terje Larsen (HHK)
Cand.mag. Jan Daugaard (indtil 1.2.98) (formgenkender for latin)

Øvelsesgruppen består af:

Prof. Lene Schøsler (KU) (fransk, italiensk)
Cand.mag. Kim Michael Skovgård-Hansen (GYM) (latin)
Cand.mag. Susanne Nøhr Petersen (fransk)
Cand.mag. Karen van Durme (OU) (engelsk)
Ph.d. Helle Wegener (HHK) (spansk)
Ph.d. Sabine Kirchmeier-Andersen (HHK) (dansk, tysk)

Literatur

- Bache, C. et al. 1991. *An Introduction to English Sentence Analysis*. København: Munksgaard.
- Bick, E. 1997. *Internet Based Grammar Teaching*. E. Christoffersen & B. Music (red.). *Datalogvistisk Forenings årsmøde 1997 i Kolding. Proceedings*. Kolding: Handelshøjskole Syd.
- Chomsky, N. 1965. *Aspects of the Theory of Syntax*. Cambridge, Mass.: MIT.
- Chomsky, N. 1970. Remarks on nominalization. R. Jacobs & P.S. Rosenbaum (red.) *Readings in English Transformational Grammar*. Waltham, Mass.: Ginn and Co.
- Diderichsen, P. 1946. *Elementær Dansk Grammatik*. København: Gyldendal.
- Galberg Jacobsen, H. 1996. *Grammatisk talt. Anbefalede sproglige betegnelser*. København: Dansk lærerforeningen.
- Gazdar, G. 1987. *Generative Grammar*. Lyons et al. *New Horizons in Linguistics* 2. London: Penguin Books.
- Hansen, E. 1977. *Dæmonernes Port*. København: Reitzel.
- Jackendoff, R. 1977. *X-Syntax: A Study of Phrase Structure*. Cambridge Mass.: MIT.
- Jensen, P.A. 1985. *Principper for grammatisk analyse*. København: Nyt Nordisk Forlag: Arnold Busck.
- Pedersen, J. et al. 1980. *Fransk Grammatik*. København: Akademisk Forlag.

- Pollard, C. & I. SAG. 1987. *Information-based Syntax and Semantics*. Stanford: CSLI.
Pollard, C. & I. SAG. 1994. *Head-Driven Phrase Structure Grammar*. Chicago: The University of Chicago Press.
Tesnière, L. 1959. *Elements de Syntaxe Structurale*. Paris: Klincksieck.

Peter Widell og Mette Kunøe (udg.):
7. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog
Århus 1999

TYRKISK-DANSK TOSPROGETHED HOS BØRN OG UNGE

Køge-projektet

I tre artikler her i NYS 7 (se henvisningerne nedenfor på siden) vil forskellige aspekter af Køge-projektet blive gennemgået. Projektet er en længdeundersøgelse af udviklingen af tosprogethed og dansk som andetsprog hos en årgang af tyrkisk- og dansktalende skoleelever. Formålet er at følge og beskrive de tyrkisktalende børns tosprogede udvikling. Undersøgelsen har flere aspekter (se Gimbel m.fl. 1996). For det første interesserer vi os for børnenes skolegang, og hertil har vi indsamlet spørgeskemaer blandt lærerne, og vi har interviewet klasselærerne. Desuden har vi i forbindelse med et nordisk fællesprojekt (Boyd m.fl. 1994a, 1994b) foretaget en interviewundersøgelse blandt forældrene. Ud over disse data har vi hvert år 1989-1998 indsamlet sproglige data fra eleverne på den skole, der har flest tyrkisktalende elever. Disse indsamlinger omfatter for hvert barn en samtale med en tyrkisktalende voksen, en samtale med en dansktalende voksen, en gruppesamtale mellem tyrkisktalende elever og en samtale i en gruppe af både danske og tyrkisktalende elever. Disse mange data er blevet behandlet i en række delundersøgelser (se litteraturlisten).

De tre artikler, vi fremlægger i denne sammenhæng, henter alle en del af eller alle deres data fra gruppesamtaler i 8. klasse. Byrjalsen (s. 82-97) sammenligner initiativ-respons-mønstrene hos en del af eleverne, således som de kan belyse samtalernes dynamik- og dominansforhold. Administrationen af interaktionen mellem deltagerne i gruppesamtalerne er i fokus for denne fremstilling.

Mægaard og Møller (s. 261-278) ser på samtaledeltagernes kodeskiftpraksis i én af de samtaler, som Byrjalsen har analyseret. Fokus er her på kategorisering og forståelse af kodeskift som et pragmatisk middel.

Det tredje bidrag, af Holmen og Jørgensen (s. 200-215), har mere karakter af oversigt. Den går ind på de tosprogede skoleelevers tilegnelse af dansk over årene og sammenholder tendenser hos fire af eleverne med de samme elevers brug af sprog på andre niveauer.

DIALOG & DISKURS OG DISKURSERS DIALOG

Af Anna Vibeke Lindø (Odense Universitet)

Gymnasieskolen og modersmålet – sprogsyn og sproglig opdragelse anno 1998

Siden Gymnasireformen af 1987 har et såkaldt sprogligt studiemønster været obligatorisk i danskundervisningen. Og i forbindelse med den hidtil seneste justering af bekendtgørelsen (1993) indførtes så det skrivepædagogiske basiskursus. Ingen kan herefter være i tvivl om, at modersmålsundervisningen i det almene gymnasium stadig er et fag i splid med sig selv: hele tre departementer – Den Danske Stil, Basiskursus i Skriftlig Fremstilling og Det Sproglige Studiemønster – er åbenbart nødvendige for at favne de indbyrdes modstridende krav om færdighedstilegnelse, kreativitet, produktivitet og refleksion.

Ligesom sprogsiden af danskfaget i gymnasieskolen mangler en kontekst-følsom sprogteori, har klasserumsforskningen i høj grad begrænset sig til at koncipere skolesprog som et spørgsmål om at afdække mønstre i lærer- og elev-interaktionen, mens de hverdags erfaringer, eleverne løbende rekurrerer til, ikke er blevet medreflekteret. En sådan isolering af de sproglige ytringer fra deres levende kontekster sætter imidlertid uhensigtsmæssige begrænsninger både for klasserumsforskningen og for forståelsen af baggrunden for elevernes subjekt- og autoritetspositioner. Dette har bl.a. Michael Stubbs retrospektivt erkendt og beklaget, idet han i et tilbageblik på de sidste tredive års sprogforskning har tilkendegivet, at bl.a. hans egen skolesprogsforskning har manglet dette væsentlige perspektiv. Han skriver således, at

In retrospect, and in relation to my work in progress, I now think that I have been working with no explicit theory of the relations between texts, genres and institutions, or of the relation between routine everyday behaviour and the reproduction of institutions. (1992:190)

Michael Stubbs' erkendelse er interessant i denne sammenhæng på grund af hans autoritet i den moderne, angelsaksisk baserede, *discourse theory* og *discourse analysis* tradition. Herved får hans erkendelse betydning som an-erkendelse af de sprogvidenskabelige traditioner, danske og tyske, der i de samme tredive år har arbejdet seriøst videnskabeligt med teksters og diskursers

kontekst-afhængighed. Disse traditioner har i den angelsaksiske tradition fællestræk med f.eks. Firth og dermed med 'British contextual linguistics'. I mit projekt inddrager jeg derfor – med Stubbs' anbefaling in mente – nogle af de hidtil alternative teorier for klarere at kunne formulere min problemstilling og fremtidige udviklingsmuligheder i gymnasiernes danskundervisning.

For en sprogvidenskabelig tradition, der går ud fra, at enhver dialog er svar på en anden dialog, vil det derimod slet ikke være muligt at isolere sprogbrugen i klasseværelset fra den sprogbrug, de samme individer hører, transformerer og taler uden for institutionen. Mit projekt har derfor to indbyrdes forbundne formål:

- (i) dels at undersøge, hvordan gymnasieskolens obligatoriske sproglige emne forvaltes på baggrund af den sprogkonception, bekendtgørelsen formulerer
- (ii) dels at give en lingvistisk analyse af, hvordan karaktermasker/subjektpositioner præsenteres, opretholdes, genkendes og kritiseres i de aktuelle dialoger. (Cf. Jørgen Dør et al. (1997:67)).

Iflg. bekendtgørelsens § 2.d er det danskundervisningens formål,

at eleverne udvikler deres evne til at reflektere over sproget, og udvikler deres mundtlige og skriftlige sprogfærdighed og dermed deres mulighed for individuel og social udfoldelse.

Det antages altså, at det bl.a. er gennem færdighedstræning, at eleven når frem til en sådan 'individuel og social udfoldelse', som det så blot er skolens opgave at 'opdyrke'. Bl.a. Fairclough har formuleret sin kritik af dette instrumentelle sprogpædagogiske synspunkt, idet han anvender den Foucault-inspirerede term 'teknologisering' om den færdighedsbaserede og imiterende tradition:

The competence- and skills-based approach harmonises with the technologisation of discourse in a number of ways: it focuses on training in context-free techniques, it is a pressure for standardisation of practices, it fits with autonomous notions of the self, each individual being construed as housing a configuration of skills which can be worked upon and approved. (1996:82)

I bekendtgørelsens § 11.1, der omhandler det sproglige studiemønster, siges det endvidere, at emnet skal tilrettelægges som

[...] et selvstændigt undervisningsforløb, hvor der anlægges et sprogligt synspunkt på et stof eller et emne. Stofvalget skal give mulighed for, at eleverne gennem analytisk og produktivt arbejde bliver fortrolige med forskellige former for sproglig variation: sprog formet af mennesker underlagt særlige historiske, regionale og sociale vilkår, men alligevel ofte karakteristisk for det enkelte individ.

Formuleringen demonstrerer den abstrakte objektivismes problemer, idet

(i) forudsætningen for, at det overhovedet bliver muligt at tale om 'sproglig variation' er ideen om eksistensen af et 'standardsprog', som de omtalte varianter afviger fra, altså eksistensen af en sprogbrug *per se*

(ii) standardsprogbrugen betragtes som neutral og kontekst-uafhængig, mens den 'sproglige variation' defineres særskilt som 'sprog formet af mennesker underlagt særlige historiske regionale og sociale vilkår'

(iii) menneskers sprogbrug antages at være samfundsmæssigt konstitueret, men ikke konstituerende. Allerede i 1920'erne så Volosinov de sprogpædagogiske konsekvenser af dette deterministiske synspunkt. Han advarede således i sin sprogfilosofi mod den abstrakte objektivisme, idet han sagde, at

The dialectical coupling of necessity with freedom and with, so to speak, linguistic responsibility is, of course, utterly impossible on these grounds. (1973:81)

(iv) individuelle sproglige udtryk betragtes som en afvigelse fra de normative, identiske elementer, skønt sprog dog altid læres og udvikles under betingelser, der er unikke for det enkelte individ. Dette synspunkt formulerer Jørgen Chr. Bang således:

Det forekommer mig at være meget vigtigt, at sprog udvikles og læres under særdeles unikke historiske betingelser af hvert eneste individ, og at det i første omgang er disse unikke betingelser, der definerer sproget for individet. Det gør det lidt underligt eller vanskeligt at skulle tage forestillingen om sproget som et stabilt, homogent system fælles for alle kompetente sprogbrugere særligt alvorligt. (1987:87)

Modersmålsundervisningen kommer herved til at fokusere mere på at internalisere en reduktionistisk ide om tilstedeværelsen af homogene og stabile 'registre' end om at udvikle sensibilitet over for de levende forhold mellem sprogbrug, karaktermasker og sociale institutioner. Det bliver den nemlig kun i stand til ved at skabe forståelse for sprogbrugens kompleksitet, for spillet mellem modsætningsfyldte sociale topoi og individets rekursbasis, dvs. den matrix af

særligt betydningsfulde og meningsbærende og -skabende situationer og erfaringer, vi løbende vender tilbage til og transformerer.

Hvis vi altså fastholder og – også som et pædagogiske princip – går ud fra, at al sprogbrug er grundlæggende dialogisk, 'heteroglot', vil det sprogsyn, der i dag er bekendtgørelsens udgangspunkt, vige for en sprogopfattelse, der netop tager udgangspunkt i de kernemodsætninger, som dialektisk konstituerer vores praksis. Hermed åbnes der for nye meningsfyldte indsigter, fordi

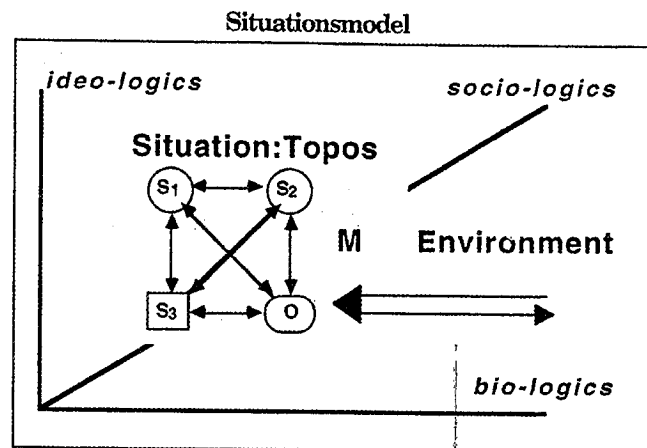
Ved ikke at skjule forskellene, men ved at artikulere dem, erfarer vi noget, der åbner vores sensibilitet for potentialer i situationen, som hidtil har været tildækket. (Bang & Dør, 1998:28)

Dialektisk dialoganalyse

Prototypen og paradigmet for sprogbrug og sprogtilegnelsen er altså dialogen. Den eksemplariske dialog for en dialektisk dialoganalyse består imidlertid af tre subjekt-personer og ikke, som det f.eks. er tilfældet hos Volosinov, af to subjekter. Den tredje er ikke nødvendigvis inkarneret i teksten eller situationen, og S1/S2 er altså kvalitativt forskellig fra S3. Den tredje subjekt-person S3 er kategorialt forskellig fra person-objekter (objekt-personer), dvs. personer der omtales af de samtalende (referenterne, D3).

S3 kan være explicit eller implicit til stede i dialogen som en medkonstituent, og endelig kan den være anonym. Vi taler da om 'den anonyme tredje'. I en vis forstand er den 'anonyme tredje' dog altid allerede medkonstituent af dialogen, idet den som et udtryk for den kulturelle og sociale orden har fororganiseret sprogbrugen og dens logikker i en vis udstrækning. (cf. Dør, 1998:40).

Dialogmodellens S3 indikerer altså tilstedeværelsen af en 'medhører', en tredje dialogpartner – prototypen er barnet, der overhører forældrenes samtale. I den konkrete situation, klasserummet, kan det f.eks. være læreren, der lytter til elevernes samtale, kammeraterne, der følger de andres samtale, og forskeren, der er til stede i klassen og også ikke tilstedeværende personer som f.eks. en censor. I alle tilfælde indskrives S3 en autoritetsmodsatning i dialogen, der rækker ud over dem, der allerede er til stede mellem S1 og S2.

(Bang & Døør, 1995:41)

Modellen gør det klart, at en dialog ikke er en symmetrisk vekslen mellem S1 og S2, sådan som det ofte er blevet fremstillet, f.eks. i Saussures dialogmodel. Vi har da også alle gjort den erfaring, allerede da vi som børn lærte sproget, at det sker gennem deltagelse i dialog-situationer, hvor der som regel var mindst to dialogdeltagere til stede ud over os selv, nemlig forældre og evt. søskende, og samtidig gjorde vi den erfaring, at sprogtilegnelse altid finder sted under omstændigheder, hvor en række kernemodsætningsforhold (f.eks. køn, alder, autoritet) er vitale medkonstituenten af situationen.

Endelig viser modellen, hvordan disse modsætninger mødes i en tre-dimensional topos. Den ene dimension er den ideologiske, der omhandler det mentale-bevidsthedsmæssige; den anden den sociologiske, der omhandler vores forhold til hinanden i vores fælles praksis; og endelig den biologiske, der omhandler vores biologiske fællesskab.

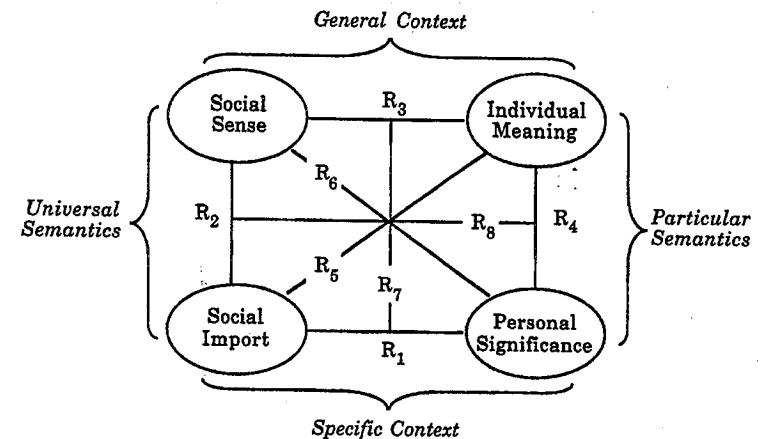
Modellen adskiller sig altså fra andre dialogmodeller ved, at den netop viser dialogers dialektiske relationer til andre dialoger og ikke til et uden for sproget eksisterende 'samfund', sådan som i hvert fald dele af diskursanalysen hidtil har konciperet relationen sprog/omgivelser.

Den semantiske matrix

Semantik er et udtryk for sprogpolitiske og dermed også kulturpolitiske holdninger hos dem,

der på et givet historisk tidspunkt har autoritet til at afgøre, hvad der skal tælle som centralt, normalt og korrekt, og hvad der ikke skal tælle som sådan.

Den semantiske matrix viser dette komplicerede forhold mellem individuelle meninger og sociale betydninger, idet den illustrerer, at ytringens semantiske dimensioner er en relation og en relationernes relation og ikke et enten-eller. Endvidere illustrerer den den kompleksitet, der er til stede i enhver ytrings semantiske dimension.

(Bang & Døør, 1995:41)

Figuren viser fire semantiske aspekter, som altså alle er til stede i enhver ytring:

'Social sense' er det generelle og abstrakte semantiske felt, som indeholdes i leksika og ord-bøger og som udtrykker de dominerende ideologier.

'Social import' er den specifikke semantiske logik, som karakteriserer bestemte kontekster og diskurser, altså de co-tekstuelle forestillinger.

'Individual meaning' er brugen og ikke-brugen af former, der er typiske for et individ.

'Personal significance' er den partikulære semantik, der er det unikke og personlige bidrag til brugen og udviklingen af sproget.

Det er en væsentlig pointe i modellen, at 'social import' og 'personal significance' er mere sensitive over for dialogens deiktiske dimension end de to førstnævnte aspekter. Om dette

It is impossible to grasp the semantic force of a text unless you understand the social import and personal significance of the text. (1995:28)

For at forstå dialogens semantiske kompleksitet må vi altid – ud over at spørge til, hvad dialogdeltagerne mente i netop denne situation (deres 'personal significance') – også spørge til de talendes topos, dvs. deres 'individual meaning' og dennes relation til det aktuelle udtryk. Endelig er ytringens relation til 'social import' betydningsfuld, fordi den fortæller noget væsentligt om personens forhold til den institutionelle kontekst, ligesom en analyse af relationen 'personal significance'/'social sense' vil afdække forskelligheder og ligheder imellem dialogdeltagernes specifikke sprogbrug og stereotypen.

Det sproglige studiemønster – et eksempel

Med et eksempel fra undervisningen i et sprogligt studiemønster i en matematisk 3.g.-klasse vil jeg vise:

- (i) hvilke konsekvenser, bekendtgørelsens sprogkonception har for lærerens fagdidaktiske og pædagogiske valg og pege på de muligheder, en dialogisk sprogkonception vil åbne for;
- (ii) hvordan dialogens subjekter præsenterer, opretholder, genkender og kritiserer egne og andres karaktermasker/subjektpositioner i de aktuelle dialoger.

Jeg deltog i dansktimerne på et alment gymnasium i en større provinsby i efteråret 1997, mens klassen arbejdede med det obligatoriske sproglige emne. Eleverne sidder i grupper på fire, hvor de forbereder plenumindlæg. Gruppen her har valgt at arbejde med fremmedord i dansk efter Jørn Lunds hefte fra 1989 om amerikansk påvirkning af dansk, 'Okay?'. Den er nu i færd med at finde fremmedord i en computerbrugsanvisning, som læreren har givet dem som den analysetekst, der senere skal fremlægges for hele klassen. De lader sig dog let aflede for at føre mere vitale dialoger. F.eks. den, jeg har valgt at gengive, der er affødt af kernemodsætningen 'Race', og som handler om, hvorvidt unge andengenerationsindvandrere står bag postulerede voldsscenerier ved det stedlige banegårdscenter, Odense Banegård Center.

Mine med-delere¹ (dialogdeltagerne S1/S2) er Billy, Rune og Mette og et (tavst) gruppe-

¹ Tak til Inger Ejkskjær, der i en frugtbar samtale, hvor Jørgen Chr. Bang også deltog, ved MUDS-mødets festmiddag gjorde mig opmærksom på udtrykket 'med-delere', som jeg finder både rigtigere og rigere end 'informant'.

medlem, Lars. Læreren (kvinde) og undertegnede er til stede som dialogens tredje subjekter. Dialogen er nedskrevet fra lydbånd i dramaets form, dvs. med regibemærkninger, sådan som jeg hører og husker situationen.

Billy: *Der er man nok så meget en tøsedreng, at man tænker på sig selv. Man ved, hvad de kan finde på.*

Lærer: *Jaja. Nej. Men der er da også ...*

Billy: *Altså man er nødt til for altså (larm)*

Mette: *For du kan jo ikke stå imod femten og så spille Karl Smart, vel altså?*

Lærer: *(med vag stemme) Nå, men ved I hvad, må jeg ikke foreslå jer noget.*

Rune: *(overhører læreren, hans 'nej' er svar på Mettes ytring) Nej, men jeg tror nu altså heller ikke, at de tæsker dig, bare fordi man går forbi.*

Mette: *De har gjort det, Rune, det er helt sikkert, hvis ...*

Rune: *Ja, det har du hørt.*

Mette: *Jamen det er rigtigt, Rune, der ER mange tilfælde, hvor det ER ...*

Billy: *(bliver tiltagende ophidset) Jamen Ru-Rune, der er ...*

Rune: *(ligeledes ophidset, fra nu af lader han ikke Billy tale ud) Du har ... du har hørt det eller læst det er det ikke rigtigt?*

Billy: *Jamen jeg kender ikke nogen, jamen altså det er blevet politi ...*

Rune: *Du kender ikke nogen, vel, og du har heller ikke set det, vel?*

Billy: *Jamen, Rune, det er blevet politianmeldt!*

Rune: *(stille) Jaja.*

Billy: *Altså, jeg ved altså godt at der er nogen, der har ... hvad er det nu ... anmeldt dem for noget, der ikke har været korrekt, men det har de så også fundet ud af. Men der er stadigvæk nogen, som...*

Lærer: *Nå...*

Rune: *Men der er ikke nogen, der er blevet DØMT for det endnu ihvertfald.*

Lærer: *Men et eller... er det ikke lidt tosset, at I bruger den tid, I har sammen, på at sidde og læse, og når I så kommer ind, så skal I sidde og analysere hver især?*

Billy: *Jamen, hvad skal vi analysere ud fra nu?*

Som det fremgår af nedskriften, er der signifikante forskelle mellem på den ene side Billys og Mettes og på den anden side Runes syntaktisk-semantiske konfigurerings af deixis- og modalitetsformer.

Billys og Mettes brug af deiksis og modalitet er ud fra min topologiske tolkning klare sproglige indikationer af deres positionering som elev-objekt, ihvertfald i dialogens første del: deres referencer og holdninger til ytringernes objekt-personer, til sig selv, til emnet og til dialogens S3 kommer til udtryk i modaliteter, der repræsenterer enhedssproget ('homoglossia'). Det er altså den universelle semantik, der dominerer, bestemmer og fastholdes i den situationelle kontekst ('social import'): Billy og Mette markerer gennem denne formning af deres singulære bidrag til dialogen en institutionel autoritetsrelation: Billy hævder således, at *de har*

gjort det, det er helt sikkert det er rigtigt, og at man er nødt til.... Den tvingende nødvendighed, der hermed udtrykkes, indikerer, at de talendes meningsdannelse ikke er resultatet af beslutninger, som ligger inden for personens egen kompetence, men tilskrives andres autoritet – in casu de medier, der producerer netop de nyheder, som leverer stof til dialogen. At tvangen opfattes som universel og dermed uomgængelig, understreges af brugen af D0 deiksis i samme ytring, hvor Billy anvender det overgribende subjekt 'man', ligesom der optræder inklusiv brug af 'du'-formen. Billys og Mettes sprogbrug er således udtryk for en S3 relation, der tilskriver den anonyme sprogbrug højeste autoritet, jf. Hodge & Kress, der netop i 'Language as Ideology' har sagt, at

This uncertainty ought to make the third-person form seem unreliable. The contrary seems to be the case, however. (1994:92)

Det er bemærkelsesværdigt, at dialogens kvindelige deltager, Mette, bidrager til tydeliggørelsen af kernemodsætningsforholdet mand/kvinde ved at støtte den (mandlige) gruppe-deltager, der indtager objekt-modaliteten, hvorved hun kommer til at bekræfte Hodge & Kress' udsagn om den ligefremme proportionalitet mellem troværdighed og fraværende topos. Ligeledes er referencerne til ytringernes sociale agenter og patienter – de unge indvandrere og voldsopvoksne – indeterminate, hvorved de omtales egentlige identitet fremstår og opretholdes som irrelevant for de samtalende: de omtales f.eks. som 'nogen', ligesom der findes passivkonstruktioner, som skjuler agenterne bag volden og angiveriet: *det er blevet politianmeldt*.

Rune stiller i modsætning til Billy og Mette krav om, at den talendes topos er klart subjekt-defineret: hans egen brug af deiksis og modalitet er således sproglige indikationer af en subjekt-agent-karaktermaske. Hans rekursbasis – fraværet af personlige erfaringer med emnet og mediernes anonymiserede fremstilling af volden – gør dog hans syntaktisk-semantiske konfigurerings af deixis- og modalitetsformer ustabil: mod dialogens slutning slører han sit topos, idet han anlægger en 'social sense'-baseret semantik: *Men der er ikke nogen, der er blevet DØMT for det endnu ihvertfald*.

Det lykkes ham dog gradvis at overbevise Billy om, at denne har subsumeret sig den anonyme tredje, og at denne karaktermaske ikke er i overensstemmelse med, hvad han finder acceptabelt for en demokratisk dialogform.

Dialogen nærmer sig sin afslutning, da Billy gradvis har antaget den subjekt-modalitet, Rune har plæderet for: Det sker f.eks. gennem brugen af en explicit D1 markør og

modaliteterne *ved altså* og *altså jeg ved altså godt*. At denne kritiske transformation fra objekt-effekt til subjekt-modalitet er krævende, spores i den tiltagende tøven: der er selvfølgelig, gentagelser og søgen efter ordene: *Ru-Rune, hvad er det nu....*

Læreren har under diskussionen indtaget den 'medlyttende' S3-position. Idet hun afslutningsvis indtræder i en S1-position, opstår der en ny autoritetsrelation: blandt lærerens 'medhørere', S3, er nu den bekendtgørelse, hun er forpligtet til at undervise efter. I loyalitet over for denne tolker hun diskussionen som en digression og opfordrer gruppen til at vende tilbage til 'emnet'.

Billy antager herefter igen den objekt-modalitet, som kendetegnede hans indledende ytringer: *Jamen, hvad skal vi analysere ud fra nu?* Arbejdet med fremmedord genoptages af Billy og Mette. Rune derimod er længe tavs.

Og muligheden for at forandre færdighedstræning til en meningsfyldt dialog om samspillet mellem sprogbrug, karaktermasker og sociale institutioner blev ikke grebet.

Som forsker og lingvist var jeg medhører i en situation, hvor en gruppe dialogdeltagere dels delte deres erfaringer med hinanden, dels med hver-andre, nemlig med mig. At jeg derimod ikke delte *mine* erfaringer med dem, tilskriver jeg retrospektivt min egen subsumering: jeg valgte i situationen at lade den akademiske tradition – forskeren som 'fluen på væggen' – ('social import') dominere min 'personal significance'. Forestillingen om, at vi som lingvister kan og bør gribe forandrende ind i den sociale praksis forbliver altså en atopi, så længe vore egne S3-relationer er båret af objekt-modaliteter, der forhindrer en ægte delen-med vore forskningssubjekter. Det kunne derfor måske være et betydeligt fremskridt både for sprogvidenskab og -pædagogikken, hvis vi som forskere og undervisere begynder eksplicit at med-reflektere, hvordan vi præsenterer, opretholder, genkender og kritiserer egne subjekt- og autoritetspositioner.

Litteratur

- Bang, J.Chr. 1987. *Antydninger af en økologisk sprogteori*. Odense Universitet.
 Bang, J.Chr. & J. Dørr. 1990. *Sprogteori V. Deixis, Text og Sex – to essays om syntaktiske, semantiske & pragmatiske aspekter af skønlitterære tekster*. Odense: Odense Universitet.
 Bang, J.Chr. & J. Dørr. 1995. *Sprogteori VII. Dialog & Deixis*. Odense Universitet.
 Dørr, J. 1998. *Moralske meditationer*. Odense: Odense Universitet.
 Dørr, J. et al. 1997. *Mødres mål – en økologisk diskursanalyse*. Peter Widell & Mette Kunøe (red.). 6. *Møde om Udforskningen af Dansk Sprog til minde om Peter Skautrup*

- 1896-1996. Århus: Aarhus Universitet: 67-76.
- Fairclough, N. 1996. *Technologisation of Discourse*. Caldas Coulthard, C.R. and M. Coulthard: *Texts and Practices*. London: Routledge.
- Hodge, B. & G. Kress. 1979/1993. *Language as Ideology*. London: Routledge & Keagan Paul.
- Holquist, M. (red.). 1981. *The Dialogic Imagination. Four Essays by M.M. Bakhtin*. The University of Texas Press.
- Stubbs, M. 1992. *Institutional Linguistics*. Pütz, M. (red.). *Thirty Years of Linguistic Evolution*. John Benjamins.
- Volosinov, V.N. 1973. *Marxism and the Philosophy of Language*. Seminar Press. Oversat fra russisk *Marksizm i filosofija jazykas* af L. Matejka og I.R. Titunik.

Peter Widell og Mette Kunøe (udg.):
7. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog
Århus 1999

Strukturelle og funktionelle aspekter af kodeskift

Af Marie Maegaard og Janus Møller (Københavns Universitet)

Indledning

Vores artikel er en diskussion og beskrivelse af visse aspekter af kodeskift- og sprogvalgsbegrebet. Vi diskuterer Carol Myers-Scottons Matrix Language Frame Model (MLF) (Myers-Scotton 1995), som på sin vis egner sig godt til beskrivelse af sprogvalg og kodeskift, men på den anden side har store mangler. Myers-Scotton beskriver sin teori vha. forholdsvis korte og ukomplicerede eksempler, og dette giver naturligvis problemer, når modellen skal operationaliseres til behandling af større empirisk materiale, som vi har gjort. Vi vil diskutere modellen i to omgange, først mht. det strukturelle og derefter mht. det socio- og psykologiske aspekt.

Vi vil beskrive den samlede udvikling af elevernes sprogvalg på baggrund af de årligt indsamlede gruppesamtaler og dernæst komme ind på forskellige mulige funktioner, intra-sentielle kodeskift kan have for disse elever. Fokus er på en gruppesamtale fra 8. klasse, 801, hvor deltagerne er tre piger: Esen, Selma og Asiye, og en dreng: Erol. Relationerne i samtalen er overordnet disse: Esen er styrende; Erol henvender sig mest til Esen, men overhøres ofte; Selma taler med Esen; Asiye siger næsten ingenting (se i øvrigt Byrjalsen ovenfor). Elevernes brug af dansk og tyrkisk i denne samtale er meget interessant, hvilket vi kommer ind på nedenfor.

Sprogvalg

De tosprogede elever kan vælge at tale enten tyrkisk eller dansk. Sprogvalgsanalysen foretages på ytringsniveau. Dvs. at vi for hver ytring i samtalen afgør, hvilket sprog den er baseret på. Der er altså ikke tale om, at ytringen skal være enten rent tyrkisk eller rent dansk, men at den skal være syntaktisk baseret på enten det ene eller andet sprog.

Som metode til afgørelse af basisproget er Carol Myers-Scottons Matrix Language Frame Model oplagt. Vores metode lægger sig også tæt op af hendes, men afviger på afgørende punkter.

MLF-modellen har to grundhypoteser:

- 1) I forbindelse med kodeskift, er ét af sprogene dominerende. Dette sprog kaldes *matrixsproget*, og det andet (eller de andre) kaldes det (eller de) *indlejrede sprog*.
- 2) Ved skelnen mellem *systemmorfemer* (fx funktionsord og bøjningsmorfemer) og *indholdsmorfemer* (fx substantiv- og verbestammer) er det altid matrixsproget, der forsyner sætningen med systemmorfemer, dvs. opbygger rammen for sætningen. Sætningen kan dog indeholde øer af det indlejrede sprog, hvor også systemmorfemerne er på dette sprog.

Hypotese 2) er en form for underpunkt til hypotese 1). Ifølge hypoteserne er ét sprog altså altid dominerende i kodeskiftsammenhæng. Dvs. at der reelt ikke findes egentlige intrasentielle kodeskift, fordi alle elementer fra det andet sprog er lån eller øer. Dette hænger sammen med Myers-Scottons psykolingvistiske tilhørsforhold (jf. senere). Hun mener ikke, at flere sprog samtidig kan generere en ytring, og hun mener ikke at man kan skifte matrixsprog halvvejs henne i ytringen. Dette er vi fundamentalt uenige med hende i. Vi mener, at der findes ytringer, som ikke har ét matrixsprog og ét indlejret sprog, men som skifter mellem to matrixsprog. Et eksempel på dette er:

Eks.1

“koncentrere *yaparsan* så kan du godt se det”

(*hvis du koncentrerer dig, så kan du godt se det*)

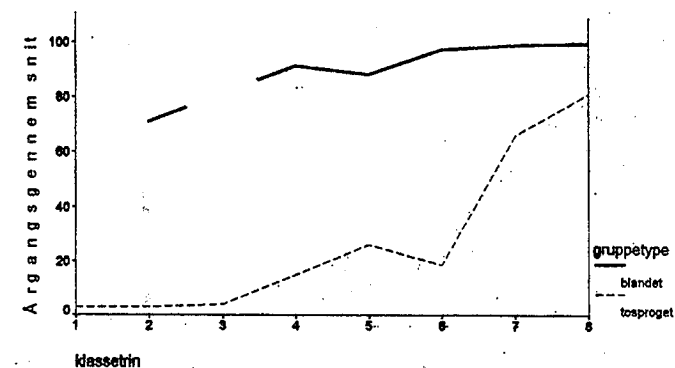
Denne ytring ville ifølge MLF-modellen have tyrkisk matrix, fordi “*yaparsan*” er fyldt med systemmorfeminformation, og “koncentrere” lægger sig til dette. Den sidste del af ytringen er ifølge MLF-modellen en dansk-ø.

Men vores analyse af ytringen er, at den skifter basissprog midtvejs. Altså at første del har tyrkisk basis, og sidste del dansk. Dette skyldes, at vores generelle kriterium for at opfatte en ytring som havende ét basissprog er, at alle elementer fra det andet sprog er *lån*. Men “så kan

du godt se det” er ikke et lån - uanset at grænsen mellem lån og skift er svær at fastsætte. Vi lader lån omfatte ord, morfemer og faste vendinger, selv om det kan være vanskeligt at afgøre, om noget er en fast vending.

Der er altså uoverensstemmelser mellem vores og Myers-Scottons analyser, og vi vil derfor tale om *basissprog* og ikke *matrixsprog* for ikke at skabe forvirring.

Vores analyser af sprogvalget gav de grafer for sprogvalget over de otte år, som fremgår af figur 1-3.

Figur 1: Procentandelen af danskbaserede ytringer, tosprogede samtaler (stiplet) og blandede grupper

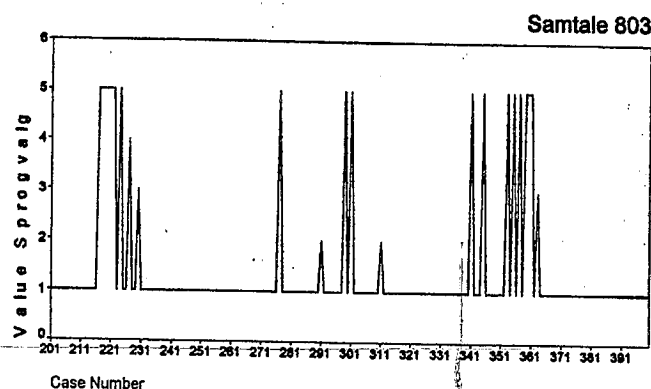
I figur 1 angiver den stiplede kurve andelen af danskbaserede ytringer i gruppesamtaler mellem udelukkende tosprogede elever, mens den anden angiver det samme i gruppesamtaler hvor der indgår både tosprogede og tosprogede elever.

Som man kan se på graferne, er det specielt fra 6. klasse og frem at udviklingen mod dansk virkelig tager fart i de rent tosprogede grupper. I 8. klasse tales der 100% dansk i de blandede grupper og over 70% i de tosprogede. (Se i øvrigt Holmen & Jørgensens artikel nedenfor for mere uddybende analyser af sprogvalget).

Ved analysen af samtalerne har vi ikke kun set på basissproget, men også på om ytringen indeholder lån eller er rent dansk eller tyrkisk. På den måde får vi altså fem kategorier: 1) dansk, 2) dansk med tyrkisk lån, 3) skift, 4) tyrkisk med dansk lån og 5) tyrkisk. En måde at overskue sprogvalget i en samtale på er at afbilde ytringerne grafisk, mht. hvilken af

de fem kategorier de tilhører. På den måde får man et billede af samtals forløb mht. sprogvalg.

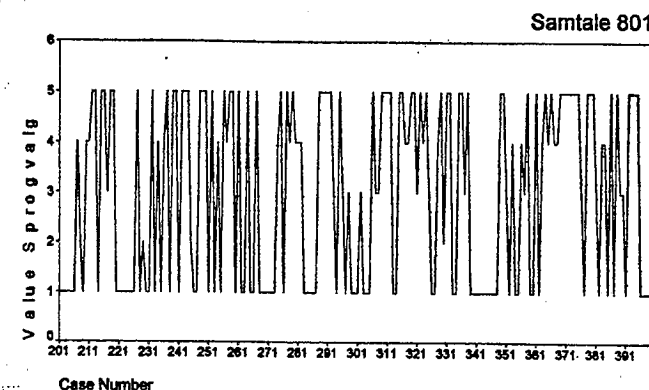
For samtale 803 ser billedet ud, som det fremgår af figur 2.

Figur 2

Her er kun vist et udsnit af samtalen, fra ytring nr. 200 til ytring nr. 400. Som man kan se, ligger de fleste af ytringerne i kategori 1, dvs. dansk, men ind imellem kommer der nogle på tyrkisk. Der er altså tale om, at eleverne for det meste taler dansk, men en gang imellem skifter, og som man kan se, falder de tyrkiske ytringer forholdsvis samlet.

I en anden samtale, 801, ser billedet meget anderledes ud. Det fremgår af figur 3 (her er det på samme måde ytringerne mellem nr. 200 og nr. 400, der er vist).

Figur 3

I dette afsnit af samtale 801 sker der det, at eleverne konstant skifter mellem de to sprog, og selv om dansk er det dominerende basissprog ved optælling, giver det absolut ikke et dækkende billede at sige, at dansk er basissproget for hele samtalen. Ytringerne grupperer sig heller ikke som i den foregående samtale efter sprogvalg. Denne samtale bryder på mange måder med Myers-Scottons teori om kodeskift, som vi vil komme ind på nedenfor.

Det sociolingvistiske aspekt

Myers-Scotton forsøger med MLF-modellen at opstille et universelt system til beskrivelse af kodeskift. Hendes udgangspunkt er Levelts teori fra 1989 om taleprocessen baseret på et mentalt leksikon. Hun placerer kodeskiftet på det "konceptuelle niveau", som er det mest abstrakte og defineret ved:

"Speakers intentions regarding referential information and pragmatic and socio-pragmatic messages." (citeret efter Myers-Scotton 1995)

Konsekvensen bliver, at kodeskift potentielt rummer en pragmatisk og socio-pragmatisk intention, og at denne dannes på lemma-niveau. I denne forbindelse er det interessant, om der kan ligge et eller flere sprog til grund for en ytring, da dette har stor betydning for den talendes intention og de lyttendes afkodning. I den grafisk afbildede samtale 801 skulle alle kodeskift, som ikke forårsages af udefra kommende omstændigheder (fx en lærers indtræden i lokalet)

have en pragmatisk eller socio-pragmatisk intention, hvis teorien baseret på en et-sproglig norm holder stik. Vi kan i denne forbindelse se bort fra kodeskift som grundlæggende for referentiel information, da alle fire samtalepartnere er flydende på både dansk og tyrkisk. Iagttag følgende ytringer fra pigen Selma:

Eks. 2

*SEL: og så *frisørya gitsin* ah øh det kan vi godt.

%dan: og så *skal hun til frisøren* åh.

Eks. 3

*SEL: så får de en pause *ondan sonra cafeye gitsinler* ja.

%dan: og så *kan de tage på café*.

Begge eksempler rummer to sideordnede helsætninger. I Eksempel 2 rummer ytringen et nyt initiativ, mens Eksempel 3 indgår i en samtale med Esen, hvor Esens sidste ytring var på dansk. For det første er det i begge eksempler umuligt at fastslå et matrix-sprog. Dette kræver, at man udnævner hhv. den tyrkiske eller danske del til "øer", hvilket igen kræver en form for underordning i sætningsstrukturen. Men fordi vores ytringsbegreb ikke udelukkende er strukturelt, men også semantisk bestemt, får vi ytringer, som består af to sideordnede helsætninger. For det andet har vi ikke kunnet forbinde disse to kodeskift med nogen pragmatisk eller socio-pragmatisk intention.

Andre steder er det mere oplagt, at skiftet fra det ene sprog til det andet har en funktion. De to følgende eksempler er hentet fra steder, hvor de unge mennesker forhandler om løsninger på den stillede opgave:

Eks. 4

*ESE: *dinle bir dinle onu çkart bak* hun ringer til biografen for at bestille en billet så ankommer hun og så køber hun popcorn og ser speed.

%dan: *hør lige hør tag den af se*.

Eks. 5

*SEL: hej Charlie Eylem Eylem der er også en øje for øje *bundan sonra şey yap*.

%dan: *lav sådan en efter det der*.

Begge eksempler rummer noget information på dansk og en opfordring til de andre på tyrkisk. Der er ialt fire forekomster af denne type i samtale 801, hvilket antyder et mønster, de unge mennesker har til rådighed, når de fremsætter forslag. Det er i denne forbindelse fristende at tolke mønstret ud fra en teori om de enkelte sprogs sociale funktion, hvor dansk her fungerer som informationssprog og således en form for skolesprog, mens tyrkisk fungerer som solidaritetsprog. Vi har dog ikke empirisk belæg for en sådan udlægning.

Eks. 4 og 5 er eksempler på at (mulige) værdier tilknyttet dansk og tyrkisk danner baggrund for kodeskiftets pragmatiske intention. Andre gange er selve skiftet mellem to sprog en markør på linje med andre markører som intonation, gestik osv:

Eks. 6

*ESE: *makast* ver gider du ikke lige at række mig saksen.

%dan: *giv mig saksen*.

Eks. 7

*ERO: *he doğru valla doğru hemen yaptır limle limleyelim* mi skal vi lime den eller hvad.

%dan: *ja det er rigtigt det er ved Gud rigtigt lim det straks på lim det på skal vi lime det på*.

I eksempel 6 beder Esen om saksen i bydeform på tyrkisk efterfulgt af en høfligere forespørgsel på dansk, mens eksempel 7 indeholder en ligeså skarp opfordring på tyrkisk, som omformuleres til et spørgsmål på dansk i to tempi, - først via låneordet "lime". Der er med andre ord i begge tilfælde tale om nedtoninger som en reaktion på, at ingen reagerer på de grove forespørgsler. Ved at skifte sprog opnår Esen og Erol at camouflere nedtoningen af deres forespørgsel og derved begrænse face-tabet over for de andre. En anden udlægning er, at de unge mennesker kan skifte sprog, hvis de bliver overhørt. Især Erol skifter ofte sprog, hvis han bliver overhørt i samtalen.

Som det fremgår af den grafiske oversigt af samtale 801, ligger sprogskiftene tæt og

konstant. Det er med andre ord en del af samtalen stil. Som vi så af ovenstående eksempler, kan kodeskiftene svinge fra at have forskellige pragmatiske intentioner (eksempel 4-7), til at indgå i samtalen med samme status som et-sprogede ytringer (eksempel 2-3). Myers-Scotton nævner i en artikel fra 1992 muligheden for, at konstante kodeskift kan være en samtales naturlige valg:

"But, of course, there are interactions where codeswitching itself is the unmarked choice; ..."
(Myers-Scotton 1992, 22)

Problemet er, at Myers-Scotton ikke tager konsekvensen af denne mulighed med hensyn til placeringen af den pragmatiske og socio-pragmatiske intention. Hvis man anerkender nødvendigheden af at arbejde med en-tosproglig basis i den strukturelle beskrivelse, får dette en vigtig konsekvens for den sociolingvistiske base. At den tosproglige stil er umarkeret betyder ikke, at kodeskift ikke har nogen signalværdi. Man er bare nødt til ud over individuelle, pragmatiske intentioner også at medregne kodeskift som potentiel markør af gruppeidentitet.

En af de ting, der adskiller de unge med tyrkisk-dansk baggrund, både fra danske unge og som oftest fra deres tyrkiske forældre er netop deres tosprogethed. Blandingsstilen kan således fungere som en markør for 2. generation i immigrationssammenhæng, fordi den er et klart symbol på de unge menneskers specifikke situation.

Følgende to udtalelser af pigen Esen er markante eksempler på den omtalte blandingsstil:

Eks. 8

*ESE: nej xxx *üvey* moster.

%dan: nej xxx *sted*moster.

Eks. 9

*ESE: og så det er Tom Jones han er sådan yndlingssanatçt.

%dan: 10, *skuespiller/sanger*

Begge "blandingsord" er udtalt markeret og omgivet af en vis fnisen. De er ikke interessante ud fra den grammatiske del af MLF-diskussionen, da der i begge tilfælde er tale om lån. De illustrerer dog tydeligt, at blandingsstilen indimellem bliver brugt bevidst.

Konklusion

Vi mener, at MFL-modellen et langt stykke af vejen egner sig som beskrivelsesapparat til analysearbejde. Vi er dog fundamentalt uenige i, at der altid kun ligger ét sprog af gangen til grund for tosprogede samtaler. Et problem er, at Levelts model ikke er tænkt som beskrivelsesapparat til multilinguale talere. De Bot (1992) forsøger at tilpasse modellen til at kunne beskrive flere sprog ved at tildele sprogene status som enten "udvalgt", "aktivt" eller "hvilende". Den efterlader imidlertid stadig spørgsmålet om, hvorvidt to sprog kan være udvalgt på en gang. Skiftene i 801 ligger jf. den grafiske fremstilling så tæt, at det også bliver et spørgsmål om, hvor hurtigt det eventuelt er muligt at skifte mellem "aktivt" og "udvalgt" sprog. Konklusionen er, at det ikke er fyldestgørende at arbejde med tosprogede samtaler ud fra en model for etsprogedes taleprocesser. Det rummer også en begrænsning at placere de sociolingvistiske aspekter for kodeskift i en sådan model, idet man så udelukkende medtager intentioner i direkte forbindelse til samtalsituationen, og ikke får mere grundlæggende identitetsaspekter i forbindelse med kodeskift med.

HVAD ER SOCIOETYMOLOGI?

Af Helen Korsgaard Maxwell (Odense Universitet)

I de sidste cirka 25 år er der fra flere sider gjort op med den forestilling, at ord har statiske og afgrænselige betydninger, som man kan behandle som objekter i verden. Mark Johnson og George Lakoff argumenterer for eksempel i *Metaphors We Live By* (1980) for, at mange ord ikke bare har simple betydninger, men at vi forstår verden i form af metaforer. Ord har mange betydninger, alt afhængigt af, hvilken kontekst de bliver sagt i, og hvem der siger dem. Det er en måde at forstå semantik på, som tager højde for forskellige kulturers og socialgruppers konstruktion af mening i sproget. Jeg har i mit arbejde med min ph.d.-afhandling analyseret samtaler i en arbejdsformidling, hvor jeg har fundet Lakoffs teorier brugbare i forbindelse med en vejleders og en arbejdsløs' forskellige opfattelser af ordet *arbejde*. De to parter tillægger ordet forskellige betydninger. Jeg begyndte derfor at interessere mig for ordets semantiske indhold, hvilket også fik mig til at undersøge historiske betydninger. Jeg her slået op i opslagsværker og opdaget, at jeg kunne knytte vejlederens opfattelse af ordet *arbejde* til en opslagsværksdefinition fra 1994, mens den arbejdsløses holdning historisk er knyttet til en opslagsværksdefinition fra begyndelsen af dette århundrede. Denne opdagelse her vakt min interesse for etymologi. Det bringer mig over i et felt, som ligger imellem semantik, pragmatik og historisk lingvistik og som med visse forskelle kunne høre ind under et nyt forskningsområde, der hedder historisk pragmatik.¹ Jeg mangler dog stadig en historisk tilgang til semantik og vil foreslå en tosidet analyseform, som består af både socio-semantik og -etymologi. Dette perspektiv tror jeg vil tilføje en ny dimension til betydning og dermed til forståelsen af ords mening og brug. Det er i relationen mellem brugen af et ord og ordets historie, at ords meninger kan forstås.

Dette indlæg skal ses som et første forsøg på at tilføre ords betydning en historisk dimension. Jeg vil allerede nu tage forbehold over for to svagheder ved nedenstående

¹ Jucker, Andreas H. (red.). 1995. *Historical Pragmatics. Pragmatic Developments in the History of English. Pragmatics and Beyond*. Eve Sweetser. 1990. *From etymology to pragmatics*. Cambridge University Press.

fremlæggelse. For det første er jeg klar over, at jeg i det følgende ikke kan sige noget repræsentativt om et ords betydning ud fra et enkelt citat i en historisk periode. Jeg risikerer derved at falde i samme fælde, som jeg forsøger at undgå (at tillægge ord statiske betydninger).

Den anden svaghed er, at jeg har valgt historiske kilder, som ikke repræsenterer sammenlignelige genrer. Min intention er at finde materiale, som genre-mæssigt kan sammenlignes. Nedenstående skal forstås som et første forsøg på at aflæse betydningsændringer i historien. Alle disse forbehold leder frem til at sige, at dette foredrag er del af en ikke afsluttet proces med et for mig nyt forskningsområde.

Med disse forbehold in mente er min hypotese, at forholdet mellem ords skiftende historiske betydninger og den måde, de bliver brugt på i dag, kan spores i forskellige brugsformer af ordet. Med den socio-etymologiske metode vil jeg derfor undersøge begreber ud fra to perspektiver: et historisk-etymologisk udviklingsperspektiv og et nutidigt socio-semantisk perspektiv, og derpå undersøge, hvilket forhold der er mellem de to. Metoden består af fem standardspørgsmål, som jeg kan stille til et hvilket som helst ord. I dette indlæg vil jeg behandle ordet *arbejde*. Spørgsmålene lyder:

1. Hvilket europæisk sprog har ordet rod i?
2. Hvor forekom ordet første gang i danske tekster?
3. Hvordan har ordet ændret betydning, fra det først optrådte på dansk og til nutiden?
4. Hvilke forskellige betydninger har ordet i dag?
5. Er der et forhold mellem den måde, ordet er blevet brugt på op igennem historien, og de betydninger, det samme ord har i vort nuværende samfund? Hvis det er tilfældet, hvad består dette forhold så i?

De etymologisk-historiske spørgsmål ligger inden for området historisk lingvistik. Her slår jeg op i ordbøger og leksika. Derudover studerer jeg udvalgte tekster fra samtiden. Den nutidige socio-semantiske del er sværere at afgrænse, fordi tekstmaterialet er uendeligt. Jeg har valgt at bruge Den Store Danske Encyklopædi og uddrag fra videooptagede samtaler i en arbejdsformidling som tekstmateriale.

1 Hvilket europæisk sprog har ordet rod i?²

Den indoeuropæiske form af ordet arbejde er *orbho*³, som betyder forældreløs. På gotisk har ordet haft formen *arbai(d)s*, hvis grundbetydning er slid og slæb, trængsel og nød. Ordet er beslægtet med det oldslaviske *robu*, som betyder træl. *Rabota* betyder på oldslavisk slavetjeneste eller trællarbejde. På latin betyder *orbus* forældreløs, som jo viser frem til nutidsengelsk *orphan* for forældreløst barn. På oldnordisk bliver ordet til *erfi(d)i*, som også betegner noget, der er svært. På gammeldansk (iflg. Kalkar⁴) optræder det som *ærved(æ)*, og på ældrenydansk er det blevet til *ærvæth(æ)*, som tidligere i Skånske Lov hedder *arfo(d)e*. Jan de Vries⁵ nævner også en konstrueret verbalform, som hedder **arbeio*. Jan de Vries skriver, at man associerer undertrykkelse med dette ord. Alt i alt er der i tidligere betydninger af ordet arbejde elementer af slaveri, trældom og børn.

2 Hvor forekom ordet første gang i danske tekster?

Alt tyder på, at ordet har spillet en rolle i Skånske Lov, hvor en tidligere form af ordet *arbejde*, nemlig *ærved(e)* forekom. Ordet *arbejde* blev dog ikke videreført i denne form. Iflg. Skautrup har ordet *gierning* været det almindelige ord for arbejde indtil diplomtiden fra ca. 1325-1425, hvor det middelnedertyske ord *arbeit* kom ind i dansk som et låneord. Ordet er lånt fra middelnedertysk og har tilsidesat den gammeldanske form *ærvithi*.

3 Hvordan har ordet ændret betydning fra det først optrådte på dansk og til nutiden?

Efter at have beskæftiget mig med ordets etymologi, vil jeg gå over til at analysere tekststykker fra historiske perioder begyndende med 1700-tallet. Det første tekststykke er et afsnit af J.S. Sneedorffs beskrivelse af et møde mellem en herremand, en præst, en købmand og en bonde i Den Patriotiske Tilskuer fra 1761. Citatet viser, at de tre velstillede anser bondestanden for at skulle udføre det grove arbejde. Hvis man udfører groft arbejde, kan man ikke være renlig

² Kilder er: Niels Åge Nielsen, *Dansk Etymologisk Ordbog*, Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag A/S, 1966, 1989. Jan de Vries, *Altnordisches Etymologisches Wörterbuch*, E.J. Brill, Leiden, 1977.

³ Jeg vil tage forbehold over for alle de kursiverede former, da nogle er konstruerede former, og da jeg ikke har adgang til alle de rigtige typer bogstaver.

⁴ Kalkar, Otto. 1881-1885. *Ordbog til det ældre danske Sprog* (1300-1700). København, Thieles Bogtrykkeri.

⁵ de Vries, Jan. 1977. *Altnordisches Etymologisches Wörterbuch*, E.J. Brill, Leiden.

samtidig. De velstillede mener derfor, at hvis man får penge og er mere renlig, skal man lade børnene arbejde mindre.

Herremanden, Præsten og Kiøbmanden have undertiden spiset hos ham, de kunne ikke nok forundre dem over den Reenlighed, Orden og Velanstændighed, som de finde hos en Familie, der i de 6 Dage af Ugen gjør grovt Arbeide; Herremanden gav ham engang at forstaae, at en Mand, der havde saa megen Formue, kunde nok skaane sine Børn mere og holde dem bedre end andre Bønder. Min Levemaade, svarede Bonden, mit Arbeide, og min Nøisomhed er just den største Rigdom, som jeg efterlader Dem; alt det andet kan forgaae, og de skulle da være ligesaa meget fattigere end andre, som de vare bedre vant. (J.S. Sneedorff, Den Patriotiske Tilskuer No. 3, 1761, Samlerens Antologi bd. 4, 1700-1785:243f.).

Den metaforiske struktur for arbejde er arbejde forbundet med fysisk aktivitet, snavs, fattigdom og lav stand. Alle disse er negative konnotationer. Bonden repræsenterer den ændrede betydning af ordet, idet han ikke skåner sine børn for arbejde, som de rige ville have gjort. Han mener tværtimod, at arbejde og nøjsomhed er den største rigdom, han kan give dem. Dette arbejdsbegreb bringer os op i 1800-tallet, hvor arbejde er del af et religiøst system forbundet med moral.

I begyndelsen af 1800-tallet er arbejde forbundet med dyrkning af jorden og dermed med naturens cyklus. Nedenstående definition er fra Conversationslexicon fra 1816:

Arbeid er hver sædelig tilladt Aands- eller Legemsanstrængelse til Livets Vedligeholdelse eller Forbedring, uden at denne Anstrængelse umiddelbart har sandelig Nydelse til Øjemeed. Arbeide er at leve, indtil Døden afløser den Arbeidende til et bedre Liv. Jorden kan ei undvære Arbeid, naar den skal bære Frugter; den er retfærdig nok til at gjengive Den Hvede, som såede Hvede og den Dovne Ukrudt. Det er alt Arbeids og Retfærdigheds Princip. Mennesket behøver det for at leve og have Glæde af Livet. (Conversationslexicon eller Encyclopædisk Haandbog, 1816-1824).

I 1816 er arbejde en anstrengelse som mennesket må påtage sig for at opretholde livet. Men arbejde er ikke kun defineret som anstrengelse alene. Arbejde er også del af et religiøst verdensbillede, som er forbundet med et begreb om retfærdighed. Arbejderen arbejder ikke for sig selv for at tjene en løn. Han arbejder også som del af et større moralsk system, som kræver, at han arbejder. Arbejde er en fundamental del af livet, som er tæt forbundet med jorden. Hvor godt eller dårligt et menneske plejer sin jord er del af en højere form for retfærdighed, hvor den flittige bliver belønnet, mens den dovne bliver straffet. Denne

betydning af ordet mener jeg hører ind under det, vi normalt kan kalde en religiøs betydning. Den kan tolkes som en videreførelse af Sneedorffs bondes udsagn om, at arbejde er godt i sig selv, fordi det højner moralen.

I 1898 kan man stadig finde ordet arbejde forbundet med høj moral, men ordet er også ved at få andre betydninger. I skuespillet Arbejdersken fra 1898 lader Sophus Claussen en konflikt mellem generationer udspille sig omkring arbejde. Efter at nogle unge mennesker har ødelagt maskiner på fabrikken, taler en arbejder-tillidsmand om arbejderens forhold til sit arbejde:

Jeg kunde ønske Arbejderungdommen, at den havde den samme Agtelse for sig selv, som Haandværkernes Børn i gamle Dage. Da skulde vi nok lære de rige Klasser Agtelse for Arbejdet, det levende Arbejde, som udføres af Menneskehænder og kræver Indsigt og Duelighed, Selvpøfrelse og Troskab. (Sophus Claussen, Arbejdersken, 1898:23).

Denne replik bliver sagt af en arbejder, som forsøger at overbevise en forsamling om, at nok kan en arbejder strejke for mere løn, men arbejderens må via sin kompetence ofre sig selv og udvise troskab i forhold til arbejdet (og dermed til arbejdsgiveren). Stykket viser modsatrettede holdninger til ordet *arbejde*, hvor den ældre generation er stolt af at være god til sit arbejde.

Arbejde er derfor godt i sig selv. Ungdommen opfatter ikke arbejde på denne måde, og begrebet kan derfor siges at være under forandring. Ungdommen vil have bedre løn for det arbejde, den udfører og arbejde er ikke nok i sig selv. Derfor kan unge smadre maskiner. Arbejde er nu lønarbejde, hvor pengene, man tjener, hænger sammen med den arbejdende selv.

I begyndelsen af dette århundrede giver Salmonsens Konversationsleksikon en forklaring på, hvorfor også åndeligt arbejde kræver en anstrengelse. Arbejde har fået en bredere betydning, som ikke kun knytter sig til fysisk og groft arbejde, men også omhandler det psykiske, åndelige arbejde. Her følger en beskrivelse af, hvordan videnskaben (iflg. Salmonsens) har bevist, at arbejde ikke som hidtil antaget kun kan være fysisk, men at man rent teknisk kan definere åndelig aktivitet som arbejde:

Spørgsmaalet er nu, om åndeligt A. overhovedet kan kaldes A. i samme Forstand som det fysiske, saa at det kun kan præsteres ved Omsætning af en til A's Størrelse svarende Energimængde. Dette Spørgsmaal er hidtil besvaret benægtende, dels fordi man af teoretiske Grunde ansaa det åndelige A. for væsensforskelligt fra det fysiske, dels fordi man ad eksperimental Vej ikke kunde paavise nogen forøget Kulsyreudvikling under åndeligt A., hvilket nødvendigvis maatte være Tilfældet, hvis dette krævede

Energitransformationer i Hjernen. Ved forbedrede Metoder er det dog nu lykkedes at fastslaa, ikke blot at Stofskiftet forøges, men endog at Forøgelsen er desto større, jo vanskeligere det åndelige A. forekommer Forsøgspersonen. (Salmonsens Konversationsleksikon, 1. udg. 1893-1911, 2. udg. 1915-1930:934).

Her forsøges det altså bevist, at et menneske også arbejder, når det bruger hovedet. Derved kan arbejde defineres bredere, idet åndelig aktivitet nu også skal defineres som arbejde. Man kan forestille sig at fysisk arbejde har mistet den betydning, som knyttede det til slaveri og trældom. Det er heller ikke længere nedværdigende at udføre fysisk arbejde. Arbejde er godt i sig selv, og arbejderens kan være stolt af at udføre et godt stykke arbejde. Denne ændring af betydningen kan være medvirkende til, at man nu også definerer åndelig aktivitet som arbejde.

1978 er begyndelsen til vor tid, og den udvidede definition af ordet arbejde har fået nye betydninger. Ebbe Kløvedal Reich gør sig nogle overvejelser over betydningen af ordet i *Bidrag til sprogrensning af den aktuelle debat*. Reich argumenterer for, at det officielle Danmark opererer med en pengefikseret og værdiløs definition af ordet *arbejde*. Når det kan lade sig gøre at indskrænke begrebet arbejde til penge, er det iflg. Reich fordi vi dyrker arbejdet som en afgud.

De eksistentielle, moralske, mentalterapeutiske dimensioner ved ordet er tørret ud. Tilbage står alene den økonomiske dimension: Tid er penge er arbejde.... Det er denne værdiløse vrøvl-mantra, der forkyndes som den rette tro i disse år fra statens og erhvervslivets bedetårne.... Når en så formørket form for mystik kan gøre det ud for rettro i det danske samfund, hænger det sammen med vores afgudsdyrkelse af selve ordet ARBEJDE - hvor tomt det end er blevet. (Ebbe Kløvedal Reich: *Bidrag til sprogrensning af den aktuelle debat*, 1978, fra Litteratur bd. 6, 1968-82:242).

Reich argumenterer for, at det officielle Danmark bruger et indskrænket arbejdsbegreb, som kun handler om økonomi. Dette smalle arbejdsbegreb har fået status af afgud - ikke gud - det vil sige noget uægte. Hvis vi udvider begrebet til at omhandle eksistentielle, moralske og mentalterapeutiske dimensioner, så vil vi stå over for en mere ægte definition af ordet. Man kunne fristes til at kalde denne udvidede definition for en rigtig gud. Den rigtige gud i citationstegn er det udvidede arbejdsbegreb, som knytter sig til mennesket selv. Arbejde er menneskelig aktivitet, om man så får penge for det eller ej. Dertil må tilføjes, at den moralske dimension, som Reich taler om, ikke er den samme moral, som Sneedorffs bonde taler om i 1700-tallet. Sneedorffs bonde mener, at hårdt arbejde er godt for moralen, fordi det står i modsætning til lediggang, som leder til mangel på evne til overlevelse. Reichs moral knytter

sig til arbejderens følelse af et meningsfuldt arbejde, som giver arbejderen en selv værdsfølelse.

Opsummerende har jeg defineret arbejde som en bevægelse i holdningen til arbejde, som går fra at betragte det som fysisk, nedværdigende, som kun de udskudte tager sig af, til at betragte fysisk arbejde som noget godt, der giver mennesket en høj moral. Derefter er der igen en bevægelse, som udtrykker, at fysisk arbejde er lønarbejde og arbejderne skal have en ordentlig løn for deres arbejde. Derefter begynder arbejdsbegrebet så småt at blive udvidet til også at indeholde åndelige aktiviteter, som så bringer os op til vor tid, hvor et udvidet arbejdsbegreb er til debat i forskellige versioner.

4 Hvilke forskellige betydninger har ordet i dag?

I 1992 kan vi ud fra flere kilder definere ordet arbejde som et udvidet begreb, der indeholder de værdier, som Ebbe Reich efterlyste i 1978. I aktiviteten arbejde er overlevelse og penge nedprioriteret som væsentlige, mens at lege og at lære bliver vigtige elementer af begrebet.

Arbejde er også svær at adskille fra at lege og at lære.

Virksomhederne væver sig ind i hinanden. Arbejde kan gå som en leg. Det kan være hårdt arbejde at lære noget, og det kan være en del af ens arbejde at lege. Desuden lærer man meget som biprodukt af arbejde eller leg (...) Når indlæringsprocesser rummer en anstrengende og systematisk indsats, opfattes de ofte som et stykke arbejde, alene af den grund, og man kan sågar i denne betydning tale om at arbejde med sig selv. (Den Store Danske Encyklopædi, Gyldendal, Nordisk Forlag, 1994: 530)

I 1992 er ordet arbejde svært at definere, fordi menneskets aktiviteter væver sig ind i hinanden. Skellet mellem fysisk og åndeligt arbejde er ophævet i begyndelsen af århundredet. Dernæst er det ikke længere stuerent (i hvert fald i visse kredse) at definere arbejde som noget, man får penge for. Skillelinjerne mellem menneskets forskellige aktivitetsområder er ophævet. Derudover er skellet mellem ydre aktivitet og indre aktivitet, arbejdet med sig selv, også ophævet.

Denne udvidede opfattelse af arbejde går igen fra officiel side i arbejdsformidlingen i Danmark. I det følgende citat fra en samtale fra 1992 forsøger en vejleder at overbevise en arbejdsløs om, at han ikke alene skal tage en uddannelse for at få arbejde. Han skal også have større menneskelig indsigt:

Bent: ...men så bagefter, når du så har taget det, så skal du lige en gang på en øhh højskole

Arne: en højskole?

Bent: en højskole ja

Arne: og hvad og lære gymnastik?

Bent: og være der og være der.

Arne: og være der?

Bent: ja.

Arne: og være der bare for at være der der må da være et formål med at jeg skal på højskole, det kan da ikke bare være for at være der, altså.

Bent: nej, det er fordi, nej det er klart, det er fordi simpelthen, at en højskole den giver noget.

Arne: Hvad?

Bent: bredere horisont p simpelthen, hvis vi skal sige det enkelt, du får større indsigt, menneskelig indsigt, fordi du der vil møde en masse andre, der kommer med andre steder fra med andre uddannelser med and med en anden erfaring (475-482).

Hvis man skal have en chance for at få et arbejde i 1992, skal man ikke alene have en teknisk kompetence, der retter sig mod en bestemt jobfunktion. Man skal også have sociale færdigheder. Den menneskelige aktivitet arbejde indeholder nu både tekniske og sociale færdigheder og derudover et arbejde med sig selv. Selvudvikling som del af arbejde går også igen i informationsmaterialer om kursusaktiviteter fra arbejdsformidlingen. Det betyder, at praksis stemmer overens med Den Store Danske Encyklopædis brede definition af arbejde.

Den arbejdsløse Arnes holdning til arbejde er derimod ikke et udvidet begreb om arbejde. Jeg vil tværtimod karakterisere hans arbejdsbegreb som del af en lønmodtagerholdning. Han vil gerne udføre et godt stykke arbejde og have en løn for det. Uddannelse er derimod ikke noget for ham:

Bent: Hvad har du nogen kurser ellers?

Arne: Næ.

Bent: Slet ikke nogen kurser overhovedet pp godt ja.

Arne: Tænker du på nogen specielle kurser?

Bent: nej, nej, Jeg tænkte bare på om du havde et eller andet fra specialarbejderskolen eller sådan noget?

Arne: Nej, den hopper jeg ikke på den der.

Bent: Den hopper du ikke på?

Arne: Nej, det er jo bare at forlænge det, at man render rundt der indtil man finder noget arbejde. (105-110, eks. 2.6).

Den arbejdsløse er ikke enig i den udvidede definition af ordet arbejde. Den tekniske kompetence hører med i definitionen af ordet, men ikke de sociale færdigheder og udviklingen af

sig selv. Den arbejdsløses holdning kan kaldes en lønmodtagerholdning og dermed tidsfæstes til omkring århundredskiftet eller tidligere. Arbejde er forbundet med moral og stolthed.

5 Er der et forhold mellem den måde, ordet er blevet brugt på op igennem historien, og de betydninger, det samme ord har i vort nuværende samfund? Hvis det er tilfældet, hvad består dette forhold så i?

Jeg har op til nu undersøgt betydninger af ordet arbejde. Jeg har ved punktlæsninger vist, at ordets betydning udvider sig fra at knytte sig til noget, de udstødte i samfundet gør, til at være noget ethvert menneske kan gøre uden at blive miskrediteret for det. Det fremlagte materiale tyder på, at der findes en rig variation af betydninger af ordet arbejde både inden for en historisk periode og på forskellige historiske tidspunkter. Der er eksempler på betydninger, som brydes hos for eksempel Sneedorff og Claussen. Et genkommende træk ved de citater, jeg har valgt at bruge, er, at der i dem alle bliver gjort et forsøg på at definere ordet arbejde. I dette forsøg konkurrerer flere betydninger af ordet. Ud fra dette spinkle historiske materiale må jeg derfor gå ud fra, at nye betydninger opstår i brydningsfeltet mellem flere forståelser af ordet. Inden for en historisk periode vil betydningsforskelle formodentlig variere, da betydninger eksisterer side om side og ofte kommer i kontakt med hinanden, mens betydningsforskelle over længere historiske stræk viser sig at være større. Samtidig er der i alle citater den gennemgående betydning, at ordet kan forstås som en aktivitet, der kræver handling. Dette er kernehetydningen (prototypen⁶), mens aktiviteten arbejde associeres med variabler alt afhængigt af, hvilken kontekst ordet står i eller bliver sagt i. Alle disse overvejelser leder mig frem til at besvare mit sidste spørgsmål med en tentativ konklusion som lyder: Der er et forhold mellem ords historiske betydninger og deres nutidige forekomster. Forholdet bliver skabt mellem ordets kernebetydning, at handle, og de kulturelle værdier, som ordet bliver tilført afhængigt af tidspunkt og kontekst.

Litteratur

- Claussen, Sophus. 1998. *Arbejdersken. Conversationslexicon*. 1816. forelagt af A. Soldin og trykt af Græbe.
de Vries, Jan. 1977. *Altnordisches Etymologisches Wörterbuch*. Leiden.
Jucker, A. (red.). 1995. *Historical Pragmatics. Pragmatics and beyond*, ns. 35. Amsterdam.
Kalkar, Otto. 1881-1885. *Ordbog til det ældre danske Sprog (1300-1700)*. København: Thieles

⁶ Lakoff 1987

Bogtrykkeri.

- Nielsen, Niels Age. 1966, 1989. *Dansk Etymologisk Ordbog*. København: Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag A/S.
Lakoff, George & Mark Johnson. 1980. *Metaphors We Live By*. Chicago: The University of Chicago Press.
Lakoff, George. 1987. *Women, Fire and Dangerous Things*. Chicago.
Reich, Ebbe Kløvedal. 1978. Bidrag til sprogrensning af den aktuelle debat. Ib Fischer Hansen m.fl. (red.). *Litteratur*, bd. 6. (Redaktion af bd. 6: Lise Lotte Frederiksem m.fl.) København: Gyldendal 1984.
Salmonsens Konversationsleksikon, 1. udg. 1893-1911, 2. udg. 1915-1930.
Skautrup, Peter. 1947. *Det danske Sprogs Historie*, bd. 2, København: Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag.
Den Store Danske Encyklopædi. 1994. København: Gyldendal, Nordisk Forlag.
Sneedorff, J.S. 1761. Den patriotiske Tilskuer No. 3, Samlerens Antologi bd. 4, 1700-1785. København: Samlerens Forlag 1984.
Sweetser, Eve. 1990. *From etymology to pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press.

PRESENTATION AV PROJEKTET DANSK I NORDAMERIKA (DANA)

Av Anne Nesser (Institut for Lingvistik, Aarhus Universitet)

Bakgrund

Det finns tämligen omfattande forskning om den tidiga danska emigrationen till Nordamerika, dvs. emigrationen särskilt omkring sekelskiftet och fram till 2. världskriget i fråga om historiska, demografiska, socioekonomiska, personalhistoriska och kulturanthropologiska aspekter (se bl.a. Hvidt 1971, 1976, Nielsen 1981, Rasmussen 1984, Stilling & Olsen 1985, Routley 1991, Larsen & Bender 1991, 1992, 1993, Poulsen 1992, Michaelson 1997 och Bartlett 1997).

Det finns endast ett fåtal beskrivningar av denna grupps språkbruk och danska talspråk, som fokuserar på kodväxling, användning av lånord, språkbevaring och språkförlust (Kjær & Bauman Larsen 1973, 1974a, 1974b, 1975, 1992). Vidare finns en beskrivning av danskt tal- och skriftspråk hos informanter i en dansk förening i Seattle (Stølen 1993). Ett centralt resultat för denna grupp (bl.a. Kjær & Baumann Larsen 1992) är, att danska immigranter snabbare och i högre grad än andra nordiska immigrantgrupper assimileras till amerikanskt språk och kultur. Det skall bemärkas, att det finns omfattande forskning på det språkliga området vad gäller andra grupper av gamla nordiska immigranter. Detta gäller framför allt den norska (se t.ex. Haugen (1969), Hjelde (1996), och den svenska gruppen (se Hasselmos (t.ex. 1974) och Hedbloms (t.ex. 1962) omfattande produktion, samt Karstadt (1997)). Vidare har den finska gruppen fått stor uppmärksamhet under 1990-talet med bl a utgivningen av en amerikafinsk ordbok (Virtaranta 1992) och beskrivningar av språket hos både gamla och nya immigranter (se Hirvonen 1980, 1981, 1990, Pietilä 1989, och Lauttamus 1989, 1990).

Av de grupper av nordiska immigranter, som emigrerat efter 2. världskriget, samt på 1980- och 1990-talet har endast den finska gruppen varit föremål för mer systematisk forskning på det språkliga området. Således måste forskning om den danska emigrationen efter 2. världskriget betraktas som ytterst blygsam och språkliga undersökningar saknas helt.

Emigration till Nordamerika

Mellan åren 1820-1940 utvandrade ca 380.000 danskar till Nordamerika (Stilling & Olsen 1985:11), de flesta till USA. Den norska och svenska emigrationen var mer omfattande; drygt 800.000 norrmän och över 1.200.000 svenskar utvandrande under denna period. Rekordåret för dessa tre länder var 1882 då 12.769 danskar, 28.804 norrmän och 44.359 svenskar utvandrade. Den finska emigrationen, som var i samma storleksordning som den danska, kom igång något senare, och under rekordåret 1902 utvandrade 23.152 personer (Norman & Runblom 1988).

1946	1121	1972	1842
1947	1593	1973	1727
1948	2374	1974	1718
1949	1862	1975	2161
1950	2034	1976	2104
1951	1910	1977	1771
1952	1689	1978	1641
1953	1583	1979	2589
1954	1658	1980	2666
1955	1815	1981	2208
1956	2027	1982	2229
1957	2056	1983	2339
1958	2141	1984	2505
1959	2087	1985	2701
1960	2043	1986	2795
1961	2018	1987	2955
1962	2115	1988	3427
1963	2095	1989	3520
1964	2245	1990	3390
1965	2636	1991	3859
1966	2272	1992	3452
1967	2483	1993	3544
1968	2608	1994	3390
1969	1104	1995	3385
1970		1996	3643
1971	1402	1997	3774
			120306

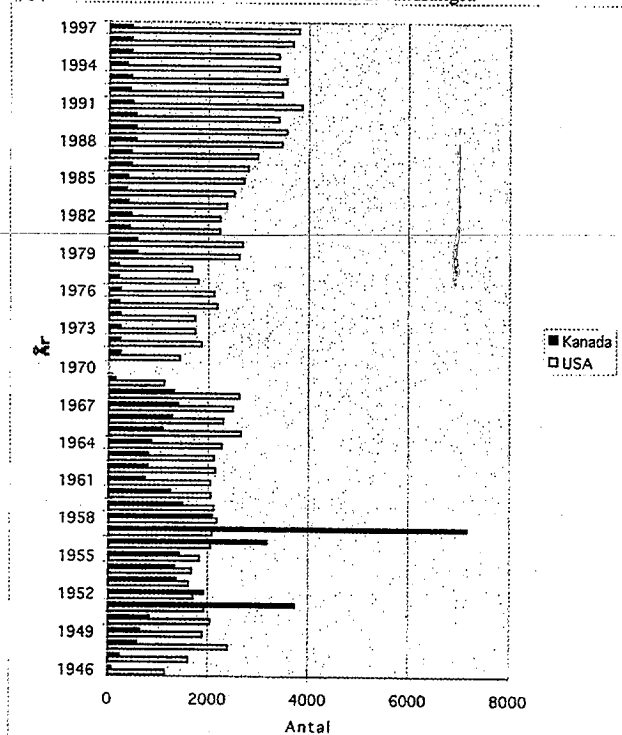
Källa: Danmarks Statistik
(Uppgiften för 1970 saknas hos Danmarks Statistik)

Tabell 1. Utvandrade till USA 1946-1996

Under 2. världskriget minskade emigrationen markant, under själva krigsåren 1939-1945 utvandrade 1.497 danskar till USA och 114 till Kanada.

Den danska emigrationen till Kanada kom igång först i början av 1900-talet och är betydligt mindre omfattande än den till USA, under perioden 1900-1940 utvandrade sammanlagt 26.867 personer. Emigrationen fick riktig fart då USA började kvotera sin invandring på 1920-talet, således utvandrade under åren 1923-1930 17.087 personer till Kanada (Norman & Runblom 1988).

Figur 1. Utvandrade till USA och Kanada efter 2. världskriget.

Källa: Danmarks Statistik
(Uppgifterna för 1970 saknas hos Danmarks Statistik)

Ganska snart efter kriget ökade dock emigrationen till USA igen och den har varit ganska jämn under hela efterkrigsperioden. Under de senaste decennierna har den dock ökat något, således uppgår den till drygt 3.000 personer årligen. Emigrationen till Kanada ökade också direkt efter kriget, särskilt markant på 1950-talet (se figur 1), med toppåret 1956 då 7.143 danskar

utvandrade. I slutet på 1960-talet minskade dock emigrationen och har de senaste decennierna legat på under 500 personer om året. Sammanlagt har 45.361 danskar utvandrat till Kanada mellan åren 1946-1997, medan motsvarande siffra för USA uppgår till 120.306 (se tabell 1).

Danskarna i Kalifornien

Projektet har fokuserat materialinsamlingen till Kalifornien, som enligt US Census (1990) har det största antalet danskättlingar i USA; drygt 164.000 personer har uppgett danskt påbrå som första alternativ (*first ancestry*) vid sidan av flera, 98.137 har uppgett danskt påbrå vid sidan av något annat (*multiple ancestry*) och 77.000 personer har uppgett danskt som enda påbrå (*single ancestry*).

Sedan 1920 har Kalifornien varit den stat i USA med den största koncentrationen av danskar, omkring 20.000 personer (Nielsen 1981:48), enligt den senaste US Census (1990) hade Kalifornien 19.530 danskar, av vilka 14.889 var födda i Danmark. Den största koncentrationen danskar i Kalifornien idag finns i Los Angeles-området, följt av San Francisco och San Diego.

Många förknippar danskar i Kalifornien med Solvang, som är den nyaste och mest uppmärksammade danska kolonin i USA. Solvang grundades 1911 på initiativ av pastor J.M. Gregersen från Cedar Falls, Iowa, pastor Benedict Nordentoft och professor P.P. Hornskyld från Grand View Collage i Des Moines, Iowa. De köpte mark i Santa Ynez Valley för att etablera ett danskt samhälle med en dansk folkhögskola. Enligt Nielsen (1981) kom många danskar från andra stater, särskilt från Iowa och Nebraska, de flesta var dock födda i Danmark. Stor uppmärksamhet fick Solvang 1947, då *Saturday Evening Post* rapporterade från den årliga festivalen "Danish Days" och Solvang blev en turistattraktion. Solvang är idag en en väl-mående stad, som till stor del lever på turism.

Den danska minoriteteten i Kalifornien är speciellt intressant då immigrationen efter kriget är sammansatt av flera olika typer av invandring, något som inte finns i de andra "danskstaterna", dvs. stater med stor dansk invandring omkring sekelskiftet. Invandringen till Kalifornien kan sammanfattas på följande sätt:

Före 2. världskriget

- direkt till Kalifornien
- flyttat runt i USA och hamnat till sist i Kalifornien
- pensionärer från annan stat

Efter 2. världskriget

- direkt till Kalifornien
- flyttat runt i USA och hamnat till slut i Kalifornien
- pensionärer från annan stat
- via Kanada (direkt efter 2. världskriget)
- direkt till Silicon Valley/Los Angeles (1980-1990-talet)

Många kom direkt till Kalifornien medan andra hamnade där efter att ha flyttat runt i flera stater, typiskt för danskarna var att de flyttade långsamt västerut och hamnade till slut i Kalifornien. Det som gör den kaliforniska situationen så unik, är att många flyttade hit efter pensioneringen. Stilling & Olsen (1985:16) menar, att redan i perioden 1895-1910 börjar danska pensionärer från andra stater, särskilt från präriestaterna, söka sig till solen i Kalifornien. Denna typ av invandring kan jämföras med den pensionärsinvandring till Florida som finns i dag.

Redan före kriget fanns en del dansk migration mellan USA och Kanada, särskilt i angränsande präriestaterna (Larsen & Bender 1991). De som invandrade till USA blev ofta registrerade som kanadensiska medborgare, även om USA 1908 började mer noggrant registrera även denna invandring (Nielsen 1981, Stilling & Olsen 1985).

Under 1950-talet kom många danskar till Kalifornien från Kanada, en del blev också registrerade som kanadensiska medborgare. Några av dessa danskar hade från början för avsikt att emigrera till USA men kom i stället till Kanada på grund av USAs restriktiva kvotsystem för immigration. Många fick dock senare möjlighet att komma till USA.

Under de senaste decennierna har många danskar kommit att bosätta sig i Kalifornien, särskilt i Los Angeles eller i området runt Silicon Valley. Det är vanligen fråga om välutbildade personer, t.ex. dataspecialister, som skrivit kontrakt för ett par år och sedan tänkt sig återvända till Danmark, men blivit boende för längre perioder, i många fall blivit boende för resten av livet. Denna typ av immigration förväntas fortsätta, åtminstone i den närmaste framtiden, således får t.ex. de ca 2.500 danskar i Silicon Valley kontinuerlig tillskott av nyanlända danskar från Danmark.

Projektets syfte

Syftet med projektet är att beskriva användningen av det danska språket hos danska immi-

granter i USA. I projektet undersöks olika aspekter av informanternas amerikanska talspråk; lexikon, syntax, morfologi och fonologi; talspråkets dialektala variation samt förekomsten av olika tvåspråkighetsfenomen, såsom kodväxling, lånord och interferens. Vidare undersöks samtidigt en rad språksociologiska faktorer, såsom språkvalsmönster, språkkunskaper innan emigrationen, attityder till danska, vilka varieteter av danska man talade innan emigrationen, om man talat danska till sina barn, språkskifte och språkbevaring. Dessutom innefattar projektet en rad icke-språkliga faktorer, bl.a. socio-ekonomiska och demografiska faktorer, bosättnings- och flyttningsmönster i USA, kulturella nätverk (regelmässiga, organiserade och icke-organiserade informella kontakter till andra danskar), deras nationella identitetsuppfattning, kunskap och attityder till dansk kultur idag. Projektet är knutet till ett internordiskt forskarsamarbete, där målsättningen är att koordinera datainsamling och jämföra analysresultat för invandrargrupper med danskt, norskt, svenskt och finskt påbrå. Av särskilt intresse i det nordiska sammanhanget är språkbevarande och språkförlust, och försöka att utröna orsakerna till att vissa nordiska immigrantgrupper bevarar sitt språk bättre än andra grupper.

Projektet har två deltagare, ph.d.-studerande Mikala Jørgensen, som arbetar med de språkliga data och undertecknad, som arbetar med de språksociologiska och icke-språkliga data. Projektet har erhållit finansiellt stöd dels från Statens Humanistiska Forskningsråd för tre år, dels från Aarhus Universitets Forskningsfond.

Det nordiska forskarsamarbetet, som föregår i regi av sammanslutningen "Maintenance and Documentation of European Languages in North America", omfattar i bl.a. deltagare från universiteten i Stockholm (docent Jarmo Lainio), Växjö (lektor Staffan Klintborg), Joensuu (professor Pekka Hirvonen), Levanger (Dr. Arnstein Hjelde).

Datainsamling

Projektet har koncentrerat undersökningen till tre grupper av informanter i Kalifornien:

1. Immigranter från den tidigare perioden (omkring sekelskiftet)
2. Immigranter från tiden direkt efter 2. världskriget
3. Immigranter från 1980- och 1990-talet

Immigranter från den tidigare perioden

Dansk Udvandrerarkiv i Aalborg har ställt till projektets förfogande en serie bandinspelningar (ca. 100 band à 1 timme) med samtal och intervjuer med danska immigranter från den tidigare

perioden. Inspelningarna är gjorda av det dansk/svenska paret Gerda och Edward F. Sundberg på 1970-talet. Serien heter "Ribbons of Memories. American-Scandinavian Ethnic Heritage - Oral History Program". Materialet har inte tidigare analyserats.

Immigranterna från tiden direkt efter 2. världskriget samt från 1980- och 1990-talet

Datainsamling för dessa två grupper kommer deltagarna att insamla själva, då det inte föreligger något färdiginsamlat material. Den första insamlingsperiod företogs januari-juli 1998 i Kalifornien. Fyra olika typer av data utgör *primära* data:

1. Enkätundersökningar, som täcker både språksociologiska aspekter, såsom språkvalsmönster, attityder till danska språket, språkskifte, språkbevaring o. dyl., och icke-språkliga aspekter, såsom socio-ekonomiska och demografiska faktorer, kulturella nätverk, attityder till dansk kultur idag o. dyl. Enkäten föreligger både i dansk och engelsk version, således att de kan delas ut dels till dansktalande, t.ex. deltagare i gruppsamtal, dels till språkskiftare, dvs. informanter som inte längre talar danska. Undersökningen omfattar ca. 200 informanter.

2. Personliga intervjuer, som spelas in på både ljud- och videoband. Intervjuerna genomförs med de informanter, som deltar i gruppsamtal samt med en grupp språkskiftare. Syftet med intervjuerna är dels att få ett mer formellt amerikadanskt talspråksmaterial, dels att fördjupa och supplera upplysningar från enkäten. Intervjuerna omfattar ca. 60 informanter fördelat på två inspelningsrundor. Vidare intervjuas nyckelpersoner inom informantgruppen.

3. Inspelningar både på ljud- och videoband av gruppsamtal mellan danska immigranter, som används till att beskriva och analysera informanternas talspråk i informella samtals-situationer. För att undgå onödig uppmärksamhet på talspråket under inspelningarna, får dessa informanter enkäten efter gruppsamtalen, och det hela avslutas med den personliga intervjun. Gruppspelningarna omfattar ca 20 inspelningar med 10 grupper à 3 personer från vardera gruppen av immigranter, dvs. dels de som immigrerade direkt efter 2. världskriget, dels de som immigrerade under 1980- och 1990-talet.

4. Case-studier, som genomförs med deltagande i utvalda familjers vardagsliv, en form av deltagarobservation, för att få ett mer nyanserat kvalitativ fördjupning av de övriga insamlade data. Dessa case-studier insamlas vid den sista insamlingsrundan.

Vidare insamlas en rad *sekundära* data: (1.) Uppgifter från befolkningsstatistik (US Census och Danmarks Statistik) och (2.) Beskrivningar av danska föreningar, klubbar och kulturella institutioner i Kalifornien.

Kartläggning av kulturella nätverk

En av projektets målsättningar är att försöka beskriva var, hur och hur ofta amerikadanskar möts och ge en kartläggning av vilka danska föreningar och kulturella institutioner som finns i Kalifornien idag. Detta arbete är för närvarande "work in progress" och nedan följer en presentation av några preliminära resultat.

Det saknas en systematisk genomgång av de danska organisationerna och föreningarna i USA, nämnas bör dock Chrisman (1966), Stilling & Olsen (1985) samt Stølen (1993).

De mer officiella danska institutionerna är generalkonsulatet i Los Angeles, samt konsulatet i San Francisco och San Diego.

Den danska kyrkan i Los Angeles flyttade 1995 till Yorba Linda i Orange County (i Los Angeles-området), där man byggde en ny kyrka i dansk landsbystil. Kyrkan är helt och hållet finansierat av amerikadanskar, hela verksamheten bedrivs i amerikadansk regi, prästen hämtas däremot från Danmark och anställs på 2 år åt gången. Det ges danskspråkig gudstjänst första söndagen i varje månad, som följs av "Dansk aften" med mat och underhållning. Vidare har kyrkan en rad andra arrangemang, av vilka många riktar sig till barn och unga, bl.a. möten för au pairs och studenter, beach volleyball, äggjakt vid påsk. Vidare ges undervisning bl. a. i danska språket, dansk kyrkohistoria, modern dansk kultur och dansk litteratur. Kyrkan har idag stor uppslutning bland både äldre och yngre amerikadanskar, som ser kyrkan och dess fritidsverksamhet som en samlingspunkt.

De stora danska föreningarna Danish Brotherhood och Danish Sisterhood, Grand Lodge DANIA samt Dannebrog kan ses som paraplyorganisationer med föreningar (eller loger) i de flesta stater med dansk immigration från perioden omkring sekelskiftet. Föreningarna grundades under andra hälften av 1800-talet och hade i början av sin verksamhet som syfte att bevara det danska språket och kulturen, hjälpa nyanlända att etablera sig och finna arbete. En viktig uppgift var också att bistå vid sjukdom och dödsfall bland medlemmarna, vilket innebar att föreningen också fungerade som ett slags (social)försäkringsbolag. Denna sida av verksamheten har haft en stor betydelse genom åren, vilket också har resulterat i att Danish Brotherhood och Danish Sisterhood 1997 gick ihop med försäkringsbolaget Woodmen of the World. Vidare stod danska föreningar bakom grundandet av pensionärshemmet Aldersly i San Rafael i Marin County (norr om San Francisco) 1921. Målsättningen att bevara det danska språket har inte kunnat hållas, då föreningarna ganska snart började att ta in amerikaner som medlemmar, ofta maka eller make till en medlem, och ansåg sig tvungna att övergå till att

använda engelska som sammanträdesspråk, vilket snart ledde till att hela verksamheten kom att bedrivas på engelska. Då det för de senare immigrerade (efterkrigstiden) gruppen danskar och den yngre generationen är viktigt att träffas just för att tala danska, har detta språkskifte fått ganska ödesdigra konsekvenser. Det har varit mycket svårt att rekrytera nya medlemmar, medlemstalet minskar kraftigt, en del föreningar har helt enkelt upphört sin verksamhet och medelåldern i de resterande föreningar är tämligen hög. De olika föreningarna har sina sammanträden vanligen en gång i månaden. Dessa gamla danska föreningar kan ofta ha andra mindre sammanslutningar eller föreningar som underföreningar, som t.ex. Dansk Soldatförening.

Sedan 1882 finns en danskspråkig tidning, *Bien*, som utkommer en gång i veckan. Den startade i San Francisco men trycks numera i Los Angeles. De flesta prenumeranter av tidningen torde finnas bland medlemmarna i de gamla danska föreningarna.

Det finns flera mindre danska och skandinaviska föreningar och klubbar, där danskar är aktiva, bl.a. The Danish Club, Danske Damers Hjelpeforening, Young Scandianavians Club, Scandinavian Seamen's Club.

Under senare år har föreningar som Danish Informations Systems Professionals (DISP) och Nordic 5 Arts bildats. Medlemmarna i dessa föreningar är främst yngre personer som immigrerat på 1980- och 1990-talet. DISP startade 1990 bland de ca 2.500 danskar som arbetar i databranschen i Silicon Valley, och Nordic 5 Arts bland nordiska konstnärer i Bay-området. 1997 etablerade sig Kaospiloterna i San Francisco och deras arrangemang har attraherat även fast boende, framför allt yngre danskar.

Den förenings- eller klubbverksamhet, som är mest aktiv är dock den som försiggår i mer privat regi, i mycket informella sammanhang. De flesta danskar tycks ha ett danskt kontaktnät, en liten krets, som inte definierar sig själva som en klubb eller förening. Dessa "klubbar" består vanligen av 5-15 personer och de träffas en eller två gånger i månaden hemma hos en av "medlemmarna". Mötesplatsen skiftar i allmänhet mellan deltagarna. Sammankomsterna arrangeras vanligen av kvinnor och många är också avsedda endast för kvinnor ("Pigeaften", "Pigeklubben"). En del ingår i flera olika konstellationer av "klubbar". Vid dessa sammankomster talas det i allmänhet uteslutande danska, ofta är just syftet att tala danska. Dessa informella sammankomster skiljer sig från den mer organiserade klubb- eller föreningsverksamheten genom att de är oberoende av både utbildningsinriktning och yrkesverksamhet, och dessutom inte alltid bunden till en generation, således kan äldre personer,

även sådana som immigrerat före det 2. världskriget, möta unga som immigrerat på 1990-talet.

Avslutning

Projektet DANA är ännu i en inledningsfas. Materialet från den första insamlingsrundan bearbetas som bäst och en preliminär analys skall ligga som en grund för den andra insamlingsrundan, som kommer att genomföras januari-april 1999. Den tredje och sista insamlingsrundan förväntas genomföras under 2001. Det språkliga materialet, gruppinspelningarna och intervjuerna, tar tämligen lång tid att bearbeta, då dessa först skall transkriberas. En del av det icke-språkliga materialet, t.ex. uppgifterna från US Census och Danmarks Statistik, samt kartläggningen av de danska organisationerna kommer att föreligga färdigt inom en nära framtid. Resultaten från enkätundersökningen bearbetas kontinuerligt, uppgifterna kommer sedan att koordineras med de transkriberade intervjuerna och gruppsamtalen, således att analysen och redovisningen kommer samtidigt med den språkliga redovisningen, dvs. först i slutfasen av projektarbetet.

Litteratur

- Bartlett, Nancy Ruth. 1997. *A Guide to the North American Collections of the Danish Archives*. Aalborg: Dansk Udvandrerarkiv i samarbete med Dansk Samfund for Udvandrerhistorie.
- Chrisman, Noel. 1966. *Ethnic Influence on Urban Groups: the Danish-Americans*. Unpublished Ph.D. dissertation. Berkeley: University of California.
- Hasselmo, Nils. 1974. *Amerikasvenska. En bok om språkutvecklingen i Svensk-Amerika*. Skrifter utgivna av Svenska Språknämnden, 51. Stockholm: Esselte Studium.
- Haugen, Einar. 1969. *The Norwegian Language in America. A Study in Bilingual Behavior*. Bloomington and London: Indiana University Press.
- Hedblom, Folke. 1962. Om svenska folkmål. Från Landsmåls- och Folkminnesarkivets bandinspelningsexpedition 1962. *Svenska landsmål och svenskt folkliv* 1962.
- Hirvonen, Pekka. 1980. Havaintoja interferenssistä amerikansuomalaisten englanninkielestä. *Folia Fennistica & Linguistica*. Tampereen yliopiston Suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja. Tampere: University of Tampere:7-28.
- Hirvonen, Pekka. 1981. Amerikansuomalaisten kielestä. *Kaksikielisyyskysymyksiä: Seminaari Helsingissä 3.10.1980*. Turku: Publications of the Linguistic Association of Finland 5:85-92.
- Hirvonen, Pekka. 1985. Investigating the language of Finnish Americans: An example of a departmental research problem. J. Tommola. & K. Battarbee (red.), CDEF 84: *Papers from the Conference of Departments of English in Finland*. Publications of the Department of English 7. Turku: University of Turku:65-76.
- Hjelde, Arnstein. 1996. Under udgivelse. *Distinguishing language contact phenomena in the speech of Norwegian-Americans*.
- Hvidt, Kristian. 1971. *Flugten til Amerika eller drivkræfter i masseudvandringen fra Danmark*

- 1868-1914. Århus: Universitetsforlag i Aarhus.
- Hvidt, Kristian. 1976. *Danske veje vestpå - en bog om udvandringen til Amerika*. (Rebild National Park Society, inc.). København: Krohns Bogtrykkeri.
- Karstadt, Angela. 1997. Swedish-American English. Immigrant Language Mixing across Time and Space. *Multietnica* 20. Stockholm: Stockholms Universitet:16-20
- Kjær, Iver & Mogens Baumann Larsen. 1973. Tings gik like that. En dansk-amerikansk tekst og et bilingvistisk analyseperspektiv". *Danske Studier* 1973:108-118.
- Kjær, Iver & Mogens Baumann Larsen. 1974a. Åh, jeg hoboede. Dansk-amerikansk og en dansk-amerikaner. *Mål og Måle* 3, 1. årgang 1974.
- Kjær, Iver & Mogens Baumann Larsen. 1974b. De messy ting. Om kodeskift i dansk-amerikansk. *Festskrift til Kristian Hald*. København: Akademisk Forlag.
- Kjær, Iver & Mogens Baumann Larsen. 1975. Udvandring og sprog. Dansk i Nordamerika. *Mål og Måle* 4, 2. årgang 1975.
- Kjær, Iver & Mogens Baumann Larsen. 1992. The spoken Danish Language in the U.S. From Interaction to Recollection. Birgit Flemming Larsen & Henning Bender (red.). *Danish Emigration to the U.S.A.* Aalborg: The Danish Worldwide Archives in Collaboration with the Danish Society for Emigration History.
- Larsen, Birgit Flemming & Henning Bender (red.). 1991. *Danish Emigration to Canada*. Aalborg: The Danish Worldwide Archives in Collaboration with the Danish Society for Emigration History.
- Larsen, Birgit Flemming & Henning Bender (red.). 1992. *Danish Emigration to the U.S.A.* Aalborg: The Danish Worldwide Archives in Collaboration with the Danish Society for Emigration History.
- Larsen, Birgit Flemming & Henning Bender (red.). 1993. *On Distant Shores. Proceedings of the Marcus Lee Hansen Immigration Conference, Aalborg, Denmark, June 29 - July 1, 1992*. Aalborg: The Danish Worldwide Archives in Collaboration with the Danish Society for Emigration History.
- Lauttamus, Timo. 1989. Havaintoja koodinvaihdosta ja lainoista amerikansuomalaisten englannin kielessä. Nyssönen, H. & O. Kuure (red.). *XV Kielitieteen päivät Oulussa, 13. - 14.5. 1988*. Acta Universitatis Ouluensis, Series B, Humaniora 14. Oulu: University of Oulu:173-183.
- Lauttamus, Timo. 1990. Borrowing, code-switching, and shift in language contact: Evidence from Finnish-English bilingualism. *Language Contacts East and West. Studies in Languages* 22. Joensuu: University of Joensuu:32-53.
- Michaelson, Karsten Kjer. 1997. *Danskerne på Prærien. En beretning om Dannebrog, Dannevirke og Nysted i Howard County, Nebraska, USA*. Odense: Odense Universitetsforlag.
- Nielsen, George R. 1981. *The Danish Americans*. Boston: Twayne Publishers.
- Norman, Hans & Harald Runblom. 1988. *Transatlantic Connections. Nordic Migration to the New World after 1800*. Oslo: Norwegian University Press.
- Poulsen, Inge Helst. 1992. Ånd og æbleskiver - om dansk-amerikanere og danskhed i Midtvesten. København: Institut for Kultursociologi, Københavns Universitet.
- Routley, Anne-Grete L. 1991. "Over there". *Dansk i Amerika*. København: Academic Press.
- Stilling, Niels Peter & Anne Lisbeth Olsen. 1985. *Et nyt liv. Den danske udvandring til Nordamerika i billeder og breve*. Aalborg: Strandbergs Forlag.
- Stølen, Marianne. 1993. *Harmonien. An Ethnohistorical Sociolinguistic Analysis of a Danish-American Organization*. Odense: Odense University Press.

Peter Widell og Mette Kunøe (udg.):
7. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog
Århus 1999

RUTSCHEBANEINTONATION: NOGLE FORELØBIGE BETRAGTNINGER

Af Mie Femø Nielsen (Roskilde Universitetscenter)

I mine data har jeg et par eksempler på ytringer med, hvad jeg foreløbig har kaldt for 'rutschebaneintonation'. Det er ytringer med indtil flere lokale intonationsbevægelser, der forekommer markante set i forhold til ytringens omgivelser.

Det første eksempel, jeg vil gennemgå, er fra en medarbejderudviklingssamtale i en større, international højteknologisk virksomhed i Danmark. Denne sekvens udspiller sig mellem en mandlig IT-chef ved navn Karsten og en kvindelig medarbejder ved navn Marianne.¹

Samtalen har været struktureret efter et skema, som medarbejderen inden samtalen skulle evaluere sig selv efter, og under samtalen sammenlignes denne selvevaluering med lederens evaluering af vedkommende, og det benyttes som et afsæt til at tale om kompetenceudvikling og udviklingsmuligheder fremover. Det sted i samtalen, hvor vi kommer ind, er i slutningen af denne evaluering, hvor der lægges op til at tale om andre ting, der evt. er af mere personlig art. Lederen har da taget initiativ til at tale om Mariannes trivsel, hendes fremtid, hvorefter han også vil drøfte hendes karrieremål:

Excerpt 1²

106 L: me:n øh::m (.) men oss i det i det hel taed har jeg været le-
107 (.) eller lær jeg >en lil smul usikker på hva< di:n
108 kai:laermål er
109 (.)
110 hva er det hva er det for (nod) ret:ning
111 du gern ve gå 'i°.
112 M: °jam det jar oss selv°=
113 =iså jar ska på skursus i kai:lerplan:lægn[ing i ok]t:tober
114 L: [°kai:erplanlægnig°]
115 M: måned.s
116 L: hh *ha *ha *ha=lokey *ha *ha (.) .hh=
117 M: =ljam det var noed i ingeniørforeningen [havde lavet]=
118 L: [tja]

¹ Navnene i denne sekvens er dæknave, eftersom der er underskrevet fortrolighedsklausul med virksomheden.

² Indsamlet og udskrevet i efteråret 1997 af RUC-studerende Morten F.T. Hansen, Leisbeth Nellie Bacher Møller, Tina Pilgaard og Trine Tange som en del af et Modul 3-projekt på Dansk. Udskriften af sekvensen er efterfølgende retranskriberet af undertegnede.

Lederen gør et stykke arbejde for at få den ønskede respons fra Marianne. Han producerer først et forvarsel ('preliminary'), der lægger op til hans spørgsmål. Hun kunne være kommet ind med sit svar på et tidligere tidspunkt, nemlig efter "er" i lin. 108 og efter "retning" i lin. 110, men responderer ikke, før han har tydeligt final global intonation og faldende lydstyrke mod slutningen af sin tur.

I begyndelsen af hendes tur vælger hun hans tematiserede usikkerhed ud at respondere på i stedet for at besvare hans spørgsmål vedrørende hendes karrieremål, og hvilken retning hun gerne vil gå i. Denne første turkonstruktionsenhed ytrer hun med meget lav volumen. Men så sker der et skifte. Fra at have talt meget lavt kommer der pludselig mere power i stemmen. Nu eksisterer der ingen videoptagelse af denne samtale, men skiftet svarer nærmest til, at hun retter sig op i stolen. Og overgangen til denne næste turkonstruktionsenhed er så brat, at den ligefrem er direkte påhængt ('latched on') den foregående turkonstruktionsenhed.

Rent semantisk er hendes svar på det med karrieremålene og retningen, at hun ikke kan svare på det, fordi hun er usikker på det, men hun arbejder på at kunne blive i stand til at svare på det, idet hun vil tage på et kursus i det. Samtidig siger hun også, at 'det er ikke noget vi to skal finde ud af i denne samtale, før jeg ved det ikke, men jeg tager på kursus i at komme til at vide det', lidt i retning af: 'Hold op med at pille ved mig, jeg løser det selv'. Denne tolkning understøttes af hendes indledende "Iså", der dels fungerer disjunktivt med sit pitch reset, og dels kan hævdes at postulere en kausal kohæsin til den forudgående turkonstruktionsenhed; hun er usikker, ergo tager hun på kursus.

Der er noget påfaldende ved hendes intonation i den tur. Den gør turen iøjnefaldende i forhold til dens omgivelser. På grund af intonationen ledes tankerne dels i retning af distance til det sagte, og dels i retning af, at hun laver lidt sjov med det. Dette intuitive indtryk siger imidlertid intet om, hvad der er det særlige ved hendes intonation. Det forekommer mig, at hendes lokale skiftevis op- og nedadgående intonationsbevægelser udretter noget interaktionelt.

Det viser sig, at hendes ytring er organiseret rytmisk:

/ Iså jar ska på /
 / skursus i kai /
 / teerplanlæg /
 / n[ing i ok /
 / tober måned /

Der lader til at være en rytme på fire beat, hvor det første beat er prosodisk udhævet, enten med tryk eller opadgående lokal intonationsbevægelse eller begge dele. Selv i tredje linje, hvor der kun er tre beat, så gør det klusive 'k' i "ok", at der lige netop er en minimal pause på et splitsekund, der får næste prosodiske udhævning til at falde på femte beat.

Med sin intonation skaber hun rum for en lang turkonstruktionsenhed. Rent syntaktisk er der flere mulige færdiggørelsespunkter ('possible completion points') i løbet af turen, nemlig efter "kursus", efter "kai teerplanlægning" og efter "ok tober". Det er der imidlertid ikke rent intonationsmæssigt. Hendes rytmiske organisering af turen og det globale fald, der ikke projicerer at være 'nede' før efter "måned", projicerer, at der ikke er overgangsrelevans før da.

Elizabeth Couper-Kuhlen og Peter Auer har i amerikansk-engelske samtaler fundet, at den talende kan introducere en rytme ved at foretage prosodisk udhævning med quasi-faste intervaller (Couper-Kuhlen & Auer 1991, Couper-Kuhlen 1992, Couper-Kuhlen & Selting 1996). Endvidere har de fundet, at den første prosodiske udhævning i en ny tur i forhold til de sidste to prosodiske udhævninger af en forudgående tur kan afspejle graden af kohæsin mellem turene, og i overført betydning graden af momentan samhörighed eller mangel på samme mellem de interagerende.

I dette tilfælde er der tale om det sidste, eftersom lederen ikke falder ind på sit 'cue' og samler den etablerede rytme op og kommer ind på det næste beat. Han demonstrerer således ikke samhörighed ved at følge hendes etablerede rytme. I stedet responderer han på hendes tur, som om hun har produceret en 'laughable'.

En 'laughable' er et typisk konversationsanalytisk begreb, og det har venner som 'tellable' og 'accountable'. Der er tale om en forklaringsteknik, hvor fx verber eller adjektiver gøres til navneord. I tilfældet 'laughable' er det netop ikke tale om, at man bruger ordet på den sædvanlige måde som et adjektiv for 'noget morsomt eller le-værdigt'. Det bruges heller ikke som navneord i betydningen 'en morsomhed' eller 'en grinagtighed'. Nu er humor jo ikke en objektiv størrelse, så derfor virker det næppe særlig overbevisende, når jeg siger, at der sandelig ikke behøver at være tale om noget morsomt. Det kunne jo bare være mig, der ikke havde fattet pointen. Men jeg forsøger mig alligevel: Det behøver ikke at være noget morsomt. I stedet bruges ordet 'laughable' som en teknisk term om 'en ting eller enhed, der er produceret af den talende med det formål at frembringe latter', dvs. en 'lattervækker'. Der er altså tale

om produktion af tale, der skal fremkalde latter. Fx kan den talende markere dette ved selv at producere ytringen grinende og derved lægge op til 'co-laughter' eller sam-leen. Men nok om det.

Lederen responderer altså på hendes tur, som om hun har produceret en lattervækker. Først gentager han med lav volumen ordet 'karriereplanlægning', hvor han nærmest smager på ordet som var det en ny og eksotisk frugt, han lige skulle beslutte sig for, hvad han syntes om. Gentagelser kan betyde forskellige ting, fx bekræftelse, gøre grin med eller initiering af reparation. Påfaldende her er, at *hun* lægger tryk på 'kursus', og *han* fremhæver 'karriereplanlægning'. De har altså forskelligt fokus. Dette er endnu et vidnesbyrd om, at han ikke samler op på, hvordan hun leverer informationen.

Efter denne repetition ler han og producerer bagefter sin kvittering af hendes oplysning, nemlig "Iokay" med lokal intonationsstigning. Dette "Iokay" er ganske interessant. Det er tydeligvis en kvittering af en art, men spørgsmålet er for hvad. Der kunne være tale om markering af et tilstandsskift efter at have modtaget en ny information; fx ved vi ikke, om han lige har modtaget et blik fra hende, der anfægter hans behandling af det sagte som en lattervækker. Hvis det er dette, der er på spil, kunne hans "Iokay" sige noget i retning af: 'Du mener det!'. Det er også muligt at høre hans "Iokay" med tydeligt pitch reset som en kvittering til hende som person. Det kunne signalere noget i retning af, at 'her er vist en målbevidst dame, der ved, hvad hun vil'. Dvs. det modsatte af, hvad hun lige selv har signaleret. For hende lader et sådant kursus til at være noget, man tager på, hvis man er usikker om sin jobmæssige fremtid, mens det for ham tydeligvis er noget helt særligt. Det tyder på hans smagende repetition af ordet 'karriereplanlægning' og dette påfaldende "Iokay" på. Ofte bliver sådanne kurser betragtet af folk som nogle, man tager på, når man er særligt ambitiøs, og det er da en mulighed, at han deler denne opfattelse, hvorfor hendes oplysning stiller hende i det helt modsatte lys af før, hvor han var usikker på hendes karrieremål, og om hun overhovedet havde nogen.

Hans respons viser også, at informationen om kurset er ny for ham. Siden han er hendes chef, så er det formentlig noget, han har krav på at få at vide i god tid i forvejen, så han kan tage højde for det i sin tilrettelæggelse af afdelingens arbejde. Det vil sige, at turen formentlig ikke kun skal ses som en respons på spørgsmålet om karrieremålene, men også som en annoncering af hendes kursusdeltagelse.

Samtalen er optaget i september måned, og kurset er i oktober, så det er tænkeligt, at det

er ved at være på høje tid at meddele ham dette fravær. Det er ikke til at sige, om hun først nu under deres samtale kommer i tanke om, at der er noget, hun har glemt at fortælle ham, eller om hun har villet vente til denne lejlighed med at sige det, og hans spørgsmål så giver hende en anledning til at bringe det på banen. Men det er en mulighed, at der er tale om en i forvejen planlagt meddelelse, der venter på at blive sekventielt foranlediget.

Siden han er hendes chef, og det tydeligvis først er nu, han får denne meddelelse, er der endnu en mulighed, der kan have indflydelse på fortolkningen. Det er sandsynligt, at han skal give hende sin tilladelse til, at hun tager på kurset, siden det er en aktivitet, der skal foregå i arbejdstiden. Det er muligt, at medarbejderne altid får den ønskede tilladelse, så der bare er tale om en formsag, men at tilladelsen alligevel for en ordens skyld skal indhentes. Uanset hvad der er tilfældet, så gør det, at hendes ytring kan betragtes som en anmodning, der har sekventiel præference for en accept, men som modsat også løber en potentiel risiko for at få et afslag. At der er denne ekstra tolkningsmulighed underbygger ytringens potentielle ømtålelighed.

Efter hans lille "Iokay" ler han igen, og så producerer Marianne en forklaring ('account'). Hans respons på hendes oplysning får hende til efterfølgende at behandle den som en 'accountable'.

'Accountable' er ligeledes en teknisk term. En 'accountable' er ikke det samme som en 'account'. Ved at producere en 'account' eller forklaring X om Y, gøres Y til en 'accountable'. Selve redegørelsen viser, at der er noget at gøre rede for, noget der kræver en forklaring. Ved at spørge til en forklaring kan den anden i samtalen også behandle det sagte som en accountable. Princippet er det samme: Ved at behandle det sagte som noget der kræver en forklaring, så gøres det sagte til en 'accountable'. En 'accountable' er således 'en enhed der kræver fremsættelse af en efterfølgende forklaring, dvs. en enhed der har et forklaringsproblem'. Modsat en lattervækker, der kunne være latterværdig, så er en 'accountable' ikke forklaringsværdig, men forklaringsskyldig. Meget ofte er det efterfølgende eller retrospektivt, at noget gøres til en 'forklaringsskyldig'. Ligesom noget ytret ikke behøver at være morsomt for at være eller blive til en lattervækker, så er der heller ikke særlige træk, der gør noget ytret til en 'accountable'. Det er de interagerendes behandling af det sagte alene, det handler om.

Hans respons på hendes oplysning om kurset i karriereplanlægning får hende altså til efterfølgende at behandle den som en forklaringsskyldig. Hun begynder at forklare, hvordan det er et kursus arrangeret af fagforeningen, hvilket åbenbart skulle borge for seriøsiteten. Han

er nemlig af uddannelse ingeniør, mens hun har en ph.d. i teoretisk matematik, og siden er hun hentet ind i det højteknologiske firma, hvor han er hendes nærmeste chef.

Interessant nok skifter hun fra præsens til præteritum, idet hun påbegynder sin forklaring. Dette giver mere distance til det omtalte.³

Der er noget iøjnefaldende i lederens måde at behandle emnet på. Først lægger han op til, at de skal tale karriereplanlægning, eftersom han indleder en snak om karrieremål og -veje. Hun er længe tilbageholdende, eftersom hun kunne være kommet ind flere gange i løbet af hans tur i lin. 106-111. Først da der tydeligt er overgangsrelevans, kommer hun ind. Og hun svarer ikke på spørgsmålet om, hvilken retning hun gerne vil gå i, men derimod responderer hun på hans tematiserede usikkerhed ved selv at tilstå en usikkerhed mht. til sin fremtid. Hun lancerer derefter det, der for hende er løsningen på problemet, nemlig et kursus. Dette behandler han så som en morsomhed.

Der er andre steder i samtalen, hvor hun producerer lattervækkere, og de ler sammen i skøn samdrægtighed. I dette tilfælde tyder hendes respons imidlertid på, at der her *ikke* er tale om en lattervækker fra hendes side, i hvert fald ikke en ren lattervækker. At hun ikke ler med, og siden begynder at forklare sig, tyder på, at 'så sjovt er det altså heller ikke'. Tværtimod er det hans latter, der gør det sagte til en forklaringsskyldig. Siden han ler af det og tydeligvis finder det morsomt, så begynder hun at forklare sig. Det er med denne respons, altså produktionen af forklaringen, at hun viser, at han havde opfattet hendes tur forkert. Det var ikke ment som en morsomhed, og det viser han da også hurtigt, at han erkender, eftersom han begynder at producere velvillige responsmarkører i form af fortsættelse ('continuers'), der opmuntrer hende til at fortsætte forklaringen.

Når hun dermed efterfølgende viser ham, hvordan det sagte skulle have været forstået, giver hun også os som udenforstående i forhold til samtalen et vink om, hvordan hendes intonation skulle afkodes. Den prosodiske markering var ikke ment som en morsomhed. Det efterlader muligheden for, at der er tale om en distancemarkør.

Det næste eksempel stammer fra en dagligdags telefonsamtale mellem et midaldrende ægtepar, hvor han ringer hjem til hende fra sin arbejdsplads. Ægteparret har et igangværende og ikke-

³ Annette Grindsted gjorde mig opmærksom på dette.

afklaret emne fra en tidligere samtale. Manden skal den efterfølgende dag på forretningsrejse til Oxford, og hustruen, der er hjemmegående, vil gerne med. De har venner i en nærliggende by, som de kunne overnatte hos. Jeg har fokus på den ytring, hvor hun foreslår dette (lin. 4-7).

Excerpt 2

Leslie and Skip, 6:25-7:14 (H:SO88(II):2:1:6.)⁴

- 25 (0.2)
26 Leslie: .hhh |Where you goin' to sta:l:y.
27 (0.5)
1 Skip: |Well I don't know whether we're gonna stay or come back yet
|ehm it c'd be difficult I expect to get a hotel in Oxford at
|this short not|ice,
4 Leslie: [.hhhhh Well I wz goan to say if |I |came with |you p'haps we
|could stay in akh-(.) in: Hat'n'm |for the night.|
7 |(.)
8 Leslie: [.hhhhh|hhhhh |hmhhh
9 (1.3) |((kik |kok kæk))
10 Skip: |Well I sh' be with this other chap. He won't
|wanna do tha:|t.
12 Leslie: [.hhhhh |hOh:..
13 (0.3)
14 Leslie: Oh I |see.

Manden vil tydeligvis ikke have hende med; han angiver senere at finde det akavet at være den eneste fra firmaet, der har sin hustru med; og han skal desuden af sted med en kollega.

Hun derimod betragter turen som en behagelig afveksling fra hjemmelivet og synes, at de skulle overnatte hos nogle af deres venner, som bor i nærheden. Med til historien hører også, at hustruen ingen steder tager uden sin store hund; hvis familien skal på ferie et sted, hvor hunde ikke er velkomne, så bliver hun hellere alene hjemme med hunden (og familien ændrer ikke rejseplaner). Så hendes deltagelse i turen ville også indebære hundens tilstedeværelse.

Samtalen mellem dem er lidt anspændt både op til den udvalgte sekvens og efter. Manden ringer hjem til konen fra arbejdet 'bare for at høre, hvordan det går', og drøftelsen af Oxfordturen ligger først i slutningen af samtalen. Det er en mulighed, at hele samtalen udspiller sig med henblik på at få afgjort mellemværendet omkring Oxfordturen. Det er mit indtryk⁵, at

⁴ Denne sekvens er venligt udlånt af Gail Jefferson, der har optaget og udskrevet den i forbindelse med et forskningsprojekt om britisk-engelske dagligdagssamtaler.

⁵ Det ville føre for vidt og bryde tråden i min argumentation at dokumentere dette 'indtryk' analytisk. Det er dog ikke et intuitivt, men et analytisk funderet indtryk, der først og fremmest baserer sig på at have arbejdet

manden finder det ubehageligt at skulle afvise konen, og at hun på forhånd er klar over, at et afslag er en mulighed. Først bringer hun emnet på bane ved at spørge til, hvor han skal bo henne.

Hans svar på dette spørgsmål er dispræfereret.⁶ Først er der en pause, inden han svarer, og når han endelig svarer, så er det undvigende. Han siger ikke, at han ikke ved det, men kommer i stedet med en forklaring på, hvorfor han ikke kan oplyse noget om hotellet. Han arbejder i en større virksomhed og skal til Oxford for at deltage på firmaets vegne i en retssag om en arbejdsskade. Det turde være sandsynligt, at firmaet har sørget for hotel til de afsteddragende medarbejdere. Det er et pudsigt svar, der lidt lyder som om, at han gerne vil være uden for rækkevidde, à la 'nej, jeg tror ikke, du kan få fat på mig, vi sidder jo i møde hele dagen, og bagefter er jeg jo nødt til at gå ud med de andre, ved du, og så bliver det for sent til at jeg vil ringe hjem og vække dig'. Nu er det her jo lidt ondt gætteri; det interessante er, hvordan hun opfatter det sagte. Og det afslører hun i sin næste tur, som er den tur, jeg har i fokus.

Hendes tur er designet som et aflyst forslag. Hun gør retrospektivt sin første tur i linje 26 til et forvarsel ('preliminary') på linje med 'skal du noget i aften'. Efter en sådan indledende forespørgsel kan man se den andens reaktion, inden man vover sig ud i at invitere vedkommende. Hvis den anden fx siger: 'Ja, du, jeg har en masse vasketøj, jeg skal have ordnet', så er den naturlige næste tur: 'Nå, det var en skam, for ellers ville jeg have spurgt, om du ville med i biografen'. Og det er et aflyst forslag.

Nu er ytringen 'skal du noget i aften' så konventionaliseret, at når man hører sådan en, så ved man godt, at der er et eller andet forslag på vej, oftest en invitation. Det er derfor man kan komme til at dumme sig, hvis man forventningsfuldt svarer: 'Nej, hvad tænkte du på?', og den anden så svarer: 'Fint, så gad du måske hjælpe mig med at flytte?'.

Men det er ikke sådan noget, der foregår i lin. 26. Hendes spørgsmål her har ikke karakter af at være en forvarsel. Men det ændrer hun det efterfølgende til, og hans respons på

med den samlede samtale i tre dage fra morgen til aften sammen med andre danske konversationsanalytikere på et ph.d.-kursus på Odense Universitet i efteråret 1997 ledet af Gail Jefferson, og dernæst mit videre arbejde i forbindelse med denne analyse. Brug af data i denne artikel tager jeg naturligvis selv ansvar for.

⁶ Præference er et konversationsanalytisk begreb, der ikke har noget med personlige præferencer at gøre (Sacks 1987/1973, Pomerantz 1984, Schegloff 1988). Det er et teknisk begreb, der dels beskæftiger sig med, om en første tur får en sekventielt præfereret respons som næste tur, og dels beskæftiger sig med den måde responsen er designet på. Et forslag har således præference for accept og helst i et overbevisende, klart og prompte svar.

denne indledende tur får hende til at aflyse forslaget.

Eller gør hun? For efterfølgende behandles denne tur af begge parter, som om der er fremsat et forslag, der har præference for accept. Han svarer dispræfereret: Meget forsinket, for det første, hele 1,3 sekunder går der, inden han svarer.

Gail Jefferson har undersøgt folks forhold til pauser i samtaler og fundet frem til, at der er en grænse omkring pauser på 1 sekund (Jefferson 1983). Er de længere end 1 sekund, begynder de interagerende at behandle dem som problematiske.

Efter denne pause kommer han med en forklaring på, hvorfor det ikke kan lade sig gøre, og han har oven i købet en tredjemand at give skylden. Og dette responderer hun på med tilstandsskiftemarkører, der demonstrerer, at hun nu har fået en ny information, og at dette har fået hende til at indse, at forslaget ikke kan komme igennem.

Tilbage til den tur, hvor hun aflyser forslaget (lin. 4-7): Der er en iøjnefaldende fremhævelse af "I" i "I wz goan" og "if I came" i lin. 4, henholdsvis med tryk og med tryk kombineret med opadgående lokal intonationsbevægelse. Man kan hævde, at hun gør sig selv til fokus, når hun understreger sig selv så meget. Det er derved hende som person, der vil blive afvist, og ikke bare forslaget. Uanset om det er bevidst eller ej, konstruerer hun turen, så den er svær at afvise.

Men der er noget andet ved hendes intonation, der springer i øjnene. Der lader til at være en rytmisk organisering på linje med i det forudgående eksempel:

```
/ Well I /  
/ wz goan /  
/ to say /  
/ if I /  
/ I came with /  
/ I you /  
p'haps we could stay in akh-(.)  
in: Hat'n'm lfor the night.1
```

Det er en rytme på to beat med prosodisk udhævning af det andet beat.

Hendes tur består af tre turkonstruktionsenheder. Den første enhed er et forvarsel ('preface'), den anden er en eksplicit hvis-konstruktion projicerende en hvis-så-konstruktion, og den tredje er en implicit så-konstruktion. Fordelingen af betonedede stavelser er i de første to enheder markant tættere end i den sidste.⁷ Og umiddelbart forekommer det ikke at være en

⁷ Harrie Mazeland gjorde mig opmærksom på dette.

tilfredsstillende forklaring, at hun bruger tryk til at markere fokus, sådan som man normalt ville sige inden for lingvistikken.

Jeg har på nuværende tidspunkt svært ved at overskue, hvad denne rytme udretter interaktionelt; men den 'gør' noget. Hun er så omhyggelig med at lægge distance til sin forespørgsel, at det nærmest er påfaldende: Placering sent i samtalen og tæt på sidste øjeblik inden hans afrejse, den sekventielle organisering, jeg-fremhævelsen og intonationsbevægelserne.

Al den energi, der lægges i at markere distance, giver mistanke om, at hun tværtimod er stærkt engageret i forslaget. Men det må hun af en eller anden grund camouflere. Der må være noget på spil for hende. Måske består det penible i det potentielt facekrænkende i, at hustruen skal bede sin mand om tilladelse til noget, hun rigtig gerne vil, men ikke selv har mulighed for at beslutte, og at manden skal understrege denne asymmetri ved at give hende et afslag. Bare ved at spørge ham om det placerer hun sig selv i et asymmetrisk forhold til ham, og det uanset om han siger ja eller ej. Måske består det delikate bare i, at hun vældig gerne vil afsted, og ikke har lyst til at få et afslag. Det finder vi aldrig ud af. Et fagligt mere overkueligt spørgsmål er, hvor meget man kan sige ud fra intonationen alene.

Konklusion

Intonationsbevægelserne i de gennemgåede eksempler er efter min opfattelse meget iøjnefaldende og afvigende fra ikke bare samtalsens lokale kontekst, men også samtalen som et hele. Og i hvert tilfælde forekommer disse intonationsbevægelser, idet den talende skal introducere noget penibelt, det være sig et forslag eller en anmodning, der har stor sandsynlighed for at modtage et afslag, eller fremsættelsen af en information, der kan modtage afstandtagen.

Disse ytringer har påkaldt sig min interesse, fordi det lader til, at selve intonationen gør et vigtigt stykke interaktionelt arbejde. Et bud på, hvad dette kunne være, er, at det kan være en strategi til at bringe et potentielt følsomt emne på bane. Ved hjælp af disse intonationsbevægelser kan der signaleres en usikkerhed og/eller distancering til emnet.

Det er min hypotese, at ligesom tryk kan udhæve et ord, således kan den såkaldte rutschebaneintonation eller rytmiske organisering udhæve en hel turkonstruktionsenhed og markere den samlet. Denne markering kan angive distance eller følsomhed. Det er også muligt, at disse markante intonationsbevægelser fungerer som den talendes 'doing being delicate', 'jeg

gør at markere at ville sige noget delikat', således at selve markeringen er det, der gør det ytrede delikat.

Da jeg holdt dette foredrag, foreslog en kollega⁸, at hvis nogen nogle dage inden havde spurgt ham, hvad han skulle torsdag og fredag, så ville han formentlig have anvendt det samme intonationsmønster, når han svarede 'Jeg skal til 7. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog'. Denne kommentar fik mig til at spekulere over, om der kunne være et aspekt af forudplanlagthed i rutschebane-ytringerne. Hvad angår uddraget fra medarbejderudviklingssamtalen, så var der som tidligere diskuteret en mulighed for, at Marianne havde forberedt sig på at skulle bringe meddelelsen om sin kursusdeltagelse. Og med hensyn til telefonsamtalen, så rapporterer Leslie selv om forudplanlægning, idet hun siger "Well I wz goan to say". At der kunne være dette aspekt af forudplanlagthed, kunne forklare den retoriske velformethed i leveringen af ytringerne. Det er imidlertid ikke noget, vi vil kunne sige noget sikkert om, eftersom vi ingen mulighed har for at vide, hvad de talende har tænkt. Men jeg finder selv muligheden interessant.

Problemet med at knytte et fænomen som denne rutschebaneintonation, eller hvad vi nu ender med at kalde den, sammen med holdningsmarkeringer som fx distance er, at det lidt er en fægten i blinde. Egentlig burde man se på en stor samling delikate ytringer i deres sekventielle omgivelser og se på, hvordan deres intonationsmønster er, og så burde man se på andre måder at udtrykke ømtålelighed eller distance på, og endelig burde man naturligvis se på alle de gange, der optræder lignende intonationsmønstre, for at se om de også bruges i andre typer sekventielle omgivelser. Og alt dette har jeg slet ikke gjort, så jeg vil være forsigtig med at generalisere mine iagttagelser, og i stedet betone, at der her er tale om foreløbige betragtninger.

Udskriftssymboler:

- ↑ og ↓ lokale intonationsbevægelser, henholdsvis pitch op og pitch ned
- > jamen < udtales hurtigt
- : lydforlængelse
- afsnuppet ord eller stavelse, ('cut-off')
- = direkte påhængt forudgående tur eller turkonstruktionsenhed ('latched on')
- (.) mikropause, pause på under 0,2 sekund
- (0,7) pause på 0,7 sekunder
- °jamen° udtales sagte

⁸ Finn Køster fra Institut for Dansk Dialektforskning, KU.

*	udtales knirkende
jamen	tryk på understregede stavelse
§	udtales meget tydeligt
.hh	tydeligt hørbar indånding
hh	tydeligt hørbar udånding
(())	usikker afkodning
[og]	overlap start, henholdsvis øverste og nederste tur
] og]	overlap slut, henholdsvis øverste og nederste tur

Litteratur

- Couper-Kuhlen, Elizabeth. 1992. Contextualizing discourse: The prosody of interactive repair. Peter Auer & Aldo di Luzio (red.). *The Contextualization of Language*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins:337-364.
- Couper-Kuhlen, Elizabeth. 1998. On high onsets and their absence in conversational interaction. manuskript fra foredrag v. IPrA, Reims, France.
- Couper-Kuhlen, Elizabeth & Margaret Selting. 1996. Towards an interactional perspective on prosody and a prosodic perspective on interaction. Elizabeth Couper-Kuhlen & Margaret Selting (red.). *Prosody in interaction*. Cambridge: Cambridge University Press:11-56.
- Couper-Kuhlen, Elizabeth & Peter Auer. 1991. On the contextualizing function of speech rhythm in conversation: question-answer sequences. J. Verschueren (red.). *Levels of Linguistic Adaptation*, Vol. II. Amsterdam: John Benjamins:1-18.
- DuBois, J.W., S. Schuetze-Coburn, S. Cumming & D. Paolino. 1993. Outline of discourse transcription. J.A. Edwards & M.D. Lampert (red.). *Talking Data: Transcription and coding in discourse research*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum:45-89.
- Grønnum, Nina. 1992. The groundworks of danish intonation. An introduction. Copenhagen: Museum Tusculanum Press, University of Copenhagen.
- Jefferson, Gail. 1983. Notes on a Possible Metric which Provides for a 'Standard Maximum' Silence of Approximately One Second in Conversation, *Tilburg papers in language and literature* 42, Tilburg.
- Local, J.K., J. Kelly & W.H.G. Wells. 1986. Towards a phonology of conversation: turn taking in Tyneside English. *Journal of Linguistics* 22:411-437.
- Pomerantz, Anita. 1984. Agreeing and disagreeing with assessments: some features of preferred/dispreferred turn shapes. J. Maxwell Atkinson & John Heritage (red.). *Structures of Social Action. Studies in Conversation Analysis. Studies in Emotion and Social Interaction*. Cambridge, UK: Cambridge University Press:57-101.
- Rischel, Jørgen & Hans Basbøll (red.). 1995. *Aspects of Danish Prosody*, Rask Supplement vol. 3, vii. Odense University Press.
- Sacks, Harvey. 1987/1973. On the preference for agreement and contiguity in sequences in conversation. Button, G. & J.R.E. Lee (red.). *Talk and Social Organization*. Clevedon, UK: Multilingual Matters.
- Schegloff, Emanuel A. 1980. Preliminaries to preliminaries: "Can I ask you a question?". *Sociological Inquiry*, 50(3/4):104-52.
- Schegloff, Emanuel A. 1988. On an Actual Virtual Servo-Mechanism for Guessing Bad News: A Single Case Conjecture. *Social Problems*, Vol. 35, No. 4, October 1988.

- Selting, Margret. 1996. On the interplay of syntax and prosody in the constitution of turn-constructional units and turns in conversation. *Pragmatics* 6:371-388.
- Simpson, JoEllen M. 1994. Regularized Intonation in Conversational Repetition. Barbara Johnstone (red.): *Repetition in Discourse. Interdisciplinary Perspectives*. Norwood, New Jersey: Ablex Publishing Corporation.

OM KILDERNE TIL DEN GAMMELDANSKE PASSIONSTRAKTAT

Af Mette Nordentoft

Betegnelsen Den gammeldanske Passionstraktat har fæstnet sig for teksten i de to bevarede danske håndskrifter fra kort før og efter år 1500. Den har ingen nordiske parallelhss., men en lang europæisk forhistorie, som her skal ridses op. Dens indledning *Extendit manum* .. har givet teksten dens navn i den tyske faglige tradition. Den tyske tekst tilskrives magister Heinrich von St. Gallen, der virkede ved Carolinum-universitet i Prag. Han oversatte og udvidede o.1390 traktaten efter et latinsk forlæg fra o.1330, forfattet af augustineren Michael de Massa.

Denne "traktat" fik en stor udbredelse i hele det tyske område. Den blev en eksponent for senmiddelalderens dyrkning af lidelsen. Teksten vil blive udgivet med to tyske paralleltekster, og denne udgaves indledning vil nærmere redegøre for kilderne.

De to danske afskrifter af Passionstraktaten bygger på en østdansk oversættelse. De rummer en del germanismer¹, samt nogle svecismer der vidner om et tabt svensk forlæg². De danske hss. er begge veludførte pergamenthss. med rubricering: AM.72 8° dateres af GldO til ca. 1475. Sth.KB.A31 er noget yngre; dets hd.2 er samme hånd som har skrevet Bona-ventura, samt Else Holgersdatters Tidebog i GkS.1613 4° fra 1515-; Sth.A31 tilhørte dronning Kristine indtil hendes død i 1521.

Den tyske overlevering

Der kendes i alt 206 tyske hss., incl. de nederlandske³. Forholdet mellem disse afskrifter ses af et stemma, som jeg har udarbejdet på grundlag af 55 hss.: samtlige omd. og mnd. samt de

¹ Nordentoft 1994a.

² Nordentoft 1994b; Nordentoft 1997.

³ Ruh 1940 og 1950.

ældste af de øvrige grupper⁴. Stemmaet vidner om, at der har været mange flere hss. end vi kender. Traktaten har været en af de rigest overleverede tyske tekster overhovedet.

De virkelig kvalificerede afskrifter tæt på hvad originalteksten må have haft, finder vi blandt de østmidttyske fra tiden omkring 1400, de fleste fra Thüringen og Schlesien⁵. De ældste er skrevet på thüringsk regionalsprog, men overleveret på augustinerklosteret Sagan i Schlesien. Her blev traktaten hurtigt afskrevet på schlesisk, og er ret hurtigt blevet udbredt i andre klosterordener i Schlesien. I alt kendes der 8 thüringske og 6 schlesiske hss.

En meget tidlig afskrift⁶ befandt sig i det senere Østprøjsen, afskrevet på omd., "højprøjsisk". Der findes dertil 3 hss. med bøhmisk sprogpræg, det ældste fra første del af 15. årh., og 3 hss. fra Meissen, hvoraf det ældste er skrevet 1418. I alt er der 21 østmidttyske hss., og denne del af Tyskland er traktatens kerneområde.

De nordtyske håndskriftgrupperinger hører til i forlængelse af den primære afskriftfase. En tidlig mnd. version fra de svenske besiddelser i Østersøprovinserne ligger nu som fragment i Stockholm⁷, men viser ikke specielt slægtskab med vore danske hss. Teksten kan have været transporteret fra omd. til mnd. i flere omgange; denne dialektgrænse har ikke været en egentlig sproggrænse, afskrifternes karakter er ikke anderledes end ved transport fra omd. til obd.

Et tidligt mnd. Hamburg-hs. har tilhørt den aristokratiske begine-stiftelse i Hamburg⁸. Der er en rig overlevering fra anden del af 15. årh. i det område som udgjorde hertugdømmet Braunschweig-Lüneburg. Der er bevaret i alt 17 mnd. hss., heraf 2 sene bearbejdelser.

Den kommende danske tekstudgaves varianter vil påvise, at det tyske forlæg for *Sv. er gammelt og formodentlig stammer fra det østmidttyske område. Men de danske AM og Sth har

⁴ Jf. Nordentoft 1991 med et stemma ud fra 25 hss.

⁵ De ældste er: Breslau UB. Q239 og Breslau I F 564 med to tidlige afskrifter, samt Berol.mgo.183.

⁶ Königsberg 904 udg. i Ruh.1940; her omtalt som K/Ruh.

⁷ Erich Rooth: Ein Fragment des Passionstraktates von Heinrich von St. Gallen. *Annales Societatis Scientiarum Fennicae*. Ser.B.XXX (1934), 473-509. - Andre fragmenter findes ikke i Sverige.

⁸ Hamburg. Aus dem Convente.XIII; nord-nd. fra beg.af 15. årh. Begine-konventet aflastede patriciernes kvindeoverskud, mens beginerne i Lübeck var døtre af velstående borgerfamilier. - Hs. bygger på et fælles forlæg med det omd. gamle Berol.mgo.183, et forlæg som har været stramt redigeret og desuden har haft forbyttede blade i de sidste læg. Hamburg.Conv.XIII har derfor ikke kunnet anvendes som paralleltekst.

desuden nogle glose-varianter, lakuner og især plusstof fælles med Lb.29 og Lb.49⁹, som er yngre afskrifter af et fælles mnd. forlæg. Men *Lbb. har haft nogle afvigende sprogformer og semantiske forkludringer i forhold til såvel *Sv. som de gamle omd. hss. Udgaven vil derfor bringe både Breslau.Q239 og Lb.29 som paralleltekster. Et direkte forlæg for *Sv. er ikke bevaret.

Fra Schlesien har teksten også bredt sig mod syd. Da Prags universitet i 1409 blev overtaget af hussitterne og mistede sin betydning, udvandrede de tyske magistre og dannede universitet i Leipzig. Heinrich von St. Gallen kan formodes at være udvandret til det nordlige Bayern, hvorfra hans senere værker er overleveret. De har sammen med nye bearbejdelser af Extendit-traktaten bredt sig til det sydlige Bayern og Østrig, til det alemanniske område, til Schwaben og Elsass, og til Franken og Hessen og Rhinens nedre løb. Fra wmd. område kendes i alt 10 hss. fra 15. årh.s anden halvdel, deriblandt et par bearbejdelser. Fra nederlandsk område er bevaret et enkelt hs. fra første del af 15.årh., i alt 17 hss., hvoriblandt 4 bearbejdelser.

Den resterende del, 141 hss., befinder sig nu i sydtyske biblioteker og stammer formodentlig overvejende fra det katolske Syden. Der er en stor mængde reelle afskrifter, helt frem til 1548. Men der er også en type C, hvor indledningen er udeladt, så den begynder med Kristi ankomst til Bethania, og en type B, som først indledes efter Bethania-scenen, da han forbereder indstiftelsen af nadveren¹⁰. Endvidere er der en stor gruppe forkortede, udvidede eller kompilerede versioner. Mange hss. har tilhørt nonneklostre, men ikke så få har haft verdslige skrivere eller ejere.

Det var ikke kun klostre der skaffede sig afskrifter, men også lægfolk. Blandt de talrige sydtyske afskrifter har jeg kendskab til 31 med information om skriveren. 18 skrivere var anonyme gejstlige og 5 var mandlige gejstlige; 6 var nonner, dog først efter 1450. 13 skrivere var borgere omtalt med navn, lutter mænd, ingen kvinder.

Borgerne melder sig tidligt, det ældste eksempel er fra 1416¹¹. En borgmester i Zürich, en rig patricier, afskrev egenhændigt traktaten i 1476, og en generation senere skrev hans

⁹ De to søsterhss. stammer begge fra begine-konventet St. Michaelis; øst-elbiske afskrifter fra o.1460-1498.

¹⁰ Disse betegnelser stammer fra Ruh.1940.

¹¹ München.cgm.56.

svigersøn endnu en kopi heraf¹². I det hele taget var adelige og storborgere involveret. Et smukt illumineret hs. var en gave fra Kloster Indersdorff til en adelsdames bryllup¹³. Endnu et pragths. tilhørte en datter af kejser Friedrich III¹⁴. Et par skrivere betegner sig som familiefædre, nævner navne på deres børn eller den afdøde hustru¹⁵. Et hs. er afskrevet af en mand og har senere været ejet af borgerlige kvinder, for så at blive solgt¹⁶. To mandlige var professionelle skrivere o. 1500.

Fra det mnd. område er kun angivet tre navngivne skrivere, igen mandlige. Også her møder vi en skrivende patricier-borgmester, Ludeke Garlop fra Lüneburg, af en slægt hvor en yngre broder regelmæssigt blev biskop. Hans hs. blev i familien i tre generationer, til længe efter reformationen¹⁷.

Især de subtile teologiske distinktioner kunne volde vanskeligheder under afskrift. Et eksempel er et nordtysk hs., afskrevet af en klosterbroder i et nordtysk kloster i 1458¹⁸: gang på gang giver den stakkels skriver op, men fortsætter så ufortrødent med de følgende sætninger. Alt i alt er hans tekst en omhyggelig og loyal, men ikke særlig intelligent gengivelse af et forlæg som har stået den oprindelige tekst forholdsvis nær.

De to hss. fra St.Michaelis-beginehuset i Lübeck demonstrerer denne udvikling. Deres fælles forlæg er brolagt med misforståelser, men også udbroderet med emotionelle adjektiver. Og de to afskrivere fra den senere del af 15. årh. skriver trohjertet samtlige fejl ordret af. En del andre opbyggelige tekster har skrivernavne for disse fromme kvinder i borgerlige stiftelser.

Om grunden til traktatens langvarige og brede udbredelse kan man nok gisne. I 15. årh. var man træt af de mange helgener fra bønnebøger og legender og vendte sig mod Kristus- og

¹² Zürich.C115, 1476. Zürich.B288, 1498.

¹³ München.cgm.29, 1426 i afskrift fra 1448.

¹⁴ Wien Nat.Bibl.2743.

¹⁵ München.cgm.477, 1470/74. Reichenau.105, 15.Jh.

¹⁶ Wernigerode.Stolberg.Zb.26, 1455.

¹⁷ Wernigerode.Stolberg.Zb.27: Borgmester Ludeke Garlop, død 1486.

¹⁸ Jena.App.27: Hermann Lippe 1458.

Maria-dyrkelsen, og her har traktaten været meget moderne. Den giver et indtrængende billede af "Smertemanden" og af "Marias klager".

Hamburg.Conv.XIII har en karakteristisk rubriceringsteknik, som må have lettet den højtlesning som disse hss. har været beregnet for. I disse velordnede brugshss. har skriveren selv foretaget korrektur og røde markeringer. I selve den brune eller sorte tekst er der mange halvhøje bogstaver ved begyndelsen af sætninger og af vægtige udtryk, og denne pause-tegnsteknik fortsætter med de røde markeringer gennem begyndelsesbogstaver.

Jeg har ved selvsyn af ca. 70 hss. konstateret, at næsten alle bærer præg heraf ved "tommelfingerskidt" på midten af begge marginer. I de to Lübecker-hss. er der indlagt bogmærker: korn og strå fra deres have, træde fra deres teksttilforarbejdning.

Heinrich von St. Gallen

Oversætteren og bearbejderen af Extendit manum-traktaten er Heinrich von St. Gallen, der flere gange fra 1371 til 1397 nævnes i annalerne fra Prags universitet Carolinum. De overleverede hss. bærer vidnesbyrd om ham som forfatter af flere værker. De er forskellige, men bærer præg af en skolastisk dannet ophavsmand, som gerne vil formidle teologiske dogmer i forståelig form til et bredere publikum, ofte med en både moralsk og inderlig tone¹⁹. De første tre kendte værker stammer fra hans tid i Prag, mens to senere sandsynligvis først er blevet til efter at han havde forladt Prag, dvs. efter 1409.

Extendit manum-traktaten er affattet i Prag-tiden, formentlig i 1390'erne. Forfatterangivelser findes i nogle få ret sene hss., der betegner traktaten som en oversættelse: Hie hept sich an die usslegung des lidens vnsers lieben herren Ihesu Cristi das ain maister zü Prag also zü tütsch hatt bracht.

Om H.St.G. har vi kun få nogle få data fra Carolinums annaler. Magister Henricus de s. Gallo må være født o. 1350, idet han blev baccalar i 1371 og magister artium 1373. Som magister har han eksamineret i 1375. Han er omtalt som baccalarius theologie 1397, men han blev aldrig benævnt som magister i teologi.

Heinrich von St. Gallen nævnes ikke i nogen kilde efter 1397. Men man må formode, at han forlod Prag i 1410. Hans skrifter fra tiden derefter er overleveret i det nordlige Bayern

¹⁹ Ruh.1953. Oversigt over forfatterskabet i VL2.

og senere i hele det bairisk-schwäbiske område. Et "Marienleben"²⁰ stammer fra anden fase af forfatterskabet. Grundteksten er formodentlig nordbayrisk fra tidsrummet ca. 1410-1420.

Forfatterskabets tredje fase er en bearbejdning af Extendit manum-traktaten, type B²¹. Den ligner hans "Marienleben": de udelader eller forkorter AT-præfigurationer og vanskeligere teologiske argumenter, tilføjer en del adjektiver og gør stilen mere mundtlig. Disse "anden-udgaver" af Extendit manum-traktaten og Marienleben er populariserende nybearbejdelser, som tydeligere tager højde for klosterreformatoriske tendenser. Denne bølge i 1430'erne påvirkede læsebehovet både hos gejstlige kvinder (nonner, beginer, tertiærinder) og i borgerlige kvindekredse. De kvindelige læsere havde betydning for den opbyggelige litteratur på folkesprog, og Nürnberg havde en hovedrolle i disse litterære reformbestræbelser. Fordelingen på mandlige og kvindelige læsere synes dog ikke at have været helt så entydig for Passionstraktatens vedkommende²².

Michael de Massa og den latinske traktat

Det latinske forlæg for Heinrich von St. Gallens tyske Extendit manum-traktat er en tilsvarende Extendit manum-traktat af Michael de Massa. Den er formodentlig forfattet o. 1330.

Michael de Massa var født i Toscana o.1300²³. Han blev Augustiner-eremit, studerede i Paris og havde en lovende teologisk karriere foran sig, da han i 1326 efter en teologisk kritik af en medbroder blev forbigået. De fleste af hans bibelkommentarer og andre videnskabeligt-teologiske værker er gået tabt. Hans passionstraktater er formodentlig fra tiden derefter. Han vendte tilbage til Paris og døde tidligt, 1337.

Michael de Massa forfattede i alt tre passionstraktater²⁴. H. v. St. Gallens kilde er passionstraktaten Extendit manum (Gn 22,10), der i mange hss. tilskrives Jacobus de Vitriaco. Bethania-scenen af den latinske tekst er aftrykt i Kurt Ruhs tekstudgave fra 1940²⁵. De aftrykte

²⁰ Udgivet i Hilg.1981. hvor autor for hele forfatterskabet er udførligt dokumenteret.

²¹ Ruh.1940,CII-CIV: om nye redaktioner, type B-C.

²² Hilg.1981.

²³ VL2.

²⁴ Baier 1977.

²⁵ Elbing StB.Q75 (1451): signatur Elb.1-456. Freiburg.UB L16 (1466): Fr.

brudstykker stemmer godt overens med Heinrich v. St. Gallens tyske *Extendit manum*-traktat. Der kendes nu i alt 13 lat. hss.²⁶ Nogle er afskrevet af augustinerne før 1400 og ligger nu i Breslau og Berlin²⁷. Augustinerne har altså afskrevet den latinske og den tyske *Extendit manum*-traktat i samme tidsrum og i samme geografiske område. Heinrich von St. Gallen kan have kendt den latinske fra augustinernes St. Thomas-bibliotek i Prag.

Grundlæggende er det en *Historia Passionis*, som begynder lørdag før Palmesøndag og slutter med Jesu død, korsnedtagelsen og gravlæggelsen langfredag. Kilderne er evangelierne, men Michael de Massa har udfyldt passionssynopsen med citater af kirkefædrene. Indvævet i den nytestamentlige passionsberetning er en række gammeltestamentlige allegorier.

Efter Genesis-citatet om Abraham og Isak citerer Michael de Massa fra et apokryft værk *Liber de vita Christi*, som han tilskriver en Josephus: Jesu møde med sin mor onsdag før påsken i Bethania. Men han fastholder temaet fra Gen.22,10: Hvorfor må Jesus, Faderens enbårne søn lide? Hvorfor skal dette ske som en grusom opfyldelse af sønne-ofret?? Hvorfor skal smertens sværd gennemtrænge Marias sjæl? Michael de Massa lader dette belyse i dialogform; han lader Maria stille spørgsmålene, og Kristus besvare dem: Det sker til menneskenes frelse, for Gud er retfærdighed og kærlighed.

Trods tilhørsforholdet til Augustinerordenen viser mange træk, at Michael de Massa er påvirket af de toskanske fransiskaneres værker, dvs. traditionen efter Bonaventura. Her viser også den traditionelle forbindelse til engelsk fromhedsliv sig: Richard Rolle af Hampole (d.1349)²⁸ og Michael de Massa kom fra hvert sit land, men er født samtidig, ca. 1300 i hhv. Toscana og Yorkshire. Efter alt at dømme har de begge studeret i Paris på samme tidspunkt, i 1320'erne. Begge er de påvirket af den franciskanske mystik fra *Meditationes*, begge drog de fra Paris uden at blive doctores. Men i deres Kristus-passioner anvender de et enslydende

²⁶ A. Zumkeller: *Manuskripte von Werke der Autoren des Augustiner-Eremitenordens in mitteleuropäischen Bibliotheken* (Würzburg 1961-1966). *Schneyer-Repertorium*. Databasen DBI-Link: Deutsches Bibliotheks-Institut in Zusammenarbeit mit Staatsbibliothek zu Berlin; <http://www.dbilink.de>. Samt de pågældende bibliotekers kataloger.

²⁷ Berlin SB.Ms.theol.lat.fol.640: før 1400. Ansateligt muligvis skrevet i Meissen og indbundet i Schlesien. Breslau.UB.I F609: 14.årh./II. Berlin SB.Ms.theol.lat.fol.622: Sachsen el. Schlesien, 1450'erne. Kompilation (Lübener Kirchenbibl. Breslau). Berlin SB.Ms.theol.lat.fol.611: Schlesien o.1460 (Lübener Kirchenbibl. Breslau). München.clm.6106, Bayern 15. årh., er et andet værdifuldt hs.

²⁸ Hope Emily Allen ed.: *English Writings of Richard Rolle, hermit of Hampole*. 1931, reprint 1963, 1988. - *Meditations*, linie 116-130, 99-115.

citat fra *Stimulus Amoris*, om det upassende i at en jomfru står under forbrydernes kors. Et andet citat hos Rolle om den svage og afmægtige Maria under korset har Michael de Massa øjensynlig udmøntet i sin Bethania-scene.

Disse citater vandrede vidt omkring. Men det motiv at Maria forsøgte at nå sin søn og faldt om under korset, hvorefter de så på hinanden "øje i øje", må Heinrich von St. Gallen have fra anden kilde, som han tilskriver Origenes²⁹. Stedet findes ikke hos Michael de Massa. Jeg har ikke kunnet identificere denne kilde, men motivet er illustreret i de fromme billeder: et pergament-maleri fra begyndelsen af 14. årh. som kan stamme fra Toscana, og Giovanni de Pedro di Pisa's tavlemaleri med en tarvelig efterligning³⁰, samt en tavle fra 15. årh. i kirken i Guimiliau i Bretagne.

Både Michael de Massa og Heinrich v. St. Gallen lader derefter Maria klage over Guds urimelige afgørelse: "for en skaber giver du din mor en fisker, for en herre en knægt, for Gud et menneske"; dette citat stammer fra Anselm af Canterbury og er velbelagt³¹. Men den tilføjelse, at Maria var jomfru og havde jomfrutugt, og derfor bar smerten stille og hemmeligt i sit hjerte, må indtil videre stå for Heinrichs egen regning. Dermed er Marias rolle udtømt i den tyske traktat.

De opbyggelige oversættelser til nordisk i middelalderens slutning har ganske andre forudsætninger end vore hjemnegroede genrer. Det er et stort arbejde at udrede trådene, men en kommende sproghistorie bør være opmærksom på konsekvenserne, også for konkrete ordtolkninger.

Forkortelser

Mnd.:	middelnedertysk.
Omd.:	ostmitteldeutsch ("mittel" betegner her både middelalder og Midtjylland; forkortelsen kan også anvendes om dialekt).
Wmd.:	vestmidtysk (tilsvarende).
Mhd.:	middelhøjtysk (omfatter omd.-wmd. og oberdeutsch).
Obd.:	"øvretyisk" (bairisk, schwäbisk og alemannisk).

K/Ruh: Königsberg Staats- und Univ.Bibl.904, udgaven i Ruh.1940.

²⁹ K/Ruh.66-67: "som Origenes skriver om Johannes".

³⁰ Begge i Barcelona: Museo Nacional d'Art de Catalunya.

³¹ Ruh.1940, noter til K/Ruh.68,16-26.

Elb.: udgaven i samme bind af latinsk paralleltekst i Elbing. Q75.
 *Sv.: det ukendte forlæg for den svenske oversættelse.
 *Lbb.: fælles forlæg for Lb.29 og Lb.49.
 Lb.29, Lb.49: Lübeck Stadtbibl. Mss.theol.germ. 4ø 29, hhv. 8ø 49.
 AM: AM 72 8ø.
 Sth: Stockholm.KB.A31.
 GldO: Ordbog over det ældre danske Sprog.

Litteratur

- Baier, Walter. 1977. *Untersuchungen zu den Passionsbetrachtungen in der "Vita Christi" des Ludolf von Sachsen. Ein quellenkritischer Beitrag zu Leben und Werk Ludolfs und zur Geschichte der Passionstheologie. I-III.* Salzburg.
- Gammeldansk Passionstraktat. 1968. Duplikeret til brug for Ordbog over det ældre danske Sprog.
- Hilg, Harido. 1981. *Das 'Marienleben' des Heinrich von St. Gallen. Text und Untersuchung.* München.
- Nordentoft, Mette. 1991. Zum (nord)europäischen Stemma des Passionstraktates Heinrichs von St. Gallen. "Niederdeutsch in Skandinavien IV" *Zeitschrift für deutsche Philologie*, Beiheft (Berlin 1993):168-195.
- Nordentoft, Mette. 1994a. Germanismen in der altdänischen Übersetzung des Extendit manum-Passionstraktates: Syntaktische Beispiele. *Foredrag* holdt på symposiet "Niederdeutsch in Skandinavien V" i Fredriksstad august 1994. - Ms. Symposierapporten blev ikke publiceret.
- Nordentoft, Mette. 1994b. Nogle sprogtræk i Den gammeldanske Passionstraktat. *Foredrag. Selskab for nordisk Filologi* 24/11. SNF's årsberetning 1994-1995:41-54.
- Nordentoft, Mette. 1997. Glosserende tautologier i Den gammeldanske Passionstraktat. Ord, Sprog og artige Dict. *Festskr. Poul Lindegård Hjorth* (UJdS 1997):67-82.
- Ruh, Kurt. 1940. *Der Passionstraktat des Heinrich von St. Gallen.* Dissertation. Thayngen.
- Ruh, Kurt. 1950. Zur Theologie des mittelalterlichen Passionstraktats. *Theologische Zeitschrift Basel*. VI:17-39.
- Ruh, Kurt. 1953. Studien über Heinrich von St. Gallen und den "Extendit manum"-Passionstraktat. *Zeitschrift für schweizerische Kirchengeschichte*. XLVII:210-230, 241-278.
- VL. 1978-. *Die deutsche Literatur des Mittelalters*. Verfasserlexikon, 2. Auflage. Berlin/New York.Heri: Harido Hilg & Kurt Ruh. 1981. Heinrich von St.Gallen; Hans Fromm. 1987. Michael de Massa.

Peter Widell og Mette Kunøe (udg.):
 7. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog
 Århus 1999

TILBAGEKANALISERINGSSMÅORD SOM FORSTÅ-SIGNALER

Af Marianne Rathje (Københavns Universitet)

Indledning

Når lytteren i en samtale bruger småord som *ja*, *nej*, *mm* og *nå*, er det nærliggende for den talende at tage disse små udtalelser som udtryk for, at lytteren forstår, hvad der bliver sagt. Man kunne forestille sig, at hvis man talte samtlige forekomster af fx *ja*, *nej*, og *mm*, ville man vide, hvor meget der i en samtale blev forstået. Men forståelse er ikke det eneste, disse småord kan udtrykke. Med et *ja* kan lytteren signalere - netop - at han lytter, at han er opmærksom eller er enig i det, der bliver sagt. Eller han kan bare lade, som om han forstår, lytter, er enig - af høflighedsgrunde eller fordi han synes, det er pinligt, at han fx ikke forstår.

Foppa (1995:152ff) nævner, at disse småord kan fungere som egentlige forståelsessignaler ("proper understanding signals"), men konstaterer også, at de ikke er til megen hjælp, når man skal forsøge at bestemme, om en samtaledeleger har forstået. Det er disse småords mangel på specificitet, der gør det næsten umuligt at afgøre, om samtaledelegeren signalerer forståelse eller enighed eller noget helt tredje. Derfor ser Foppa i stedet på andre tegn på forståelse, såsom deltagernes brug af parafraser, korrektioner, fortsættelser, og mener ud fra disse fænomener at kunne slutte sig til, om samtaledelegere gensidigt forstår hinanden.

Tæller man blot alle småordene i en samtale, for at afgøre forståelsen blandt samtaledelegere, går man ud fra, at småordene, hver gang de anvendes, betyder "jeg forstår". Modsat mener Foppa, at småordene kan betyde forståelse blandt meget andet, og afviser at have med ordene at gøre i en forståelsessammenhæng.

Denne artikel er skrevet et sted mellem disse to opfattelser: Småord som *ja*, *nej* og *mm* signalerer ikke altid forståelse. Men de gør det af og til, og kan derfor være vigtige at beskæftige sig med i en forståelsessammenhæng - derfor: Kan man finde ud af, hvornår småord som fx *ja*, *nej* og *mm* signalerer betydningen "jeg forstår"?

Hvilke småord er mulige forstå-signaler?

Når to personer fører en samtale, er det nærliggende at betragte taleren som den aktive part og lytteren som den passive part. Kommunikationen flyder altså i én retning - fra afsender til modtager. Bl.a. Yngve (1970) mener ikke, at det forholder sig således. Han bemærker, at den som har taleturen i en samtale, og den som ikke har den, begge både taler og lytter på samme tid. Lytteren opfattes altså af Yngve som aktiv og deltagende på lige fod med taleren i kommunikationen. Når det er muligt for lytteren at tale uden at blive betragtet som den, der har taleturen, skyldes det, at han taler over "the back-channel". Dvs. lytteren tilbagekanaliserer små beskeder til taleren uden at true dennes taletur.¹ Yngves eksempler på back-channel-signaler er *yes* og *uh-huh*.

Lytterens back-channel-signaler er inddelt i 5 typer af Duncan (bl.a. Duncan 1974:166f). Jeg bruger Berg Sørensens danske termer (1988:52f), og inspireret af ham kalder jeg herefter back-channel-signaler for "tilbagekanaliseringssmåord".

- 1) Korte vokaliseringer (fx *mh-m* og *yeah*)
- 2) Ikke-vokal adfærd (fx *nik* og rysten på hovedet)
- 3) Sætningsfærdiggørelser (færdiggørelse af sætninger, taleren har påbegyndt)
- 4) Anmodning om uddybning
- 5) Korte gentagelser af noget taleren allerede har sagt

I min søgen efter forstå-signaler har jeg beskæftiget mig med tilbagekanaliseringer, der tilhører Duncans kategori 1: korte vokaliseringer (tilbagekanaliseringssmåord). På dansk kan tilbagekanaliseringssmåord være fx: *nå, ja, jaja, jo, nej, mm, ok, okay, aha, jeps* osv. Det skal nævnes, at back-channel-signaler bl.a. er defineret ved, at de ikke forstyrrer talerens taletur - alligevel har jeg betragtet de småord, som forstyrrer talerens taletur, og som ligefrem indleder lytterens taletur, som mulige forstå-signaler.

¹ Vil man forvise sig om, hvor vigtige back-channel-signalerne er for kommunikationen, behøver man bare at tænke på dagligdags telefonsamtaler. Hvis lytteren holder op med at give back-channel-signaler, går der ikke længe før taleren siger: "Er du der stadig?" eller "Forstår du hvad jeg mener?". Vigtigheden af back-channel-signalerne er også blevet påvist i et forsøg, hvor taleren ikke havde mulighed for at høre lytterens back-channel-signaler, mens han forklarede lytteren noget (Krauss et al 1977). Taleren havde ikke de pejlemærker, som back-channel-signalerne er, at rette sig efter, og dette gjorde taleren usikker på, om lytteren havde forstået. Derfor tog det taleren længere tid at forklare lytteren noget i de forsøgsgrupper, hvor taler og lytter IKKE kunne høre hinanden, end i de grupper, hvor de KUNNE høre hinanden.

Fx: A: det- det kan det gøre
[
M: nåh ja altså du mener når

Det vigtige i denne forståelsessammenhæng er nemlig, at småordet er en reaktion på talerens foregående ytring/ytringer. Hvis tilbagekanaliseringssmåordene derimod er svar på et spørgsmål, har jeg ikke betragtet dem som mulige forstå-signaler:

Fx: A: var det ikke fedt af dem
M: jo

(Det kan dog være vanskeligt at afgøre, hvornår taleren stiller et spørgsmål, fordi der kan ligge et implicit spørgsmål i mange ytringer). Ej heller er tilbagekanaliseringssmåordene mulige forstå-signaler, hvis de fungerer som talerens tilbagemeldning til sig selv:

Fx: M: hvad synes jeg der er interessant nå jo hvad synes jeg der er interessant

Tilbagekanaliseringssmåordenes mulige betydninger

Et og samme småord kan have et væld af betydninger. "Jeg forstår" er bare én af dem. Hverken Yngve eller Duncan beskriver andre mulige betydninger af tilbagekanaliseringssmåordene end: "du må gerne beholde taleturen". Det er da også turtagningssystemet, der er begges interesseområde. De, der derimod har beskrevet småordenes mulige betydninger, kalder småordene for "gambitter". Gambitter er fællesbetegnelsen for de signaler, der bruges til at styre og regulere taleture med (Møller 1991:200). Af mulige betydninger for gambitter nævnes:

- "taleturen er stadig din - fortsæt" (Færch og Kasper 1984:71 & Quist 1995:10 om "lytter- gambitter")
- "jeg lytter" (Keller 1981:104, Berg Sørensen 1988:78)
- "jeg er enig" (Færch og Kasper 1984:71f & Keller 1981:102ff)
- "jeg forstår" (Færch og Kasper 1984:71, Quist 1995:10, Keller 1984:104, Foppa 1995:152, Berg Sørensen 1988:78)

De småord, der bruges af ovenstående forskere til at eksemplificere gambitter, er de samme småord, der bruges af Yngve og Duncan til at eksemplificere tilbagekanaliseringssmåord. Visse

gambitter har altså samme funktion og betydning, som tilbagekanaliseringssmåord har.

De ovenstående betydninger har alle en støttende funktion, og dette må siges at være den prototypiske funktion for tilbagekanaliseringssmåordene ("prototypisk" er her anvendt som hos Ruus (1995:14): Vi kan alle blive enige om, at den støttende funktion er et godt eksempel på tilbagekanaliseringssmåord).

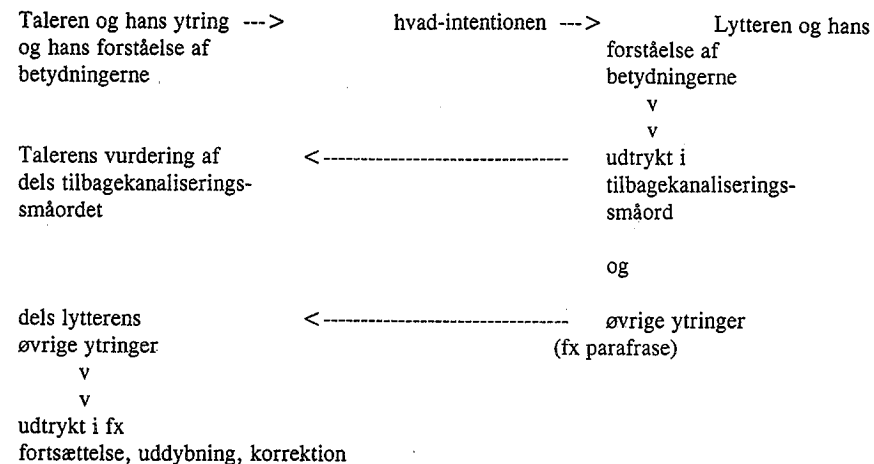
Udover den prototypiske støttende funktion mener Berg Sørensen (1988:78), at tilbagekanaliseringssmåordene kan have en ikke-støttende funktion, dvs: "jeg er utilfreds med tale-tempoet", "jeg mangler ny information" osv. I forhold til de ovenstående støttende betydninger kan tilbagekanaliseringssmåordene altså også betyde: "stop med at tale", "jeg lytter ikke", "jeg er uenig", "jeg forstår ikke".

Yderligere er der en potentiel betydningsforskel tilbagekanaliseringssmåordene imellem. Selvom småordene stort set indeholder samme betydningsmuligheder, og fx et *ja* og *na* kan betyde det samme fx "jeg forstår", så er der - i det mindste i princippet - forskel på, om man anvender det ene eller det andet ord. Forskellen på fx *ja* og *na* går på den viden, lytteren, som anvender småordet, havde før den oplysning, han eventuelt får fra taleren. *Ja* betyder i den sammenhæng "det vidste jeg godt i forvejen", mens *na* angiver, at lytteren modtager viden, han ikke havde i forvejen (Hansen 1979:20). Man kan sagtens finde eksempler på det modsatte - at *na* betyder "det vidste jeg i forvejen" og *ja* angiver modtagelse af ny viden - men eksemplet er nævnt for at gøre opmærksom på, at der småordsvarianterne imellem kan være potentielle betydningsforskelle.

Konteksten som hjælpemiddel til at finde forstå-signaler

Når tilbagekanaliseringssmåord indeholder flere andre betydninger end "jeg forstår", er det nødvendigt at tage hele konteksten i brug, for på den måde få et større billede af lytterens forståelse. Den nedenstående skitse² viser på én gang kriterierne for, at jeg ud fra mit materiale har valgt de sekvenser, jeg har, og den viser, hvordan jeg har analyseret sekvenserne:

² Skitsen er inspireret af et oplæg holdt i faget "Forståelser" på Sprogpsykologi (Københavns Universitet) 11. marts 1997 af Anne-Stine Larsen og Jesper Hermann. Larsen og Hermann havde samlæst Jesper Hermann og Hanne Ruus' distinktion mellem betydning og forståelse (Hermann 1995a og Ruus 1995) og Per Linell (1995:177). Termen "hvad-intention" stammer dog fra Foppa (1995:154 "what-intention" - her i min fordanskning).

Først og fremmest har jeg fundet sekvenser, hvor en taler forsøger at forklare en lytter noget. Hvad taleren forklarer lytteren, skal det være muligt at identificere, dvs. det skal være muligt at identificere hvad-intentionen. Dernæst har jeg set på, hvad lytterens reaktion er på denne betydning, og hvad det afslører om hans forståelse. Hvis lytterens udtryk har været et tilbagekanaliseringssmåord, har jeg set på, hvilke øvrige udtryk lytteren kommer med. Ved at se på disse øvrige udtryk, har jeg fået et forstørret billede af, hvad lytteren mener, han har forstået.

Det er nødvendigt, med et forstørret billede af lytterens forståelse, fordi tilbagekanaliseringssmåordene i sig selv jo er for uspecifikke til, at man alene ud fra disse kan afgøre lytterens forståelse. Ser man udelukkende på tilbagekanaliseringssmåordene, er det muligt for lytteren at lade, som om han forstår, eller selv tro, at han forstår, selvom han ikke gør det, uden at taler og analysand ville være i stand til at gennemskue dette - eller i hvert fald ville det ikke være muligt at få underbygget en mistanke om lytterens prætenderede forståelse eller ikke-forståelse. Jeg bruger altså lytterens øvrige udtryk til både at checke lytterens forståelse, og til at gøre tilbagekanaliseringssmåordene mere specifikke.³

³ En anden metode til erhverve sig viden om en samtaledelegaters forståelse, er at interviewe ham efterfølgende, som Jesper Hermann gør det i sit arbejde med læge/patient-samtaler (fx Hermann 1995b). Uden at tage stilling til metoden, hvor man bruger efter-interviews, kan man i hvert fald sige, at den metode, jeg anvender, hvor man altså udelukkende ser på, hvad samtaledelegateren selv afslører af forståelse i samtalen (via fx parafraser), kræver at samtaledelegaterne er (helst gensidigt) afhængige af at skulle forstå hinanden. Ellers vil det ikke være vigtigt for dem at checke deres forståelse i selve samtalen, og de vil derfor ikke i selve samtalen give et forstørret billede af deres forståelse.

Lytterens øvrige vokale udtryk kan fx være: en parafrase, en fortsættelse, at udtrykke enighed/uenighed, et udtryk som ikke er relateret til det foregående fx et emneskift (Foppa 1995:156), sætningsfærdiggørelse, en kort gentagelse eller en anmodning om uddybning (Duncan 1974:166f).

Ud fra talerens følgende ytringer kan det ses, hvorvidt taleren mener, at lytteren har forstået det samme ud fra betydningerne, som taleren selv forstod. Taleren vurderer lytterens forståelse ud fra, dels eventuelle tilbagekanaliseringssmåord, dels ud fra lytterens øvrige ytringer. Hvad taleren vælger at gøre (fx fortsætte, uddybe, korrigere) viser, om han mener, at lytteren og han selv har forstået det samme ud fra betydningerne. Fortsætter taleren fx sin forklaring efter et tilbagekanaliseringssmåord fra lytteren, har taleren sandsynligvis opfattet lytterens tilbage kanaliseringssmåord som enten et forstå-signal eller et signal til at fortsætte. Forklarer taleren fx derimod efter et tilbagekanaliseringssmåord fra lytteren sin hvad-intention med andre ord end før (eller uddyber), må det være, fordi han IKKE opfatter lytterens småord som et forstå-signal.

Når taler og lytter er enige om, at de forstår det samme ud fra betydningerne, og lytteren udtrykker dette via et tilbagekanaliseringssmåord, har det pågældende tilbagekanaliseringssmåord betydningen "jeg forstår". Der er altså tale om et tilbagekanaliseringssmåord anvendt som forstå-signal.

Eksempel på et forstå-signal og et ikke-forstå-signal

De tilbagekanaliseringssmåord, der i mit materiale anvendes i betydningen "jeg forstår", har jeg set nærmere på for eventuelt, at kunne finde karakteristika mht. 1) placering i forhold til talerens ytring, og 2) anvendt småordsvariant. Følgende tendenser er fundet:

1) Placering: *Nåh ja* er måske i højere grad et forstå-signal end *ja*, *nej* og *mm*

2) Småords-variant: forstå-signaler er sandsynligvis placeret midt i talerens ytring dvs. lidt tilfældigt ("lidt tilfældigt" skal forstås i modsætning til de steder i talerens tale, hvor taleren selv lægger op til, at lytteren skal komme med en tilbagekanalisering ved, at taleren fx holder en lille pause eller yderligere "fremprovokerer" et tilbagekanaliseringssmåord ved at bruge en apealer som *ikk* eller *vel*)

Nedenstående er to sekvenser fra mit materiale, som viser de ovenstående tendenser, og yderligere viser sekvenserne henholdsvis et eksempel på et forstå-signal og et eksempel på et ikke-forstå-signal. Sekvenserne stammer fra en båndoptagelse af en diskussion mellem mig selv (M) og en anden studerende (A) om en artikel, A skulle skrive. A skrev om emnet Tip-of-the-Tongue, som er den tilstand, man befinder sig i, når man ikke kan huske et ord, men har det "lige på tungen" (P=pause, PP=længere pause, [= samtidig tale]):

Eksempel 1:

- A: når du lærer et ord ikk
P
- A: så hvad skal vi- så- så dannes der et hukommelsesspor i P i din hjerne ikk både P eller hvad skal vi- der er et spor både for den lydlige- det lydlige udtryk og for det indholdsmæssige udtryk eller hvad man skal sige P hvordan det ser ud ikk eller hvordan- hvad man tænker på når man hører ordet eller så noget ikk
- M: ja
- A: og det er når-når forbindelsen mellem den visuelt spatiale- P det visuelt spatiale spor og så det audi- auditive spor når det mister kontakten så er det faktisk at du er i en "på tungen tilstand" ikk
PP
- M: vil du sige det
- A: ja
PP
- A: fordi du vil altid enten have en ide- enten vil du have en ide om- enten kan du ikke huske hvad ordet betyder ikk
P
- A: hvis man har- det er jo egentlig den omvendte
- M: hvordan mener du med at du mister kontakten
- A: det- det kan det gøre
[
- M: nåh ja altså du mener når
[
- A: ja ja
- A: P
- M: altså enten kan man huske indholdet eller også kan man huske
P
- A: ja udtrykket eller
[
- M: udtrykket men man kan ikke huske begge dele på en gang
[
- A: ja nej nemlig

Denne første sekvens viser et tilbagekanaliseringssmåord som forstå-signal. Hvad-intentionen

(det A forklarer M) er: Når man lærer et ord, dannes der et hukommelsesspor, der består dels af et auditivt udtryk dels af et visuelt indhold, og når man er i en Tip-of-the-Tongue-tilstand, har udtrykket og indholdet netop mistet kontakten med hinanden.

Lytteren (M) anvender to tilbagekanaliseringssmåord: et *ja* og et *nåh ja* (markeret med **fed** i udskriften). Efter M's *ja* fortsætter A sin forklaring, og dette tyder på, at A opfatter *ja* som et fortsæt-signal eller et foreløbigt forstå-signal, men fordi M ikke giver et større billede af sin forståelse på dette tidspunkt i sekvensen, kan man ikke være sikker på, at *ja* er et forstå-signal. Det kan man derimod med *nåh ja*. *nåh ja* er et tilbagekanaliseringssmåord med betydningen "jeg forstår": Efter *nåh ja* anvender M en parafrase, der giver et større billede af M's forståelse, og A godkender parafrasen (med *ja* og *nej nemlig*). Taler og lytter er altså enige om, at de har forstået de samme betydninger, lytteren giver et forstørret billede af sin forståelse og anvender samtidig et tilbagekanaliseringssmåord til at udtrykke sin forståelse.

Yderligere afspejler dette eksempel de to fundne tendenser: *Ja* ytres i en pause, som taleren selv lægger op til (appealeren *ikk*). Dette peger på, at tilbagekanaliseringssmåordet er ønsket fra taleren ("fremprovokeret"), og gør at tilbagekanaliseringssmåordet er et mindre sikkert forstå-signal. *nåh ja* optræder derimod "pludseligt" (på eget initiativ/ikke "fremtvunget"). Desuden kan det bemærkes, at det er småordsvarianten *nåh ja*, der optræder som et forstå-signal.

Eksempel 2:

- A: så er der lige en anden ting jeg har tænkt på P at der er rimelig stor f- P eller på en måde er der forskel på at gætte og huske ikk det er jeg så også nødt til at koble- at koble- altså forklare
PP
- M: at gætte og huske
[
- A: altså
PP
- A: det-det er jeg nødt til på en eller anden måde bare lige kort at- at når du gætter vil du altid bruge din hukommelse ikk
P
- A: du gætter al- eller det kvalificerede gæt er jo no- et- et altså P hvor man bruger sin hukommelse og derudfra kan P hov [taber blyant] sandsynliggøre at så er det sandsynligt at det er sådan og sådan ikk
P
- A: ud fra de oplysninger man har ikk
M: jamen hvad er forskellen på at gætte og hukommelse
PP

- A: jamen altså man kan sige hukommelsen kommer forud hvis du ikke har nogen hukommelse kunne du heller ikke gætte noget vel
PP
- M: nej
PP
- M: men hvad mener du at
PP
- M: at når man kommer med et gæt
P
- M: nej jeg forstår ikke prøv lige a::t
A: skal jeg lige prøve at forklare det
M: ja

Denne anden sekvens viser et tilbagekanaliseringssmåord som ikke-forstå-signal. Hvad-intentionen er: Forskellen på at gætte og huske er, at man gætter tilfældigt, mens man i en Tip-of-the-Tongue-tilstand leder på sit hukommelseslager.

Her anvender M tilbagekanaliseringssmåordet *nej* (markeret med **fed** i udskriften), der umiddelbart kunne være et forstå-signal, hvis ikke M selv efterfølgende afslørede, at hun ikke forstår (mislykket parafrase). A opfatter da heller ikke *nej* som et forstå-signal, hvilket viser sig ved, at A ikke fortsætter sin forklaring. På den anden side uddyber A heller ikke sin forklaring efter *nej*. Hun venter til M selv føler sig nødsaget til (sandsynligvis pga. den lange pause) at give et større billede af sin forståelse. Dette tyder på, at A er i tvivl om, hvilken betydning *nej* har. Måske overvejer A, om *nej* betyder "jeg er uenig", men i hvert fald opfatter hun ikke *nej* som et forstå-signal, eftersom hun ikke fortsætter sin forklaring.

Igen kan man bemærke den lange pause før *nej*, samt appealeren *vel*: To træk der afspejler en af de nævnte tendenser, nemlig at forstå-signaler sandsynligvis optræder under talerens ytring - ikke i pauserne, lang tid efter at pausen er startet eller efter en appealer, eftersom der i disse tilfælde er sandsynlighed for, at lytteren har følt sig presset til at fremkomme med et tilbagekanaliseringssmåord.

Litteratur

- Berg Sørensen, Torben. 1988. *Taleture og hørerkommunikation - interview- og samtaleanalyse* 2. Århus: Gestus.
- Duncan, Starkey, Jr. 1974. On the structure of speaker-auditor interaction during speakingturns. *Language in Society*. Årg. 2.
- Foppa, Klaus. 1995. On mutual understanding and agreement in dialogues. Ivana Markova (red.). *Mutualities in Dialogue*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Færch, Claus & Kasper, Gabriele 1984. Ja und? - og hva så? - a contrastive discourse analysis of gambits in German and Danish. Jacek Fisiak (red.). *Contrastive Linguistics*. Berlin.
- Hansen, Erik. 1979. Ja og nej. *Mål & Måle*. Årg. 6. Nr. 4. Viborg: Arena.
- Hermann, Jesper. 1995a. Betydning og Forståelse. *Stort og småt om små og store - festskrift til Hans Vejleskov*. Danmarks Lærerhøjskole.
- Hermann, Jesper et al. 1995b. Introduktion til forståelsesforskning. Mette Kunøe & Erik Vive Larsen (red.). *5. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog* Århus: Aarhus Universitet.
- Keller, Eric. 1981. Gambits: Conversational Strategy Signals. Florian Coulmas (red.). *Conversational Routine*. The Hague: Mouton.
- Krauss, R.M., Garlock M., Bricker P.D. & L.E. McMahon. 1977. The Role of Audible and Visible Back-Channel Responses in Interpersonal Communication. *Journal of Personality and Social Psychology*. Årg. 35. Nr. 7.
- Linell, Per. 1995. Troubles with mutualities: towards a dialogical theory of misunderstanding and miscommunication. Ivana Markova (red.). *Mutualities in Dialogue*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Møller, Erik. 1991. Lad talesproget komme til orde!. *Auditorium X*, Viborg: Amanda.
- Quist, Pia. 1995. Bløde piger og hårde drenge. *RetorikMagasinet*. Nr. 17.
- Ruus, Hanne. 1995. *Danske kerneord - centrale dele af den leksikalske norm*. Museum Tusculanum.
- Yngve, V.H. 1970. On Getting a Word in Edgewise. *Papers from the Sixth Regional Meeting, Chicago Linguistic Society*. Chicago: Chicago Linguistic Society.

Peter Widell og Mette Kunøe (udg.):
7. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog
Århus 1999

FOLKEVISEDANSK - DEN ÆLDSTE VISEOVERLEVERING PÅ CD-ROM

af Hanne Ruus (Københavns Universitet)

Efter fem års arbejde i projektet *Dansk Folkevisekultur 1550-1700*¹ er vi nu ved at forberede udgivelsen af forskningsresultaterne. Resultaterne vil fremkomme i et firbindsværk *Svøbt i mår* redigeret af Flemming Lundgreen-Nielsen og Hanne Ruus. I et af bindene vil være indlagt en cd-rom med den ældste viseoverlevering. På cd-rommen vil man finde kataloger over alle de ældste visebøger, over udvalgte yngre visebøger og over de tre ældste trykte viseudgaver Vedels *Hundredvisebog*² fra 1591, Mette Giøes *Tragica*³ fra 1657 og Peder Syvs *Tohundredvisebog* fra 1695. Desuden vil hele visebogsoverleveringen før 1591 være lagret så der kan søges i den.

De ældste visebøger indeholder flere forskellige visegenrer; udover folkeviserne findes mange lyriske viser, nogle skæmteviser, enkelte salmer og viser på udenlandsk, fortrinsvis tysk og svensk. I nedenstående oversigt kan man se hvordan de forskellige visegenrer er repræsenteret i de ældste visebøger og dermed i den opbyggede visebase.

Visebog	DgF ⁴	DV ⁵	DS ⁶ og andre
Hjertebogen (1553-55)	21	62	-

¹ Forskningsprojekt ved Institut for Nordisk Filologi, Københavns Universitet under ledelse af Hanne Ruus, finansieret af en rammebevilling under Statens Humanistiske Forskningsråds satsningsområde KULTURARV og af Københavns Universitet.

² Anders Sørensen Vedels *Hundredvisebog*, Faksimileudgave med indledning og noter af Karen Thuesen, København 1993.

³ *Tragica (1657)*, Udg. af Ebba Hjorth og Marita Akhøj Nielsen, København 1994.

⁴ Svend Grundtvig et al. (udg.): *Danmarks gamle Folkeviser*, I-XII, København 1853-1976.

⁵ H. Grüner-Nielsen (udg.): *Danske Viser fra Adelsvisebøger og Flyveblade 1530-1630*, I-VII, København 1912-1931, genudgivet 1978-1979.

⁶ H. Grüner-Nielsen (udg.): *Danske Skæmteviser efter Visehaandskrifter fra 16.-18. Aarh. og Flyveblade*, København 1927-1928.

Jens Billes håndskrift (1555-59)	48	33	3+4
Saml. af adsk. vigt. Doc. (1570)	1	-	-
Langebeks kvart (1560-90)	21	74	6+5+72
Karen Brahes fol., ældre del (1570)	199	2	-
Svanings håndskrift I (1580)	99	39	1+2
Svanings håndskrift II (1580)	59	6	12
Rentzells håndskrift (1580)	53	15	2+2
Lovhåndskrift (1580-90)	1	-	-
Dronning Sophias visebog (1584)	44 ⁷	48	1+25
Anna Munks håndskrift (1590)	48	3	-

Denne ældste viseoverlevering omfatter i alt 1011 viseversioner, hvoraf en del hører til samme type eller undertype. De 20 mest populære viser findes overleveret mellem 5 og 9 gange i perioden før 1591⁸. Visebasen indeholder en stor del af visetyperne fra de tre udgaver, næsten to trediedele af *DgF*-viserne og *DV*-viserne (henholdsvis 315 af 521 og 185 af 322) og en femtedel af *DS*-viserne (21 af 98). Man vil kunne søge med fritextsøgning i alle de 1011 viseversioner.

Godt halvdelen af viseversionerne bliver også lagret på cd-rommen i flerniveaurepresentation⁹. Da visebøgernes ortografi er endog meget varieret, dels på grund af de mange forskellige personer der har indskrevet viser, dels på grund af de yderst vekslende ortografiske systemer i håndskrevet dansk på visebøgernes tid, er det nødvendigt at indføre et ortografisk neutralt ordniveau; da endvidere mange undersøgelser f.eks. af fraseologi og syntaks kun vil kunne udføres hvis man har adgang til et niveau hvor kildeordene er henført til de relevante leksikalske ord, lemmaer, indføres også et lemmaniveau; endelig tilføjes oplysning om ordklasse, og hvor to lemmaer er homografe, en semantisk motiveret diskriminator.¹⁰ Her følger et par strofer af visen *Nilus og Adulus* i versionen fra Karen Brahes folio. Først kommer oplysninger om visens placering i visebogen og i *DgF*, derefter de to første strofer hvor hver

⁷ Der er trykt 45 viser fra *Dronning Sophias visebog* i *DgF*, men én *DgF* 250 *O* er svensk og regnes derfor sammen med de øvrige svenske viser i visebogen. Den er indskrevet i 1630'erne af visebogens daværende svenske ejer Karin Ulfspærre, jf. Vibeke A. Pedersen: "Dronning Sophias visebog", i *Svøbt i mår*.

⁸ Disse viser behandles i Hanne Ruus: "Visernes top-20 før 1591" i *Svøbt i mår*.

⁹ Introduceret i Hanne Ruus 1995: "En slags orden i kaos, En neutral sprogform til søgning i ældre dansk" i Mette Kunø & Erik Vive Larsen (red.). *5. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*. Århus: Aarhus Universitet: 239-245.

¹⁰ Flerniveaurepresentationen bruges bla. i Dorthe Duncers metode til genbestemmelse, introduceret i denne bog i artiklen "Fryd og fuglesang".

linje anføres i kildens ortografi og i ortografisk neutral sprogform¹¹.

=====Viseoplysninger=====

Håndskrift : Karen Brahes folio, ældre del
 Nummer : 36
 Side : 47 v
 Titel : Nilus og Adulus
 Trykt : T
 Udgivet i : DgF: 481 N VIII 348-353
 Kommentar : VIII 378a
 Indtastet den : 20. juli 1994
 =====

1.
 Ther wegser op y kongens gaard
 der vokser op i kongens gård

buod roser och edliger lilier;
 båd roser og ædliger liljer;

her Nielus och stalten Adulus
 her Nielaus og stolten Adulus

thi haffuer tilsamel guodwillig.
 de haver tilsammel god vilje.

<<Saa løser hun suenden aff all syn angst.
 så løser hun svenden af al sin angst.>>

2.
 Her Peder hand buor seg ude wed aae,
 her Peder han bor sig ude ved å,

hand haffuer thi datter V;
 han haver de døtre fem;

stalt Adulus heeder thend yngeste,
 stolt Adulus hedder den yngeste,

hun ber blomster¹² for alle dem.
 hun bær blomster for alle dem.

Man ser hvordan stavelsesstrukturen og dermed rytmen bevares i neutrallinjen f.eks. enstavelsesformerne *båd* (str. 1,2) og *bær* (str. 2,4), tostavellesformerne *haver* (str. 1,4) og *angest* (str. 1 omkvæd) og trestavellesformen *yngeste* (str. 2,3). Endvidere fordeles sammenskrevne

¹¹ Principperne for den ortografisk neutrale sprogform beskrives i Hanne Ruus: "Elektronisk viseforskning", i *Svøbt i mår*.

¹² [20. marts 1994; Udg.] *vistnok forvansket*.

kildeord i neutrallinjen på de relevante ordformer, f.eks. *goudwillig* til god vilje (str. 1,4).

Flerniveaurepræsentationen omfatter også lemmaer og ordklasser til alle teksternes kildeord.

Den første strofe fra *Nilus* og *Adelus* kommer her med alle niveauerne:

kildeord	neutralord	lemma	ordklasse
1. Ther wegser op y kongens gaard	<i>der</i> <i>vokser</i> <i>op</i> <i>i</i> <i>kongens</i> <i>gård</i>	<i>der</i> <i>vokse</i> <i>op</i> <i>i</i> <i>konge</i> <i>gård</i>	<i>adv</i> <i>vb</i> <i>adv</i> <i>præp</i> <i>sb</i> <i>sb</i>
buod roser och edliger liljer;	<i>båd</i> <i>roser</i> <i>og</i> <i>ædligere</i> <i>liljer;</i>	<i>både</i> <i>rose</i> <i>og</i> <i>ædelig</i> <i>lilje</i>	<i>adv</i> <i>sb</i> <i>konj</i> <i>adj</i> <i>sb</i>
her Niels och stalten Adelus	<i>her</i> <i>Nielaus</i> <i>og</i> <i>stolten</i> <i>Adelus</i>	<i>herre</i> <i>Nielaus</i> <i>og</i> <i>stolt</i> <i>Adelus</i>	<i>sb</i> <i>pers</i> <i>konj</i> <i>adj</i> <i>pers</i>
thi haffuer tilsamel guodwillig.	<i>de</i> <i>haver</i> <i>tilsammel</i> <i>god vilje.</i>	<i>den</i> <i>have</i> <i>tilsammen</i> <i>god</i> <i>vilje</i>	<i>pron</i> <i>vb</i> <i>adv</i> <i>adj</i> <i>sb</i>
<< Saa løser hun suenden aff all syn angist. >>	<i>så</i> <i>løser</i> <i>hun</i> <i>svenden</i> <i>af</i> <i>al</i> <i>sin</i> <i>angest.</i>	<i>så</i> <i>løse</i> <i>hun</i> <i>svend</i> <i>af</i> <i>al</i> <i>sin</i> <i>angst</i>	<i>adv</i> <i>vb</i> <i>pron</i> <i>sb</i> <i>præp</i> <i>adj</i> <i>pron</i> <i>sb</i>

Udskriften af alle niveauerne illustrerer hvordan de bøjede kildeord kobles sammen med deres lemmaer så man kan søge ikke kun på f.eks. neutralformerne *roser*, *liljer* og *svenden*, men også på andre former af *rose*, *lilje* og *svend* ved at bruge lemmanivauet. I viserne med flerniveaurepræsentation kan man altså søge efter kildeformer, efter ortografisk neutrale former, efter lemmaer, efter ordklasser og på kombinationer af disse oplysningstyper. I det følgende

illustreres nogle af de muligheder for undersøgelser af visesproget som cd-rommen vil tilbyde sine brugere i kraft af visernes flerniveaurepræsentation. De omtalte søgninger er foretaget med projektets søgeprogram¹³, cd-rommen vil have sit eget søgeværktøj.

I strofe 2 ovenfor introduceres hr. Peder med vendingen *buor sig ude wed aae*. Det er en kendt sag at folkevisesproget er meget præget af formler og faste vendinger. I den netop citerede strofe kunne det være interessant at få nærmere oplysninger om udtrykket *bo sig*. Hvis man søger i flerniveauiserne efter verslinjer der indeholder verbet *bo* og pronominet *sig*, viser det sig at der er 22 forekomster i viserne. Verbet er stavet på følgende måder: *bor*, *boer*, *bour*, *buor*, *bouffuer*, *bode*, *buode*, *boede*, og pronominet *seg*, *siig*, *sig*. Uden flerniveaurepræsentationen skulle man altså have søgt på kombinationer af mindst otte kildeformer for verbet *bo* og tre kildeformer for pronominet *sig*, under forudsætning af at man kunne gætte sig til de mulige stavemåder. Både riddere, fruer og jomfruer *bor sig*, i alle 22 tilfælde findes der en stedsbetegnelse efter udtrykket. Stedsbetegnelsen er oftest *ude ved å* ligesom i strofen citeret ovenfor, også *under ø* er velrepræsenteret. Der er næppe særlig meget geografisk informationsværdi i disse forekomster. En søgning på neutralformerne *ø* og *å* giver interessante supplerende oplysninger* substantivet *å* forekommer enkelte gange i udtrykkene *til bredden å* og *ud til å*, men langt de fleste forekomster findes i kombinationer af (*bo vb*) + (*for sønden*) + (*ud/ude*) + *ved å*¹⁴. Det fremgår også af søgningen at den samme strofe i en vise i versionerne fra tre visebøger har forskellige udgaver af udtrykket:

KBRA153. str. 1.
Ieg weed saa rigg en iumfru
for syndenn vdde weed aaa;
och hyndder bad Suenden aff Boller-løff,
hand kundde hynd icke faa.
< < Seelleff waar hun staallt vdj syn huff! > >

MUNK20. str. 1.
Ieg vid saa skønnenn enn iomffru,
hun boer sig ud vid aae;
hinder bad Suenndenn aff Voldersleuff,
hannd kunde hinnde icki faa.
< < Selff wor hunn staltt udi sinnde! > >

¹³ Programmeret af Anders D. Nygaard.

¹⁴ Notationen med parenteser om ord der kan udelades, og skråstreger mellem alternativer skal vise variationsbredden i de anførte udtryk. Den registrerer ikke ordlyden i samtlige eksempler.

RNZ24. str. 1.

Ieg wed saa riig en iomffru
for synder wed aa;
och hinde bad Suenden aff Wollersløff,
hand kunde then iomffru icke faa.
< < Sielff var hun stoltte udi sin hoff. > >

Søgningen viser endvidere at substantivet *ø* bruges meget stereotyp; af 76 belæg er de 60 udtrykket *under ø*. Dette faste udtryk er ofte behandlet i viselitteraturen, senest har Otto Holzapfel kommenteret udtrykket i sin anmeldelse¹⁵ af de nyeste udgaver af de ældste trykte visesamlinger. Her udtrykker han skepsis over for udgiverne af *Tragica* der oversætter det til 'ved stranden', idet han mener at *under øs* mange forskellige kontekster gør det vanskeligt at forestille sig "ein derart 'buntes Strandleben'". Otto Holzapfel er mere tiltalt af Karen Thuesens forklaring i hendes udgave af Vedels *Hundredvisebog*: 'fast formel uden klart betydningsindhold' og udtrykker håbet om at visebasen ved projektet *Dansk Folkevisekultur 1550-1700* vil kunne bidrage til belysning af udtrykkets semantik. Et træk der umiddelbart trænger sig på når man ser de mange forekomster af *ø* i sammenhæng, er den meget hyppige brug af ordet i rimstilling: af de 76 belæg rimer de 65. Udtrykket *under ø* står i rimstilling 53 gange, heraf har de 33 *mø* og de 8 *fæstemø* som rimord. Nøglen til udtrykket *under ø* ligger altså snarest i metrikken. Blandt de resterende stedsbetegnelser i kombination med *bo sig* er *oppå land* og *ud ved strand* også abstrakte og formelprægede, kun *på Bern* giver en mere præcis stedsfæstelse. De fremdragne eksempler udgør da snarest et formelkompleks der bruges til at introducere nye personer i viserne¹⁶, og bidrager dermed til en beskrivelse af visernes narrative struktur.

Det fremhæves ofte som et af de genrekonstituerende træk i folkeviserne at der er mange dialoger. I denne sammenhæng kunne det være nærliggende at se lidt nærmere på hvordan visepersonerne hilser på hinanden. Man kan starte med at søge efter adjektiverne *hel* og *velkommen* i flerniveauviserne. Der er 74 belæg på adjektivet *hel* og 103 på adjektivet *velkommen*.

¹⁵ Otto Holzapfel, Besprechung von Anders Sørensen Vedels Hundedvisebog und Tragica (1657), i *Jahrbuch für Volksliedforschung* 1996, herausgegeben von Otto Holzapfel und Hartmut Braun - Jürgen Dittmar, Erich Schmidt Verlag, 178-179.

¹⁶ jf. Vibeke A. Pedersen: "Formler i dronning Sophias visebog" i *Svøbt i mår*.

Adjektivet *hel* bruges som frit prædikat og indleder en strofe som hilsen, kun i 2 belæg forekommer ordet attributivt i sin nutidsbetydning: *hele fire dage*, *hele hånd*. Som hilsen består udtrykket af *hel+sidder/står/mødt/sæl+(I/du)+<personnavn eller -betegnelse, med eller uden hædrende adjektiv>*. Adjektivet *velkommen* findes kun i udtrykket *(I/du)+(vær)+velkommen+<personnavn eller -betegnelse, med eller uden hædrende adjektiv>*. Når man ser nærmere på de to hilseners kontekster, viser det sig at *hel*-hilsenen er den mest formelle. Den bruges når en person kommer for at træffe en ikke tidligere omtalt person. *Velkommen*-hilsenen er mere uformel og bruges, når personerne er kendt eller kender hinanden.

Efter den registrerede meget store variation i *bo-sig*-formlen er det nærliggende at se efter variationer i hilsenformlerne. En søgning på *I/du* kombineret med en form af verbet *sidde* eller verbet *stå* viser at *hel*-hilsenen har en konkurrerende form hvor *hel* er erstattet af *her*. I visebasen findes 88 eksempler på *her+sidder/står+du/I+<personnavn eller -betegnelse, med eller uden hædrende adjektiv>*. Det kræver imidlertid et nærmere studium af de omgivende vers og strofer at afgøre i hvilke tilfælde *her* har en egentlig stedsbetydning, og i hvilke man må betragte *her*-formlen som en variant af *hel*-formlen.

Hilsenformlerne indbyder til en nærmere undersøgelse af tiltalepronominerne. Hvornår hilses med *I*, hvornår med *du*? Den almindeligste form af *hel*-hilsenen er *hel+står/sidder+du-/I+<personnavn eller -betegnelse, med eller uden hædrende adjektiv>*. Der bruges gennemgående *I* både til én og flere personer.

BILL43. str. 10.

"**Hell** siider i, dannsker drotning,
baade i oc alle ethers møø,
oc saa hynn lidenn Kistenn,
ieg skall i morgenn for døø."

BILL58. str. 12.

"**Hell** stannder i, her Erlandtt!
i erre well suøbt uti skindtt:
wille i lonne woss huss i-natt,
oss selliige [pille]grim?"

HJB51. str. 4.

"**Hell** stander y, Ellin Dausdatter,
y ær well suøbt y mard!
Medelfard hand haffuer mig tiill eder send,
handh beder eder tyelen udsla."

Kun når de involverede personer er i familie og enten af samme generation - broder til søster - eller den ældre generation taler til den yngre - fader til datter - bruges *du*. Endvidere bruges *du*-formen til underordnede, f.eks. *den liden tjenestemø*. Når *hel-OO*hilsenen er et forspil eller en opfordring til kamp bruges også *du*.

HJB69. str. 16.

"**Hell** mød du herre Oluff
hui rider du meg y[-]mod,
du har wed wor moder[-]broder,
du lø[t wosz aldrig bod,
< < Thy [ørrer hund y[-] [aa lønligh. > >

KBRA143. str. 21.

"**Hell** seell, Graller kongenn[-]sønn,
meg løster med deeg at stride:
ingenn skaall fraa huer-anddree wygge,
førind ieenn haffuer laatt synn lyff."

I eksemplerne på *velkommen*-hilsenen følger brugen af *du* og *I* mestendels de skitserede regler. Der findes eksempler på at kongen siger *du* til sin ridder. Familiereglen holder gennemgående: der bruges *du* af moder til søn, morbroder til nevø, moster til nevø, fader til datter, og *I* af den yngre generation til den ældre og som almindelig høflighed.

MUNK1. str. 19.

"Wer **well-komenn**, bolde her Niels,
tu est enn rider finn;
du skallit udt[-]y leydingg y-aar
medt alle minn guode menndt."

HJB71. str. 4.

"Wer du **well-kommhen**, her Salemand,
kiere suster-søn myn;
gack du deg y hoffuetlofft,
du dricker then klare winn."

KBRA1. str. 16.

"Wer **well-komenn**, herre Espenn,
och kerre broder min!
huor haffuer thu werit saa lenge
aff ferne-lande din?"

KBRA36. str. 8.

"Wer **well-komen**, myn kerr mor-broder,
wer **wellkomen** hiem till mitt!
huad hellder well y haffue den brune mød
eller drecke denn klaarre wynn?"

MUNK48. str. 20.

"Wer **velkommenn**, skjøne fru Margretthe!
hui haffuer eders øyen saa rundenn?
haffuer y verritt y kircke y dag?
och haffuer y her Flores funnditt?"

MUNK48. str. 47.

"Ver **velkomenn**, herre Flores,
y staar ud-aff eders hest!
her-effther skall y vere hiemme
och icki verre lennger giest."

Velkommen-hilsenen bruges med skæbneironisk effekt, når voldsomme begivenheder følger. F.eks. bliver hr. Bjørn efter nedenstående hilsen hængt fordi han står i forhold til kongens søster, hr. Bugge bliver myrdet på hjemvejen efter den citerede dobbelte velkomst, og det er velkendt hvordan det går Germand Gladensvend efter strofen citeret nedenfor.

BILL43. str. 6.

"Ver **uelkommen**, unngeste herre Biørnn,
thu wer **welkommenn** her;
haffuer ieg dett forsanddigenn spurtt,
thett thu er wordenn mynn suoffuer."

BILL33. str. 12.

Konigen handtt recker her Bugi sin handtt:
"Du vere **vell-komen**, du edeligh mandtt!

BILL33. str. 13.

Wer **vell-kommen**, du edeligh mandtt!
och [hure] staar hoffuitt y Nørre-lullandtt?"

SVI26. str. 21.

Wer **welkommen** germandt gladen[-] (uendt,
saa wel da kiender ieg dig,
du waft alt forliden,
der du woft giffuen mig,
< < Saa fløger handt > >

Disse få eksempler på søgninger i viserne med flerniveaurepresentation har vist hvordan et

søgeresultatet hurtigt giver anledning til observationer der må undersøges nærmere i resultatet af andre søgninger; *bo-sig*-søgningen gav anledning til *å-ø*-søgningen der førte direkte til registrering af en af visernes mindst informationsbærende formuler *under ø*. Søgningerne efter hilseordene *hel* og *velkommen* førte lige ind i visernes dialogiske univers og de hertil hørende regler for brugen af pronominerne *du* og *I*. Nærmere undersøgelser af de strofer der omgiver de fundne udtryk, og af de behandlede udtryks fordeling på visedelgenrer og visebøger vil nemt kunne udføres på cd-rommen og formodentlig føre til en revision og udbygning af de her skitserede samtaleregler.

Litteratur

- Anders Sørensen Vedels *Hundredvisebog*. 1993. Faksimileudgave med indledning og noter af Karen Thuesen, København.
- Duncker, Dorthé. 1999. Fryd og fuglesang. Genrebestemmelse i en flerniveaurepræsentation. *MUDS 7*
- Duncker, Dorthé and Hanne Ruus. Under udgivelse. Multi Level Text Representation in an LCB. *Proceedings from the Ninth International Symposium on Lexicography in Copenhagen April 23rd to 25th 1998*. Lexicographica. Series Mayor. Tübingen: Max Niemeyer.
- Grundtvig, Svend, Axel Olrik, Hakon Grüner-Nielsen et al. (udg.). 1966-1976. *Danmarks gamle Folkeviser* I-XII. København 1853-1976. 2. udg. København (DgF).
- Grüner-Nielsen, Hakon (udg.). 1978-1979. *Danske Viser fra Adelsvisebøger og Flyveblade 1530-1630* I-VII. København 1912-1931. 2. udg. København (DV).
- Grüner-Nielsen, Hakon (udg.). 1927-1928. *Danske Skæmteviser efter Visehaandskrifter fra det 16.-18. Aarh. og Flyveblade*. Universitets-Jubilæets Danske Samfund 1927-1928 (DS).
- Holzappel, Otto. 1996. Besprechung von Anders Sørensen Vedels *Hundredvisebog* und *Tragica* (1657). Otto Holzappel und Hartmut Braun (red.). *Jahrbuch für Volksliedforschung* 1996. Jürgen Dittmar, Erich Schmidt Verlag:177-179.
- Lundgreen-Nielsen, Flemming og Hanne Ruus (red.). Under udgivelse. *Svøbt i mår*. København: C. A. Reitzels Forlag.
- Pedersen, Vibeke A. Under udgivelse. Dronning Sophias visebog. Flemming Lundgreen-Nielsen og Hanne Ruus (red.). *Svøbt i mår*. København: C. A. Reitzels Forlag.
- Pedersen, Vibeke A. Under udgivelse. Formler i dronning Sophias visebog. Flemming Lundgreen-Nielsen og Hanne Ruus (red.). *Svøbt i mår*. København: C. A. Reitzels Forlag.
- Ruus, Hanne. 1995. En slags orden i kaos, En neutral sprogform til søgning i ældre dansk. Mette Kunøe & Erik Vive Larsen (red.). *5. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*. Århus: Aarhus Universitet:239-245.
- Ruus, Hanne. Under udgivelse. Elektronisk viseforskning. Flemming Lundgreen-Nielsen og Hanne Ruus (red.). *Svøbt i mår*. København: C. A. Reitzels Forlag.
- Ruus, Hanne. Under udgivelse. Visernes top-20 før 1591. Flemming Lundgreen-Nielsen og Hanne Ruus (red.). *Svøbt i mår*. København: C. A. Reitzels Forlag.
- Tragica* (1657). 1994. Udg. af Ebba Hjorth og Marita Akhøj Nielsen. København.

Peter Widell og Mette Kunøe (udg.):
7. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog
Århus 1999

DANSK I HERREDSTINGSDOMME FRA 1600-TALLET

Af Inger Schoonderbeck (Århus Universitet)

I mit oplæg vil jeg komme ind på nogle af de metodiske overvejelser jeg har gjort under mit arbejde med at beskrive sproget i udvalgte herreds- og rettertingsdomme fra 1600-tallets begyndelse (1630'erne) og slutning (1680'erne).

Undersøgelsen skal belyse følgende tre hypoteser:

1. Sproget i herredstingsdommene udvikler sig i retning af en mere fast skriftnorm hen imod periodens slutning;
2. Rettertingsdommene har en sprogligt normdannende påvirkning på herredstingsdommenes sprog;
3. Afvigelser fra en 'skriftnorm' i herredstingsdommene kan skyldes påvirkning fra herredsskriverens eget, ofte dialektprægede talesprog.

Da jeg har udvalgt herredstingsdommene fra hhv. Skast Herred (Sydvestjylland) og fra Sokkelund Herred (tæt ved København), vil det være en sidegevinst at få belyst en mulig geografisk variation i skriftnormen langt fra hhv. tæt på landets hovedsæde.

Skrift- og talesprog

For at afprøve ovenstående tre hypoteser skal tekstmaterialet analyseres på forskellige måder: de enkelte tekster skal beskrives hver for sig, og på grundlag af disse analyser kan forholdet mellem de enkelte tekster beskrives. De enkelte tekster er hver for sig, defineret som "et system af tegn" (Piirainen: 19, min oversæt.), skriftlige manifestationer af et ældre sprogtrin - som vi først og fremmest ved noget om netop via den skriftlige iklædning. Vi ved meget lidt direkte om sprogets lydside før ca. 1840¹.

Forholdet mellem sprogets to manifestationer, den lydige og den grafiske, er dog langt fra ukompliceret. Selvom dansk ortografi afspejler et bestemt fonemsystem, er ortografien ikke

¹ Brink og Lund. 1975. *Dansk Rigsmål*. København: Gyldendal.

et direkte afbillede af talesproget. Tale- og skriftsproget har hver sin tradition bag sig (på grund af deres forskellige overlevering), og de to traditioner følger ikke helt parallelle spor. Forholdet mellem skrift og tale, mellem grafem og fonem, er kun et systematisk 1:1-forhold i fonetisk/fonematisk transskription², næppe i noget anvendt skriftsprøg. Der svarer ét skrifttegn (grafem) ofte til flere lyd- og omvendt (Harweg:57).

Der er sproghistorikere, som finder det hensigtsmæssigt at beskrive grafemsystemet uden at tage hensyn til sprogets lydside - en såkaldt fonemuafhængig beskrivelse. Grafemerne etableres på baggrund af grafisk distribution og statistisk signifikans (fx Piirainen⁴). Andre definerer derimod grafemer som repræsentationer af et fonem - en såkaldt fonemafhængig beskrivelse. Denne retning opfatter således <ng> som et grafem (en digraf), der repræsenterer fonemet /ŋ/, selvom det ikke er kommutabelt med et andet grafem (læs: monograf)⁵.

Til beskrivelse af grafeminventaret i mit materiale har jeg valgt en fonemafhængig analyse - ud fra følgende overvejelser:

1. En bogstavskrift, eller et grafemsystem afspejler altid (mere eller mindre direkte) et bagvedliggende fonemsystem, og diakronisk set kan de påvirke hinanden. Kun i en piktografisk skrift (som den kinesiske) er skriftbilledet helt uafhængigt af lydsiden og kan analyseres uden hensyntagen hertil som et system af streger og den måde og rækkefølge stregerne bliver sat på.

Grafemsystemet i mine 1600-tals tekster afspejler et fonemsystem, ligesom der ligger et (ældre) fonemsystem til grund for vort nudanske skriftsprøg, og jeg vil som praktisk udgangspunkt gå ud fra, at sprogets lydssystem (fonemsystem) i 1600-tallet stort set var, som det er i moderne rigsmål. En sådan hypotese vil sandsynligvis være forkert i en række detaljer, hvor det talte sprog faktisk har ændret sig siden 1600-tallet, men disse 'afvigelser' må så søges indfanget via den sprogvidenskabelige ballast vi har.

2. Hvis vi ved beskrivelsen af et ældre skriftligt materiale ikke tager hensyn til et sådant bagvedliggende lydligt/fonemisk system, vil vi hurtigt løbe ind i praktiske vanskeligheder. Vi genkender jo stort set de enkelte ord i teksten på grundlag af nudanske modsvarigheder.

² *Lexikon der germanistischen Linguistik*:147.

³ Pulgram:19.

⁴ Piirainen:29ff.

⁵ *Lexikon der germanistischen Linguistik*:145.

Hvordan skulle vi ellers segmentere tegn som *wuillig* og *vpaaanchedi*? I begge tilfælde er "forståelsen" af w/v (som modsvarighed til moderne dansk u-) nødvendig for at vi kan segmentere ordene *u-villig* og *u-påanket*. Og i det sidste af ordene er det jævnføringen med det moderne upå-agtet, der gør det muligt at registrere -aaa- som grafemfølgen aa+a, og ikke a+aa. Det samme gælder identifikationen af digrafer som *ee*, *eh*, *oe*, *ii* etc. i ord som *formeente*, *aldeelis*, *lehnet*, *stoele*, *boe*, *fliid*, *siide* etc., der modsvarer moderne dansk langt /e/, /o/ eller /i/ i *formente*, *aldeles*, *lenet*, *stole*, *bo*, *flid* og *side*.

3. Ligesom fonemer kan grafemer i princippet fremanalyseres ved hjælp af den såkaldte kommutationsprøve, men det kræver et omfattende tekstkorpus. Mit materiale omfatter ca. 10.000 løbende ord per tekstdel (dvs. Skast 1630', Skast 1680' osv. - og hver tekstdel har en anden skriver), og et så lille materiale giver ikke mulighed for en sådan analyse. Jeg vil ikke altid kunne finde mindst én betydningsadskillende 'modpol' for alle ord i materialet, selvom en sådan jo sagtens kan have været til stede i 1600-tallets skriftsprøg. Her er det praktisk at tage udgangspunkt i det moderne danske fonemsystem, når 1600-tallets grafemer skal identificeres, ud fra den tidligere nævnte opfattelse, at det fonemiske system *stort set* er ens i begge perioder.

Analysen

For undersøgelsens forløb er det vigtigt, at rækkefølgen, som de forskellige grafemgrupper (dvs. vokal- og konsonantgrafemer) bliver analyseret i, er hensigtsmæssig. Således forudsætter analyse af vokalgrafemer i visse tilfælde et afklaret overblik over konsonantgrafeminventaret, således at fx w/v i forlyd ikke bliver opfattet som konsonantgrafem i alle ord, da det jo også kan være grafemvariant til <u> (*wlden* (ulden), *wlyche* (ulykke) *vbrøtt* (ubrødt), *vpaaanchedi* (upåanket) etc.). En hensigtsmæssig analyse af grafemerne forudsætter ligeledes, at ordene i forvejen er inddelt efter stavelsestype - ligeledes med udgangspunkt i moderne dansk fonologi⁶ - således at fx vokalens kvantitet kan bestemmes. Jeg vil ikke komme ind på denne inddeling her.

Først undersøger jeg altså konsonantgrafeminventaret, hvor konsonanterne beskrives i forhold til deres stilling i ordet, dvs. om de er post- eller prævokaliske (evt. også yderligere specifikation), hvorved jeg igen har taget udgangspunkt i moderne dansk fonologi. Til

⁶ Stavelser inddeles på grundlag af: Aage Hansen. 1967. *Moderne dansk*. København: Grafisk Forlag: 271ff.

belysning af grafemer og allografer har jeg opstillet et 'arbejdsskema', hvorved jeg forsøger at konkretisere grafeminventaret i teksterne, uden at skemaerne har en særlig indholdsmæssig betydning for undersøgelsens forløb. Skemaerne, som blev vist under foredraget og som jeg kun vil bringe et par eksempler på her i rapporten, viser fx, at moderne dansk /f/ i begge herredstingsdomme hyppigst skrives f (se nedenstående skemaer 1 og 2). Tydeligt ses også, at skrivemåden ff i begge tekster kan betegnes som udlydsvariant hertil, altså <f> = f, -ff. Desuden er skrivemåden p i Sokkelund 1630 (dog kun postvokalisk foran t) variant til <f>. Et særligt arbejdsskema burde også kunne vise markering eller netop mangel på markering af kort vokal ved dobbeltskrivning af konsonant. Det viser sig nemlig, at nogle dobbeltskrivninger har, mens andre ikke har noget at gøre med kvantitetsmarkeringen, som fx *knape* (knapper), *hope* (hoppe), *betalle* (betale), *befallet* (befalet) etc.

1. Skrivemåder i Skast 1630' for moderne dansk /f/

Stilling	f	ff	b	p	Sum
Prævokalisk	56	-	-	-	56
Prævokalisk foran konsonant	11	-	-	-	11
Postvokalisk foran p, t, k	-	21	2	1	23
Postvokalisk	-	4	-	-	4
Total	67	25	2	1	95
%	71%	26%	2%	1%	100%

2. Skrivemåder i Sokkelund 1630' for moderne dansk /f/

Stilling	f	ff	p	Sum
Prævokalisk	58	-	-	58
Prævokalisk foran konsonant	19	-	-	19
Postvokalisk foran p, t, k	-	15	4	19
Postvokalisk	-	3	-	3
Total	77	18	4	99
%	78%	18%	4%	100%

Herefter beskrives vokalismen, hvorved jeg allerede fra starten kommer ind på vokalerne kvantitetsforhold. For hvert enkelt moderne dansk vokalfonem opstiller jeg et skema over dets grafiske repræsentation i den pågældende 1600-tals tekst. Dette indebærer, at lang- og kortvokaler behandles hver for sig, ligesom vokal som komponent i en diftong også skal beskrives for sig.

Skemaerne viste de grafiske repræsentationer af moderne dansk /e-/ og /e/ i trykstærk stavelse. Således er skrivemåder som e, ee og ie i Skast grafemvarianter af <e>, svarende til moderne dansk fonem /e-/ (se nedenstående skema 3), mens /e/ hyppigst skrives e, og sjældnere ie eller i/j. I Sokkelund 1630 er det skrivemåderne ee og eh, der er grafemvarianter af e, svarende til moderne dansk /e-/ (se nedenstående skema 4), mens /e/ her som i Skast

skrives e, ie og i/j. Som sagt gør skemaerne det muligt at få en 'statistisk' oversigt over den mængde forskellige ortografiske varianter, der svarer til bestemte fonemer kendt fra moderne dansk. Hvis der fx svarende til moderne dansk /e-/ kun en enkelt gang er skrevet ie udelades en sådan forekomst og betragtes ikke som en grafemvariant, men søges forklaret - i det omfang det er muligt - ved hjælp af sproghistorien.

3. Skrivemåder i Skast 1630' for moderne dansk /e/

Foran	e	ee	ie	Sum
-	2	-	-	2
b	1	-	-	1
d	24	-	4	28
l	1	6	8	15
n	7	5	-	12
r	22	2	-	24
s	1	-	-	1
t	1	4	-	5
v	19	-	-	19
Total	78	17	12	107
%	73%	15%	11%	100%

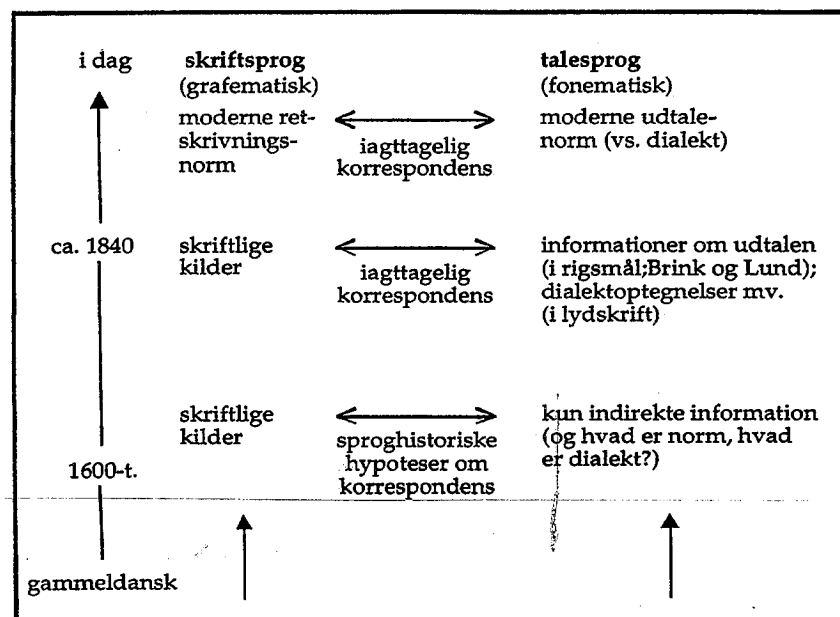
4. Skrivemåder i Sokkelund 1630' for moderne dansk /e/

Foran	e	ee	eh	Sum
-	1	2	-	3
b	2	1	-	3
d	59	3	-	62
k	1	-	-	1
l	5	-	-	5
n	18	3	4	25
r	21	2	1	24
s	1	-	-	1
t	3	3	-	6
v	15	-	-	15
Total	126	14	5	145
%	87%	10%	3%	100%

NB: Ovenstående skema 3 og 4 viser moderne dansk /e-/ efterfulgt af konsonant, men da der ikke altid fandtes ord med stamme e foran bestemte konsonanter (fx Skast 1630 foran c, f, k mv.), er disse konsonanter ikke medtaget i kolonnen yderst til venstre.

Skemaerne viser, at de i et vist omfang kan bruges som arbejdsredskab til at skabe overblik over i de forskellige hyppigere eller sjældnere optrædende skrivemåder med henblik på at fastlægge grafeminventaret i de enkelte tekster. Således har skemaet fx i belysningen af skrivemåder for moderne dansk /f/ i Skast 1630 kunnet bruges til at skelne mellem grafemvariant og enkelt/sjældent optrædende ortografisk variant (nemlig enkelt forekomst af b i *-skribt*, og p i *epeter*), der på grund af deres enkelte forekomst ikke regnes som grafemvarianter til <f>.

Jeg vil afslutte mit oplæg med at vise et overordnet skema, der belyser oppositionen mellem skrift- og talesprog i sproghistorisk forløb, som jeg har berørt i det foregående:

Skemaet viser, hvad vi ved om sprogets skriftlige (grafematiske) og lydige (fonematiske) manifestation i en række sproghistoriske perioder. Mens vi har skriftlige kilder tilbage til vikingetiden, går det lydhistoriske kildemateriale kun (med sporadiske optegnelser) tilbage til ca. 1840. Fra 1840 kan vi direkte beskrive korrespondensreglerne mellem skrift- og talesproget ved hjælp af de forhåndenværende kilder, mens vi må støtte os til disse nutidige korrespondensregler samt formodninger bygget på sproghistorisk viden (fx i Skautrups *Det danske Sprogs Historie*), når det drejer sig om den grafiske repræsentation af fonemer i ældre kilder, fx herreds- og rettertingstingsdommene.

Litteratur

- Diderichsen, Paul. 1951-52. *Nye bidrag til en analyse af det danske skriftsprogsstruktur*. Selskab for Nordisk Filologi. Årsberetning for 1951-52:6ff.
- Harweg, Roland. 1973. *Phonematik und Graphematik. Perspektiven der Linguistik I*. Walter A. Koch (red.) Stuttgart: Alfred Kröner Verlag.
- Lexikon der germanistischen Linguistik*. 1980. Hans Peter Althaus et al. (red.). Tübingen: Max Niemeyer:142-151.

Piirainen, Ilpo Tapani. 1968. *Graphematische Untersuchungen zum Frühneuhochdeutschen*. Studia Linguistica Germanica. Ludwig Erich Schmitt og Stefan Sonderegger (red.) Berlin: Walter de Gruyter & Co.

Pulgram, Ernst. 1951. *Phoneme and Grapheme: A Parallel*. Word 7. Joseph Greenberg og André Martinet (red.) New York: Linguistic Circle of New York:15-20.

VORT ÆLDSTE POETISKE SPROG

- EN INTRODUKTION

Af Karen Thuesen (Københavns Universitet)

Formen

Den ældste danske - og nordiske - poesi er den såkaldte *allitterationsdigtning*. Den bygger i yderste instans på en urgammel fællesgermansk tradition, der muligvis kan føres tilbage til tiden før Kristi fødsel. I Danmark finder vi udelukkende prøver på den i runeindskrifternes betydningsfulde, men meget sparsomme kildemateriale. Runedigtningen er spændende, fordi den, samtidig med at den afslører brudstykker af en gammel, engang helt dominerende form, i små glimt fører os direkte ind i oldtidens tankeverden. Men der hersker desværre stor usikkerhed omkring dette stof, hvilket både hænger sammen med dets oprindelse i et forhistorisk mørke, dets ringe omfang og - sidst men ikke mindst - med et af dets vigtigste formelle problemer: definitionen.

Først en kort præsentation af allitterationsdigtningens grundlæggende træk, som på mange måder er fremmede for en senere tids poesiopfattelse: Formen, der er dannet i løbet af en langvarig mundtlig tradering, består af verslinjer, de såkaldte *kortlinjer*, der knyttes sammen to og to ved hjælp af bogstavrim.¹ Kortlinjeparret udgør tilsammen en *langlinje*:

alliteration	trykstærk stavelse: `	
f ~	Þæir `foru `drængila	De for tappert
f	`fiarri at `gulli.	fjernt efter guld.
		(Gripsholm-stenen, Södermanland 179)

Dette mønster er ikke inspireret udefra, men, mener man, afhængig af den særlige germanske lydudvikling, hvorunder ordets rodstavelse - almindeligvis den første i ordet - kom til at bære hovedtrykket. For at virke optimalt skal allitterationerne falde på de trykstærke stavelser i de

¹ Betegnelserne *alliteration* og (*bog*)stavrim anvendes per tradition, selv om der er tale om en mundtlig form.

semantisk vægtigste ord. Hver kortlinje har normalt to (undtagelsesvis tre) tryktoppe, mens antallet af trykssvage stavelser veksler. I øvrigt er den nordiske allitterationsdigtning strofisk i modsætning til den vestgermanske. Der er typisk otte kortlinjer i en strofe.

Overleveringen

Kendskabet til den nordiske stavrimspoesi stammer først og fremmest fra ret sene kilder, specielt fra islandske middelalderoptegnelser. Islændingene har bevaret små 30.000 langlinjer, og samtidig har de også i denne periode behandlet stoffet "videnskabeligt". Vigtigst er i den forbindelse Snorri Sturlusons poetik, *Den yngre Edda*, fra omkring 1220. Heri gøres der rede for mange af digtningens stilistiske og indholdsmæssige enkeltheder, og den har haft en meget stor betydning for forståelsen af sprogets egenart; men desværre har den også påvirket synet på de stilistiske træk i en retning, som er temmelig uheldig for opfattelsen af den ikke-norrøne tradition.

Fra østnordisk område, dvs. fra Danmark og Sverige, er kun overleveret nogle få hundrede verslinjer. Præcis hvor mange det drejer sig om, vil sandsynligvis altid være et omstridt spørgsmål på grund af formens definitionsproblemer. Runedigtningens betydning ligger først og fremmest i, at den er ældre og mere autentisk end den vestnordiske. Men i de senere år har man desuden drøftet, hvorvidt den skal betragtes som en helt selvstændig form, væsensforskellig fra de to vestnordiske: eddadigtningen og skjaldedigtningen. Selv om de alle har samme baggrund, indeholder den østnordiske poesi detaljer, der kan være specielt oprindelige.

Den urnordiske runedigtning

Et af de ældste stykker poesi, vi finder herhjemme - og på germansk område i det hele taget - udgøres måske af den berømte urnordiske guldhornsindskrift, der dateres til tiden omkring år 400 e.Kr.:

alliteration	trykstærk stavelse: `	
h ~ h ~	Ek `Hlewagastir `HoltijaR	Jeg Lægæst Holtinger
h	`horna `tawido.	gjorde horn(et).
		(Gallehus guldhorn, DR 12)

Urnordisk er et kompliceret sprog, og forholdsvis få af periodens længere indskrifter er tolket

med sikkerhed. Gallehus er en af de heldige undtagelser. De fleste forskere mener, at den udgør en bevidst poetisk form med to allitterationer i første linje og allitterationen på første tryktop i anden linje, sådan som det foretrækkes i digtningen mange hundrede år senere. I øvrigt er tekstens stilistiske særpræg tyndt.

Nok så interessant er indskriften da også på en amulet fra Tjurkö i Blekinge, der sammen med Skåne og Halland historisk regnes med til det gamle danske sprogområde. Tjurkö-brakteaten er sandsynligvis ca. et hundrede år yngre end Gallehus-hornet:

allitteration	trykstærk stavelse:	
w ~	Wurte	Gjorde runer
w k ~	an walha	på det "vælske korn"
k	Heldar Kuni mundiu	Hjald for Kunimund.
(Tjurkö-brakteaten 1, DR BR 75)		

Opstillet på denne måde danner de tre linjer en halvstrofe et versemål, der minder om den vestnordiske *ljóðaháttur*. *Ljóðaháttur* er kendetegnet ved i stedet for tredje og fjerde kortlinje i hver strofehalvdel at indeholde en såkaldt *fuldlinje*, som kun allittererer med sig selv. Men det lille Tjurkö-digt følger rigtignok ikke de senere foreskrevne regler, hvorefter sidste linje burde indeholde de to k-rim, som her synes fordelt på linje b og c.

Andre meget påfaldende træk bestyrker dog, at der rent faktisk må være tale om en poetisk form: For det første er syntaksen markant. Subjektet indtager en besynderlig position efter det finite verbal med tilhørende direkte objekt, og yderligere er det indirekte objekts placering helt enestående. Også i urnordisk ville en mere normal, prosaisk ordstilling være: **Heldar wurte Kunimundiu runor an walhakurne*. For det andet er udtrykket *walhakurn[a]*, "vælsk (dvs. gallisk, fransk) korn", interessant. Det er således tolket en poetisk omskrivning af *kenning*-typen, en metafor, der betegner det guld, brakteaten består af. Hvad angår indholdet, har det parallel i en Eddaformel, *Fróða mjöl*, "Frodes mæl", som hentyder til den danske sagnkonge Frode, hvis kværn efter mytens beretning kunne male guld. Dermed rummer Tjurkö-brakteaten den tidligste *kenning*, der er belagt.

Også mulige assonansforbindelser, dvs. indrim, har Niels Åge Nielsen påvist i indskriften. Men de er igen placeret helt ureglementeret: -ur- i *wurte* og -kurne-, -un- i *runor* og *Kunimundiu* og -al- ~ -el- i *walha-* og *Heldar*. Tilsammen er disse træk for markante til at kunne være tilfældige. Tjurkö-indskriften udgør uden tvivl en bevidst stilistisk form. Den

er da også blevet betragtet som et meget tidligt østnordisk oplæg til skjaldepoesien. Og det er tankevækkende, eftersom skjaldedigtningen i overleveringen optræder som et rent vestnordisk fænomen, der efter visse forskeres mening først er blevet til op mod det niende århundrede - altså tre hundrede år efter Tjurkö.

Den olddanske runedigtning

Nu tager vi et gevaldigt spring i tid. Folkevandringstiden rinder ud, og med den forsvinder den gamle 24-tegnsfuthark efterhånden. I løbet af en ca. to hundrede år lang periode mellem det sjette og det ottende århundrede erstattes den af en futhark med så få som 16 tegn.² Herhjemme reducerer man ikke bare det gamle alfabet, man begynder også at riste runer på sten. Det er først i den periode, skikken med at sætte mindsten - som det jo er - over afdøde slægtninge og frænder sætter ind her i landet. Ved slutningen af 600-tallet finder vi det ældste eksempel på den ordlyd, der langsomt bliver den sejrende. På Helnæs-stenen fra Fyn (DR 190), et af det nuværende Danmarks tidligste runemonumenter, forekommer formen "x satte stenen efter y" første gang. Den er desuden som mange vikingetidsindskrifter tilføjet en oplysning om op-havsmandens navn. Runeristere var prominente personer: *Roulf satti stæin, nœra gœpi, æft Gupmund, broþursun sin...Awer fapi*, "Roulf, næsboernes gode, satte stenen efter sin broder-søn Gudmund...Åver maledede (i.e. ristede runerne)." De fleste tekster følger gennem århund-rederne med ret ubetydelige variationer trofast denne basisformulering: *Østen satti sten þænsi æft Asulf, fapur sin - Soti satti sten þænsi æft Elef, broþur sin... - Ani resþi sten þænsi æft Æskil, sun sin...etc. etc.*

Men engang i 800-tallet sker der noget med formen. På Sjælland dør en ung høvding. Den efterladte hustru, Ragnhild, lader hans minde udforme efter alle kunstens regler; bl.a. giver hun ham på graven en sten med følgende indskrift:

Ragnhildr, systir Ulfs, satti sten þænsi ok gærpi høg þænsi æft - ok skeþ þæssi - Gunulf, wær sin, glamulan man, sun Nærfs...
Ragnhild, Ulfs søster, satte denne sten og gjorde denne høj og denne skibssætning efter sin mand Gunulf, en "glammende"³ mand, søn af Nærve...

² Dateringer jf. Karl Martin Nielsen.

³ Dette epitæt sættes mest overbevisende i forbindelse med vn. *glammi*, "klingen, larm, støj", og en teori om, at det hentyder til Gunulfs fremragende egenskaber som kriger.

Så følger endnu en beskrivelse af denne, som vi kan forstå, prægtige mand:

Fair wærþa nu fœddir þem bætri! - Få bliver nu født bedre end han!

Med den sætning indtræder der tydeligt nok en stilistisk ændring i teksten. Fra den registrerende prosa, der har baggrund i helt konkrete forhold, ændres formen mod en mere alment anvendelig karakteristisk af en afdød. Fra præteritum, mindeindskrifternes almindelige tempus, glider teksten over i præsens. Den følelsesladede tone, som klart fornemmes i den ellers lakoniske beskrivelse, bæres oppe af allitterationer i kombination med en vis rytme, træk, som tilsammen har dannet baggrund for at udlæse tekststykket som to sammenhængende kortlinjer i det mest almindelige oldnordiske versemål, *fornyrðislag*, "den gamle måde at lægge ordene på":

alliteration	trykstærk stavelse: `
f ~	`Fair wærþa `nu
f	`fœddir þem `bætri.

(Tryggevalde-stenen, DR 230)

Begge rimstave falder på linjernes første trykstavelse. Det giver udsagnet særlig tyngde: Så meget kan ikke siges på én gang mere kortfattet og med større kraft. Men samtidig er det vigtigt at bemærke, at hverken ordforråd eller syntaks i sig selv afslører den poetiske form.

Det gør de til gengæld i verslinjerne i den noget yngre Rimsø-indskrift, som er bevægende på samme knappe måde. Den store sten står med sine ubehjælpst indristede kæmpe tegn ved en gravhøj og meddeler først:

Þorir, broþir Enraþa, resþi sten þænsi æft moþur sina ok [gærþi kumbl þesij]...
Thore, Enrådes broder, rejste denne sten og gjorde disse kumler ("dette mindesmærke") efter sin moder...

Tegnene nederst på stenen er let beskadigede og voldte forskerne noget hovedbrud, indtil Ludvig F.A. Wimmer omkring århundredskiftet fandt ud af, at de skulle læses bagfra, dvs. fra højre mod venstre. Han gav selv det første forslag til en restituering af teksten, som viste sig at udgøre en kort strofe. Senere er en mere logisk udlæsning end Wimmers foreslået, men sta-

digvæk i form af et verspar:

alliteration	trykstærk stavelse: `	
m ~	[`Moþur es] `dœþi	Moderens død
m	sem `wærst `mægi.	er værst for sønnen.

(Rimsø-stenen, DR 114)

Igen slår indskriften fra præteritum over i præsens, fra det individuelle til det generelle, her i en klart ordsprogsagtig form. Allitterationen er i dette tilfælde kombineret med en ret unaturlig syntaks (egl. "moders er død allerværst for søn"), hvor genitiven er skilt fra kerneleddet. Ordet *mœgr*, "måg, mandlig slægtning", anvendes i den gamle betydning "søn", der kun er belagt i poesien.

De to indskrifter repræsenterer denne runedigtningens ældste og basale form. Efterhånden udvikles lidt andre typer, men det grundlæggende indtryk altid det samme: en kortfattet, forholdsvis ukompliceret og enkel poesi.

Flottest i Danmark er Hällestad-stenens berømte strofe, som samtidig er det sikreste eksempel på en dansk allitterationsdigtning. Ved slutningen af 900-tallet sættes i Skåne en mindesten over Toke Gormssøn, der faldt i kamp ved Uppsala i Uppland:

Æskil satti sten þænsi æftir Toka, Gorms sun, ser hullan drottin...
Eskil satte denne sten efter Toke, Gorms søn, (der var) ham en tro herre...

Efter den kortfattede prosapresentation af stenrejseren og den afdøde fortsætter indskriften i digtet, der normalt opfattes som en hel, ottelinjet *fornyrðislag*-strofe:

alliteration	trykstærk stavelse: `	
æ ~	Sar `flo `ægi	Han flygtede ikke
u	at `Up `salum! -	ved Uppsala! -
s ~	`Sattu `drængiar	Satte drenge ("unge krigere")
s	æftir `sin `broþur	efter deres broder
st ~	`sten a `biargi	sten på høj
st	`støþan `runum.	støt ("fast") med runer.
g ~	þer `Gorms `Toka	De gik
g	`gingu `næstir.	Gorms Toke nærmest.

(Hällestad-stenen 1, DR 295)

Formen er holdt i præteritum, men med de første linjer fjerner teksten sig igen fra det rent

informative. I berømmelsen af afdøde og ved omtalen af stenrejserne og mindets indvielse sammenstiller denne indskrift flere af de oplysninger, runeteksterne gerne hæver til en højere stil.

Hver linje har to trykstavelser, og allitterationerne er regelmæssige. Hällestad er i det hele taget en typisk østnordisk indskrift med træk, der er karakteristiske for disse tekster, sådan som det især udfoldes i det lidt senere svenske materiale. I tredje linje indleder verballedet sætningen; det er en syntaks, der i dette stof peger mod det poetiske. Hvad ordforrådet angår, kan man dog igen bemærke, at de særlige gloser savnes. Alligevel er det stilistiske niveau ikke til at overse. Det skyldes anvendelsen af meget enkle metonymiske udtryk af typer, der er almindelige for en mundtlig traditionsstil: Abstrakte ideer er repræsenteret ved konkrete beskrivelser, som er mere eller mindre poetiserende i den forstand, at de næppe har haft en bredere anvendelse i talesproget. Fx får den indledende hyldest til Toke Gormssøns personlige modform af en lille scene fra den kamp, der blev hans sidste: *Sår flo ægi at Upsalum!* Og i et helt andet perspektiv hentyder omtalen af selve stenen, der skal stå *støpan runum*, formentlig til traditionen omkring runernes magiske funktion som *æwinrunar*, "evighedsruner". Begrebet, der er knyttet til en idé om, at runerne i sig selv kan udgøre en beskyttelse for monumentet, kendes også fra Malt-indskriften.

De tekster, vi netop har set på, rummer forholdsvis små problemer. Kompliceret bliver diskussionen især i forbindelse med de mere uigennemsigtige eksempler. Den store Jelling-sten præsenterer indledningsvis de detaljer, vi er vant til at møde i prosateksterne:

Haraldr kunungr bap gørwæ kumbl þæsi æft Gorm, fapur sin, ok æft Þorwi, moþur sina...
Kong Harald bød gøre disse kumler ("dette mindesmærke") efter Gorm, sin fader, og efter Thyra, sin moder...

Men det følgende velkendte stykke, der bl.a. rummer "Danmarks dåbsattest", har Gudmund Schütte udlæst som vers:

allitteration trykstærk stavelse:

s ~	`sa `Haraldr,	den Harald,
s	æs `ser `wan	som vandt sig
d ~	`Danmork alla ok `Norwæg	hele Danmark og Norge
d	ok `dani gærþi `kristna.	og gjorde danerne kristne.

(Jelling-stenen 2, DR 42)

Indholdsmæssigt lægges der i disse linjer igen afstand til det informerende. Som historikere har påpeget, er oplysningerne om Haralds bedrifter ikke helt i overensstemmelse med fakta. Formen er noget påfaldende med de meget korte linjer, der afløses af lange, og med allitterationsrim mellem to pronominer. Schütte undskylder: "Det er ganske vist ikke noget metrisk korrekt Stavrimsvers; men det ... turde have tilfredsstillet det jævne danske Publikum, der næppe var trænet i *ulastelige islandske Skjaldemetra*."⁴ Rimene forsvarer han med, at tryk på netop disse ord giver indskriften "det rette monumentale Eftertryk, det som Harald tilsigtede at lægge i Ordene." Måske kan de indholdsmæssige overdrivelser underbygge hans hypotese. Hyperbler er almindelige såvel i den øvrige runedigtning som i skjaldedigtningen.

Definitionen

Den største vanskelighed i forbindelse med runedigtningen har kort sagt været at finde ud af, hvordan man skal afgrænse den. Indskrifterne selv giver ingen ledetråde. Man kombinerer prosa og poesi helt uden overgange. Hvis dette havde været den eneste form for germansk digtning, der var kendt, havde man muligvis slet ikke gennemskuet den som poesi.

Men problemet er snarere, at der ikke alene er bevaret masser af digtning, men at vi også kender de islandske mønstre for den rette poetiske form. Det betyder, at de forskere, der har angrebet runepoesien metodisk, har taget udgangspunkt i den forudsætning, at en allitterationsdigtning bør følge disse tilsyneladende vedtagne regler. Sat på spidsen kan man sige, at det netop er de "ulastelige islandske Skjaldemetra", der har skabt forvirringen. Man opstiller de samme krav til runedigtningen, som Snorri fremsatte for den norrøne tradition. Ikke bare skal poesien allitterere og i øvrigt helst metrisk passe ind i de foreliggende former, men man forventer også at finde syntaktiske og ordforrådsmæssige træk, der tydeligt adskiller den fra prosasproget. Det kan runedigtningen ikke altid leve op til. I det netop gennemgåede lille materiale ser vi i dette vestnordiske perspektiv svaghederne tårne sig op: Tryggevalde savner, bortset fra allitterationer og rytme, helt poetiske træk, på Rimsø er der rigelig lang afstand mellem rimstavene, Hällestad har en uregelmæssig syntaks, Jelling er metrisk afvigende etc.

Går man til andre dele af stoffet, forekommer tekster som:

⁴ Min fremhævelse af tekststykket!

Hann war bæztr bomanna ok mildastr matar.

Han var bedst af "bomænd" og mest gavmild med mad.

Det kan jo også tage sig ud som et par verslinjer:

alliteration trykstærk stavelse:
 b ~ b Hann war `bæztr `bomanna
 m ~ m ok `mildastr `matar.

(Sövestad-stenen 2, DR 291)

Og indholdsmæssigt adskiller denne hyldest til afdøde sig ikke fra de andre mindedigte, vi har set på. Alligevel beskrives teksten normalt som allittererende *prosa*. Årsagen er først og fremmest, at den ikke kan sættes ind i de regelmæssige versemål, hvor linjerne rimer parvis.

Der er noget dybt utilfredsstillende i en definition, som primært tager udgangspunkt i det trettende århundredes norrøne overlevering. Sætter man fokus på runedigtningen selv, ser det ud til, at den østnordiske kultur har haft en anden, mere lempelig tilgang til det poetiske. Det centrale er, at allitterationen her synes at udgøre det konstituerende poetiske element, i langt højere grad end vi møder det i den islandske middelaldertradition, hvor de yderst stilbevidste skjalde havde haft hundreder af år til at kultivere den poetiske fornemmelse.

Selvstændigt allittererende linjer, *fuldlinjer*, som Sövestads finder vi i stoffet fra tidernes morgen. I den norrøne digtning er det ikke mindst i tryllesangen versemål, *ljóðaháttur* og *galdratalag*, de forekommer. Og netop den rituelle digtning er utvivlsomt meget oprindelig. Vi støder på den i de ældste urnordiske kilder, og det er også den, der længst holder allitterationsdigtningen oppe, sådan som det afsløres i den sidste tekst i gammel form på dansk, Ribestavens fra 1200-tallet:

alliteration trykstærk stavelse:
 i ~ w ~ `Iorþ biþ ak `warþæ Jorden beder jeg hjælpe
 u ok `up `himæn, og den høje himmel,
 s ~ s ~ `sol ok `santæ Maria solen og sankta Maria
 s ok `sialfæn Gud `drotæn, og selve Gud drotten ("herren"),
 l ~ l ~ þæt han `læ mik `læknæs hand at han låner mig lægehånd
 l ok `lif `tungæ og helbredelsestunge

b (?) ~ at `liwæ `þjtiwindæ til at helbrede "bævende" (?),⁵
 b þær `botæ `þarf. når bedring kræves.

b ~ b Or `bak ok or `bryst, Ud af ryg og ud af bryst,
 l ~ l or `lækæ ok or `lim, ud af legeme og ud af lem,
 ø ~ ø or `øwæn ok or `øræn, ud af øjne og ud af øren,
 a ~ or `allæ `þe, þær ud af alt det, som
 i `ilt kan i at `kumæ! ondt kan komme i ("ramme")!

st ~ `Swart hetær `sten, "Sort" hedder en sten,
 st han `stær i `hafæ utæ. han står ude i havet.
 þ ~ þ `Þær ligær a `þe Der på ligger de
 n ~ n `ni `nouþær. ni nød'er.
 s ~ s þe skulæ hwærki `sötæn `sofæ De skal hverken sove sødt
 w ~ w æþ `warmæn `wakæ, eller vågne varmt,
 þ ~ þ færræn `þu `þæssæ førend du får bedring
 b ~ b `bot `biþær, for denne [sygdom],
 o ~ þær ak `orþ `ronti som jeg "runede" ord
 a ok `atkwæþæ. - og anråbelse over. -
 Amen, þæt se! Amen, så være det!

(Ribe-staven)

Vi skal ikke gå i detaljer med denne besværgelse, hvor visse partier beviseligt har aner, der kan føres hundredvis af år tilbage. Men selv om enkeltheder kan diskuteres, demonstrerer den tydeligt, hvor uregelmæssig formen kan være, ikke mindst hvis man fokuserer på de allitterationer, der hæver dette til poesi.

Litteratur

- DR: *Danmarks Runeindskrifter. Text.* 1942. Ed.: Lis Jacobsen & Erik Moltke. København.
 Brate, Erik & Sophus Bugge. 1891. Runverser. Undersökningar av Sveriges metrisk runinskrifter. *Antiqvarisk tidskrift för Sverige* Bd. 10.
 Foote, Peter. 1985. Skandinavische Dichtung der Wikingerzeit. *Neues Handbuch der Literaturwissenschaft* Bd. VI. Ed.: Klaus von See. Frankfurt am Main/ Wiesbaden.
 Hallberg, Peter. 1965. *Den fornisländska poesien*. Stockholm.
 Hammerich, L.L. 1963. Der Zauberstab aus Ripen. *Märchen, Mythos, Dichtung. Festschrift zum 90. Geburtstag Friedrich von der Leyens*. München.
 Helgason, Jón. 1953. Norges og Islands digtning. *Nordisk Kultur* Bd. VIII. B. *Litteraturhistorie*. Uppsala.
 Heusler, Andreas. 1942. *Die altgermanische Dichtung*. (1. udg. 1923). Potsdam.
 Hübner, Frank. 1996. *Schwedische Runendichtung der Wikingerzeit*. Uppsala.

⁵ Erik Moltke har tolket det usikre "bævende" som en hentydning til sygdommen malaria, der var meget udbredt i middelalderen. I øvrigt henvises til hans og L.L. Hammerichs meget spændende artikler om dette fund.

- Jónsson, Finnur. 1904. Vers i gamle nordiske indskrifter og love. *Arkiv för nordisk filologi* Bd. XX.
- Jansson, Sven B.F. 1984. *Runinskrifter i Sverige*. (1. udg. 1963). Stockholm.
- Kabell, Aage. 1978. *Metrische Studien* Bd I. *Der Alliterationsvers*. München.
- Moltke, Erik. 1960. Runepindene fra Ribe. En lyf-stav og et håndtag. *Nationalmuseets Arbejdsmark*.
- Nielsen, Karl Martin. 1970. *Om dateringen af de senurnordiske runeindskrifter, synkopen og 16 tegns futharken*. København.
- Nielsen, Niels Åge. 1983. *Danske runeindskrifter. Et udvalg med kommentarer*. København.
- Schütte, Gudmund. 1941. Thyre Danmarkarbot og Problemet hiatisk Apposition. *Danske Studier*.

Peter Widell og Mette Kunøe (udg.):
7. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog
Århus 1999

KATEGORIAL GRAMMATIK FOR DANSK

Af Ole Togeby (Aarhus Universitet)

Kategorial grammatik

Begrebet en kategorial grammatik er opfundet af Adjukiewicz og udviklet af Montague; fordelene ved en kategorial grammatik er at man ved beskrivelsen af et ords syntaktiske kategori dermed også beskriver ordets semantik for så vidt angår hvorledes ordet bidrager til at give sætningen sandhedsværdi, eller som jeg foretrækker at kalde det: realitetsstatus, som udsagn om en omtalt situation. I en kategorial grammatik er to syntaktiske kategorier udefinerede, nemlig 'sætning' (s) og 'nominal' (n), alle andre er defineret som en syntaktisk brøk: $z = x/y$, som læses 'z er det der ved applikation af højrestillet y giver resultatet x', og hvor y (nævneren under strengen) kaldes *applikanden*, den der skal appliceres, og x (tælleren over strengen) *resultanden*. Applikation kan foregå enten mod venstre x/y eller mod højre $y \backslash x$.

I de eksempler der er givet i litteraturen¹, er det hvert ord der beskrives ved en kategori, og grammatikkerne har traditionelt set således ud (jeg har dog simplificeret notationssystemet):

1 Montagues kategorialgrammatik

Notation	Definition	Kategori	Eksempel
s		sætning, udefineret aksiom, enhed med realitetsstatus	<i>soldaten mødte heksen</i>
n		nominal, udefineret aksiom, det der benævner en entitet, fx navne, pronominer	<i>han, hun, Peter, Ulla</i>
IV	n/s	intransitivt verbum, adjektiv eller hele verbalet, 'det der med et nominal til venstre udgør en sætning'	<i>sove, ækel, brænde</i>

¹ Grammatikken her er tillempet fra Dowty, D.R., R.E.Wall and S. Peters 1981: *Introduction to Montague Semantics*, Dordrecht: D. Reidel Publishing Company.

Notation	Definition	Kategori	Eksempel
TV	IV/n	transitivt verbum, 'det der med et nominal til højre udgør et verbal'	<i>møde, kende, se</i>
A	IV/IV	mådesadverbium, 'det der med et intransitivt verbum til venstre udgør et intransitivt verbum'	<i>hurtigt, godt, klart</i>
a	s/s	sætningsadverbium, 'det der gør en sætning til en sætning'	<i>heldigvis, jo, nødvendigvis</i>
N	n/s	substantivstamme, samme definition som intransitivt verbum	<i>soldat, heks, bager, fx i: han er bager</i>
d	n/N	determinator, 'det der gør en substantivstamme til et nominal'	<i>den, det, en, et</i>

Sætningen *En soldat mødte heldigvis en heks* analyseres således i tre trin 1) man udskriver kategorierne for hver enkelt ord i rækkefølge, 2) man indsætter definitionen for hver enkelt kategori, og man foretager applikationen og får resultatet: $d \& N \& TV \& a \& d \& N = [n/N \& N] \& TV \& a \& [n/N \& N] \Rightarrow n \& TV \& a \& n = n \& [IV/n(\&a) \& n] \Rightarrow n \& IV \& a = [n \& n/s] \& a \Rightarrow s \& a = s \& s/s \Rightarrow s$.

Fordelen ved en kategorial grammatik er at man i og med man laver den grammatiske analyse, har beskrevet realitetsstatussen af det semantiske indhold som sætningen kommunikerer. I analysen af *En soldat mødte heldigvis en heks* ser man at det er *en soldat* der har et omsagn, mens *en heks* kun bidrager til sætningens realitetsstatus ved at være en nødvendig del af det transitive verbum *møde*. Man ser også at *heldigvis* ikke er nødvendig for at sætningen har realitetsstatus, men tværtimod at sætningen har realitetsstatus uafhængigt af dette ord.

Læg mærke til at to forskellige ordklasser kan have samme kategori, nemlig intransitive verber og substantivstammer. Det skal forstås således at de for så vidt angår deres bidrag til sætningens realitetsstatus har samme funktion. Det har de fordi et nøgent substantiv, fx *soldat*, *bager* kan optræde som intransitivt verbum, fx i *han er bager*.

Det man ved hjælp af bare denne lille kategoriale grammatik hævder, er således at skellet mellem ordklasserne verber, adjektiver og substantiver er uvæsentligt sammenlignet med skellet mellem transitive og intransitive prædikater, for de hører alle til kategorien prædikater. Den side af den syntaktiske opbygning som sikrer at sætningen giver semantisk mening, er ikke

bestemt af ordklasserne, men af deres transitivitet (eller valens), af om de benævner individer i den omtalte situation eller ej, og af om de har realitetsstatus eller ej.

Der er det problem ved Montagues grammatik at den kun gælder engelsk; som man kan se af det noget akavede eksempel, kan man kun behandle nominaler der er pronominer eller med foranstillet artikel, ikke ord med efterhængt artikel. Et lignende problem opstår hvis man indfører eksempler med hjælpeverber (herom senere). Problemet opstår fordi det ikke er morfemer men ord der har kategorier. Hele grammatikken er så afhængig af hvorledes ord tilfældigvis dannes, hvad der egentlig ikke har noget at gøre med hvad der er meningen med en sætning.

Jeg har taget konsekvensen af dette og lavet en kategorial grammatik for dansk, der ikke, som Montagues grammatik, tildeler løbende ord en kategori, men kun løbende morfemer. Det betyder at man i stedet for 7-8 ordklasser får 7 typer af konceptorer (rod morfemtyper), 5 typer af funktorer (fleksiv morfemtyper og derivativer) og 4 typer af funktionsord (grammatiske morfemer som altid optræder som selvstændige ord).

2 Morfemtyper

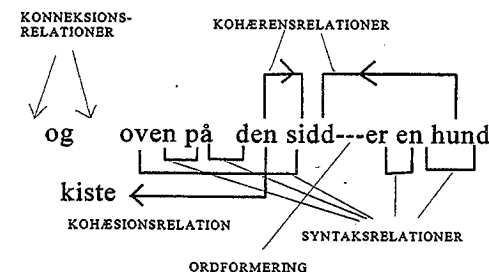
	konceptorer		funktorer		
	semantisk rødder	eksempel	eksempel	grammatiske fleksiver	forkortelse
N	Kategorisatorer (nominal konceptorer) kategoriserer entiteter i sagforholdet	<i>abe, bold, citron, divan, soldat, ryg, sabel, heks, læbe, bryst, aften, penge, træ, top, hul,</i>	<i>-(e)n, -(e)t, -ne, en, den, et, det, Pia</i>	nominatorer relaterer og forankrer individer i begivenheden til kommunikationssituationen	n
			<i>-e, -r, -er, Ø</i>	numeratorer: flertalsendelser	n_i
V	Prædikatorer (verbale konceptorer) typificerer processer som overgange, processer eller tilstande, og som intransitive, transitive og ditransitive	<i>angr-, bid-, cykl-, dyk-, løb-, sidd-, kom-, marcher-, mød-, hæng-, sig-, se-, peg-, stå-, kryb-, lad-, glid-</i>	<i>-(e)r, -ede/ te.</i>	finitorer (finitte verbalfleksiver) er udsagn om tid og realitet for processerne i begivenheden	f
			<i>-et, -e, -ende,</i>	infinitorer (infinite verbalfleksiver) signalerer relationens anskuelseform	w

forkortelse konceptorer			funktorer forkortelse		
	semantisk rødder	eksempel	eksempel	grammatiske fleksiver	
J	Attributorer (adjektiviske konceptorer) beskriver egen-skaber ved entiteterne i sagforholdet	<i>arm, blind, celeber, dansk, dejlig</i>	<i>-t, -e, -ere, -est</i>	komperatorer (adjektiviske fleksiver) signalerer køn, tal sammenligning og bekendthed for det individ der beskrives	j
y o	Modulatorer (ytrings- og operatoradverbialer) modulerer udsagnets attitude og realitet		<i>heldigvis, netop, sgu, åbenbart, morsomt nok, ikke, altid</i>		ad- ver- bier
R	Relatorer (relationsadverbialer) sætter sagforholdet i forhold til tid og sted		<i>nu, straks, her, længe, endnu</i>		
M	Modifikatorer (mådesadverbialer) modificerer prædikatet		<i>langsomt, klogt, dydigt</i>		
de- ri- va- ti- ver	$\sqrt{D_N}$: -(n)ing, -else, -sel, -en, -n, -er; $\sqrt{D_N}$: -hed, -de; D_N : -e, -er (flertal), -dom, -skab; $\sqrt{D_A}$: -s (genitiv), -lig, -et, -ig, -(i)sk; $\sqrt{D_J}$: -bar, -som, -vorn, -en, -(e)t, -ende (ptc); $\sqrt{D_J}$: -lig; $\sqrt{D_J}$: -t; $\sqrt{D_V}$: be-, $\sqrt{D_V}$: -ne, -te, -me; $\sqrt{D_V}$: -re, -s (passiv)		Derivativer ændrer ordstammer af en type til en anden		D_x
f u n k t i o n s o r d	<i>være, have, få, blive, kunne, ville, skulle, måtte, burde</i>	Hjælpeverber modulerer anskuelsesform og tids- og realitetsstatus			h
	<i>ganske, op, nede, ned, oven, ud, ligeså, temmelig, meget</i>	Direktorer og gradatorer angiver retning for en bevægelse eller graden af modifikator eller attributor			dg
	<i>ad, af, blandt, efter, for, foran, fra, før, gennem, hos, i, mellem, inden, indtil, langs, med, mellem, mod, om, over, på, siden, til, trods, uanset, uden, under, undtagen, ved</i>	Præpositioner beskriver forholdet mellem individer, mellem propositioner og kategorier og signalerer 1) at relationen er inkorporeret i en anden relation, 2) at relationen beskriver en anden relation, eller 3) at relationen relativiserer en entitet			p
	<i>at, da, eller, for, fordi, hvis, idet, men, mens, når, og, om, som, så</i>	Konjunktioner beskriver relationer mellem omtalte begivenheder der har samme forankring til kommunikationssituation			c

Når man analyserer sætninger som strenge af morfemer i stedet for som strenge af ord, er der flere forskellige typer af relationer som har forskellige typer af indhold eller funktion:

syntaktiske (fx neksusforbindelse), kohærensrelationer (valens, transitivitet), ordformeringsrelationer (fleksion), kohæsionsrelationer (anaforik) og konneksionsrelationer (forbindelsen mellem to sætninger):

3 Meningsskabende relationer i sætningen

Neksusforbindelsen mellem subjekt og verbum beskrives som en syntaktisk relation mellem en nominator og en finitor, ordformeringen som en relation mellem en prædikator og en finitor, mens transitivitet beskrives som en relation mellem en prædikator og en nominator (og så er der ikke taget hensyn til kohærensrelationerne mellem prædikator og kategorisator).

Derved bliver det også muligt at skelne mellem flere forskellige former for indhold, således at der til de forskellige niveauer på udtrykssiden svarer forskellige niveauer på indholdssiden. På udtrykssiden kan man for al fungerende sprog skelne mellem niveauerne: morfem, ord, sætning, tekst og interaktionshandling. På hver af disse niveauer er der en særlig type indhold, nemlig betydning (konceptuel afbildning af sagforhold), udsagn med sandhedsværdi i forhold til den omtalte verden, meddelelse med samlet relevans for kommunikationspartnerne, handling med sociale konsekvenser. Udtrykssiden er organiseret lineært i tid (også skrift der skal læses i en retning) således at de lavere enheder er dele af de større enheder.

De forskellige niveauer sproglig interaktion kan inddeles på, kan illustreres med samtalen: A: - Kommer du så? Vi spiser. B: - Det forsøger jeg.

4 Den sproglige udtrykssides niveauer

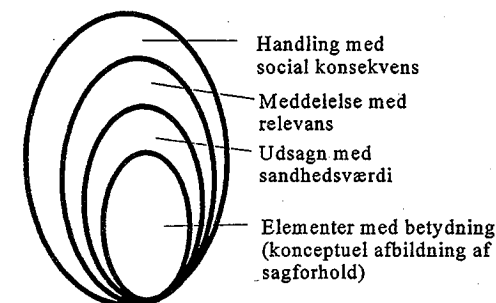
samtale	teksthandling	sætninger	ord	morfemer
den enes replik (opfordring)	spørgsmål	verbal	rod	<i>kom</i>
			fleksiv	<i>mer</i>
		subjekt	pronomen	<i>du</i>
		adverbial	adverbium	<i>så</i>
	begrundelse	subjekt	pronomen	<i>Vi</i>
		verbal	rod	<i>spis</i>
den andens replik (bekræftelse)	deklarativ		fleksiv	<i>er</i>
		objekt	pronomen	<i>Det</i>
		verbal	præfix	<i>for</i>
			rod	<i>søg</i>
			fleksiv	<i>er</i>
		subjekt	pronomen	<i>jeg</i>

I modsætning hertil er indholdet simultant tilstede; alle niveauerne i indholdet er tilstede samtidigt, og forholdet mellem dem er som figur til grund: ordenes konceptuelle afbildning af sagforholdet kan kun kommunikeres på baggrund af den sandhedsværdi som signaleres af sætningen; denne kan kun kommunikeres på baggrund af den relevans som sætningen har i teksten, og teksten kan kun kommunikeres på baggrund af den sproghandlingstype som sætningen tæller som. Forholdet mellem de forskellige niveauer på indholdssiden er som lagene i et løg:

De konceptuelle elementer i sagforholdet, fx 'vi' og 'spise', indgår samtidigt i det propositionelle udsagn om en begivenhed: 'vi spiser', og dette udsagn indgår som begrundelse sammen med spørgeudsagnet: 'kommer du så' i en tekst: 'Du skal komme fordi vi spiser', der

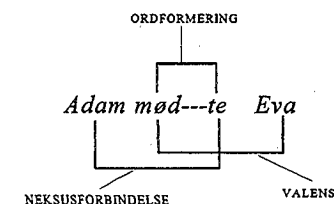
igen tæller som den sociale handling at opfordre nogen til noget: 'Kom så!'.

5 Den sproglige indholdssides niveauer

Hvis man vil fastholde den sproglige indholdssides forskellige typer af mening, viser det sig at den syntaktiske organisering af indholdet ikke er diskret og lineær, og derfor nødvendigvis ikke kan fremstilles ved et grendiagram. Neksusforbindelsen mellem nominatoren (subjektet) og finitoren (det finitte verbalfleksiv) der signalerer sandhedsværdi og tempus, kommer ikke samlet før transitivitetssystemets signalering af den konceptuelle organisering af elementerne i sagforholdet. Relationerne er flettet sammen i forløbet:

6 De syntaktiske relationers sammenfletning

Denne sammenfletning af de forskellige systemer der signalerer forskellige typer af indhold kan derimod beskrives i en kategorial grammatik for morfemkæder der er højre-venstre-sensitiv. Basissyntaksen kommer til at se lidt anderledes ud end i Montagues grammatik:

7 Basis i en morfembaseret typesyntaks

forkortelse	definition	type	analyse
s		sætning	$Adam\ møde\ Eva: n \& V_n \& f \& n = n \& [V/n \& f] \& n$ $\Rightarrow n \& V \& f = [n \& (V \& n)/v] \Rightarrow V \& v = [V \& V/s] \Rightarrow s$
n		nominator	
v	V s	verifikator	$hun\ (sov)\text{-}er, (sov)\text{-}er_hun: V \& V s \Rightarrow s$
f	n v	finitor	$(hun\ sov)\text{-}er: n \& (V) \& n v \Rightarrow v, sov\text{-}er_hun\ (V \& n) v \& n \Rightarrow v$
V		intransitiv prædikator	$(hun)\ arbej\ddot{d}\text{-}(ede): V \& V s \Rightarrow s$
V _n	V/n	transitiv prædikator	$m\ddot{o}\ddot{d}\text{-}(te\ heks\text{-}en): V/n \& n \Rightarrow V$
y	s/s	attitueadverbial	$(hun\ sov)\ heldigvis: s \& s s \Rightarrow s$
M	V V	mådesadverbial	$(hun\ sov)\ godt: V \& V V \Rightarrow V$

x|y læses som 'den type der sammen med x udgør et y' (bemærk at resultatenden altid står til højre). x|y læses som 'den type der sammen med et x til venstre udgør et y', x/y læses som 'den type der sammen med et y til højre udgør et x'.

En analyse består nu som før beskrevet ved gentagen applikation af de kategorier som kan appliceres – også selv om de ikke står i kontakt med hinanden. Når applikationen sker mellem to elementer hvorimellem der kommer et eller flere andre elementer, er disse markeret med en rund parentes. *Han mødte hende* (eller *John loves Mary!*) analyseres da på følgende måde:

8 Typesyntaktisk analyse ²

Han mødte hende

n & V_n & f & n =

n & [V/n (& f) & n] ⇒

n & V & f =

[n & (V & n)/v] ⇒

V & v =

[V & V|s] ⇒

s

Det betyder at grammatikken består af tre systemer der fungerer lineært uafhængigt af

² For at spare plads kan man også notere analysen på følgende måde: *Adam møde Eva: n & V_n & f & n = n & [V/n (& f) & n] ⇒ n & V & f = [n & (V & n)/v] ⇒ V & v = [V & V|s] ⇒ s*

hinanden: verifikatorsystemet (om modus, tid og aspekt), nominatorsystemet (om nominalsyn-tagmer) og prædikatorsystemet (om transitivitet, valens og komplementering). De tre systemer spiller hver sin rolle i afbildning af sagforhold, tildeling af realitetsstatus til sætningen, og tildeling af relevans til tekstsætningen og tildeling af illokutionær kraft til sætningen som ytring.

Verifikatorsystemet er antydnet i grammatikken 7, og nominatorsystemet kan illustreres ved følgende skema over nominalets dele og deres rækkefølge (genstandshelhedsskema):

9 Nominalskema

udvidet benævnelse						
kategoriseret benævnelse					tilføjelse	
bestemmelse		/kvalificeret kategorisering			determinat	
		attribut	kategorisering	komplementering		
q\	n	J\	N	R	D	O
	en	rigtig	soldat			
	landevejen					
	han					
	sin		tornyster			
hele	den	ødelagte lille	by		derovre	med dens søn- derskudte huse
	det		træ		der stod ved siden af dem	
	dem				du har givet mig	
	Niflheim					tågeverdenen
			ødelæggelse	af Iraks våben		
alle	de	påtænkte	udvidelser	af havnen	som var vedta- get	i Århus
kvant	nominator	kvalifikator	kategorisator	rolleled	determinat	omstændighed

Med typesyntaksen kan man således i analysen af nominalsyn-tagmer skelne mellem de anaforskabende dele: nominatoren og determinatet, de valensskabende led: kategorisatoren og rolleledet, og konceptuelt beskrivende led: kvalifikator og omstændighed. Nominaliserede verbaler (skjulte sætninger) bliver således i syntaksen analyseret både som et nominal og som

en prædikation.

Endelig kan man i prædikatorsystemet skelne mellem mono-, bi- og trivalente prædikatorer. De valente rolleled til en prædikator kan være G-rollen, E-rollen og H-rollen, således som det fremgår af skema 10.

De bi- og trivalente prædikatorer kan realiseres ved forskellige typer af komplementering, dvs. med direkte objekter (som hhv. transitive, fx *møde nogen*, *se noget* og ditransitive verber, fx *give nogen noget*, *forbyde nogen at gøre noget*), med præpositionelle objekter (fx *deltage i noget*, *fortælle noget til nogen*), med lokative objekter (fx *komme hjem*, *tage noget fra nogen*), som uægte sammensætninger (fx *være oppe*, *leve op til noget*), som kopulativer (fx *være bager*, *gøre nogen vrede*) eller i tryktabsforbindelser (fx *stå i lære*, *gøre nogen til grin*), således som det fremgår af skema 11.

10 Prædikatorens rolleled

G: det virkende, iværksætter Den der gør. Præpositioner: <i>af</i>	E: det bevirkede, det placerede, delen, bevidsthedsindhold. Det der er. Præpositioner: <i>med, om, af</i>
	V
	H: det påvirkede, stedet, helheden, opleveren. Den der har. Præpositioner: <i>i, på, til, fra, hos, for</i>

11 De 12 former for komplementering af prædikatorer

	Type (a)	eksempel	kausativ (b og c)	eksempel
(i)	$V_a = V/n$	transitive: <i>have ngt, kende ngn, møde ngn, se noget</i>	$V_{an} = V_n/n$	ditransitive: <i>give, fortælle, fratage se ngt ske</i> <i>forbyde ngn at gøre ngt, kalde ngn ngt</i>
	$V_v = V/N^v$	<i>begynde, prøve</i>	$V_{av} = V_v/n$	
(ii)	$V_p = V_n/p$	præpositionelle: <i>deltage i ngt, se på ngt</i>	$V_{np} = V_p/n$	<i>værge ngn mod ngt, fortælle ngt til ngn</i>
(iii)	$V_R = V/R$	lokative: <i>komme hjem, falde til jorden, være i Paris</i>	$V_{nR} = V_R/n$	<i>sende ngn hjem, tage ngt fra ngn</i>

	Type (a)	eksempel	kausativ (b og c)	eksempel
(iv)	$V_b = V/b$ $V_b = V/p$	uægte sammensætninger: <i>være oppe, springe ud, slå til</i>	$V_{bd} = V_d/n$ $V_{dp} = V_p/d$	<i>holde ngn oppe</i> <i>leve op til ngt, se ned på ngt</i>
(v)	$V_N = V/N$ $= V/J$ $V_N = V/N$	kopulativer: <i>være bager, være ækel</i> tryktabsforb.: <i>spille fløjte</i>	$V_{nN} = V_N/n$ $V_{Np} = V_p/N$	<i>gøre nogen vrede</i> <i>tage hensyn til</i>
(vi)	$V_{pN} = V_d/n$	prp.trk.tab: <i>stå i lære, blive til grin</i>	$V_{opN} = V_{pN}/n$	<i>sætte ngn i lære, gøre ngn til noget</i>

I den kategorialsyntaktiske analyse sammenflettes på sætningsniveau alle de sammenhængsskabende relationer i ytringen i et sætningsskema der både beskriver ordstillingen i helsætninger og ledsætninger. Verifikation og sproghandlingstype signaleres primært af sætningens første del (venstre side, Diderichsens neksusfelt) ved finitoren, subjektet og operatorerne, den konceptuelle afbildning signaleres ved sætningens sidste del (højre side, Diderichsens indholdsfelt), mens relevansen især signaleres ved randområderne: fundamentfeltet (signalering af ytringens tema og semantiske rum) og tilføjelsesfeltet (signalering af informationsstatus: parentetisk eller fokuseret).

12 Sætningsskema for både hel- og ledsætninger

udsigelse					indhold									
F	tema	finitor	y		a)	V			R				O	
			c)	n		W	M	K	IO	OB	PO	SN		
			subjekt	operator		prædikator			E- og H-rolleled					
		Havde	hun	ikke		givet			ham	bogen				i går?
De		måtte				lede		efter		ham				på gaden
Han		havde		tidligere		været		bager						
Man		kunne		derfor ikke		have		tillid til		ham				
Hun		sagde									til ham	at ... drengen		
			at	han	ikke	skulle give				bogen	til drengen			
Hun		sagde		det	ikke						til andre			
			skønt	hun		ville rejse					til Paris			straks
...			som	hun	jo	stolede	blindt på							
...			der		ikke	havde gjort				ham		glad		endnu
Så		kom	der							en bjnt				
De		begyndte		derfor		at gå					fremad			
Han		søgte										at få foretræde		

F = fundamenter, v = finit verbum i ledsætninger, c = underordningskonjunktor (kun hvis n er udfyldt), n = subjekt (evt. foreløbigt og formelt), l = ledsætningsadverbial (kun hvis y er udfyldt), y = ytringsadverbial (kun hvis v er udfyldt), a = ledsætningsadverbial (kun hvis W er udfyldt med et finit verbum), V = evt. hjælpeverber og hovedverbum (i ledsætning), i finit form, i ledsætning), i infinitiv former, W = grundverbum, M = mædesadverbial, K = verbalkomplement (adverbial, substantiv i nøgen form, preposition), R = rolleled, IO = indirekte objekt, OB = direkte objekt eller egentligt subjekt, PO = prepositionelt objekt, SN = ledsætning eller at-inf. som rolleled, O = omstændighedsadverbial. "f" og "l" angiver at ledest under stregen kun forekommer hvis ledest over den også er der.